

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

In Medias Res

DAVID CAPPER

A szólásszabadság nem habostorta...

PAUL WRAGG

A sajtó elszámoltathatóságának korlátai

SOMKUTAS PÉTER – KÓHIDI ÁKOS

Az önvezető autó szoftvere magas szintű
szellemi alkotás vagy kifinomult károkozó?

BALOGH LÍDIA – DINÓK HENRIETT

Szólásszabadság a neoliberalizmus korában –
a nyugati felsőoktatási színtereken zajló
jelenkori viták tükrében

TÓFALVY TAMÁS

„Nem tudtuk, hogy az internet következő
10 éve arról fog szólni, amit akkor csináltunk”
– Az iWiW története

2017/2

In Medias Res

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

VI. évfolyam, 2. szám

2017

Felelős szerkesztő

KOLTAY ANDRÁS (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Főszerkesztő

NYAKAS LEVENTE (Nemzeti Közszerkesztési Bizottság)

A szerkesztőbizottság tagjai

GELLÉN KLÁRA (Szegedi Tudományegyetem)

LAPSÁNSZKY ANDRÁS (Széchenyi István Egyetem)

PÁZMÁNDI KINGA (Neumann János Egyetem)

SZÉKELY LÁSZLÓ (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

TÓTH ANDRÁS (Károli Gáspár Református Egyetem)

Tanácsadó testület

BAKA ANDRÁS (Kúria)

BARNA ATTILA (Széchenyi István Egyetem)

BIHARI MIHÁLY (Széchenyi István Egyetem)

CSEHI ZOLTÁN (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

HORVÁTH ATTILA

(Nemzeti Közszerkesztési Bizottság)

KARÁCSONY ANDRÁS (ELTE)

KECSKÉS LÁSZLÓ (Pécsi Tudományegyetem)

KUKORELLI ISTVÁN (ELTE)

LÁBADY TAMÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

LENKOVICS BARNABÁS

(Széchenyi István Egyetem)

POKOL BÉLA

(Szegedi Tudományegyetem)

RÉVÉSZ T. MIHÁLY (ELTE)

SCHANDA BALÁZS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

SZALAY PÉTER (Alkotmánybíróság)

TAKÁCS PÉTER (Széchenyi István Egyetem)

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

(Szegedi Tudományegyetem)

VARGA ZS. ANDRÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

ZLINSZKY JÁNOS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Wolters Kluwer

Kiadja a
Wolters Kluwer Kft.
Budapest, 2017
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.
Telefon: +36 (1) 464-5656
Fax: +36 (1) 464-5657
e-mail: info-hu@wolterskluwer.com
www.wolterskluwer.hu
www.media-tudomany.hu

A folyóirat tartalma anonim módon lektorált.

Szakmai partner: Az NMHH Médiatechnológiai Intézetének
Médiatudományi Intézetének

Felelős vezető: Tóth Gábor, a Wolters Kluwer Kft. ügyvezetője

Kiadásért felelős: Fehér Nóra

A kiadványok szerkesztéséért felelős: Dr. Rajházi Mónika

Felelős szerkesztők: Dúll Kata, Horváth Krisztina

Műszaki szerkesztés: Wolters Kluwer Kft.

Grafikai előkészítés: Wolters Kluwer Kft.

Tördelés: KorrInfo Kft.

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter ügyvezető

ISSN 2063-6253

Termékkód: YOVI1712

Kiadványaink megtekinthetőek és megvásárolhatóak szakkönyvesboltunkban a Kiadó címén,
továbbá a shop.wk.hu portálon.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás és a mű bővített, illetve rövidített változatának kiadási jogát is.
A Kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak bármely része
semmilyen formában (fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

TARTALOM

Tanulmányok

DAVID CAPPER

A szólásszabadság nem habostorta... 211

SOMKUTAS PÉTER – KÖHIDI ÁKOS

Az önvezető autó szoftvere magas szintű szellemi alkotás vagy kifinomult károkozó? 232

MANHERCZ ORSOLYA

A sajtóirányítási bizottság (*Pressleitungs-komitee*) felállítása 1852-ben 270

PAUL WRAGG

A sajtó elszámoltathatóságának korlátai 292

Fórum

ANTAL ZSOLT

Közszolgálati kommunikáció, közbizalom és médiaszabályozás 319

BALOGH LÍDIA – DINÓK HENRIETT

Szólásszabadság a neoliberalizmus korában – a nyugati felsőoktatási színtereken zajló jelenkori viták tükrében 339

LÁNCOS PETRA LEA

Az elfeledtetéshez való jog és az extraterritorialitás kérdései 361

TÓFALVY TAMÁS

„Nem tudtuk, hogy az internet következő 10 éve arról fog szólni, amit akkor csináltunk” – Az iWiW története 372

TÓTH J. ZOLTÁN

A közéleti szereplők elleni rágalmozás és becsületsértés megítélése az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában 386

Könyvismertetések

Tófalvy Tamás:

A digitális jó és rossz születése – Technológia, kultúra és az újságírás 21. századi átalakulása

Tófalvy Tamás:

Túl a szubkultúrán, és vissza – Populáris színterek, műfajok és az internet

(*Papp János Tamás*) 415

TANULMÁNYOK

A szólásszabadság nem habostorta...

DAVID CAPPER*

1. Bevezetés

Az emberi jogi szabályok előtt álló egyik legnagyobb kihívás az egymással ütköző jogok egyensúlyának megteremtése. Annak elismerése, hogy egyes személyeknek vagy személyek egy csoportjának vannak bizonyos jogai, amelyeket másoknak tiszteletben kell tartaniuk, nem ritkán olyan kötelezettségeket róhat a „másokra”, amelyek esetlegesen saját jogaikat is sérthetik. Ilyen helyzetekben a bíróságoknak kell egyensúlyba hozniuk az egymással ütköző jogokat, és előfordulhat, hogy az egyik félnek olyan jogorvoslatot adnak, amely a másik fél jogait csorbítja. Az egyik ilyen ‘ütközőzóna’, amelyet a jogrendszerek igyekeznek megfelelően kezelni, azon személyek áru- és szolgáltatásnyújtásban, munkavállalási lehetőségekben stb. való megkülönböztetésmentes bánásmóddhoz való jogát érinti, akik nem a hagyományosan – helyesen vagy helytelenül – normálisnak tartott szexuális beállítottsággal rendelkeznek, azaz nem az ellenkező nemhez vonzódnak. Ezek a személyek összetűzésbe kerülhetnek a protestáns keresztények jogaival, akik közül sokan tartják magukat ahhoz a meggyőződéshez, hogy egy nő és egy férfi közötti, házasságon kívüli szex bűn. Angliában és Walesben egy helyi önkormányzat által anyakönyvvezetőként alkalmazott hívő keresztény ellen munkáltatója fegyelmi eljárást indított amiatt, hogy nem volt hajlandó közreműködni azonos neműek élettársi kapcsolatának hivatalos ceremóniájában.¹ Megállapítást nyert, hogy jogszerűen bocsátották el azt a keresztény valóság párkapcsolati tanácsadót, aki megtagadta, hogy azonos nemű pároknak pszichoszexuális terápiát nyújtson.²

* Reader in Law, Queen’s University, Belfast. Hálával tartozom Christopher McCrudden professzornak a tanulmány előző változatához fűzött észrevételeiért, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara által szervezett kilencedik, szólásszabadsággal és médiajoggal foglalkozó fórum résztvevőinek. [A tanulmány eredeti címe és majdani megjelenési helye: Free Speech is not a Piece of Cake. In: Russell L. WEAVER – András KOLTAY – Mark D. COLE – Steven I. FRIEDLAND (szerk.): *Free Speech and Media Law in the 21st Century*. Durham, NC, Carolina Academic Press, 2018. A tanulmányt a szerző engedélyével közöljük.]

¹ *Islington LBC v. Ladele* [2010] EWCA Civ 1357, [2010] 1 WLR 955.

² *McFarlane v. Relate Avon Ltd.* [2010] ICR 507 (EAT).

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) egyik esetben sem állapította meg, hogy sérültek a kérelmezőknek az Emberi Jogok Európai Egyezmény (EJEE) 9. cikke szerinti jogai.³ Ez a sajátos 'ütközőzóna' szólásszabadsági kérdéseket is felvetet annyiban, hogy a keresztény szolgáltató arra vonatkozó kötelezettsége, hogy a szexuális beállítottság alapján ne különböztessen meg hátrányosan másokat, korlátozhatja a keresztények arra vonatkozó jogát, hogy hangot adjanak az általuk bűnösnek tartott szexuális gyakorlatokkal és kapcsolatokkal való egyet nem értésüknek. Felmerülhet akár a „kényszerített beszéd” (*coerced speech*) problematikája is, ha a megkülönböztetés-mentességhez való jog a keresztény szolgáltatókat a saját mély hitükkel ellentétes nézetekkel való azonosulásra kötelezi.

Minden esetben, amikor az EJEB-nek azt kell eldöntenie, hogy sérült-e a kérelmező véleménynyilvánításhoz való joga az EJEE 10. cikke szerint, az ítélet valószínűleg tartalmaz a következőkhöz hasonló fordulatokat:

„A véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalom egyik alapköve, és fejlődésének, illetve az egyén kiteljesedésének alapfeltétele. A 10. cikk (2) bekezdése értelmében ez nemcsak a kedvező fogadtatásban részesülő vagy ártalmatlannak, illetve közömbösnek tekinthető, hanem a sértő, megdöbbentő vagy zavaró »információkra« vagy »eszmékre« is vonatkozik. Ilyenek a pluralizmus, a tolerancia és a nyitott gondolkodás követelményei, amelyek nélkül nem létezhet »demokratikus társadalom«. A 10. cikk szerint e szabadságjog alól vannak kivételek, amiket azonban megszorítón kell értelmezni, és a korlátozás szükségességét meggyőzően indokolni kell. Emellett a 10. cikk a közölt gondolatok és információk tartalma mellett védi azok kifejezőmódját is.”⁴

Az Egyezmény 10. cikke a következőképpen szól:

„1. Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon tekintet nélkül, és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhatna. Ez a cikk nem akadályozza, hogy az államok a rádió-, televízió- vagy mozgóképvállalatok működését engedélyezéshez kössék.

2. E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”

³ *Eweida v. the United Kingdom* (2013) 57 EHRR 8. E négy kapcsolódó fellebbezés egyikében (az *Eweida* perben) megállapítást nyert a 9. cikk sérelme. Nadia Eweida keresztet szeretett volna viselni munkahelyén, de ügyének nem volt olyan vonatkozása, amely mások megkülönböztetés-mentességhez való jogához kapcsolódott volna.

⁴ *Palomo Sanchez and Others v. Spain*, no. 28995/06, 2011. szeptember 12-i ítélet, Nagytanács (idéztek elhagyva), 53. bek. L. még: *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, no. 13470/87 (1995) 19 EHRR 34, 50. bek.; *Wingrove v. the United Kingdom*, no. 17419/90 (1997) 24 EHRR 1, 52. bek.; *Murphy v. Ireland*, no. 44179/98 (2004) 38 EHRR 13, 65. bek.; *Giniewski v. France*, no. 64016/00 (2007) 45 EHRR 23, 43. bek.; *İ.A. v. Turkey*, no. 42571/98 (2007) 45 EHRR 30, 23. bek.

A 10. cikk és az azt értelmező strasbourgi intézmények ítélkezési gyakorlata az eszmék külső kifejezésének értékére vonatkozó hangzatos retorikával teli. Kevésbé egyértelmű, hogy a 10. cikk milyen mértékben korlátozhatja azt az alapszabadságot, hogy meg lehet tagadni az olyan nézetek kifejezését vagy az olyanokkal való azonosulást, amelyekkel az illető nem ért egyet. Ez volt az Észak-Írország Fellebbviteli Bíróságán 2016. októberében tárgyalt *'Ashers pékség'* vagy *'Meleg-torta'* ügyben körüljárt egyik kérdés.⁵

2. *Ashers* – a tényállás és az ügy előzményei

Gareth Lee, az észak-írországi LGBT-közösség önkéntesek vezetésével működő, QueerSpace elnevezésű érdekképviselői szervezetéhez tartozó meleg férfi 2014 májusában tortarendelést adott le a belfasti Ashers pékség belvárosi üzletében. Az Ashers a gyakorló keresztény és az írországi presbiteriánus egyházhoz tartozó McArthur család tulajdonában álló, korlátolt felelősségű társaság. Asher (Áser) a zsidó Jákob pátriárka 12 fiának egyike, és az ő nevét kapta Izrael 12 törzsének egyike. Az Ashers név a Teremtés könyve 49,20 versére utal, amelyben a haldokló pátriárka így szól: „Ásernek bőségesen van kenyere és királyi csemegét szállít”.⁶

Lee azt kérte, hogy a tortát díszítsék „Bert és Ernie” színes képével (ez a QueerSpace logója) és a „Támogasd a melegek házasságát!” felirattal.⁷ Karen McArthur – az ügy másodrendű alperese – elfogadta Lee úr megrendelését, de miután a kérdést megbeszélte a családdal, úgy döntött, hogy visszamondja azt. Felhívta Lee-t, és elmagyarázta neki, hogy az Ashers egy keresztény pékség, és a McArthur család hite szerint a melegek házassága bűnös dolog. Ezért úgy gondolják, hogy Isten törvénye ellen cselekszenek, ha teljesítik Lee megrendelését. Lee visszakapta befizetett pénzét, és megfelelő tortát kapott egy másik üzletben, kellő időben ahhoz, hogy megünnepelhessék az „Észak-írországi homofóbellenes hetet”, amire azt rendelte.

A McArthur család azon nézete, miszerint a házasság nő és férfi egyesülése, a keresztények körében uralkodó nézet. Ez nem egyetemlegesen elfogadott, és nem is a hit olyan alaptézise, mint Jézus Krisztus feltámadása. Ha valaki ez utóbbiban nem hisz, más keresztények nem tekintik őt kereszténynek. Egyes keresztényeknek meggyőződése, hogy egy férfi házasodhat férfival, és nő is nővel. A skót Presbiteriánus Egyház zsinata 2017. május 25-én hivatalosan elfogadta a Teológiai Fórum jelentését, ami kéri az azonos neműek házasságának jóváhagyását, és elnézést kér a homoszexuálisoktól a múltbeli méltatlan bánásmód miatt. Jelenleg Nagy-Britanniában az azonos neműek házasságáról szóló 2013. évi törvény megengedi az egyházaknak, hogy megta-

⁵ *Lee v. McArthur* [2016] NICA 39, [2016] HRLR 22.

⁶ A hivatalos változat (János király) szerint („Out of Asher his bread shall be fat, and he shall yield royal dainties”). A modern fordításokban (a Good News Bible, a New International Version és az English Standard Version) „kenyér” helyett az „élelem” szót használják.

⁷ A melegek házassága Nagy-Britanniában az azonos neműek házasságáról szóló 2013. évi törvény értelmében megengedett. Az Északír Nemzetgyűlés a melegek észak-írországi házasságát engedélyező törvényjavaslatot szűk többséggel elfogadta, de azt megvétózta a Demokratikus Unionista Párt az 1998. évi Észak-Írország törvény 42. szakasza szerinti petícióval. Ha a nemzetgyűlés 30 képviselője aláírja a törvényjavaslat ellen szóló petíciót, azt legalább a szavazó képviselők 60%-os, és a szavazó unionista és nacionalista képviselők 40%-os többségével kell elfogadni.

gadják az egyneműek egyházi házasságkötését, és ezt az Anglikán Egyháznak elő is írja.⁸ Az ír Presbiteriánus Egyház álláspontja gyökeresen eltér a skót egyházétól. A skót egyház egyneműek házasságára vonatkozó álláspontja miatt jelenleg nem is küld képviselőket az egyházi zsinatba. A közelmúltban David Fordot, az ír Nemzetgyűlés Alliance-párti képviselőjét és Észak-Írország korábbi igazságügyi miniszterét „lemondatták” Antrim presbiteriánus egyházmegye lelkészi posztjáról, mivel a Nemzetgyűlésben megszavazta az „azonos neműek házasságáról” szóló törvényjavaslatot. 2017. május 5-én az Ír Egyház⁹ egyetemes zsinata leszavazta (176:146 többséggel) azt az indítványt, hogy a párkapcsolatban élő azonos neműeket nyilvánosan és az imádságokban megértőbben kezeljék, mivel ezt összeegyeztethetetlennek tartotta az egyház azon tanításával, hogy a házasság nő és férfi között köttetik. Így a McArthur családnak a torta „Támogasd a meleg házasságát!” felirattal való díszítése elleni, vallási indíttatású elutasítása saját személyes álláspont, noha azt bizonyosan sok keresztény osztja.

Az Észak-írországi Egyenlőségi Bizottság anyagi támogatásával Lee polgári pert indított a belfasti járásbírószágon, azt állítva, hogy a kért díszítésű tortával való kiszolgálás megtagadása szexuális beállítottsága és politikai véleménye miatti jogellenes diszkriminációt valósított meg vele szemben. A fent ismertetett események után alig több mint egy évvel a kerületben elnöklő Brownlie bírót helyt adott Lee úr keresetének mindkét jogalapon, és érzelmi sérelem miatt 500 font kártérítést ítélt meg. A járásbírószági védekezést is finanszírozó Keresztény Intézet támogatásával a McArthur család fellebbezett az ítélet ellen az Északír Fellebbviteli Bíróságon az észak-ír járásbírószágról szóló 1980. évi rendelet 61. cikke szerinti eljárásban.

3. Az alperessel szembeni diszkrimináció

Ez a tanulmány a fellebbezők (korábbi alperesek, az Ashers pékség és a McArthur család) EJEE 10. cikke szerinti szabad véleménynyilvánításhoz fűződő jogára összpontosít. A fellebbezők azzal érveltek, hogy nem lehet őket arra kötelezni, hogy mély vallásos meggyőződésükkel ellentétes nézeteket hangoztassanak azzal, hogy a tortát a felperes, Lee által kért módon díszítik fel. A véleménynyilvánítás szabadságának e jogvita által felvetett kérdéseit, azt, hogy a 10. cikk milyen mértékben tartalmaz negatív jogot a szólás megtagadására, valamint a fellebbezők védekezését az első fokon pernyertes diszkriminációs állításának átfogó összefüggéseiben kell vizsgálni.¹⁰

⁸ Az azonos neműek házassága által az Anglikán Egyházban felvetett kérdések tárgyalását I. Javier Garcia OLIVA – Helen HALL: Same-Sex Marriage: An Inevitable Challenge to Religious Liberty and Establishment? 3 *Oxford Journal of Law and Religion* (2014) 25.

⁹ Az Anglikán Egyház írországi ága.

¹⁰ A vallásszabadság és a megkülönböztetés-ellenesség ütközéséről értekezik Carl STYCHIN: Faith in the Future: Sexuality, Religion and the Public Sphere. 29 *Oxford Journal of Legal Studies* (2009) 729; Ian LEIGH: New Trends in Religious Liberty and the European Court of Human Rights. 12 *Ecclesiastical Law Journal* (2010) 266; Russell SANDBERG: The Right to Discriminate. 13 *Ecclesiastical Law Journal* (2011) 157; Nicolas BRATZA: The „Precious Asset”: Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights. 14 *Ecclesiastical Law Journal* (2012) 256; Terence ETHERTON: Religion, the Rule of Law and Discrimination. 16 *Ecclesiastical Law Journal* (2014) 265; Ann POWER-FORDE: Freedom of Religion and „Reasonable Accommodation” in the Case Law of the European

A kereset az (eltérő szexuális beállítottságúak) egyenlőségéről szóló 2006. évi észak-írországi törvényi szabályozás rendelkezésein és a tisztességes alkalmazásról és bánásmódról szóló 1998. évi észak-írországi rendeleten alapult. Amint arról fentebb már szó esett, Brownlie bíró megállapította, hogy a felperest mindkét kereseti jogcímen diszkrimináció érte. A Fellebbviteli Bíróság azonban a jogellenes diszkriminációt csak az első fokon pernyertes szexuális irányultságával kapcsolatban állapította meg. Emiatt nem volt szükség annak vizsgálatára, hogy politikai vélemény miatti diszkrimináció is történt-e. Ebből a magyarázatból úgy tűnhet, hogy a Fellebbviteli Bíróság a vizsgálatot a szexuális irányultság miatti diszkriminációval indította, majd elvetette a politikai vélemény vizsgálatát, mivel az a már levont következtetésen nem változtatott. De az alábbi levezetésből ki fog tűnni, hogy a szexuális irányultság miatti diszkrimináció megállapításához az asszociatív diszkrimináció bonyolult elméletéhez kellett folyamodni. A politikai vélemény miatti diszkriminációhoz nem lett volna szükség e doktrína alkalmazására, és ebben az értelemben egyszerűbb lett volna megállapítani, mint a szexuális irányultságon alapuló diszkriminációt. A Fellebbviteli Bíróság azonban valószínűleg el akarta kerülni annak az erősen ellentmondásos kérdésnek a boncolgatását, hogy a vallásos meggyőződés és a politikai vélemény összefonódó okain alapuló diszkriminációval foglalkozó északír jogszabályokban mi számít „politikai véleménynek”. Az azon politikai vélemény miatti diszkrimináció, hogy az azonos neműek házasságának jogszerűnek kellene lennie, igen távol esik az északír társadalom felekezeti megoszlásához társuló vallási meggyőződésektől és politikai véleményektől.¹¹ A politikai véleményformálás miatti jogellenes diszkrimináció megállapítása a jogszabályok alkalmazási körét jóval a bírák kényelmi zónáján túlra terjesztette volna.

A peres eljárás Fellebbviteli Bíróság előtti szakaszában Észak-Írország főügyésze beavatkozott az eljárásba, azt állítva, hogy az első fokon pernyertes által felhívott diszkriminációellenes rendelkezések érvénytelenek, mivel ellentétesek az Észak-Írországról szóló 1998. évi törvénnyel¹² és az Észak-Írország alkotmányáról szóló 1973. évi törvénnyel,¹³ amelyek tiltják olyan jogszabály elfogadását, amely valamely személy vallásos meggyőződése vagy politikai véleménye miatt alkalmaz megkülönböztetést. Az érvelés láthatóan az volt, hogy a McArthur családnak egyszerre volt az azonos neműek házasságát el nem fogadó vallásos meggyőződése és politikai véleménye, így az általuk ellenzett nézetek hangoztatásának megtagadása miatti polgári jogi helytállási kötelezettségük megállapítása diszkrimináció lenne velük szemben, vallási meggyőződésük és politikai véleményük miatt. Ezt az érvet olyan okokkal utasították el, amelyeket Lady Hale kissé más összefüggésekben a *Preddy v. Bull* ügyben a következők szerint fejtett ki:¹⁴

Court of Human Rights. 5 *Oxford Journal of Law and Religion* (2014) 575; Jack FRIEDMAN – Timothy SHAH – Thomas FARR (szerk.): *Religious Freedom and Gay Rights: Emerging Conflicts in the United States and Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2016.

¹¹ Erről a kérdésről l. *McKay v. Northern Ireland Public Service Alliance* [1994] NI 103 (NICA), amelyben megállapítást nyert, hogy a baloldali-jobboldali politikai vélemény a tisztességes foglalkoztatásról szóló jogszabályok alkalmazási körébe tartozik. L. Imelda MCAULEY: Rethinking the Scope of Discrimination: Political Opinion and Fair Employment Law in Northern Ireland. 48 *Northern Ireland Law Quarterly* (1997) 93.

¹² 24. szakasz, itt a 2006. évi szabályozásra vonatkozik.

¹³ 17. szakasz, itt az 1998. évi rendeletre vonatkozik.

¹⁴ [2013] UKSC 73, [2013] 1 WLR 3741, 37. bek.

„Annak megengedése, hogy valaki azon az alapon alkalmazzon hátrányos megkülönböztetést, hogy nincs meggyőződve arról, hogy a homoszexuálisokat a heteroszexuálisokkal egyenlőként kellene kezelni, olyan emberek csoportját hozná létre, akik mentesülnének a diszkriminációellenes jogszabályok hatálya alól. Rendszerint nem engedjük meg, hogy az emberek a törvény által tiltott módon viselkedjenek csak azért, mert a törvénnyel nem értenek egyet.”

Mivel ennek az érvnek nincs sok köze az *Ashers*-ügy által felvetett, a 10. cikkel kapcsolatos kérdésekhez, több szót nem ejtünk erről.

Visszatérve a szexuális beállítottság miatti diszkriminációra, a 2006. évi szabályozás 3. cikk (1) bekezdése és 5. cikk (1) bekezdése rendelkezései bírnak jelentőséggel. A 3. cikk (1) bekezdésének rendelkezésében szerepel a releváns tiltott diszkriminációs ok („szexuális irányultság”) és a diszkrimináció fogalmának hagyományos meghatározása (ezen az alapon valamely személlyel szemben a másokkal tanúsítottnál kedvezőtlenebb bánásmód alkalmazása). Az 5. szabály előírja, hogy a nyilvánosság számára árukat, létesítményeket vagy szolgáltatásokat nyújtó személy részéről jogellenes az említett árukat, létesítményeket vagy szolgáltatásokat igénybe venni kívánó személyekkel szembeni megkülönböztetés, akár kiszolgálásuk teljes mellőzése vagy megtagadása, akár más feltételekkel vagy más módon történő kiszolgálásuk.

A fellebbezők azzal érveltek, hogy a felperes szexuális irányultságának semmi köze nem volt ahhoz, hogy megtagadták a kért díszítésű tortával való kiszolgálását. Egy ilyen torta elkészítését egy heteroszexuális személynek is megtagadták volna. Számos heteroszexuális hisz az azonos neműek házasságában, mivel úgy gondolják, hogy ez biztosítja a melegek és a heteroszexuálisok egyenlőségét. Mások nem értenek egyet ezzel, mivel egyesek szerint a homoszexualitás bűn, mások szerint pedig házasságra csak férfi és nő között kerülhet sor. A fellebbezők ilyen módon alkalmazhattak politikai vélemény miatti diszkriminációt az első fokon pernyertessel szemben, de a fent ismertetett okok miatt a Fellebbviteli Bíróság inkább nem foglalkozott ezzel a kérdéssel. A fellebbezők állították, hogy semmi kifogásuk Gareth Lee személye ellen – az az eszme nem tetszett nekik, aminek támogatására felkérte őket.

Az *Ashers*-ügy így eltér a *Preddy v. Bull* ügytől.¹⁵ Ebben az ügyben egy cornwalli hotel üzemeltető keresztény pár tagadta meg egy bejegyzett élettársi kapcsolatban élő homoszexuális pártól a franciaágyas szobát,¹⁶ mivel az ilyen szobákat csak heteroszexuális házaspároknak tartották fenn. A Legfelső Bíróság egyhangúlag kimondta, hogy ez a homoszexuális párral szemben szexuális irányultság miatti diszkriminációt valósított meg. Egyértelmű, hogy a meleg pártól azért tagadták meg a franciaágyas szobát, mert melegek voltak. Egy olyan heteroszexuális házaspár, amely elfogadja az azonos neműek házasságát, minden további nélkül kivehetette volna a franciaágyas szobát, mivel ők heteroszexuálisok és házasok.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Az azonos neműek házasságáról szóló 2013. évi törvény előtt az Egyesült Királyságban ez volt az azonos nemű párok számára elérhető egyetlen jogviszony. Erről a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló 2004. évi törvény rendelkezett, amely Észak-Írországra is vonatkozik, és a mai napig hatályban van. Ráadásul a belfasti városházán került sor az Egyesült Királyságban az első bejegyzett élettársi kapcsolatot létrehozó ceremóniára Grainne Close és Shannon Sickles között! A bejegyzett élettársi kapcsolat csak azonos nemű párok számára választható. Ezt mindeddig sikertelenül támadja egy olyan komoly kapcsolatban élő heteroszexuális pár, akik nem kívánnak házasságot kötni. L. *Steinfeld and Keidan v. Secretary of State for Education* [2017] EWCA Civ 81. Az ügyben már a Legfelső Bírósághoz is fellebbeztek.

Annak megállapításához, hogy a fellebbezett felperes ellen szexuális irányultága miatt diszkrimináltak, a Fellebbviteli Bíróságnak az „asszociatív diszkrimináció” doktrínájához kellett fordulnia. A tortán lévő üzenetet vagy szlogent csak melegek értékelték. Amint a Bíróság elnöke, Declan Morgan ezt megfogalmazta:

„Teljes megegyezés volt azok között, akik az adott szexuális irányultással rendelkeznek és akik felé az üzenet a házasságkötéshez való jogot támogatta. Ennek az ügynek az alapja a meleg és biszexuális közösséggel való kapcsolatba lépés, a védett személyes jellemző pedig az adott közösség szexuális irányultága.”¹⁷

Mindebből az következik, hogy az első fokon pernyertes meleg közösséggel való szoros kapcsolata miatt és amiatt, hogy a meleg házasságából előnye származna, a torta „Támogasd a meleg házasságát!” felirattal való díszítésének megtagadása közvetlen, szexuális irányultáson alapuló diszkriminációt valósít meg, hiszen a fellebbezők készek lettek volna a tortát a „Támogasd a heteroszexuálisok házasságát!” felirattal díszíteni.

Tisztelet a Bíróság elnökének, de ez az indokolás nehezen követhető. Amennyiben egy bizonyos magatartás, pl. a homoszexualitás egy bizonyos embercsoporthoz társul, vagyis az azonos neműekhez vonzódókhöz, nincs jelentősége annak a megkülönböztetésnek, hogy a magatartást vagy az elsődlegesen ilyen magatartást tanúsító személyeket kezelik hátrányosan. A fenti ítéletnél részletesebb és világosabb magyarázatot igényel, hogy ez a probléma miként hozható össze annak megtagadásával, hogy a tortát az azonos neműek házasságát támogató szlogennel díszítsék fel. Az „asszociatív diszkrimináció” egy megbízható doktrína, amennyiben azt a jogszabályok alapvető célját nyilvánvalóan átlépő magatartás kimentését célzó szörszálhasogató és méltánytalan érvelés megválaszolására használják. Egy közösségen belüli megosztó politikai vitával összefüggésben a torta célzatos üzenettel való díszítésére vonatkozó kérés nem a legmegfelelőbb ügy e tétel alkalmazására.

4. Az emberi jogokról szóló 1998. évi törvény alkalmazása

Azon érvelésre védekezésül, hogy a fellebbezők az első fokon pernyertessel szemben szexuális irányultága miatt alkalmaztak diszkriminációt, a fellebbezők az EJEE 9. és 10. cikkét, valamint az emberi jogokról szóló 1998. évi törvény (Human Rights Act 1998; a továbbiakban: „az emberi jogokról szóló törvény”) 3. cikkét használták fel. Az emberi jogokról szóló törvény 3. cikke megköveteli az Egyesült Királyság bíróságaitól, hogy a belföldi jogszabályokat lehetőség szerint az EJEE vonatkozó rendelkezéseivel összeegyeztethetően értelmezzék. Ha ez a belföldi jogszabályok megengedő értelmezésével („*reading down*”) oldható meg, akkor a bíróságoknak ezt az értelmezési felfogást kell követniük. Amennyiben a jogszabályt megengedő értelmezése után sem lehet az egyezményvel összeegyeztethetően értelmezni, a bíróság teendői attól függően változnak, hogy elsődleges vagy alárendelt jogszabályról van-e szó. Ha elsődleges jogszabályról nyer megállapítást, hogy összeegyeztethetetlen az EJEE vonatkozó rendelkezésével, a bíróság-

¹⁷ [2016] NICA 39, 58. bek.

nak a 4. cikk szerinti összeegyeztethetlenségi nyilatkozatot kell kiadnia. Ha alárendelt (azaz az elsődleges jogszabályban adott jogalkotási felhatalmazás alapján hozott) jogszabály nem egyeztethető össze az egyezményvel, akkor azt nem lehet alkalmazni. Az *Ashers*-ügyben mindkét diszkriminációs jogszabály alárendelt volt. De mielőtt a bíróságnak meg kéne tennie a fenti lépések egyikét, fenn kell állnia a nemzeti jogszabály és az EJEE esetleges összeegyeztethetlenségének. Ez a tanulmány a 10. cikkkel foglalkozik, de a 10. cikk szerinti érvek megértéséhez először be kell mutatni azt, hogy a Fellebbviteli Bíróság miként járt el a 9. cikkkel kapcsolatban.

A 9. cikk így szól:

„1. Mindenkinnek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.

2. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, a közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.”

A fellebbezők nehézségek nélkül a 9. cikk 1. bekezdésének hatálya alá helyezkedhettek.¹⁸ A problémát a 9. cikk 2. bekezdése okozta nekik, azzal, hogy a 9. cikk 1. bekezdése szerinti jogok *manifesztálódására* a jogszabályokban előírt olyan korlátozások vonatkoznak, amelyek egy demokratikus társadalomban mások – konkrétan a meleg közösség tagjai – jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek. A fellebbezők nem voltak kötelesek senkit semmiféle tortával kiszolgáltatni. Nem voltak kötelesek a tortákra a „Támogasd a melegek házasságát!” vagy bármiféle más feliratot ráírni. Egyszerűen nem volt megengedett számukra az, hogy válogassanak a házasságra vonatkozó azon üzenetek közül, amelyekkel tortákat díszítenek, illetőleg azon személyek között, akiknek ezt a szolgáltatást nyújtják. Egyértelművé tehetnék volna, hogy nem hajlandók tortákra semmiféle politikai vagy hittel kapcsolatos üzenetet írni, de a fellebbezők által kínált személyre szabott tortarendelési szolgáltatás részletei nem utaltak arra, hogy a Lee által kért üzenettel bármi probléma adódhatna. A fellebbezők előtt a 2006. évi szabályozással kapcsolatban álló másik nehézség a 16. szabály volt, amely meghatározta a diszkriminációellenes rendelkezések alóli kivételeket a vallási szervezetek esetében, azaz alapvetően a teljesen vagy főként vallási célokat szolgáló szervezetek esetében. Bár a fellebbezők egy keresztény vállalkozást üzemeltettek, a vállalkozást nem azzal a céllal alapították, hogy keresztény szervezetek számára biztosítson pékárut.

A Fellebbviteli Bíróság érvelése erre lyukad ki. A fellebbezők az első fokon pernyertes ellen a 2006. évi szabályozás szerinti diszkriminációt valósították meg, a diszkrimináció szokásos és mindennapi felfogása értelmében. A 2006. évi szabályozás egészében észszerű alkalmazkodást kínált a 9. cikk szerinti jogokhoz a fenti, 16. szabály révén. Emiatt nem volt szükség a szabályok ‘megengedő’ értelmezésére annak biztosításához, hogy a bíróság eleget tegyen az emberi jo-

¹⁸ Nincs korlátozás arra, hogy ki miben hihet. L. Katayoun ALIDADI: *Religion, Equality and Employment in Europe: The Case for Reasonable Accommodation*. Oxford, Hart, 2017. 41.

gokról szóló törvény 3. cikke szerinti kötelezettségeknek. Azonban az indokolásban a hiba a következő. A 3. cikk arra kötelezi a bíróságot, hogy a belföldi jogszabályokat lehetőség szerint az egyezmény szerinti jogokkal *összeegyeztethetően* értelmezze. Az *összeegyeztethető* értelmezés nem feltétlenül jelenti a jogszabály megszorító értelmezését. Ha a jogszabály szokásos és köznapra értelmezése ütközik az EJEE szerinti jogokkal, akkor megszorító értelmezést kell alkalmazni, feltéve, hogy ez feloldja az ütközést. De ha az ütközés oka a jogszabály kiterjesztő értelmezése, akkor a bíróságnak újból mérlegelnie kell az ilyen olvasat helyénvalóságát. Az „asszociatív diszkrimináció” Fellebbviteli Bíróság általi alkalmazása a 2006. évi szabályozás kiterjesztő értelmezése volt, és közvetlenül magával hozta a bíróság emberi jogokról szóló törvény 3. cikke szerinti kötelezettségét annak megfontolására, hogy azt a fellebbezők EJEE szerinti jogai ellenében alkalmazni kell-e. Sajnálatos módon a Fellebbviteli Bíróság ennek a kötelezettségnek nem tett eleget.

5. A szabad véleménynyilvánításon alapuló védekezés

Kiindulásként érdemes lehet felidézni, hogy a fellebbezők a 10. cikkre ugyanazon okból hivatkoztak, mint a 9. cikkre. Azzal érveltek, hogy az emberi jogokról szóló 1998. évi törvény 3. cikke azt követeli meg a bíróságtól, hogy a 2006. évi szabályozást a 10. cikkel *összeegyeztethetően* értelmezze, amennyiben lehetséges, ha pedig nem, akkor mellőzze annak alkalmazását. Azt a kérdést, hogy a fellebbezőnek kötelezettsége volt-e, hogy a szolgáltatásnyújtás során ne alkalmazzon diszkriminációt az első fokon pernyertes ellen, a 10. cikk szerinti jogok fényében kell megfontolni. Arra kötelezi a fellebbezőket a diszkrimináció tilalma, hogy olyan üzenettel díszítsék a megfellebbezett felperes tortáját, amelyet személy szerint mély vallásos meggyőződésükbe ütközőnek tartanak? Ez annak mérlegelését fogja igényelni, hogy a 10. cikk tiltja-e a kényszerített beszédet, és hogy Lee kérésének teljesítése ténylegesen annak minősült volna-e.

Amint később látni fogjuk, a Fellebbviteli Bíróság úgy találta, hogy a 10. cikk semmilyen jelentős érveléssel nem egészítette volna ki a fellebbezők 9. cikkben alapuló védekezését. El kell ismerni, hogy ezen indoklás, valamint a fellebbezők azon érvelése alapján, miszerint nem szabad őket olyan nézetek hangoztatására kényszeríteni, amelyek keresztény hitükkel ellentétesek, a 9. és a 10. cikk között jelentős az átfedés. A vallás kifejezésre juttatása (manifesztálása) bizonyos mértékig annak kinyilvánítása is. A fellebbezők a 9. cikkre hivatkoztak az első fokon pernyertes megrendelésének nem teljesítése alóli kimentésként, mivel hitük gyakorlása és betartása nem tett lehetővé számukra más választást. A keresztény hitet nem lehet kizárólag vasárnap kifejezésre juttatni, gyakorolni vagy megtartani. A keresztény hitnek a mindennapi életben, hétfőtől szombatig is vissza kell tükröződnie. Álszent az a keresztény, aki hétköznap nem a vasárnapi istentiszteleten vallott hite szerint él. Erre szükségképpen nem válasz az, hogy a hit személyes, nem pedig olyasmis, amiben meg kell mutatkoznia az alapértéseknek, amit a hívők nem vitathatnak. A keresztény életvitelnek következetesnek kell lennie, és a személyesen vagy másokkal közösen kifejezésre juttatott nézeteknek is. A McArthur család az ír presbiteriánus egyház tagjaként igen világos álláspontot képvisel a homoszexuális beállítódásról, kapcsolatokról és házasságról. Számukra egy torta „Támogasd a meleg házasságát!” üzenettel való feldíszítése hazugságnak tűnhetett egy fontosnak tartott kérdésben, noha más keresztények esetleg más állásponton lehetnek.

A tanulmány eme pontján feltételezzük, hogy a fellebbezők nem védekeztek az első fokon pernyertesnek az EJEE 9. cikke szerinti állításaival szemben. Nem annyira nyilvánvaló, hogy a 9. cikk nem teszi kötelezővé a 2006. évi szabályozás eltérő értelmezését a 9. cikkel való összeegyeztethetőség biztosítására, de a fellebbezők 10. cikk szerinti érvelésének bemutatása kedvéért ezt a feltételezést tesszük. Mi olyat kínálhat a 10. cikk a védekezés céljára, ami meghaladja a 9. cikk által biztosított lehetőségeket? A 9. és 10. cikk közötti átfedés nyilvánvaló, azonban a két rendelkezés alapvetően eltérő alapfeltevésekből indul ki. A 9. cikk a vallásszabadságról szól, ami magában foglalhatja a hívők általi véleménynyilvánítást is. A 10. cikk a véleménynyilvánításról szól, aminek része lehet a vallásos meggyőződés kinyilvánítása. Ha igaz lenne, hogy egy hívő csak a 9. cikkre hivatkozhat a vallási véleménynyilvánítás szabadságának védelmében, akkor a hívők számára a 10. cikk teljesen jelentőségét veszítené. Ez semmiképpen nem lehet a 10. cikk mögött meghúzódó szándék. A korrektség kedvéért, a Fellebbviteli Bíróság nem mondta ki azt, hogy a 10. cikk egy vallásszabadsággal kapcsolatos helyzetben *soha* nem ad többletet a 9. cikkhez. Mindössze azt állította, hogy *ebben az ügyben* a 10. cikk nem változtatott semmit a 9. cikkhez képest, mivel a fellebbezők nem *nyilvánítottak* véleményt.

A fellebbezők 10. cikkre alapított érvelése lényegében az volt, hogy az EJEE nemcsak a véleménynyilvánításhoz való pozitív jogot védi, de azt a negatív jogot is, hogy ne lehessen senkit arra kényszeríteni, hogy kifejezésre juttasson vagy jóváhagyjon olyan véleményt, amellyel nem ért egyet. A véleménynyilvánítás szabadsága nemcsak a szólás szabadsága: a szólás megtagadásának szabadsága is. Mindjárt az elején szögezzük le: ahhoz, hogy Észak-Írországból élhessenek, a fellebbezőket nem kényszerítették semmi olyasminak az elfogadására, amit bűnnek tekintettek. Ha üzleti tevékenységük nem árú és szolgáltatások nyújtása lett volna a nyilvánosság számára, senki nem kérte volna őket arra, hogy a melegek házasságát tetteikkel vagy szóval támogassák. A kényszer abból származott, hogy egy süteményeket értékesítő vállalkozást indítottak. Akár emellett is lehet érvelni, hogy az említett termékek melegek és nem melegek részére történő, megkülönböztetés nélküli értékesítése az ára annak, hogy vállalkozásukat működtethetik. A fellebbezők védekezése csak akkor lenne indokolt, ha a 10. cikket úgy lehetne értelmezni, hogy ilyen feltétel kikötését tiltja, mivel ez indokolatlan kényszerített beszéd lenne.

5.1. Tiltja a 10. cikk a kényszerített beszédet?

Annak mérlegelésekor, hogy a 10. cikk mennyiben jelent tilalmat a kényszerű véleménynyilvánításra ebben az összefüggésben, érdemes megfontolni azt, hogy a fellebbezőknek milyen terjedelmű joga lehetett azon véleményük *kinyilvánítására*, hogy a homoszexualitás bűn. Felidézve a *Palomo Sanchez and Others v. Spain* ügyből fentebb idézett szakaszt,¹⁹ a pluralista társadalom igényei óvintézkedéseket követelnek meg a bántó, megdöbbentő vagy zavaró álláspontok esetében is. Mi lenne a helyzet a 10. cikk alapján, ha a fellebbezőket arra kérték volna, hogy a tortát a „Homoszexualitás bűn” vagy a „Homoszexualitás undorító” felirattal díszítsék? Tényleg, mi lenne, ha a tárgyra vonatkozó őszinte véleményük kifejezéseként elvállalták volna ilyen torták

¹⁹ L. a 4. lábjegyzetet.

megsütését? A strasbourgi ítélkezési gyakorlat vizsgálata arra enged következtetni, hogy az állam valószínűleg a 10. cikkkel összeegyeztethetően meg tudja indokolni az ilyen véleménynyilvánítást korlátozó jogszabályokat.

Az, hogy az állam ezt milyen módon teheti meg, a 10. cikk 2. bekezdésében a 10. cikk 1. bekezdése szerinti joggal kapcsolatban tett korlátozásokból fakad. A 10. cikk 1. bekezdése szerinti jogokra olyan korlátozások róhatók, amelyeket „jogszabályok írnak elő”, és amelyek „egy demokratikus társadalomban [...] mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek”. A fenti helyzetekre a 2006. évi szabályozás nem vonatkozna, hiszen szexuális irányultsága alapján diszkrimináció senkivel szemben nem merülne fel. A kérdés az lenne, hogy Észak-Írország „gyűlöletbeszédre” vonatkozó hatályos jogszabálya vagy az esetleg elfogadott egyéb jogszabályok valószínűsíthetően kiállnának-e a 10. cikk 2. bekezdése próbáját.²⁰

A *Vejdeland and Others v. Sweden* ügyben megállapítást nyert,²¹ hogy a felperesek homoszexuálisok elleni izgatás miatti elítélése a 10. cikk 1. bekezdése szerinti jogok indokolható korlátozása. Egy középiskolában, ahová jogszerűen be sem léphettek volna, olyan szórólapokat osztogattak, amelyek a homoszexualitást „deviáns szexuális hajlamként” jellemezték, azt a HIV és az AIDS terjedéséhez kapcsolva, valamint azt állítva, hogy a homoszexuális lobbicsoportok megpróbálják bagatelizálni a pedofília problémáját. Az *Otto-Preminger-Institut v. Austria* ügyben a római katolikus tanítást becsmérlő film elkobzását indokoltnak minősítették, mivel a film forgalmazási területén a lakosság 87%-a római katolikus volt, és a tanítás elleni támadás rosszindulatú hangnemű volt.²² A *Wingrove v. the United Kingdom* ügyben kimondták,²³ hogy Anglia és Wales istenkáromlásról szóló jogszabályai elfogadhatók az Anglikán Egyház tagjai jogainak és érzéseinek védelmében.²⁴ Az *İ.A. v. Turkey* ügyben az iszlámot, a törökök túlnyomó többségének vallását pocskondiázó regény miatti büntető ítéletet és kis összegű bírságot ugyancsak indokolhatónak találták.²⁵

Időnként azonban sikertelenül hivatkoztak a 10. cikk 2. bekezdésére. A *Gimiewski v. France* ügyben a római katolikus teológia és a holokauszt közötti összefüggést állító cikk megjelentetése miatti névleges kártérítésre kötelezést és a felperes elítélésének közzétételét a felperes 10. cikk

²⁰ Észak-Írországban a „gyűlöletbeszéd” foglalkozó törvényhez leginkább a közrendről szóló 1987. évi rendelet 9. cikke áll közel. Ez a rendelkezés bűncselekménnyé nyilvánítja a gyűlölet- vagy félelemkeltési szándékkal történő fenyegető, gyalázkodó vagy sértő kijelentéseket és magatartást, illetve azt is, ha a kijelentés vagy magatartás az adott körülmények között nagy valószínűséggel gyűlöletet keltene vagy szítana. Az 1987. évi rendelet 8. cikke szerint a szexuális irányultság alapján tilos a gyűlöletszítás, illetve félelemkeltés. Az Angliában és Walesben alkalmazandó 1986. évi közrendről szóló törvény 5. cikkével egyenértékű rendelkezés Észak-Írországban nincsen. E rendelkezés szerint a bűncselekmény olyan esetekben valósul meg, amikor a fenyegető vagy gyalázkodó kijelentések vagy cselekedetek nagy valószínűséggel zaklatást, riadalmat vagy veszélyérzetet keltenek. Az 5. cikket alkalmazó jogesethez l. *Hammond v. DPP* [2004] EWHC 69 (Admin) (DC); Ian LEIGH: Hatred, Sexual Orientation, Free Speech and Religious Liberty. *10 Ecclesiastical Law Journal* (2008) 337.

²¹ No. 1813/07, 2012. május 9-i ítélet (Ötödik Tanács).

²² No. 13470/87 (1995) 19 EHRR 34.

²³ No. 17419/90 (1997) 24 EHRR 1.

²⁴ Az a tény, hogy az istenkáromlással kapcsolatos jogszabályok csak a hivatalos egyházat védtek, a 10. cikkkel összefüggésben nem bír jelentőséggel. Az istenkáromlás és az istenkáromló rágalmozás közös jogi bűncselekményét a büntető igazságszolgáltatásról és bevándorlásról szóló 2008. évi törvény 79. szakasza eltörölte.

²⁵ No. 42571/98 (2007) 45 EHRR 30.

1. bekezdése szerinti jogaiba ütközőnek minősítették.²⁶ A cikk komolyan érvelt amellett, hogy a zsidók Újtestamentumban történő bemutatásának módja és az egyház azon tanítása, miszerint az Újtestamentum felülírja az Ótestamentumot, táplálta a zsidók irányában fennálló bizalmatlanságot és ellenszenvet. A *Klein v. Slovakia* ügyben²⁷ a római katolikus püspököknek egy bizonyos filmről alkotott álláspontját kritizáló cikk írása miatti büntetőjogi felelősséget megállapító ítéletet a 10. cikkbe ütközőnek találták.²⁸

Ahhoz, hogy megkíséreljük eldönteni, hogy a McArthur család azon vágyának nemzeti jog általi korlátozása, hogy hangot adjon a homoszexualitástól való irtózásának, a 10. cikk 2. bekezdése alapján megengedhető-e, fontos felidézni a *Palomo Sanchez v. Spain* ügyből fent idézett szakaszt.²⁹ A 10. cikk szerinti jogok olyan véleményekre is vonatkoznak, amelyek bántók, megdöbbentők vagy zavarók, mivel a demokratikus társadalom elkötelezett a pluralizmus, a tolerancia és a liberális gondolkodás követelménye iránt. Az e jogok alóli kivételeket megszorító módon kell értelmezni, és szükségességüket meggyőzően igazolni kell. Mi szükség van arra, illetve mennyiben szolgálja a közérdeket, ha korlátozzuk az emberek jogát arra, hogy hangot adjanak a homoszexualitástól való irtózásuknak? Nem ugyanolyan ez, mint egy olyan egyenlőségi program támogatása, amely számára az egyenlőség olyannyira fontos, hogy senkinek sem engedi meg annak kétségbe vonását? Amennyiben a kifejezésre juttatott nézetek és kifejezésük módja megfelel a véleménynyilvánítás szokásos konvencióinak, semmi nem indokolja az olyan vélemények betiltását, amelyek mások életvitelét élesen bírálják. A homoszexualitás undorítóknak nevezése súrolhatja a határokat, de bűnnek nevezése nem. Ez utóbbi egy olyan meggyőző és kifejezése, amely az egyik legtiszteltetlenebb forrásból, a Bibliából származik.

A strasbourgi ítélkezési gyakorlat nem gazdag forrás azon jog alátámasztására, hogy senki sem kényszeríthető valamely vélemény kinyilvánítására. A legközelebbi releváns ügy a Nagytanács *Gillberg v. Sweden* ügyben hozott ítélete.³⁰ A felperes a Göteborgi Egyetemen dolgozó kutató volt. A gyermekek figyelemhiányos hiperaktivitás zavarával (ADHD) foglalkozó kutatási projektben vállalta a szülők felé, hogy az összegyűjtött adatokat bizalmasan kezeli, és hozzájárulásuk nélkül nem hozza nyilvánosságra. A felperes által a kutatás során szerzett adatok az egyetem tulajdonát képezték, így ha a szülőkön kívül azokba valaki betekintési joggal rendelkezhetett, az az egyetem volt. A felperest a betekintés megengedésére kötelezték az információszabadságról szóló svéd törvény alapján egy szociológus és egy gyermekorvos által indított bírósági eljárásban. Azzal érvelt, hogy a 10. cikk a véleménynyilvánítás szabadságának negatív jogát tartalmazza, amelyre hivatkozással megtagadhatta a kért anyag kiadását. A Nagytanács megjegyezte, hogy a negatív jogra vonatkozó ítélkezési gyakorlat igen szűkös,³¹ de nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a 10. cikk alapján ilyen jog létezhet. A kérdéskör teljes mérlegeléséhez be kell várni egy olyan ügyet, amely közvetlenül ezt veti fel.³² Az adott ügy körülményei között a felperesnek ilyen joga nem volt, mivel az adatok a munkáltatója, nem pedig az ő tulajdonában

²⁶ No. 64016/00 (2007) 45 EHRR 23.

²⁷ No. 72208/01 (2010) 50 EHRR 15.

²⁸ A szóhasználata erőteljes és személyeskedő volt, az EJEB pedig 3:4 arányban döntött.

²⁹ L. a 4. lábjegyzetet.

³⁰ No. 41723/06, 2012. április 3-i ítélet.

³¹ Uo., 85. bek.

³² Uo., 86. bek.

voltak, és a munkáltató hajlott az illetékes bíróság végzésének teljesítésére.³³ A felperes hivatkozott az újságírói források védelmére vonatkozó jogra, de a Nagytanács megjegyezte, hogy az az újságírói véleménynyilvánításra vonatkozó pozitív jog kiegészítő joga.³⁴ Végetetül a felperes hivatkozása a hivatali titoktartásra nem volt helyénvaló, mivel ez a 8. cikk szerinti jogokat érinti,³⁵ és az orvos betegeivel szemben fennálló titoktartási kötelezettsége itt nem érvényesül, mivel a kutatás egyik résztvevője sem bízta meg a felperest orvosi tevékenység ellátásával.³⁶

Azonban nem lehet meglepő, hogy a kényszerített beszédre vonatkozó strasbourgi ítélkezési gyakorlat nem igazán terjedelmes. Nem valószínű, hogy ez a kérdés túl gyakran felvetődne. A 10. cikk 1. bekezdése kifejezetten megállapítja, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága magában foglalja a „véleményalkotás szabadságát”. A véleményalkotás szabadsága meglehetősen semmitmondó, ha az államnak joga van arra kényszeríteni valakit, hogy véleménye szöges ellentétének adjon hangot, szóban vagy tettekkel, rendszeresen vagy akár csak egy konkrét esetben. Ezt a nézetet támasztják alá a szólásszabadságra vonatkozó más strasbourgi és egyes észak-amerikai ítéletek.

A *Goodwin v. the United Kingdom* ügyben a Nagytanács hét ellenében 11 szavazattal kimondta, hogy az újságírót az üzleti tárgyú írásának forrásai feltárására kötelező bírósági határozat a 10. cikkbe ütközött.³⁷ Az Egyesült Királyság kormányának a 10. cikk 2. bekezdésre alapozott védekezése megfelelt a „jogszabályban előírt” és a „közérdekű cél szolgálata” kritériumának, de a közzététel elrendelése egy demokratikus társadalomban nem volt szükséges. Christopher Gillberg az újságírónak a forrásai titokban tartására vonatkozó jogát a szabad véleménynyilvánítás pozitív joga egy aspektusaként magyarázta, de bizonyos súlyt kell adni a Bizottság *Goodwin*-ügyben kifejtett álláspontjának, miszerint „bizonyos körülmények között egy »negatív jogot« is bele kell érteni a 10. cikkbe, azaz hogy senkit nem lehet kényszeríteni információ kiadására vagy *valamely vélemény kifejezésére* (l. pl. No. 9228/80, 82/12/16, DR 30, 132; 12090/86, 89/12/4, kiadatlan).³⁸

A *Glaserapp v. Germany* ügyben a felperest középiskolai gyakorló tanári kinevezése előfeltételeként arra kötelezték, hogy írjon alá egy nyilatkozatot, amellyel a szövetségi köztársaság demokratikus rendjét támogatja.³⁹ Később elbocsátották, amikor nem volt hajlandó megtagadni a – többek között az egypártrendszer támogató – Német Kommunista Párt újságjában kifejezésre juttatott nézeteit. Az Emberi Jogok Európai Bírósága 16:1 többséggel mondta ki – a Bizottság ellenében –, hogy nem sérült a 10. cikk. Az ítélet nem tartalmaz semmit, ami különösen a véleménynyilvánítás-szabadság negatív jogának létezését tagadná, de azzal, hogy a 10. cikk 2. bekezdése szempontjából nem indokolja a felperessel szemben támasztott azon követelményt, hogy tagadja meg a Kommunista Pártnak tett hűségesküjét (ahogy azt Cremona bíró megindokolta), felfogható annak kétségbe vonásaként, hogy ez a negatív jog létezik. Az ítéletben a Bíróság azzal igyekezett indokolni a döntését, hogy a felperes megszegte a német közal-

³³ Uo., 92. bek.

³⁴ Uo., 95. bek.

³⁵ Uo., 96. bek.

³⁶ Uo.

³⁷ No. 17488/90, 1996. március 27-i ítélet.

³⁸ A Bizottság jelentése, 94/3/1, 48. bek. (kiemelés tőlem).

³⁹ No. 9228/80, (1987) 9 EHRR 25.

kalmazotti rendszerbe történő felvételének feltételeit. Aláírta a fent említett nyilatkozatot, majd később megszegte azt.⁴⁰ A Bizottságnak a 10. cikk sérelmére vonatkozó 9:8 arányú döntése sokkal inkább a 10. cikk 2. bekezdésén alapult, és így kimondatlanul is támogatja a véleménynyilvánítás negatív szabadságát.⁴¹

Az (egyesületi szabadságról szóló) 11. cikkel foglalkozó *Sorensen v. Denmark* ügyben a szakszervezet által bezárt üzletekkel összefüggésben a Bíróságnak általánosságban kellett kimondania az alábbiakat a 9–11. cikkek szerinti negatív szabadságokról:⁴²

„Továbbá ebben az összefüggésben figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a személyes vélemény 9. és 10. cikkben biztosított védelme az egyesülés szabadsága garanciájának egyik célja, és hogy az említett védelem hathatósan csak az egyesülés szabadsága pozitív és negatív jogának egyszerre történő garantálásával biztosítható. Ezzel összefüggésben a személyes autonómia fogalma az Egyezmény garanciáinak értelmezése mögött meghúzódó fontos elv. Ezt a fogalmat ezért az egyén 11. cikkel járó választási szabadsága lényeges folyamánának és a rendelkezés negatív vonatkozása megerősítésnek kell tekinteni.”⁴³

A Bíróság elismerte, hogy néha a gyülekezés szabadságán belül a szakszervezetbe való be nem lépés szabadsága korlátozható. Azonban a fenti ítélet határozottan támogatja a fogalom alapvetően köznapi értelmezését, miszerint az Egyezmény 9–11. cikkeiben garantált összes szabadságjog egyéni döntés kérdése. A személyes véleménnyel összefüggésben ez azt jelenti, hogy mindenkinek joga van a személyes véleményformálásra, valamint arra, hogy azt kinyilvánítsa, vagy éppen ne nyilvánítsa ki.

Bár az EJEB nem fogalmaz egyértelműen a kényszerített beszéd tárgyában, ilyesmi nem történt az Egyesült Államok bíróságain, amikor a véleménynyilvánítás szabadságának jogát az Egyesült Államok Első Alkotmánykiegészítése alapján vizsgálták. A *Wooley v. Maynard* ügyben a Legfelső Bíróság kimondta,⁴⁴ hogy alkotmányellenes New Hampshire azon törvényi rendelkezése, amelyik büntetőjogi szankciót ró azokra az autóvezetőkre, akik rendszámukon nem tüntetik fel az állami jelmondatot („Szabad élet vagy halál”). Elfogadhatatlannak tartja egy magánszemélynek büntetőjogi szankció terhével történő kényszerítését arra, hogy egy ideológiai álláspont nyilvános népszerűsítésének eszköze legyen; „olyan szellemi és lelki szférába hatol be, amelynek mindenféle hivatalos ellenőrzéstől való megóvása [...] az Első Alkotmánykiegészítés célja.”⁴⁵ A Legfelső Bíróság elnöke, Warren E. Burger a bíróságnak írott véleményében hangsúlyozta:

„Abból a tételből indulunk ki, hogy az Első Alkotmánykiegészítés által az állami beavatkozástól védett gondolat szabadsághoz való jog egyaránt magában foglalja a szólásszabadságot és a megszólalás megtagadását. [...] Egy olyan rendszernek, amely biztosítja a vallási, politikai és ideológiai térítés jogát, garantálnia kell azt a járulékos jogot is, hogy meg lehessen tagadni az ilyen nézetek támogatását.

⁴⁰ Uo., 52. bek.

⁴¹ (1984) 6 EHRR CD499.

⁴² (2008) 46 EHRR 29.

⁴³ Uo., 54. bek.

⁴⁴ 430 US 705 (1977).

⁴⁵ Uo., 715; idézi a *Board of Education v. Barnette* ügyet, 319 US 624, 636.

A szólásszabadság és a szólás megtagadásának joga az »egyéni gondolatszabadság« tágabb fogalmának egymást kiegészítő alkotóelemei.⁴⁶

Rehnquist bíró kisebbségi véleménye arra összpontosított, hogy a new hampshire-i jogszabály ténylegesen kikényszerítette-e a szólást.⁴⁷ Nem vitatta azt az állítást, hogy az Első Alkotmánykiegészítés véleménynyilvánítás jogára vonatkozó garanciáinak velejárója az a jog is, hogy valaki ne nyilvánítson véleményt. A véleménynyilvánítás kényszerítése tilalmának további igazolása található a *Hurley v. Irish-American Gay, Lesbian and Bisexual Group of Boston Inc.*⁴⁸ és a *Boy Scouts of America v. Dale* ügyben.⁴⁹

Állami bírósági szinten jelentős ügy a *Hands on Originals Inc. v. Lexington-Fayette Urban County Human Rights Commission* ügy.⁵⁰ A Hands on Originals (HOO) egy nyomdai kisvállalkozás Kentuckyban, amely reklámanyagok – pólók, sapkák, takarók, csészék, üvegek és bögrék – nyomtatásával foglalkozik. A cég ügyvezető tulajdonosa gyakorló keresztény, a cég honlapja pedig a következőképpen ismerteti a vállalt munkákat:

„A Hands on Originals mindenféle nemű, fajú, vallású, szexuális preferenciájú és nemzetiségű embert foglalkoztat és kiszolgál. Azonban termékeink promóciós jellege miatt a Hands on Originals fenntartja magának a jogot az olyan megrendelések visszautasítására, amelyek a tulajdonosok meggyőzésébe ütköző álláspontokat képviselnek.”

A HOO megtagadta egy LMBT-szervezet által leadott reklámanyag-megrendelés (pólók) teljesítését. Az alperes Bizottság megállapította a diszkriminációt a HOO terhére, amit a Kerületi Bíróság hatályon kívül helyezett. Ishmael bíró kimondta, hogy az iratokban nem volt bizonyíték arra, hogy a HOO az LMBT-csoport vagy tagjainak szexuális irányultsága miatt tagadta meg a pólók nyomtatását. A cég a megrendelést a megrendelt termék által népszerűsítendő üzenet miatt utasította vissza. Az ügyben irányadó, a Legfelső Bíróság által követett gyakorlat szerint ez a tulajdonos Első Alkotmánykiegészítés szerinti, arra vonatkozó jogát sértené, hogy megtagadja az olyan álláspontok támogatását, amelyekkel nem ért egyet.⁵¹

Az Egyesült Államokból származó ítéletek mind igen egyértelműek azt illetően, hogy az Első Alkotmánykiegészítésbe beleértendő az a jog is, hogy senki sem köteles olyan nézeteket

⁴⁶ Uo., 714.

⁴⁷ Uo., 721–722.

⁴⁸ 515 US 557 (1995). A közös Szent Patrik-napi – evakuáció-napi felvonulást szervező, jogi személyiség nélküli magánszervezet nem kényszeríthető arra, hogy megengedje az LMBT személyek jogait védő szervezet részvételét. Ez a nem asszociatív véleménynyilvánításra vonatkozó, az Első Alkotmánykiegészítés szerinti jogukat sértette.

⁴⁹ 530 US 640 (2000). A cserkészek Első Alkotmánykiegészítés szerinti, a homoszexuális életstílus azon az alapon való elutasítására vonatkozó joga, hogy az nem egyeztethető össze a cserkészek értékeivel, lehetővé tette a melegjogi aktivista vezető cserkész elbocsátását. Ha ezt megtiltanánk a cserkészeknek, azzal olyan nézetek elismerésére kényszerítenénk a szervezetet, amelyekkel az nem ért egyet.

⁵⁰ Fayette Kerületi Bíróság, Polgári ügyszak, Harmadik Tanács no. 14-CI-04474 (2015. április 27.). A Kentucky Fellebbviteli Bíróság 2016 decemberében tárgyalta a fellebbezést, de az ítélet még nem született meg.

⁵¹ A Kentucky Fellebbviteli Bíróság 2017. május 12-én 2:1 többséggel elutasította az ügyben benyújtott fellebbezést. L. no. 2015-CA-000745-MR. E döntés alapvető indoka az volt, hogy a HOO nem különböztette meg hátrányosan az LMBT szervezetet.

kinyilvánítani, amelyekkel nem ért egyet. Az Európai Egyezmény 10. cikke és az USA Első Alkotmánykiegészítése megfogalmazása között nincs jelentős eltérés ebben a kérdésben. A vélemény ki nem nyilvánításának joga a véleménynyilvánítás jogának szükségszerű velejárója. Ha valakinek joga van arra, hogy valamit kimondjon, arra is joga van, hogy ne mondja ki. Ha valakinek nincsen joga a véleménynyilvánítás megtagadására, értelemszerűen nem lehet *joga* az adott vélemény formálására vagy kinyilvánítására sem.

Mielőtt rátérnénk arra a kérdésre, hogy ténylegesen mi minősül kényszerített beszédnek, egy kanadai ítéletre kívánunk hivatkozni, amely hasonlóságokat mutat az *Ashers*-üggyel és a fenti Kentucky-beli ítélettel. A *Brockie v. Ontario Human Rights Commission* ügyben a fellebbező egy torontói székhelyű nyomdai vállalkozás elnöke és eszmei vezetője volt.⁵² A McArthur családdhoz hasonlóan gyakorló keresztény volt, és őszinte vallási meggyőződéssel vallotta, hogy a homoszexualitás bűn. Megtagadta a Canadian Lesbian and Gay Archives (Kanadai Lesbikus és Meleg Archivum) céges levélpapírokra, borítékokra és névjegykártyákra vonatkozó megrendelésének teljesítését – mindegyiken az szerepelt, hogy a szervezet a meleg és lesbikusok érdekképviselőjét látja el. A bíróság megengedte az Ontario Human Rights Commission azon döntése elleni fellebbezést, hogy a fellebbező a megrendelés teljesítésének megtagadásával jogellenes diszkriminációt alkalmazott az Archivummal szemben. Azzal, hogy ilyen jellegű anyagok nyomtatását kérték a fellebbezőtől, sérült a Jogok és szabadságok kanadai chartájának 2. cikke szerinti, vallásszabadsághoz fűződő joga.

Észak-Írország Fellebbviteli Bírósága nem találta igazán hasznosnak a *Brockie*-ügy tanulságait, mégpedig négy okból kifolyólag.⁵³ Először is nem létezett a 2006. évi szabályozáshoz hasonló jogszabályi háttér, amelyben a jogalkotó a versengő jogok egyensúlyát megteremtette. A 2006. évi szabályozás vallási szervezetekre vonatkozó kivételeinek fényében ebben a pontban van valami a 9. cikket illetően. De ezek a kivételek nem bírnak jelentőséggel a véleménynyilvánítás szabadsága szempontjából, különösen abban a tekintetben, hogy kényszeríthető-e valaki olyan vélemény támogatására, amellyel nem ért egyet. Másodszor, az Archivum sokkal többet kívánt volna a meleg és lesbikus életstílusra térítéssel, mint Lee az *Ashers* pékség esetében. Ez igaz, de a teljes meggyőzéshez egyaránt el kell fogadni a Legfelső Bíróság elnökének véleményét, miszerint a McArthur családnak nem kellett a meleg házasságát elfogadnia, valamint figyelmen kívül kell hagyni a tárgyról Észak-Írországban folyó vitát. Harmadszor, az *Ashers*-ügynek nem volt olyan mozzanata, amely kifigurázta volna a McArthur család mély vallásos meggyőződését. Ez nem meggyőző érv, hiszen tiszteletben kell tartani a McArthur család azon vélekedésre vonatkozó jogát, hogy a tortának „Támogasd a meleg házasságát!” felirattal való díszítése éppen ezt tette volna. Negyedszer, vizsgálni kellett a McArthur család ajánlatának terjedelmét, más szóval azt, hogy a honlapján semmi nem utalt arra, hogy bármi problémájuk lenne a felperes által díszítésként kért üzenettel. Ez a szempont nem egyértelműen különbözteti meg az esetet a *Brockie*-ügytől, mivel az Ontarion Felsőbíróság nem vizsgálta a fellebbező üzleti ‘ajánlatának’ terjedelmét.

⁵² [2002] 22 DLR (4th) 174.

⁵³ [2016] NICA 39, 70. bekezdés.

5.2. Mi minősül kényszerített beszédnek?

Most értünk el arra a pontra, amikor foglalkoznunk kell a kérdéssel, hogy a felperes tortájának „Támogasd a meleg házasságát!” felirattal díszítése ténylegesen felér-e az adott üzenet elfogadásával, így a fellebbező negatív véleménynyilvánításhoz való, 10. cikk szerinti jogának potenciális sérelmét jelenti-e. A torzítás és szelektivitás vádját megelőzendő, a Fellebbviteli Bíróság ítéletéből az erre a kérdésre vonatkozó teljes szakaszt idézzük:

„Ebben az ügyben a fellebbezők azt állították, hogy további tényezőként ott a kényszerített beszéd esete valósult meg, és ez érintette a fellebbezők EJEE 10. cikke szerinti jogait. Nem utalt semmi arra, hogy a torta tetején lévő üzenettel egyetértenek, és a tárgyaláson eljáró bíró megállapította, hogy az első fokon pernyertes kívánsága nem kényszerítette őket a meleg házasságának népszerűsítésére vagy támogatására. Az általunk vizsgált kérdéseket illetően ezt a következtetést nem vitatjuk, és álláspontunk szerint ez a megállapítás mindenképpen helytálló. Az a tény, hogy a pék egy adott csapatnak tortát süt, vagy egy halloween-tortán boszorkányokat ábrázol, egyikük támogatását sem jelenti.”⁵⁴

Észak-Írország Fellebbviteli Bírósága ilyen módon kerülte meg azt a problémát, hogy nyilvánvalóan megtagadja a fellebbezők azon jogát, hogy visszautasítsák egy általuk erőteljesen vitatott ügy támogatását. A fenti bekezdésben adott indoklás gyenge, felületes és egyszerűen elfogadhatatlan. Annyit mond, hogy nem vitatták a tárgyaláson eljáró bíró azon következtetését, miszerint az üzenetnek a tortára való felírása nem jelenti annak helyeslését! Ez egyszerűen a fellebbező érvelésének eltorzítása. Észak-Írország Fellebbviteli Bírósága elé egy olyan ügyet vittek, amelyben annak megállapítását kérték, hogy a fellebbezők jogi értelemben hátrányosan megkülönböztették-e az első fokon pernyertest azzal, hogy nem díszítették a tortát az általa kért üzenettel. E kérdés megválaszolására a Fellebbviteli Bíróságnak mérlegelnie kellett, hogy diszkriminációt követtek-e el a fellebbezett felperes által kért üzenet tortán való elhelyezésének megtagadásával. Ehhez a Fellebbviteli Bíróságnak meg kellett vizsgálnia a fellebbezők 10. cikk szerinti jogait. Vajon ezek a jogok mentesítették-e a fellebbezőket egy olyan vélemény kinyilvánítása alól, amellyel nem értettek egyet? A torta „Támogasd a meleg házasságát!” szlogennel való díszítése a meleg házassága támogatásának minősült? Amennyiben igen, ez azt jelentette, hogy ki kell igazítani a Bíróság által a 2006. évi szabályozás alapján a ‘diszkriminációnak’ tulajdonított értelmet azt biztosítandó, hogy a fellebbezőket ne fosszák meg a 10. cikk szerinti jogaiktól? E kérdéseknek azzal a nyilvánvalóan sekélyes megjegyzéssel történő elintézésével, hogy a meleg házassága sem kapna több támogatást, mint az a focicsapat, amelyiknek a nevével és színeivel a tortát díszítenék, vagy pedig az okkultizmus, ha egy halloween-boszorkány képét tennék ugyanígy rá, a pervesztes fél irányában mutatott tiszteletlenség.⁵⁵

⁵⁴ Uo., 67. bek.

⁵⁵ Sir Robert Megarry állítólag azt mondta a diákjainak, hogy a bíróságon a legfontosabb személy a pervesztes fél. A bírónak tudomásul kell vennie annak fontosságát, hogy egyértelműen elmagyarázza, miért lett az illető fél pervesztes, továbbá meg kell értenie e döntés érzelmi hatásait is. L. Nicholas MERRIMAN: Obituary of Sir Robert Megarry. *The Independent*, 2006. október 25.

Emlékeztetünk arra, hogy a *Wooley v. Maynard* ügyben Rehnquist bíró kisebbségi véleményét fogalmazott meg amiatt, hogy az állami mottó rendszámtáblán történő feltüntetése nem jelentette az azzal kapcsolatos helyeslés vagy egyetértés kifejezését.⁵⁶ Ez csak egy annak érdekében teljesítendő feltétel volt, hogy meg lehessen szerezni az autóvezetés jogát New Hampshireben. Ha egy polgár használni kívánja az USA érméit vagy bankjegyeit, el kell fogadnia az „In God We Trust” és az „E Pluribus Unum” mottót. A *Glaser v. Germany* ügyben az EJEB hasonlóképpen a közalkalmazotti foglalkoztatás feltételének tartotta azt, hogy következetesen kitarson azon demokratikus értékek támogatása mellett, amelyeket aláírt nyilatkozatában felvállalt. Bármi is adja ebben az összefüggésben az érvelés meggyőző erejét, egy világ választja el egymástól azt, amit a juttatások és egy állás megszerzéséhez valakinek meg kell tennie, és ami nélkül nehezen kerülne abba a pozícióba, attól, amit a vásárlóknak tortát áruló péknek kell tennie.⁵⁷

Az asszociatív véleménynyilvánítás kérdésében három másik amerikai jogeset igazít el. Először, a *Pruneyard Shopping Center v. Robins* ügyben megállapítást nyert,⁵⁸ hogy nem sérültek egy nagy bevásárlóközpont tulajdonosainak az Első Alkotmánykiegészítés szerinti arra vonatkozó jogai,⁵⁹ hogy ne kapcsolják őket össze azon középiskolás csoport nézeteivel, akik egy szombat délután elfoglalták a bevásárlóközpont egyik sarkát, hogy tiltakozzanak az ENSZ cionizmus elleni határozatával kapcsolatban. Megállapították, hogy egy ilyen tényállás alapján senki nem azonosítaná a diákok nézeteit a bevásárlóközpont tulajdonosainak nézeteivel. Másodszor, ott van az Új-Mexikó Legfelső Bírósága által az *Elane Photography LLC v. Willock* ügyben hozott ítélet.⁶⁰ Ebben az ügyben a *Pruneyard*-ügy segítségével jutottak arra a következtetésre, hogy a kis fényképészüzletet, amely a tulajdonosainak keresztény hite miatt megtagadta fényképek készítését két leszbikus hűségfogadalmi ünnepségén, nem védi az Első Alkotmánykiegészítés Új-Mexikó 1978. évi emberi jogi törvénye diszkriminációellenes rendelkezéseinek megsértésével szemben. Senki nem gondolná, hogy az üzlet tulajdonosai népszerűsítik a meleg házasságát, csak azt, hogy betartják a törvényt. Valójában Új-Mexikó Legfelső Bírósága azt tanácsolta, hogy azok a vállalkozástulajdonosok, akik nem szeretnék, hogy a közvélemény azt higgye róluk, hogy egyébként általuk helytelenített ügyeket támogatnak, helyezzenek el a vállalkozásuk honlapján egy nyilatkozatot, hogy az adott ügyeket nem támogatják, csak a törvényt tartják be. Minden tisztelet Új-Mexikó Legfelső Bíróságának, de ez a döntés nem teljesen egyeztethető össze a *Pruneyard*-üggyel. Powell bíró kisebbségi véleménye felhívta a figyelmet a bevásárlóközpont hatalmas méretére azt kihangsúlyozandó, hogy ebben az összefüggésben mások nem látnának összefüggést a tiltakozó diákok és a bevásárlóközpont tulajdonosainak nézetei között.

Harmadszor, ott van Amerika saját ‘meleg torta’ ügye, a *Craig v. Masterpiece Cakeshop* per,⁶¹ amelyben két meleg férfi betért a Colorado államban található Lakewood egyik pékségé-

⁵⁶ L. a 45. lábjegyzetet.

⁵⁷ L. a 40–42. lábjegyzeteket és a kapcsolódó szöveget.

⁵⁸ 447 US 74 (1980).

⁵⁹ A „pláza” több mint 21 hold területet foglal el, ebből öt hold a parkoló, a többen sétányok, üzletközpontok, mellékutak és épületek találhatóak. Több mint 65 szaküzlet, tíz étterem és egy mozi is van a bevásárlóközpontban.

⁶⁰ No. 33687 (2013. augusztus 22).

⁶¹ 370 P.3d 272 (2015).

be, és kérte, hogy tervezzenek és készítsenek nekik tortát saját meleg házasságkötésükre. Az esküvőre Massachusettsben került sor, mivel akkoriban (2012) Colorado nem ismerte el az azonos neműek házasságát, és az Egyesült Államok Legfelső Bírósága még nem hozta meg az *Obergefell v. Hodges* ügyben azt az ítéletet,⁶² hogy ez minden államnak kötelező. A tulajdonos megtagadta a torta elkészítését azon keresztény meggyőződésére hivatkozással, hogy a meleg házassága erkölcsileg helytelen. Colorado Fellebbviteli Bírósága megállapította a jogellenes diszkriminációt, és elutasította a pékség tulajdonosának az Első Alkotmánykiegészítésbe ütköző kényszerű véleménynyilvánításra alapított védekezését. A Fellebbviteli Bíróság kimondta, hogy ez nem a „kifejező magatartás” esete. Az *Elane Photography* ügghöz hasonlóan senki nem azonosítaná egy meleg pár tortával kiszolgálását a meleg házasságának támogatásával, és a vállalkozás tulajdonosa elhelyezhetett volna weboldalán egy nyilatkozatot arról, hogy a torták tervezése és készítése nem jelenti bizonyos ügyek támogatását. A *Hurley*-üggyől ezt annak alapján különböztették meg,⁶³ hogy egy felvonulás eleve valaminek a kifejezése. Fontos azonban, hogy a Fellebbviteli Bíróság elismerte, hogy nem történt egyeztetés arról, hogy milyen szöveg kerüljön a tortára, ez pedig esetleg felveti az Első Alkotmánykiegészítéssel kapcsolatos kérdést.⁶⁴ Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága 2017. június 26-án bekérte az ügy iratait az alsóbb bíróságtól.

Az Új-Mexikó és a Colorado állambeli ügyekben az állami legfelsőbb bíróság figyelemre méltó módon sokkal alaposabban megvizsgálta azt, hogy volt-e kényszerű véleménynyilvánítás, mint Észak-Írország Fellebbviteli Bírósága az *Ashers*-ügyben. Az érvelés kedvéért feltételezve, hogy a bíróságok indoklása meggyőző, több ok miatt is kétségbe vonható, hogy az *Ashers*-ügyben ugyanerre az eredményre lehetett volna jutni. Először is annak kimondása, hogy az amerikai ügyekben sérültek az Első Alkotmánykiegészítés szerinti jogok, sokkal drasztikusabb. Ez az állami jogszabályok alkotmányellenességét jelentené, míg ez a következtetés az *Ashers*-ügyben csak akkor lehetne levonható, ha a 2006. évi szabályozást nem lehetne McArthur család EJEE szerinti jogaival összeegyeztethető módon értelmezni. Másodsor, az amerikai ügyek nem mentek messzebb, mint hogy megtagadták a meleg párok kiszolgálását. Nem kellett a tortára a meleg házasságát vagy az LMBT-jogokat támogató feliratot írni. Harmadszor – és ez a legjelentősebb – az amerikai bíróságok véleményében semmi nem utal a helyi közösségben zajló vitára vagy a közeljövőben sorra kerülő olyan nyilvános eseményre, mint amihez az Ashers-torta üzenete készült volna.

Zárjuk ezt a szakaszt azzal, hogy megvizsgáljuk Sir Declan Morgan focicsapatos hasonlatát. Képzeljünk el egy Liverpool-szurkolót, aki egy, „A Liverpool varázslatos” feliratú tortát rendel egy Manchester United-drukker cukrásztól. A cukrász talán megjegyzi, hogy az üzenet, amit a tortára kell írnia, kétségbe vonható. Ezt esetleg némi jóindulatú tréfálkozás követné a vevő és a cukrász között arról, hogy aktuálisan éppen kinek a csapata a jobb, esetleg a korábbi meccsekről, és arról, hogy a következő meccsen melyikük fog nyerni. Ennek ellenére a cukrász elkészítené a tortát úgy, ahogy a vevő kérte, és az átadáskor talán hozzáfűzné, hogy nehezebb lett a dolog. Ez a helyzet egészen más, mint a meleg házasságát elutasító keresztény cukrász

⁶² 135 S.Ct 2584 (2015).

⁶³ L. a 49. lábjegyzetet.

⁶⁴ L. a 62. lábjegyzetet 71. bek.

esete, akit arra kérnek, hogy a tortát a melegek házasságát támogató szöveggel díszítse. Ez utóbbi egy politikai vita erősen megosztó tárgya. A focicsapatokkal való heccelődés színtere a kocsmák, a halloween-boszorkányokkal kapcsolatosé pedig a gyerekszűr.

6. Következtetés

Az *Ashers*-ügyben Észak-Írország vezető bírójának remek lehetőségük adódott arra, hogy megcilllogtassák bírói tudásukat. Ezt azonban nyilvánvalóan elszalasztották. Az ítélet jobbra a jogszabályi rendelkezések, más ítéletek és a felek beadványainak magyarázata. Alig szerepel benne jogi értékelés, és magán viseli az eredményorientált döntéshozatal minden jegyét. Először is, átlépett a politikai véleménynyilvánítás miatti diszkrimináció kérdésén, elkerülendő a tisztességes foglalkoztatásról szóló jogszabályok alkalmazási körének olyan kiszélesítését, amely annak még az Észak-Írország felekezeti megosztottsága ellenszereként történő használatán is túlmutatna. Másodszor, a szexuális irányultság miatti diszkriminációt az asszociatív diszkrimináció doktrínájának erősen zavaros alkalmazásával állapította meg. A jogszabálynak az EJEE szerinti garanciákkal összeegyeztethető értelmezésének kötelezettsége annak indoklásával teljesült, hogy nem volt szükség a 2006. évi szabályozás 'megengedő' értelmezésére, egyúttal mellőzve annak értékelését, hogy a kiterjesztő értelmezéssel összefüggésben az emberi jogokról szóló törvény 3. cikke miként érvényesül. Az ügy alapkérdését – azaz hogy a fellebbezőket kényszeríteni lehet-e a melegek házasságának szilárd vallási meggyőződésen alapuló tiltakozásuk ellenére történő támogatására – sommásan elvetette, mintha fel sem merült volna a tényállásban.

A tanulmány bevezetőjében jeleztük, hogy vizsgálni fogjuk azt a kérdést, hogy az EJEE 10. cikke tartalmazza-e azt a jogot, hogy valaki egy bizonyos tárgykörrel ne nyilvánítson véleményt. Erre a kérdésre a válasz az, hogy a 10. cikk tartalmazza a szabad véleménynyilvánítás negatív jogát. Ennek a véleménynyilvánítást elismerő minden alkotmányos szabályban vagy alapjogi chartában benne kell lennie, és benne is van. Ha valakit arra kényszerítenek, hogy meggyőződésébe ütközően nyilatkozzon, akkor annak aligha lehetnek jogai. Más kérdés, hogy ez kényszerű véleménynyilvánításnak minősül-e. De itt azt az álláspontot képviseljük, hogy egy kiskereskedelmi üzlet tulajdonosától azt kérni, hogy süssön egy tortát a tulajdonosok mély vallásos meggyőződésébe ütköző díszítéssel, a közösségben folyó heves politikai viták közepette, az üzlettulajdonos EJEE 10. cikke szerinti jogainak sérelmét valósítja meg. Ezért Észak-Írország Fellebbviteli Bíróságának vizsgálnia kellett volna, hogy ehhez az azonos neműek egyenlőségéről szóló 2006. évi észak-írországi törvényi szabályozást úgy kellett volna-e értelmezni, hogy azt az ítéletet eredményezze, hogy az ügyben jogellenes diszkrimináció nem történt. Ehhez a következtetéshez elengedhetetlen, hogy elvállasszuk a tortára kerülő szöveget magának a tortának az eladásától. Ha az ügyet egyszerűen úgy nézzük, hogy a vásárló kért egy bizonyos szövegű tortát, és a kért szolgáltatást nem kapta meg, ez jogellenes diszkriminációnak tűnik. Ez a megközelítés azonban túlságosan is „zéró összegű játszma” ízű. Amint arra a tanulmány bevezetőjében rámutattunk, az egyik személy joga gyakran ütközik egy másik személy jogával. Ha ez a helyzet, egyensúlyba kell hozni ezeket a jogokat. A válasz nem szükségszerűen az, hogy az egyik félnek teljesen igazat adunk, míg a másikat teljesen elutasítjuk. Az *Ashers*-ügyben az elfogadható összeegyeztetés az lett volna, ha Lee megkapja a tortát, de a feliratot másnak kellett volna rátennie.

Mi lesz az *Ashers*-ügy sorsa? A McArthur család kérelmet nyújtott be az Egyesült Királyság Legfelső Bíróságára a fellebbezés megengedése érdekében. Az Equality Commission és Lee ezt ellenző beadványt nyújtott be. Úgy tűnik, hogy az ügyben az általános közérdekű jogkérdés meglétét különösképpen senki sem vitatja. Az engedély kérdésében a döntő, hogy az újbóli megállapítási eljárás önmagában nem biztosít az Észak-Írország Fellebbviteli Bírósága általi jogorvoslaton túli fellebbezési jogot. Amennyiben a McArthur család az északír járásbírókokról szóló 1980. évi rendelet 60. cikke szerinti eljárást vette volna igénybe, úgy engedélyezték volna ügyének teljes terjedelemben történő felsőbbírási újratárgyalását. Innen pedig jogkérdésben Észak-Írország Fellebbviteli Bíróságához lehetett volna fellebbezni, majd pedig a Legfelső Bíróságtól lehetett volna kérni a végső fellebbezés engedélyezését közérdekű jogkérdés esetében. Feltehetően azért használták az újbóli megállapítási eljárást, mivel az ügyben felmerülő kérdések inkább jogkérdések voltak, mintsem tényállási kérdések, és el kívánták kerülni azokat a szükségtelen költségeket, amelyek a Fellebbviteli Bíróságra történő második fellebbezéssel merültek volna fel. A Legfelső Bíróság megadta a fellebbezési engedélyt, de egyelőre nem világos, milyen kérdéseket vitatnak majd. Valószínű, hogy a fellebbezési tárgyalásra valamikor 2018-ban kerül majd sor, az ítélet pedig azt követően várható. A Legfelső Bíróság ítélete után az EJEB-hez lehet majd fordulni. Erre ténylegesen akkor is lehetőség lett volna, ha a Legfelső Bíróság a fellebbezési engedélyt megtagadja.⁶⁵ Strasbourgban más lenne a kérdés. Strasbourg azt vizsgálná, hogy Észak-Írország diszkriminációellenes jogszabályai összhangban állnak-e az Egyesült Királyságnak az Egyezmény alapján fennálló kötelezettségeivel, és nem az *Ashers*-ügy végső fellebbviteli fórumaként járna el. Később fog csak kiderülni, hogy az Egyesült Királyság Legfelső Bírósága milyen mértékben vizsgálja a véleménynyilvánítás szabadságának kérdéseit az Észak-Írország Fellebbviteli Bírósága általi felületes értékelésen túlmenően. Remélhetőleg az sokkal inkább ezen a szemüvegen keresztül nézi majd az ügyet. Azzal, hogy a *Craig v. Masterpiece Cakeshop* ügyben bekérték az iratokat alsóbb bíróságoktól, a tengeren túlról néhány nagyon érdekes, hamarosan nekünk is megfontolandó szempont várható a diszkrimináció, a vallás- és a szólás-szabadság egyes vonatkozásait illetően.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA
A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: REMÉNYI ÉDUA

⁶⁵ Az Egyesült Királyság Legfelső Bírósága az EJEB által az *Eweida v. the United Kingdom* ügyben (1. a 3. lábjegetzetet) együttesen tárgyalt ügyek egyikében sem adott fellebbezési engedélyt.

Az önvezető autó szoftvere magas szintű szellemi alkotás vagy kifinomult károkozó?

SOMKUTAS PÉTER – KÖHIDI ÁKOS*

1. Bevezetés, fogalmi alapvetések

Az autóiipar számára jelenleg az önvezető autók mutatják az irányt. Nem tudható, hogy ebből belátható időn belül további vezetéssegítő vagy fejlett *co-pilot* szolgáltatások, esetleg teljesen automatizált rendszerek sokasága nő-e ki. Egyes források szerint 2035-re már több mint 50 millió önvezető jármű lesz az utakon szerte a világon.¹ A legfrissebb fejlemények közé tartozik, hogy az NVIDIA bejelentette, hogy a legmagasabb, 4-es szintű automatizálást megvalósító technológiát fejleszt 2018-ra, az Audi 2020-ra elérhetővé kívánja tenni a márka önvezető autóját, a Delphi és a Mobileye szintén 4-es szintű rendszer elérését ígéri 2019-re, míg a Ford a teljesen automatizált rendszert 2021-re tervezi bevezetni a piacra, a Volkswagen 2019-ben.² A *Business Insider* legfrissebb elemzése már 18 céget vett górcső alá annak eldöntése érdekében, hogy melyiküknek van a legnagyobb esélye elsőként automatizált vezetőrendszerrel ellátott autókat az utakra küldeni.³ Megállapítható tehát, hogy a jövő az autóink ablakán kopogtat, és ez a jövő kényelmesebb (más célra felhasználható) utazási idővel és nagyobb biztonsággal kecsegtet, kiküszöbölheti pl. a vezető fáradtsága vagy figyelmetlensége miatt okozott baleset-

* Somkutas Péter: jogász, programtervező matematikus. E-mail: somkutas@gmail.com; Köhidi Ákos: ügyvéd, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. E-mail: akos.kohidi@gmail.com. Jelen tanulmány elkészítését az NMHH Média tanács Média tudományi Intézete támogatta.

¹ *Autonomous vehicles. The legal landscape in the US and Germany.* A Norton Rose Fulbright whitepaper. *NRF*, 2016. július, <http://www.nortonrosefulbright.com/files/20160726-autonomous-vehicles-the-legal-landscape-in-the-us-and-germany-141559.pdf>, 9; az IHS Markit (brit) tanulmány szerint 2035-re közel 12 millió önvezető autót értékesítenek majd évente, és csaknem 54 millió ilyen autót használnak majd a világon, *Self-Driving Cars Moving into the Industry's Driver's Seat. IHS Markit*, 2014. január 2., <http://news.ihsmarkit.com/press-release/automotive/self-driving-cars-moving-industrys-drivers-seat>.

² Lásd http://www.driverless-future.com/?page_id=384

³ *Business Insider*: RANKED: The 18 companies most likely to get self-driving cars on the road first (2017. 10. 07.) <http://www.businessinsider.com/the-companies-most-likely-to-get-driverless-cars-on-the-road-first-2017-4>

teket (a WHO felmérése szerint évente körülbelül 1,25 millióan halnak meg közúti balesetben).⁴ Egyes szerzők szerint elősegítheti továbbá a közlekedési dugók kialakulásának elkerülését, valamint csökkentheti a károsanyag-kibocsátást.⁵

Jelen tanulmány elsődleges célja, hogy számba vegye a témával kapcsolatos alapvető szerzői jogi és felelősségtani kérdéseket és fogalmakat, megvizsgálja a lehetséges kutatási irányokat, és szakmai (akár multidiszciplináris) párbeszédet indítson. Nem vállalkozunk a téma teljes körű feldolgozására (így pl. legfeljebb csak érintünk biztosítási, közjogi, büntetőjogi vonatkozásokat), sőt eljárásban megjegyezzük, hogy az egyes fejezetek is érdemesnek mutatkoznak a külön, a jelenleginél terjedelmesebb kutatásra. Mindemellett talán nem felróható, hogy a téma bevezetése mellett nem hallgatjuk el jobbító szándékú javaslatainkat és szakmai véleményünket sem.

Itt lényeges tisztázni, hogy „önvezetés” esetén a gépjármű természetesen nem önmagát vezeti, hanem azt egy szenzorokból, egyéb hardverelemekből és egy komplex szoftverból álló rendszer vezérli. A szoftver és a benne futtatott mesterséges intelligencia az, amely a begyűjtött adatok alapján értékeli saját környezetét, és döntéseket hoz a cél elérése érdekében.

A nemzetközi irodalomban különféle elnevezések jelentek meg (*self-driving car, autonomous car, driverless car*), amelyekből kiindulva jelen tanulmányban igyekszünk a talán leginkább plauzibilis „önvezető autó” (*self-driving car*) elnevezést használni, utalva ezzel arra, hogy az autó (mint hardver) üzemeltetését az abban helyet kapó szoftver végzi, az automatizáltság ezen szintjén (legalább időlegesen) emberi közrehatás nélkül. Az automatizáltság maximumát elérő autók jövőbeli széles körű elterjedését vizionálva alkalmazzuk az „önvezető autó” elnevezést, vizsgálatunk tárgyát is elsősorban a legutolsó szintet elérő gépjárművek képezik.

Melyik az automatizáltságnak az a pontja, amikor önvezetőnek nevezhetünk egy járművet? A probléma már az 1920-as években foglalkoztatta a mérnököket⁶ – nem volt különösebben érdekes addig, amíg a lovak kocsissal a bakon húzták a járműveket –, de érdemi fejlődés csupán az 1950-es évektől kezdődött. Ha az azóta eltelt 60 évet nézzük, akkor hajlamosak lehetünk ezt az „érdemi” jelzőt némi lenézéssel kezelni. Véleményünk a két korszak közötti technológiai különbségből adódóan indokolt lehet, de ne felejtjük el, hogy 2077-ben az önvezetésről alkotott mai fogalmunk és az ahhoz kapcsolódó prognózisaink is csupán elnéző mosolyt váltanak majd ki.

⁴ A WHO egy közúti közlekedésre vonatkozó felmérése szerint pl. 2013-ban Magyarországon 591 haláleset történt, Franciaországban 3268, Németországban 3339, az Egyesület Királyságban 1770, http://www.who.int/violence_injury_prevention/road_safety_status/2015/en/. Lásd még http://www.who.int/violence_injury_prevention/road_safety_status/2015/magnitude_A4_web.pdf?ua=1. Magyarországon a legfrissebb KSH-adatok szerint országosan a balesetek (nem csak a halállal járó balesetek) száma 2015-ben 4913, míg 2016-ban 4911 volt, http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_feb002.html. A 2016-os évben 565 halálos baleset történt (amely összesen 607 ember életét követelte), továbbá 4911 súlyos sérüléssel és 11152 könnyebb sérüléssel járó balesetről vannak adatok, http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_ods001.html. Az Egyesült Államokra vonatkozó felmérés szerint a balesetek több mint 90%-át emberi hiba okozza (a felmérés ezen belül az egyes esetkörökre is ad számokat, így pl. a figyelmetlenség 22,7%-ban jelenik meg, a sebességtúllépés 18,7%-ban, az alkoholos befolyásoltság 18,2%-ban stb.), <https://one.nhtsa.gov/people/injury/research/udashortrpt/summary.html>

⁵ Lásd *Self-Driving Cars Moving into the Industry's Driver's Seat* i. m. (1. lj.).

⁶ Marc WEBER: *Where to? A History of Autonomous Vehicles*, <http://www.computerhistory.org/atcm/where-to-a-history-of-autonomous-vehicles/>.

Az önvezető (vagy pontosabban: az emberi sofőr nélküli) járművek fejlesztése és használata a közelmúltig annyira a tesztpályák és a mérnöki boszorkánykonyhák mélyén lapult, hogy a jog – a kutatással és fejlesztéssel kapcsolatos hagyományos polgári és vámjogi kérdéseken kívül – nem is nagyon került kapcsolatba vele egészen a kétezres évekig. A 2010-es évekre azonban egyre több, *részlegesen önvezetésre képes* autó jelent meg az utcákon,⁷ ezért a jogalkotóknak lépniük kellett még azon az áron is, hogy egy ennyire gyorsan és diverz módon fejlődő terület szabályozása vagy túl szűken, vagy túl tágan értelmezhető jogszabályi környezethez vezet.

Ezt a kockázatot vállalva az egyszerűbb kategorizálás érdekében, a SAE International által meghatározott szinteket⁸ az amerikai közlekedési hatóság (NHTSA) adoptálta,⁹ mégpedig a következő módon:¹⁰

- 0. szint: nincs automatizáltság;
- 1. szint: funkcióspecifikus automatizáltság (főként támogató rendszerek, pl. tolatóradar);
- 2. szint: összetett funkcionalitású automatizáltság (pl. sávtartó automatika);
- 3. szint: korlátozott önvezetés;
- 4. szint: teljes önvezetés.

Ez a diszkrét szintezés – bár mérnöki szempontból kritizálható¹¹ – jogi szempontból egyelőre tökéletes igazodási pont számunkra, ugyanis az egyes szintek más-más károkozói közrehatást és origót határozhatnak meg. Számos (elsősorban felelősségi) kérdés azonban még nem teljesen tisztázott, ez pedig jelenleg kétségtelenül hátráltatja az innovációt és a teljesen automatizált rendszerek piacra kerülését.

Ismertek azonban más kategorizálások is, ilyen pl. a német BASt-projekt csoporté, amely három automatizálási szintet különböztet meg (részben, nagymértékben és teljes mértékben automatizált), továbbá meg kell említeni, hogy az Amerikai Egyesült Államokban már több tagállamban is létezik normatív definíció.¹² Az ENSZ-EGB, WP29 jelű világforum 2016. júniusi 169. üléséről készült szakmai beszámolóból ismert továbbá olyan „informálisan működő munkacsoport” is, amely a definíciókat az alapján igyekszik megadni, hogy a vezető milyen

⁷ Már utasokat is szállít az önvezető busz. *Totalcar*, 2016. június 27., http://totalcar.hu/magazin/hirek/2016/06/27/mar_utasokat_is_szallit_az_onvezeto_busz/; Önvezető buszokat tesztel Szingapúr. *Index*, 2016. október 24., http://index.hu/tech/2016/10/24/onvezeto_buszokat_tesztel_szingapur/

⁸ VARGA István – TETTAMANTI Tamás: A jövő intelligens járművei és az infokommunikáció hatása, http://www.hte.hu/documents/10180/1727937/HT_2016-1_MJIK2015_9_Varga_Tettamanti.pdf

⁹ NHTSA Adopts SAE International Standard Defining Autonomous Vehicles; SAE Releases New Version for Free – J3016 states and defines six levels of automation in on-road motor vehicles, <https://www.sae.org/news/3550/>

¹⁰ NHTSA: Past Research, State of Automation Technology, and Emerging System Concepts, https://www.nhtsa.gov/sites/nhtsa.dot.gov/files/812043_hf-evaluationlevel2andlevel3automateddrivingconcepts2.pdf

¹¹ Brad TEMPLETON: A Critique of NHTSA and SAE „Levels” of self-driving, <http://www.templetons.com/brad/robocars/levels.html>

¹² Maurice SCHELLEKENS: Self-driving cars and the chilling effect of liability law. 31 *Computer Law & Security Review* (2015) 506.

hosszú ideig van a „szabályozó körön” belül vagy kívül (bár a beszámoló kitér rá, hogy az elfogadható mértéket illetően „elégge szórnak a vélemények”), továbbá a jövőben kiemelt figyelmet kíván szentelni a kibernetikai/szoftverbiztonsági, valamint az adatvédelmi kérdéseknek.¹³

Az Európai Bizottság GEAR 2030 elnevezésű 2016-os vitairatának 1. sz. mellékletében pedig az alábbi felosztási ábrát találhatjuk.¹⁴ A vitairat megállapítja, hogy a 3. automatizáltsági szintig nem fedezhető fel jelentős akadály az uniós jogra tekintve, azonban az ezt meghaladó szinteken már a szabályozás módosítására lehet szükség (így pl. a közlekedési, az autók közötti kapcsolattartásra, a vezetői engedélyekre, a felelősségre, a biztosításra, az útjelzőkre, a kibernetizációra, az adatbiztonságra stb. vonatkozó szabályok esetében).¹⁵

A következőkben azt elemezzük, hogy az önvezető autókhoz fejlesztett szoftverek és mesterséges intelligencia, valamint a tanításukra felhasznált alkotások milyen szerzői jogi relevanciával bírnak, majd rámutatunk azokra a szerzői jogi szabályozás szempontjából kérdéses pontokra, amelyek az önvezető autók használata során jelentkeznek és jelentkezhetnek, majd ezt követően a felelősségtani kérdéseket vizsgáljuk.

2. Szerzői jogi bevezetés

A jognak erre az iparágban belül is kiszámíthatatlan változásra kellene válaszokat adnia. A felelősségtan mellett a másik, kérdések elé állított polgári jogi terület a szellemi alkotások joga, különösen a szerzői jog. A szabadalmi jog értelemszerűen hatalmas súllyal van jelen az autógyártásban, azonban ezt a jogterületet nem érinti ennyire radikálisan a most zajló változás. A szerzői jog – bizonyos esetekben a gyártók számára is – észrevétlenül szívárgott be az iparágba, főként az autókkal együtt biztosított szoftverek miatt.

A *co-pilot* és az önvezető szoftvereket nem lehet alkatrészként vagy különösen alkotórészként (Ptk. 5:15. §) értelmezni. Ezek a saját jogon teljes értékű szoftverrendszerek általánosnak tekinthető hardveren (pl. grafikus gyorsítókártya köré épült architektúráján) futnak általános programalkotásként, semmilyen autóiipari vagy azon kívüli szabadalomnak (pl. szervokormány vagy befecskendezés) nem képezik elválaszthatatlan részét.¹⁶ Ebből adódóan az önvezető rendszerek szoftver része szerzői jogi ortalomban részesülő programalkotás.

A következőkben arra keressük a választ, hogy az önvezető autó teljes életciklusában milyen szerzői jogi kihívásokkal szembesül a fejlesztő, a gyártó, az autó tulajdonosa és vezetője. Vizsgálatunk alapját az európai szabályozás szempontjából kiindulópontként szolgáló

¹³ ENSZ-EGB WP 29. Világfórum szakértői beszámoló, http://www.kti.hu/uploads/ENSZ-EGB/beszamolok/PDF/2016/WP.29_Besz%C3%A1m%C3%B3_a%202016.%20j%C3%BAnius%2021-24.%20k%C3%B6z%C3%B6tt%20169.%C3%BC%C3%A9sr%C5%91l.pdf

¹⁴ GEAR 2030 Discussion Paper, <https://circabc.europa.eu/sd/a/a68ddba0-996e-4795-b207-8da58b4ca83e/Discussion%20Paper%20A0-%20Roadmap%20on%20Highly%20Automated%20Vehicles%2008-01-2016.pdf>

¹⁵ Uo., 2–3.

¹⁶ Az Amerikai Egyesült Államok szabadalmi rendszere ennél a megközelítésnél megengedőbb a szabadalmak és a szoftverek kapcsolatában.

2009/24/EK számú Szoftver Irányelv, illetve az azzal szinte tökéletesen harmonizált magyar szerzői jogi törvény (1999. évi LXXVI. törvény, Szt.) adja, de röviden kitérünk az Amerikai Egyesült Államok jogalkotására és joggyakorlatára is.

3. Kutatásfejlesztés

Jelen állás szerint a szoftvergyártók szoftvereket, az autógyártók pedig autókat fognak gyártani a jövőben is. Ez a banalitás néhány évvel ezelőtt még közel sem volt magától értetődő, amikor minden nagyobb konzern a saját önzetési rendszeréről csepegtetett információkat. A technológia és a piac tisztulása azonban abba az irányba mutat, hogy minden szuszternek a saját kaptafájánál kell maradnia. És bár várhatóan marad néhány kivétel, a nagy piaci szereplők többsége közös hardver- és szoftverplatformok felé fog elmozdulni, ahogyan történt az a mobiltelefonpiacon pl. az Android esetében is.¹⁷ A kérdés ma már csak az arány – pl. az NVIDIA Drive PX2 önzetési platformjával az év elején 80 vállalat és kutatóközpont kísérletezett.¹⁸

Az önzetés mint végcél így két nagy iparág: az autókat szenzorokkal, vezérlőkkel felszerelve szállító (autó)gyártók és az ezekhez illeszkedő vagy illeszthető szoftvereket, adott esetben célhardvereket szállító szoftver- és hardvergyártók tevékenysége révén valósul meg. A következőkben a szoftverek és a mesterséges intelligencia fejlesztésével-tanításával és felhasználásával mint szerzői jogi területtel foglalkozunk, előtte azonban kiszűrjük azokat az elemeket, amelyek csak látszólagosan tartoznak a szerzői jogi szabályozás hatálya alá.

3.1. A szerzői jogi felségterületen kívül

3.1.1. A szerzői jogi oltalomból kizárt tárgyak

A szerzői jogi szabályozás szerint az ötlet, elv, eljárás, működési és matematika módszer nem lehet tárgya szerzői jogi védelemnek, beleértve az algoritmust is. Emellett az Európai Unió Bírósága több döntésében is megerősítette (pl. *SAS v. World Programming*, C-406/10),¹⁹ hogy önmagában a funkció sem részesül szerzői jogi oltalomban, azonban a fentiek mindegyikére igaz, hogy kifejezési formájuk – vagyis az ezeken alapuló programalkotás – már igen.

¹⁷ Android just hit a record 88% market share of all smartphones. *Quartz*, <https://qz.com/826672/android-goog-just-hit-a-record-88-market-share-of-all-smartphones/>

¹⁸ The AI Car Computer for Self-Driving Vehicles. *NVIDIA*, <http://www.nvidia.com/object/drive-px.html>; 150 laptop 1 autóban. *Műszaki Magazin*, 2017. január 31., <http://muszaki-magazin.hu/2017/01/03/150-laptop-1-autoban-az-nvidia-fejleszteseben/>

¹⁹ <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-406/10>

3.1.2. Szabadalmi jog

Az önvezető autókkal kapcsolatos kutatásfejlesztés szellemi tulajdonjogi területe nagyobb kiterjedésű, mint amit jelen tanulmány átfog, ezért az egyik leghangsúlyosabbra – a szabadalmi oltalomra – röviden külön is kitérünk, expliciten elkülönítve azt a szerzői jogtól. Azért van erre szükség, mert az autóipar szellemi alkotásainak jelentős része az iparjogvédelem, ezen belül a szabadalmi jog területére tartozik. Csak az érzékeltetés kedvéért: míg 2009-ben kétezer autóipari szabadalom létezett, mára ezek száma messze tízezer felett jár csak a *hajtásrendszerrel* kapcsolatban.²⁰ Az autóipar egészében használt szabadalmak számát még megbecsülni is nehéz, az azonban az előbbi példából is kitűnik, hogy a szabadalom mint oltalmi forma kitüntetett szerepet kap. Mindezek ellenére az önvezető autók esetében – megítélésünk szerint – a szabadalom szerepe legfeljebb másodlagos, ugyanis ahogy azt a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény 1. § (2) bekezdés *d*) pontja is rögzíti: nem minősül a törvény szerint szabadalmazható találmánynak a „számítógépi program”, így tehát a szoftver nem részesülhet szabadalmi oltalomban.²¹

3.1.3. Szenzorok, érzékelők, vezérlők

Az önvezető rendszerek döntéshozatalához természetesen elengedhetetlen a külső környezet érzékelése. A bemeneti jelek között kiemelt szerepe van a nagy felbontású kameráknak, ezek képi információit infravörös szenzorok, távolságmérők és egyéb érzékelők egészítik ki, és teszik teljessé az önvezető jármű tájékozódását (pl. közlekedési táblák jeleinek vagy az útviszonyok felismerésével). Döntéshozatal után (pl. „fordulás jobbra”) a rendszer részletesen utasítja a gépjármű vezérlését (pl. a kormányserkezetet, illetve a sebességszabályozást) a végrehajtás mikéntjéről (pl. új kerékállást ad meg).

A gépjármű egészének szempontjából ezek természetesen nélkülözhetetlenek, hiányukban a szoftver vakon ücsörögne a háttértárolón, és semmit sem tudna utasítani semmire. Azonban jelen tanulmány fókuszpontja a *döntésen* és az ahhoz kapcsolódó felelősségen, és nem a döntéshez kapcsolódó ki- és bemeneti jeleken van, ezért a hardverelemek és a szabadalmi kérdések témáját kizárólag az elhatárolás kedvéért mutattuk be. Így tehát a szoftver – ezáltal az önvezető rendszer is mint szoftver – alapvetően szerzői jogi oltalom alatt álló alkotás. Az alapját képező ötlet, elv, elgondolás, eljárás, algoritmus, működési módszer vagy matematikai művelet nem élvezi ugyanezt a védelmet, azok bárki számára szabadon újra formába önthetők. A szabadalmazhatóság köréből – a magyar jogban és általában az európai jogrendszerekben – a szoftverek a törvény erejénél fogva kizártak.²²

²⁰ Felzárkózhat Európa a hajtásláncok fejlesztése terén. *Autopro*, <https://autopro.hu/elemzesek/Felzarkozhat-Europa-a-hajtaslancok-fejlesztese-teren/13768/>

²¹ Ez a megközelítés Európában egységesnek tekinthető, az Amerikai Egyesült Államokban nem.

²² Ezzel természetesen nem állítjuk azt, hogy a szoftverek kizárólagos jogi védelmét a szerzői jog látja el, más eszközök – így pl. az üzleti titok védelme – más-más védvonalakat húznak a szoftverfejlesztés folyamata és a fejlesztett szoftverek köré.

3.2. A szoftver szerzői jogi aspektusai

Amilyen részletesen felsorolja és szabályozza a jogszabály a programalkotások számítógépen való felhasználásának technológiai szempontból lényeges részfolyamatait (többszörözés, átdolgozás, feldolgozás, fordítás, betáplálás, megjelenítés, futtatás, tárolás), annyira kevésbé határozza meg a programalkotást magát. A Szoftver Irányelv érdekes megközelítésként a számítógépi programot annak funkciója felől értelmezi (10. preambulumbekzdés): „A számítógépi program funkciója abban áll, hogy a számítógépes rendszer többi elemével és a felhasználókkal kapcsolatba lépjen és azokkal együtt működjön, és ebből a célból logikai és adott esetben fizikai kapcsolat és kölcsönhatás szükséges ahhoz, hogy a szoftver és a hardver valamennyi eleme számára lehetővé váljék, hogy azok valamennyi rendeltetési céljuknak megfelelően más szoftverrel és hardverrel, valamint a felhasználókkal működni tudjanak.”

A számítógépi programok funkcionalitásának leírása tökéletesen illik az önvezető rendszerek szoftverére is. Az Irányelv a védelem tárgyának meghatározásakor (1. cikk) már nem is tartotta fontosnak – vagy lehetségesnek – a számítógépi programalkotások fogalmának pontosabb definiálását, azt a Berni Egyezmény irodalmi művekre vonatkozó szabályozása alá történő besorolással oldotta meg.

3.3. Szoftverek alkalmazása gépjárművekben

Ha az autó irányításért felelős rendszert leválasztjuk a többi szoftverkomponensről (így a multimédia-szolgáltatásokról vagy a kényelmi funkciókat vezérlőkről), akkor egy érzékelési és döntési képességekkel rendelkező számítógépi programot találunk. A felelősségtani kérdések egészen eddig a pontig vezethetők vissza egy-egy önvezető rendszer által hozott döntés vizsgálatkor, amellet, hogy – mint látni fogjuk – a döntést megalapozó információk és kapcsolatok, súlyozások már egy későbbi lépésben lesznek a rendszer részei.

Az önvezető rendszerek szerzői jogi megítélése és védelme látszólag a hagyományos szoftverek szerzői jogi gyakorlatával azonosak, és a szerzői jog kiforrott jogelméleti, szakértői, bírósági gyakorlata választ tud adni a 21. század kihívásaira is. A következőkben részletesen vizsgáljuk ezeket a szoftverrendszereket, és bemutatjuk, hogy ez az állítás (a jelenlegi szabályozók adaptálásának megfelelőse) mégsem teljesen igaz.

3.4. Az „AS IS” probléma

Általános, hogy – angol terminológiával élve – a szoftver „AS IS” kerül felhasználásra, vagyis „úgy, ahogy van”. A csupa kapitális nem véletlen: a szoftverfejlesztők a licen szerződéseknél ezt a részét csupa nagybetűvel szedik, így a kifejezés maga is így terjedt el. Az így felhasznált szoftver kifejezetten és kizárólagosan olyan funkcionalitással és olyan működéssel – minden felelőség kizárásával egyetemben – használható fel, ahogyan az a programalkotás kifejezési formájából adódik, magyarul: ahogyan az (a hibákkal együtt!) a felhasználó számítógéjén működik. Felelősségi kérdésekkel foglalkozó kollégáink okkal vonhatják fel a szemöldöküket: ez vajon azt jelenti, amit első olvasatra jelent? A válasz: igen. A programalkotások összetett, sokszor egy-

mást nem is ismerő mérnökök ezreit-tízezreit érintő folyamat eredményei, akár időben és térben elhelyezhetetlen módon, teljesen heterogén környezetben futtatott utasítássorozatok. A szerzőktől gyakorlatilag lehetetlen elvárni a hibátlan működés ígérését és a felelősségvállalást, különösen, hogy az ok-okozati összefüggések bizonyítása az esetek többségében lehetetlen.

Az egymásra épülő szoftverkomponensek esetében különösen érzékeny kérdés a felelősség teljes kizárása. Nem ismeretlen az a licenclési gyakorlat, amelyben az eredeti szoftverkomponens gyártója még abban az esetben is helytállást vár – saját maga helyett – a felhasználójától, ha az ok amúgy a saját implementációjából, dokumentációjából következik. Kérdéses, hogy ez a lényegében oktrojált feltétel milyen módon érvényesül majd az egyes nemzeti jogrendszerek gyakorlatában.

Árnyalja a helyzetet, hogy munkaviszonyban vagy más, hasonló jogviszonyban a létrehozott művön a vagyoni jogokat a munkáltató szerzi meg jogutódként a mű átadásával egyetemben (Sztj. 30. §), így az esetek többségében a munkáltatók (pl. autógyárak vagy szoftverfejlesztő cégek) felelőssége egyszerűbben felvethető. Ez a kényelmes és általánosságban elfogadható állapot nem tűnik megfelelőnek a gépjárműekkel kapcsolatban. A hardver- és szoftverrendszerek összetettek, de nem beláthatatlanul. A szoftverek sokszínűsége ellenére is elvárhatók bizonyos, pl. biztonságtechnikai szempontból nagy megbízhatóságú megoldások.

3.4.1. Speciális szabályozási igény a szoftverhibákra

A Bundestag egyik képviselőjének törvénytervezete a fent ismertetett, szoftvergyártók számára kényelmes *status quo*t változtatná meg. Thomas Jarzombek véleménye²³ szerint elfogadhatatlan, hogy egyes fejlesztő cégek ismert hibák tömegével együtt adják ki szoftvereiket úgy, hogy azok hibáit később sem foltozzák. Elképzelése az önvezető rendszerek fejlődése és biztonsága számára kedvező időben kerül a német képviselők elé, még ha oka vélhetően sokkal inkább egyes mobiltelefonok és okoseszközök silány szoftvereiben keresendő is. A klasszikus mérnöki ágazatok, pl. a repülőgépek vagy a gáztartályok szabályozásáról sajnos túlzás nélkül elmondható, hogy minden egyes soruk egy-egy ember életébe került – nemcsak a hibás, hanem a helyes sorok is. Tartályok felrobbanása, mérgezések és emberéletek kellettek ahhoz, hogy rájössenek egy-egy új szabály fontosságára (pl. lemezzvastagság, maximális nyomás stb.).

Természetesen nem Németország az egyetlen, ahol foglalkoznak a kérdéssel. Az Egyesült Királyság kormánya 2017 augusztusában részletes útmutatást²⁴ jelentetett meg az önvezető, illetve hálózati autókkal kapcsolatos teendőkről, technológiai és szervezeti szempontból is kihívást jelentő sillabuszt letéve a gyártók asztalára. Az elvárások között a mélységi védelem, a biztonsági kockázatok gyors és hatékony kezelése, a szoftverek biztonságának élethosszig való biztosítása és a kibertámadásokkal szembeni ütésállóság is szerepel.

²³ Software-Fehler: „Da gibt es seit Jahren ein gewisses Laissez-faire”. *Deutschlandfunk*, http://www.deutschlandfunk.de/software-fehler-da-gibt-es-seit-jahren-ein-gewisses-laissez-faire.694.de.html?dram%3Aarticle_id=381800

²⁴ <https://www.gov.uk/government/publications/principles-of-cyber-security-for-connected-and-automated-vehicles/the-key-principles-of-vehicle-cyber-security-for-connected-and-automated-vehicles>

A szoftverhibák ma a legtöbb esetben legfeljebb bosszantók vagy pénzügyi veszteséggel járnak, azonban az önvezető rendszerek terjedésével a következmények között már tömegesen megjelenhet a testi épség sérelme vagy az emberi élet elvesztése. Egy egyszerű példával élve: egészen más szintű veszélyhelyzet az, ha a mobiltelefonunk GPS-e vagy kamerája felett veszik át az uralmat, mint ha ugyanez az autónkat vezérlő (önvezető) rendszerrel történik meg. Ha Jarzombek elképzelése a heterogenitás miatt nem valósítható is meg minden szoftverre vonatkozóan, zárt és viszonylag homogén architektúrák esetén – mint az önvezető gépjárművek – lehetségesnek és szükségesnek tartjuk.

Viviane Reding és Meglena Kuneva biztosok 2009-ben már próbálkoztak az előbbi javaslathoz hasonlóval, ők a szoftverek felhasználóit a tartós fogyasztási cikkekre vonatkozó jogokkal ruházták volna fel.²⁵ A tervezet akkor elbukott, ám ez nem jelenti azt, hogy minden hasonló terv szükségszerűen kudarcra van ítélve. A jognak – akár a járműiparral kapcsolatban, akár elvi értelel – érdemes megkeresnie azokat a szakmailag is indokolt feltételeket, amelyek mellett a felelősség kizárásának szűkebb körben biztosít helyet. Ennek eljövetele azonban még messze van: sem az átütő erejű társadalmi igény, sem az IT valósága, sem a szoftvercégek ellenérdekeltsége nem fűti ezt a folyamatot, ezért ebben a tanulmányban mi sem foglalkozunk ezzel részletesebben, figyelmünket sokkal inkább a szerzői jog apróbb korrekcióin keresztül elérhető, nagy hatékonysággal kecsegtető megoldások felé fordítjuk.

3.5. Hogyan vezeti a szoftver a gépjárművet?

A válasz röviden: sehoggy. Önmagában a szoftver tökéletesen alkalmatlan bármilyen forgalmi helyzet megoldására. A szoftver csupán egy üres héj, egy kitöltendő keret. Sarkított példával élve olyan, mint egy szövegszerkesztő program: minden funkció adott egy remekbe szabott regény megalkotásához, de a felhasználón múlik, hogy egy sokadik *Tiffany*-ponyvát, vagy a kortárs *Üvegyönggyjátékot* írja meg rajta.

Az önvezető szoftvert mint a mesterséges intelligencia bölcsőjét tehát fel kell ruházni a felismerés és a döntés képességével. Hihetetlenül nagy mennyiségű adat tanítása során áll elő az a tudás, amely alapján a rendszer a forgalmi helyzetek megítélésében és a gépjármű viselkedéséről dönt.²⁶ A tanítás során egyes gyártók a közúti forgalomból nyert adatokat használják fel, más cégek pedig a szimulátoron oktatják rendszereiket, mint például az Al motive. Ez a tartalomkészítés nemcsak annak megtanítását jelenti, hogy mit kell adott helyzetben tenni, hanem magának a *helyzetnek* a felismerését is. A szoftvernek azonosítania kell a közlekedési táblákat (és elkülöníteni a hasonló objektumoktól, pl. a színes reklámtábláktól), egyáltalán tudnia kell

²⁵ Michael DECICCO: EU Consumer Protection Reform: Liability for Software Code. *IP Osgoode*, 2009. május 22., <http://www.iposgoode.ca/2009/05/eu-consumer-protection-reform-liability-for-software-code/>.

²⁶ A neurális hálózatok több típusa közül azokkal foglalkozunk, amelyekben nincs statikusan leprogramozva a hálózat, hanem tanítás során előállt – pl. kapcsolatmátrixon alapuló – adathalmaz segítségével hozzák meg a döntéseket. A szoftver szerzője és 'tanítója' tehát nem feltétlenül ugyanaz a személy vagy személyek.

arról, hogy létezik a közlekedési tábla mint objektum, és hogy ez a táblán levő jelzés valamilyen jelentéssel bír. Ennek a tudásnak a szoftverbe ültetése – legalábbis annak egyik lehetséges útja – a mesterséges ‘neuronhálózatok’ mélytanítása.

Mielőtt megvizsgálánk ennek az információhalmaznak a szerzői jogi védelmi lehetőségeit, röviden ismertetjük a neurális hálózatok működési elvét. Ha a kedves Olvasó meghagyná a technológiai részleteket másnak, akkor a következő alfejezet átugrása előtt annyi útravalót adnánk, hogy gondoljon úgy az önvezető rendszerek neuronhálózatára, mint e rendszerek agyára, vagy kicsit pontosabban: az agyat alkotó virtuális idegsejtek rendszerére és az abban tárolt tudásra.

3.6. Technológiai mélyvíz nem csak úszóknak – neuronhálók és mélytanulás

Neuronhálókról és azok tanulásáról, tanításáról értekezni – megítélésünk szerint – jogi tanulmányban sem öncélú fejtegetés. Az autó önvezetése során mintaillesztések, felismerések és következtetések millióit hozza meg. Ezekre a döntésekre közvetett vagy közvetlen módon valaki valahogyan megtanította, és ez a valaki nem feltétlenül azonos az önvezető rendszer alkotójával. Ennek az elválasztásnak a megértése érdekében célszerű röviden bemutatni a neurális hálózatok alapvetően jellemzőit és működését.²⁷

Mit értünk „neurális hálózat”, „neurális háló” kifejezés alatt? A biológiai és neurológiai kutatások nyomán az élőlények ideghálózatához hasonló, mesterségesen alkotott, alapvetően számító célra létrejött rendszereket nevezzük neurális hálónak. E hálózatok fő alkotóelemei a több bemenettel és egy kimenettel rendelkező egységek (neuronok vagy *műveleti elemek*), amelyek a ki- és bemenetek között valamilyen nemlineáris leképezést valósítanak meg (pl. lépcsős vagy telítési lineáris függvényekkel). Ezekből a neuronokból csoportokat, illetve rétegeket képzünk (általában azonos típusúakból neuronstruktúrákként), a belépési és kilépési pontokon szintén neuronokat helyezve el. A neuronok és neuroncsoportok között végighaladó információ történt nemlineáris leképezések összessége az, amely a biológiai neuronhálózat működését imitálja, így hozva ‘döntéseket’ a bemeneti információk és saját tudás alapján.

Másképpen fogalmazva: a neurális hálók tanítása során bemeneti adatként például fotók részleteit adjuk meg, míg a kimeneten valószínűségeket kapunk arról, hogy a fotókon mi látható. A kimeneti hiba alapján a háló súlyozását módosítjuk úgy, hogy a kapott eredmény a kimeneten egyre jobban a kívánthoz közelítsen. Optimális esetben néhány ezer macska fényképének betáplálása után a neuronháló tudása már elégséges ahhoz, hogy egy addig sosem látott, de macskát ábrázoló fotóról nagy bizonyossággal állítsa azt, hogy az egy macska.

A tanulás és az adaptáció a neuronhálózatok technológiai szempontból talán két legfontosabb tulajdonsága, hiszen nemcsak egy egyszeri állapot szerint képesek döntéseket hozni, hanem képesek igazodni a környezetük változásához és finomítani is saját működésüket. Egyik kiemelkedő erősségük a felismerés. Az egészséges emberi agy számára nem okoz kihívást egy arc felismerése, ám szinte lehetetlen feladat ezt akár csak közelítő pontossággal megoldani a szá-

---

²⁷ TÓTH Bálint Pál: Neurális hálózatok – beszélő számítógépek mély gondolatokkal. *Élet és Tudomány*, 2016. szeptember 15., http://www.eletstudomany.hu/neuralis_halozatok

mítástudományban használt algoritmikus módszerekkel. Ez a példa általánosan is igaz, mert a neuronhálók olyan feladatokat oldanak meg, melyek algoritmizálására azért vagyunk képtelenek, mert nem rendelkezünk azzal a tudással, amely az algoritmus megalkotásához szükséges lenne (pl. pénzügyi modellezések vagy ipari tervezési problémák megoldása).

Talán ez a felismerési képesség az a terület, ahol az önvezető rendszerek neuronhálózatra utaltsága a legjobban bemutatható. A gépjármű közlekedés közben objektumok tízezreit kell hogy azonosítsa: utak, táblák, akadályok, gyalogosok, más járművek. Ezek egy részéről elég távolsági méréseket készítenie, más tárgyakról azonban – így pl. a közlekedési táblákról – vizuális információt is kell nyernie azon túl, hogy egyáltalán észlelte a létezésüket. Mivel a közlekedési táblák alakja, perspektivikus elhelyezkedése, láthatósága és sok egyéb tulajdonsága szinte végtelen módon változik, ezért az önvezető rendszernek hasonlóság alapján kell tudnia felismerni ezeket az objektumokat.

Ez a viselkedés – elméletileg – akár az emberiéhez megtévesztésig hasonló fokig tökéletesíthető. A Turing-teszt általánosan elfogadott vizsgálati módszer annak megállapítására, hogy egy gép képes-e úgy válaszolni feltett kérdésekre, mint egy ember. Lényege, hogy egy kérdező – a vizsgálat alanyaitól elzártan – egy embert és egy gépet kérdezhet felváltva írásban.²⁸ Ha véges időn belül nem képes eldönteni, hogy melyikük a gép és melyikük az ember, akkor a gép átment a teszten. Ez a teszt az önvezető járművekre is kiterjeszthető.

A gépjárművek Turing-tesztjének ötlete először a pilóta nélküli repülőgépekkel kapcsolatban vált ismertté.²⁹ Az önvezető autók ilyen jellegű tesztelése nem tér el jelentősen; a kérdés az, hogy készíthető-e olyan önvezető rendszer, amely életszerű körülmények között úgy vezeti saját magát, hogy külső szemlélő számára nem eldönthető, hogy ember vagy mesterséges intelligencia a sofőr. Míg a *co-pilot*-rendszerek szintjéig bezárólag ez nem elvárt, feltételezhető, hogy a valódi önvezető rendszertől minimum olyan helyzetfelismerő és problémamegoldó képességet várhatunk el, mint egy emberi sofőrtől.

A neuronháló tanítása, tréningezése, finomhangolása hosszú és erőforrás-igényes feladat. A 'mesterséges agy' szinte nulláról indul, ezért a tanítására használt tananyagok minősége, sorrendje, tematikája erősen befolyásolja azt, hogy a gépi tanulás eredményeképpen milyen mintafelismerési képességgel fog rendelkezni a neurális hálózat.

3.6.1. A neurális háló tanítása és tudása

Az önvezető autók 'agyát' adó neurális hálózat tanítása tehát nagyon sok (akár több könyvtárnyi) adatot igényel. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy neurális hálózatot akkor alkalmazunk, amikor a megoldandó problémával kapcsolatban gazdag adathalmaz áll rendelkezésre, a megoldáshoz szükséges szabályok ismeretlenek, és a rendelkezésre álló adathalmaz nem teljes, hibás adatokat is tartalmazhat, továbbá sok a kimeneti lehetőség.³⁰

²⁸ Lásd *Stanford Encyclopedia of Philosophy*: The Turing Test, <https://plato.stanford.edu/entries/turing-test/>

²⁹ Larry A. YOUNG: Feasibility of Turing-Style Tests for Autonomous Aerial Vehicle „Intelligence”. *AHS International*, https://rotorcraft.arc.nasa.gov/Publications/files/Young_AHS2007.pdf

³⁰ FAZEKAS István: Neurális hálózatok, https://gyires.inf.unideb.hu/GyBITT/19/Neuralis_halozatok_v8.pdf

Ennek ismeretében egy szerzői jogászban két kérdés fogalmazódik meg óhatatlanul: milyen szerzői jogokat érint a bemeneti adatok felhasználása, és milyen szerzői jogokkal rendelkezik majd az elkészült neurális háló (mint eredmény adathalmaz)³¹ jogosultja? Még egyszer kiemelnénk, hogy ez a neurális hálózat szabályrendszerét adó tudás mint adathalmaz élesen elkülönül a szoftvertől, nem minősül annak kifejeződési formájának, és *ekként* nem is élvez szerzői jogi védelmet.

3.6.2. Bemeneti adatok: a hálózat tanítása

Két szempont szerint érdemes vizsgálni a bemeneti adatokat: egyrészt a tanításhoz felhasznált tartalmak szerzői jogi oltalma, másrészt a teljes tananyag mint gyűjteményes mű oltalma felől. A szerzői jogi oltalmat élvező művek felhasználásával létrejött művek származékos műnek minősülnek. Az Sztj. 29. § szerint: „a szerző kizárólagos joga, hogy a művét átdolgozza, illetve hogy erre másnak engedélyt adjon. Átdolgozás [...] a mű minden más olyan megváltoztatása is, amelynek eredményeképpen az eredeti műből származó más mű jön létre.” Idetartoznak a webes keresők (pl. a Google), az internetes archívumok és a felhasználó szolgáltatásokat elemző szolgáltatások is, különösen, hogy sok esetben vélhetően szintén neurális hálózatok adják működésük alapján, és tanulásra alkalmas adatok (weboldalak, képek, e-mailek, chatbeszélgetések stb.) nélkül létezésük válna értelmetlenné.³² A hasonló felhasználások kérdése az Amerikai Egyesült Államokban szerencsére már évtizedek óta a jogi disputa részét képezi.³³

A *Kelly v. Arriba-Soft* ügyben³⁴ az amerikai bíróság úgy döntött, hogy a webes keresőmotorok által létrehozott nézőképek (*thumbnail*) minősége és mérete annyira elmarad az eredeti művektől, hogy nem ássa alá az eredeti művek piaci licenelési és eladási lehetőségét, ezért a *fair use* keretei között erre a felhasználási módra lehetőség van.³⁵ Nem segít azonban mindig a *fair use*: Pete Warden 2010-ben 210 millió Facebook-felhasználó profilját mentette le és elemezte automatikusan, majd az ezekből levont következtetéseket (pl. interkontinentális kapcsolatok száma) nyilvánosságra hozta volna, ha a Facebook nyomására ezeket az adatokat nem kellett volna törölnie.³⁶ Mint később szarkasztikusan megjegyezte: „A Big Data? Olcsó. Az ügyvédek? Nem annyira.”

³¹ Szándékosan kerüljük a „bemenő adat” és „kimenő adat” kifejezések használatát, mert a neurális hálózatok esetében a hagyományos „kimenő adat” a neurális hálózat tanítás során előállt részének tekinthető inkább, mint a neurális hálózat használata során született döntésnek mint eredménynek.

³² Arjan WIJNVEEN: How copyright is causing a decay in public datasets. *LinkedIn*, 2016. november 28., <https://www.linkedin.com/pulse/how-copyright-causing-decay-public-datasets-arjan-wijnveen>

³³ Daniel OVANEZIAN: Internet Search Engine Copying: Fair Use Defense to Copyright Infringement. *SCHTLJ*, <http://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1229&context=chtlj>

³⁴ 336 F.3d. 811 (9th Cir. 2003)

³⁵ A *fair use* (magyarul: méltányos használat, tehát nem identikus az Sztj. szabad felhasználásról szóló rendelkezésével) az Amerikai Egyesült Államokban a szerzői jogi törvényben szabályozott lehetőség szerzői joggal védett anyagok engedély nélküli felhasználására pl. az oktatásban vagy a kutatásban. További részletekért l. MEZEI Péter: Mítől fair a fair? Szerzői művek felhasználása a *fair use* teszt fényében. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 3/6. (2008), <https://www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/200812-pdf/02-mezei.pdf>

³⁶ Jim GILES: Data sifted from Facebook wiped after legal threats. *New Scientist*, 2010. március 31., <https://www.newscientist.com/article/dn18721-data-sifted-from-facebook-wiped-after-legal-threats/>

Hazai döntés még nem ismert, támpontot az Szjt. 33. § (2), a szabad felhasználásról szóló bekezdése nyújthat, mely szerint „a felhasználás [...] megengedett, illetve díjtalan [...], amennyiben megfelel a tisztesség követelményeinek, és nem irányul a szabad felhasználás rendeltetésével össze nem férő célra”, tehát a jogalkotó – legalábbis szerzői jogi szempontból – nyitva hagyta az ilyen beavatkozások lehetőségét. Mindazonáltal az amerikai tapasztalatok alapján kijelenthetjük: jogi szempontból szürke zónába lépünk. Jelenleg a szakemberek bármiféle potenciális hátrányos következmény nélkül taníthatják neurális hálózataikat (véltetően) szerzői jogilag védett művek felhasználásával (zenékkal, fényképekkel stb.) a szabad felhasználás keretein túl is. Az adott esetben szerzői jog által védett művek felhasználása azonban nehezen bizonyítható, a neurális hálózatból pedig – működési elve miatt – nem fejthető vissza a tanításra felhasznált tananyag.

Lényeges kérdés, hogy megváltoztatja-e a művet a neurális hálózat tanítására való felhasználása. A tanítási módszer ugyanis a művekből bizonyos információkat nyer ki, nem közvetlenül dolgozza át pl. a képeket a saját tudáshálózába. Ha azonban nem változtatja meg a művet, akkor az Szjt. 29. § értelmében ez nem minősül átdolgozásnak, és származékos mű sem jön létre. Ettől függetlenül a szerzői jog által védett művek felhasználása természetesen engedélyhez kötött, a rendszerek adatéhsége viszont határtalan. Míg egyes cégek olcsó vagy akár ingyenes tárhely biztosításával licenc szempontjából rendezett módon hozzájuthatnak ilyen mennyiségben is pl. fotókhoz (mint a Google vagy a Facebook), az önvezető rendszerek tanításához vélhetően csak részben biztosíthatók ilyen források.

Ennél egyértelműbb megítélés alá esik a betáplálásra váró tananyag mint gyűjteményes mű, illetve a gyűjteményes műnek (nem) minősülő adatbázis megítélése. Az Szjt. 7. §-a szerint: „szerzői jogi védelemben részesül a gyűjtemény, ha tartalmának összeválogatása, elrendezése vagy szerkesztése egyéni, eredeti jellegű (gyűjteményes mű). A védelem a gyűjteményes művet megilleti akkor is, ha annak részei, tartalmi elemei nem részesülnek, illetve nem részesülhetnek szerzői jogi védelemben.” Az Szjt. VI. fejezete, illetve a XI/A. fejezet 84/A.–E. §-ai továbbra is megfelelő védelmet nyújtanak az ilyen jellegű adatbázisoknak és azok előállítóinak.

Érdemes megjegyezni, hogy ennek a roppant adatmennyiségnek a beszerzése sok esetben rendkívül egyszerű: az olcsó vagy szinte korlátlan tárhely ígérete sokakat ösztönöz arra, hogy fotóikat, dokumentumaikat, személyes adataikat felhasználhatóvá tegyék akár ilyen célokra is. A jövő – nem feltétlenül szerzői jogi – feladata ennek átláthatóvá tétele és a tudatos felhasználói magatartás ösztönzése.

3.6.3. *A tanítás eredménye: a hálózat tudása*

Elsőre talán egyértelműnek tűnne a neurális hálózat tudását mint gyűjteményes művet minősíteni, és ekként szerzői jogi oltalomban részesíteni, vagy azt mint az adatbázis-előállítók teljesítményét védelem alá helyezni [Szjt. 1. § (8) bek.]. Van azonban ennek az adathalmaznak egy olyan jellemzője, amely a szerzői jogi oltalom szempontból megfontolást igényel: a tanítás eredményeképpen előállt, tudást reprezentáló adathalmaz számítógéppel vagy számítógép által készített-e?

A számítógéppel készített művek esetén a szerző mint természetes személy használja a számítógépet az alkotás elkészítésére, pl. zeneszerkesztő programban alkotja meg zeneművét. Ezzel

szemben a számítógép által készített alkotás esetében a közvetlen emberi behatás jelentősen csökken, vagy akár minimálisra mérséklődik (pl. véletlenszám-generátorral készített zene).³⁷ Ezen alkotások esetében sem zárható ki a közvetett emberi közreműködés, hiszen – még ha generátor generálta is a generátort (szándékolt szóismétlés) – a programot is létre kellett hoznia a szoftver fejlesztőjének. Ezek közé tartozik a – szintén neurális hálózatokkal létrehozott – számítógépes ‘álmom’ is, amelynek mibenlétéről számítástechnikai körökben is komoly viták folynak.³⁸

Elvonatkoztatva a jelenleg egységesnek látszó európai szerzői jogi állásponttól, az ilyen, számítógép által készített alkotásoknak öt szerzői variációja lehetséges: (1) a számítógépes program szerzője; (2) a számítógépes program felhasználója; (3) e kettő közösen; (4) a számítógép; (5) egyik sem. Jelen tanulmány kereteit nem szétfeszítve jegyezzük meg, hogy mindegyik álláspont mellett lehet érveket felsorolni, azonban a szerzői minőség a hatályos jogszabályok alapján szinte biztosan az első három valamelyikéhez fog kötődni. A hatályos szerzői jogi álláspont szerint szerzőnek kizárólag természetes személy tekinthető, és az olyan alkotás, amely nem emberi szellemi alkotótevékenységen alapul, nem lehet szerzői jogi értelemben vett mű. Bár az Sztj. sem mondja ki *expressis verbis* a szerző természetes személy voltát, a törvény értelmezéséből mégis egyértelműen ez olvasható ki.

Az Egyesült Királyság Copyright, Designs and Patents Actje egy fokkal közelebb visz a megoldáshoz, amikor a 9. (3) pontjában rögzíti,³⁹ hogy: „a számítógéppel létrehozott irodalmi, drámai, zenei vagy művészi alkotások esetében a szerzőt annak a személynek kell tekinteni, aki a megalkotásukhoz szükséges előkészületeket megtette.” A neurális hálózat tudása azonban mint számítógép által készített eredmény (adathalmaz) a fentiek közül egyik műtípusnak sem felel meg, és mert szoftvernek sem minősül, az irodalmi művek analógiája sem tűnik használhatónak. Ettől eltekintve azonban az a megállapítás, hogy szerzőnek azt a természetes személyt tekintik, aki a mű létrejöttéhez szükséges előfeltételeket megteremtette, helyeselhető, és tulajdonképpen a jogban mára klasszikusnak tekinthető érdekelvet képezi le.

Az amerikai Copyright Office által kiadott Compendium II of Copyright Office Practices⁴⁰ 503.03 bekezdés – amelyben a szerzői jogi ortalom alól kizárt alkotásokat sorolják fel – (a) pontja azt mondja ki, hogy a nem embertől származó alkotások ezen kizárás alá esnek,⁴¹ és az amerikai jogtudományi publikációk sem mozdulnak el érdemben erről az állásponttól.⁴²

³⁷ Természetesen a véletlenszám-generátor célzatos paraméterezése esetén már nem beszélhetünk számítógép által készített zenéről (másképpen: ha a szerző a véletlen jelentőségét tudatosan és a cél elérése érdekében behatárolja), sokkal inkább számítógéppel készítettéről.

³⁸ <https://news.ycombinator.com/item?id=9926808>; Darin GLASSER: Copyrights in computer-generated works: Whom, if anyone, do we reward? 2001 *Duke Law & Technology Review* 0024.

³⁹ <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/section/9>

⁴⁰ <http://www.copyrightcompendium.com/#503.03>

⁴¹ „Works produced by mechanical processes or random selection without any contribution by a human author are not registrable.”

⁴² Lásd pl. Annemarie BRIDY: Coding Creativity: Copyright and the Artificially Intelligent Author. 5 *Stanford Technology Law Review* (2012) 1–28., University of Pittsburgh Legal Studies Research Paper No. 2011-25.

A fentiek alapján és a neurális hálózatokra tekintve, végkövetkeztetésként egyetlen dolgot állíthatunk biztosan: az, hogy a neurális hálózat tudását reprezentáló adathalmaz minnek minősíthető, alapvetően szakkérdés, amelynek a megítélése a neurális hálózat szoftvere mint infrastruktúra és az adathalmaz jellegétől függ.

A konkrét neuronszerkezet és a tanítási módszer, feldolgozás ismerete nélkül is erős a sejtés a számítástudomány jelen állása szerint, hogy az így létrejött eredmény számítógép által létrehozott alkotás, azonban abban lehet olyan magas fokú a hozzáadott emberi teljesítmény, hogy a számítógép csak eszközként jelenik meg a mű létrehozásának folyamatában, így akár minősíthető számítógéppel létrehozott műnek. Ez a szerzői jogi oltalom azonban így is szűk mezsgyén mozog, mivel sem az algoritmusok és a matematikai műveletek nem állnak szerzői jogi oltalom alatt, sem az adatszerkezet nem élvez ilyen védelmet mint a számítógépi program kifejeződési formája (l. *SAS Institute Inc v. World Programming Ltd*, C-406/10),⁴³ ezért az önzetű autók tudásának konkrétabb karakterisztikát kell kapnia ahhoz, hogy szerzői jogi szempontból – legalább eseti jelleggel – egyértelmű választ lehessen adni.

3.7. A szerzői jogi védelem biztosításának jogi eszközrendszere

A mű elkészülte után és közben a jogi szabályozás egy új szakasza is fontossá válik: a kész szerzői jogok védelme. A szerzői jogok sérelme esetén a védelem mind polgári jogi, mind büntetőjogi, mind vámjogi eszközökkel biztosítható. Főszabályként a szerző léphet fel (Szt. 94. §) ezekkel az eszközökkel jogai védelmében akkor, amikor valaki tartózkodási vagy tőrési kötelezettségét megszegve, felhasználta az adott művet akár felhasználási engedély birtokában, akár annak kereteit túllépve. A legkézenfekvőbb példa a komplett önzetű szoftver bitorlása és annak felhasználása saját gépjárműben, azonban az információtechnológiai iparág igen fantáziadús gyakorlatát ismerve, ennél sokkal összetettebb kérdésekkel is szembe kell majd néznie a bíróságoknak és szakértői testületeknek.

Lényeges kiemelni, hogy a perindítás jogát (amennyiben ehhez a szerző a felhasználási szerződésben kifejezetten hozzájárult) a felhasználó gyakorolhatja. Az önzetű autókhoz kapcsolódó összetett szoftverrendszerek és tanítási módszerek miatt várhatóan nem lesznek ritkák az olyan perek, amelyekben az autógyártók fogják vállalni a perindítás terhét. Az adott esettől függően az Szt. által ismertetett eszköztár minden eleme bevethető lehet. A jogosult kérheti a jogsértés megtörténtének bírósági megállapítását, követelheti a jogsértés vagy az azzal közvetlenül fenyegető cselekmények abbahagyását és a jogsértő eltiltását a további jogsértéstől, továbbá követelheti, hogy a jogsértő adjon szükséges módon nyilvánosságot kapó elégtételt, követelheti, hogy a jogsértő szolgáltatson adatot a jogsértéssel érintett dolgok előállításáról, körülményeiről, üzleti kapcsolatairól, továbbá követelheti a jogsértéssel elért gazdagodás visszatérítését is, illetve a sérelmes helyzet megszüntetését és a jogsértést megelőző állapot helyreállítását, továbbá a kizárólag vagy elsősorban a jogsértéshez használt eszközök és anyagok, valamint a jogsértéssel előállított dolgok lefoglalását, meghatározott személynek történő átadását, kereskedelmi forgalomból való visszahívását vagy végleges kivonását, illetve megsemmisítését [Szt. 94. § (1) bek.].

⁴³ <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=122362&doclang=EN>

Természetesen változatlanul igaz az is, hogy az Szjt. 94. § (2) bekezdése szerint a jogosult mind a személyhez fűződő, mind a vagyoni jogok megsértése esetén kártérítést, illetve sérelemdíjat követelhet a polgári jogi felelősség szabályai szerint, és nyitva áll az út az ideiglenes intézkedés előtt is.

3.8. Összegző megállapítások a kutatásfejlesztéssel kapcsolatban

Az önvezető autók kutatásfejlesztési életciklusa szerzői jogi szempontból messziről indul. A szerzői jogi védelemben nem is részesülő, illetve szabadalmi oltalom által védett szellemi alkotásoktól az önvezető autók 'puha' részét jelentő szoftverek szerzői jogi oltalmán át a neurális hálózatok tanítására használt bemeneti anyagok és az így létrejövő, sok rétegű hálózatok összetett szerzői jogi oltalmáig tart. A szerzői jog szoftverekkel kapcsolatos hatályos gyakorlatába ez a fázis többé-kevésbé illeszkedik. A gyakorlat és a jogi szabályozás leginkább a neuronhálózatok tanítása kapcsán távolodott el végtelenen egymástól. Azonban a szabad felhasználás lehetőségét észszerű keretek között meghagyva, szükséges megakadályozni a művek személyhez fűződő és vagyoni jogainak 'feloldódását' a mesterséges intelligencia óceánjában.

Ezek ismeretében érdemes tekintettel lenni arra, hogy a jog társadalomtudomány: nem kell olyan következtetésekre és állításokra jutnia, amelyek meghozatalára a társadalom vagy más tudományág (pl. az ontológia) hivatott. A számítógép által létrehozott alkotások műként való elismerése nem feltétlenül a jelen problémája, a vélt végső megoldás megtalálására pedig mostani tudásunk kevésnek bizonyulhat.

4. Az önvezető gépjárművek használatával kapcsolatos kérdések

Az önvezető gépjármű sikeres fejlesztések, tesztek, engedélyezési eljárások és forgalomba helyezés után aktív részese lesz a közlekedésnek. Mindez nem a távoli jövő, hanem a közelmúlt: mind az Amerikai Egyesült Államokban, mind Európában⁴⁴ megtalálhatók már önvezető gépjárművek a közutakon, akár Magyarországon is.⁴⁵ A holland ANWB kiváló összefoglalót készített a kutatások és tesztelések aktuális állásáról,⁴⁶ és bár alapvetően közlekedési szempontból – a holland jog és a Bécsi Közúti Közlekedési Egyezmény tükrében⁴⁷ – vizsgálja azokat, néhány számunkra is érdekes megállapítás tesz, melyek segítenek a gépjárműhasználat során szerzői jogilag releváns elemek azonosításában. Ezek közé tartozik a greenwichi GATeway projekt az önvezető tömegközlekedésért, a svéd Drive Me, a Volvo nagy hatótávolságú önvezető tesztje, vagy

⁴⁴ Van, ahol a buszok már sofőr nélkül közlekednek. *24.hu*, 2016. augusztus 18., <http://24.hu/tech/2016/08/18/van-ahol-a-buszok-mar-sofor-nelkul-kozlekednek/>

⁴⁵ <https://vimeo.com/234984225>

⁴⁶ Experiments on autonomous and automated driving: an overview 2015, https://www.anwb.nl/binaries/content/assets/anwb/pdf/over-anwb/persdienst/rapport_inventarisatie_zelfrijdende_auto.pdf

⁴⁷ Kihirdette a 1980. évi 3. törvényerejű rendelet.

az amerikai egyesült államokbeli Google-, illetve Audi-projektek, ez utóbbiban egy A7-es beavatkozás nélkül vezette el önmagát San Franciscóból Las Vegasba. A Tesla még messzebb megy: saját oldalán már videót nézhetünk meg autói önvezető képességeiről,⁴⁸ amelyek 2016-ban már 500 mérföld feletti utat futottak önvezető üzemmódban, terveik szerint 2017-ben pedig megteszik a Los Angeles – New York távolságot is. Érdekes, hogy rendszerük adatéhsége akkora, hogy a Tesla az autótulajdonosok hozzájárulását kérte ahhoz, hogy menet közben videofelvétel készülhessen, és azt a Tesla elemezhesse.⁴⁹

A technológia rohamtempóban fejlődik, csupán évekre vagyunk attól, hogy a közel teljesen önvezető autók is forgalomba kerüljenek. Amint ez megtörténik, számtalan joghatást kiváltó helyzetbe kerülhet az autóban ülő személy: javítaná és szervizbe vinné az autót, vagy átvizsgáltatná azt, balesetet okozhat vagy – rosszabb esetben – már nem is ő dönt arról, hogy hová is utazik. A következő fejezetekben a szoftverhibák és a felelősség kérdésével, az auditálás és az etikus hackerek problémájával, a szervizelés és a szerzői jog kollíziójával, valamint egy lehetséges, ám nem kívánt eredménnyel, az *autobotnet*ekkel foglalkozunk.

Hipotézisünk szerint a gépjárművek 'önvezető' létszakaszában a felelősségtan és a szoftver szerzői joga kéz a kézben áll majd a kérdés előtt: kinek mekkora a felelőssége a kár bekövetkezésében? Ne felejtjük el, milyen sok szereplős és összetett folyamat vezetett addig, hogy az autó – amely önmagában is veszélyes üzem (Ptk. 6:535. §) a bírói gyakorlat szerint – a forgalomban részt vehet: hardvert és szoftvert fejlesztettek rá, betanították neurális hálóját és egyéb komponenteit, telepítették és ráhangolták az adott autótípusra, forgalomban részvételre alkalmasnak minősítették és forgalomba helyezték, majd elindultak vele. A klasszikus, igen tágan értelmezett 'hardverhibák' (defekt, fék- vagy szenzorhiba stb.) mellett megjelenik egy új minőségű hiba: az önvezető rendszeré. Ezek a hibák ráadásul nemcsak nehezen felderíthetők, de a jelenlegi szabályozás szerint már a felderítésükre tett kísérlet is jogsértő lehet, javításuk elmaradása pedig tragédiákhoz vezethet.

A következő fejezetek nem kizárólag az önvezető autókra igazak. Az okostévéktől kezdve a biztonsági és az internethez és/vagy egymáshoz folyamatosan kapcsolódó (*Internet of Things*, IoT) eszközökön át a routerekig minden szoftver vezérlésű eszköz érintett lehet. Egyetlen, de mégis markáns különbség van az autók és a háztartási okoseszközök világa között: a gépjárművek az emberek testi épségét és életét sokkal inkább fenyegetik. Mint látni fogjuk, nemcsak a felhasználóét, nemcsak a sofőréét, hanem a forgalomban részt vevő vagy azon kívüli emberekét is. Ennek megakadályozása az az erős társadalmi érdek, amely a jogalkotókra egyre erősebb nyomást gyakorol.

---

⁴⁸ *Tesla.com*, 2016. november 18., <https://www.tesla.com/videos/autopilot-self-driving-hardware-neighborhood-long>

⁴⁹ Dana HULL: Tesla is testing self-driving cars on California. *Bloomberg.com*, 2017. február 1., <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-02-01/tesla-is-testing-self-driving-cars-on-california-roads>

4.1. A szoftverhibák utóélete (*'A Bug's Life'*)

A szoftverhiba mibenléte nem új keletű kérdés, már 2013-ból ismert olyan (nem önvezető autóval kapcsolatos) eset, amelyben a szoftver (ECM – motorvezérlő modul) hibája halálos balesetet okozott.⁵⁰ Könnyen belátható, hogy az önvezető autó esetében a hibaszázalék nagyobb, ugyanis az érzékelési rendszer is sokkal összetettebb és kifinomultabb.

Vajon attól hiba a hiba, hogy nem úgy működik a rendszer, ahogyan azt a felhasználó elvárja, vagy attól, hogy nem felel meg az (esetleg nem is létező) specifikációnak, esetleg attól, hogy valamilyen nem tervezett működésre lehetőséget ad? Ha igen, akkor döntő-e a felhasználás jóhiszemű vagy rosszhiszemű volta abban, hogy hibáról vagy többcélú felhasználásról beszélünk? A régóta tartó vitát meghagynánk a következő évtizedeknek, és a hiba fogalmát a hétköznapi, elvárt használatától eltérő, vagy az okozó jelenségre korlátozzuk.

Szerzői jogi szempontból a hibás programkötés ugyanolyan védelmet élvez, mint a hibátlan. Sem a hazai szerzői jogi szabályozás [Sztj. 1. § (3) bek.], sem a Szoftver Irányelv (8. preambulumbekzdés) nem támaszt minőségi vagy esztétikai feltételt a művek megítéléséhez: a triviálistól eltérő programkód önmaga jogán védett, és nem azért, ahogyan felhasználható. Ezzel az állásponttal kényelmesen meg is kerülhetnénk a szoftverhibákkal kapcsolatos szinte összes kényes szerzői jogi kérdést, ezt azonban nem tesszük. Egyrészt azért, mert egyértelműen meg kell határozni a hiba helyét, alapot adva a felelősségtani jogviszony károkozó oldalának meghatározásához vagy a felelősség telepítéséhez, másrészt fel kívánjuk hívni a figyelmet a szerzői jog hibajavítást *korlátozó* szabályozására.

Mint korábban láthattuk, az önvezető rendszer két része, a *szoftver* (mint számítógépes programkötés) és a betöltött *tudás* (mint adathalmaz) technikai szempontból élesen elválik egymástól. Még lényegesebb ez az elhatárolás jogi és gazdasági szempontból, ha az önvezető rendszerek felépítésének folyamatában a különböző mozzanatokért (szoftverfejlesztés, tananyag-összeállítás, tanítás és tesztelés) más-más szereplők a felelősek. A jogi felelősséggel – pl. egy kártérítési ügy kapcsán – dollármilliókban mérhető anyagi teher is járhat, érdekeltté téve a piaci és az akadémiai szféra szereplőit a felelősségi körök tiszta elhatárolásában. Nem mindegy például, hogy egy balesetet okozó önvezető rendszer hagyományos szoftverhiba miatt okoz kárt (például egy hanyagul megírt programrész okán), vagy az önvezető rendszer oktatása során került bele olyan információ, amelyből a balesethez vezető oksági láncolat elindult (pl. egy nem szakértők által összeállított közlekedési szabályrendszer alapján hozott döntések miatt). Értelemszerűen mindezeket túl a hardverelemek, szenzorok, kamerák téves jelzései is vezethetnek rossz reakciókhoz, de ezek nem tartoznak a szerzői jog témakörébe, ugyanis hardveres hibáknak tekinthetők.

Szerencsés esetben az autógyártó, illetve az önvezető szoftvert fejlesztő cég időben elkészíti a hibajavítást, és eljuttatja azt minden érintett gépjármű számítógépes rendszerébe. Azonban a korábbi számítástechnikai tapasztalatok alapján joggal tarthatnak attól a felhasználók, hogy

⁵⁰ Junko YOSHIDA: Acceleration case: Jury finds Toyota liable. *EETimes*, 2013. október 24., http://www.eetimes.com/document.asp?doc_id=1319897

ezek a frissítések és javítások nem éppen abban az ütemben és minőségben fognak érkezni, ahogyan azt a biztonságos és gazdaságos üzemeltetés megkíváná. Ha még azt is tudnák, hogy sok esetben (a felhasználási feltételek miatt) joguk sincs arra, hogy saját gépjárművükön szakértőkkel hibát kerestessenek és javíttassanak, vélhetően nagyon meglepődnének.

4.2. Szerviz és hibajavítás, a mű integritásának védelme

Amerikai traktortulajdonosok számai már túlvannak a szoftverek hibajavításával kapcsolatos jogi kérdéseken, ugyanis éveken át harcoltak gépjárműveik szabad javításáért a traktoraikat gyártó vállalattal szemben. Az egyre csak húzódó vita lényege, hogy a John Deere nem engedélyezi traktoraiban a beállítások módosítását, alkatrészek cseréjét, szoftverei megváltoztatását, hanem ezt kizárólag – a 130 dolláros óradíjért dolgozó – minősített szervizeknek teszi lehetővé. A korábban néhány óra alatt elvégezhető munkálatokról a gépkezelők egy része nem mondott le, ezért az interneten elérhető lengyel, illetve ukrán feltört szoftvereket leöltve,⁵¹ YouTube-videókból megismert módon frissítik traktoraikat – akinek pedig nincsen kábele a traktor és a notebook összekapcsolásához, az az interneten azt is rendelhet 80 dollárért.

Egy, a Digital Millennium Copyright Act kivételeket szabályozó *Librarian of Congress* döntés már lehetővé teszi,⁵² hogy a felhasználók bizonyos esetekben módosítsák a gépjárműveket vezérlő programot, ha arra nincs más törvényes lehetőség. A hibajavítás és a beállítások módosítása részben kikerült a jogi szürke zónából, azonban a szoftverek kétes forrásból való beszerzése felhasználási és biztonsági kérdések tömegét veti fel: jogosult felhasználója-e a farmer az újonnan telepített szoftvernek? Milyen egyéb, akár rosszindulatú kód kerülhetett a rendszerbe? E rendezetlen helyzetben végzett felhasználási cselekmények szankciójaként a John Deere távoli eléréssel akár le is tilthatja a 'renitens' traktorokat.

Visszatérve Európába: nem kétséges, hogy a műintegritás védelme a szerzői jog fontos elve (Sztj. 13. §), és amennyiben a védelem tárgyának lényege esztétikai, és nem funkcionális, mind ez életszerű is.⁵³ Funkcionális művek esetén azonban a 'hiba' nem élvezeti, hanem használati korlátozást vagy akadályt jelent, és kijavítása nem szükségszerűen kötődik olyan erősen a mű eredeti szerzőjéhez, mint pl. egy zenemű vagy festmény esetében.

⁵¹ Jason KOEBLER: Why American Farmers Are Hacking Their Tractors With Ukrainian Firmware. *Motherboard*, 2017. március 21., https://motherboard.vice.com/en_us/article/why-american-farmers-are-hacking-their-tractors-with-ukrainian-firmware

⁵² Parker HIGGINS et al.: Victory for Users: Librarian of Congress Renews and Expands Protections for Fair Uses. *EFF*, 2015. október 27., <https://www.eff.org/deeplinks/2015/10/victory-users-librarian-congress-renews-and-expands-protections-fair-uses>

⁵³ Azonban az esztétikusság mint fő tulajdonság sem feltétlenül vezet egyszerűbb esetekhez. Az *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* „Építészeti alkotások szerzői jogi védelme és a gazdasági reklámozás némely összefüggései megtörtént esetek kapcsán” c. cikkében [6/6., (2011) 12] Barta Judit ismerteti azt az esetet, amelyben egy elkészült épület építész tervezője az általa tervezett épületet „elcsúfító” reklámtranszparenst vett észre, melynek kihelyezésére az ő engedélyét nem kérték. Az esettel kapcsolatban feltett kérdés jelen cikk írásakor is érvényes: „Melyik jog élvez vagy élvezhet elsőbbséget; a tulajdonjog vagy a szerzői jog?”

A szoftverhibák javítására – ellentétben az interoperabilitás [Sztj. 60. § (1) bek.] biztosításával – az Sztj. 59. § (1) bekezdése szűk mozgásteret szab: „Eltérő megállapodás hiányában a szerző kizárólagos joga nem terjed ki a többszörözésre, az átdolgozásra, a feldolgozásra, a fordításra, a szoftver bármely más módosítására – ideértve a hiba kijavítását is –, valamint ezek eredményének többszörözésére annyiban, amennyiben e felhasználási cselekményeket a szoftvert jogszerűen megszerző személy a szoftver rendeltetésével összhangban végzi.” Ezzel szinte megegyezően a Szoftver Irányelv 5. cikk (1) bekezdése úgy fogalmaz:⁵⁴ „Külön szerződéses kikötés hiányában a 4. cikk (1) bekezdésének a) és b) pontjaiban foglalt cselekményekhez nem szükséges a jogosult engedélye, ha azokra azért van szükség, hogy a számítógépi programot az azt jogszerűen megszerző személy a rendeltetési célnak megfelelően használja, beleértve a hibajavítást is.”

Látásból minden rendben van, hiszen a számítógépi programot az azt jogszerűen megszerző személy a hibajavítás (tehát nem továbbfejlesztés vagy új szoftver létrehozása) erejéig többszörözheti, átdolgozhatja, feldolgozhatja és más módon módosíthatja. Azonban a szoftverek felhasználási szerződésai többnyire nem teszik lehetővé azt, hogy felhasználójuk felhasználási jogosultságát másoknak engedje vagy ruházza át. Ebből adódóan a felhasználó szándéka szerint hiába engedné vagy ruházná át az amúgy megbízási vagy vállalkozási szerződés keretében tevékenykedő auditorra a felhasználási jogokat, erre nincs módja, és a felhasználási jogok nélküli szakember nem minősül szoftvert jogszerűen megszerző személynek.

Nehezen indokolható, hogy míg az interoperabilitás szabályozásánál a jogalkotó figyelemmel volt a kívülről bevonható szakértelem fontosságára, ugyanezt miért nem tette meg a hibajavítás esetében. Kapaszkodót az Európai Bizottság 2000-ben kiadott értelmezése jelenthet,⁵⁵ azonban leghelyesebb az Sztj. és a Szoftver Irányelv korrekciója, vagy egységes európai értelmezésre az Európai Unió Bíróságának iránymutatása lenne.

4.3. Auditálás, célhoz kötött megismerhetőség

Mind a Szoftver Irányelv, mind az Sztj. az alábbi módon szabályozza a felhasználók tanulmányozási, megismerhetőségi lehetőségét, amelyet az Európai Unió Bíróságának gyakorlata is többszörösen megerősített (l. *SAS Institute Inc. v. World Programming Ltd.*, illetve *BSA v. Ministerstvo kultury*, C-393/09), azonban a magyar bíróságoké nem egyöntetűen (3.P.27.406/2010/109, 8.Pf.20.743/2015/13).⁵⁶ A Szoftver Irányelv 5. cikk (3) bekezdése így szól: „A számítógépi program valamely példányának jogszerű felhasználója a jogosult engedélye nélkül

⁵⁴ Mint HORVÁTH Katalin „Követ el szerzői jogsértést az etikus hacker? 2. rész” c. cikkében rámutat, a magyar „felhasználási cselekményeket (...) szoftver rendeltetésével összhangban” feltétellel szemben a Szoftver Irányelv „rendeltetési célnak megfelelően használja” meghatározása egyértelműen értelmezhető. Ezt az értelmezést a hűség-klauzula segítségével a hazai jogszabály is megkaphatja. *hswu*, 2016. március 29., <https://www.hswu.hu/hirek/55374/etikus-hacker-szerzoi-jog-felelosseg-eu-visszafertes.html>

⁵⁵ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52000DC0199>

⁵⁶ VOITH Hunor: Követ el szerzői jogsértést az etikus hacker? 3. rész. *hswu*, 2016. április 6., <https://www.hswu.hu/hirek/55417/etikus-hacker-szerzoi-jog-tanulmanyozas-api-tesztes.html>

megfigyelheti, tanulmányozhatja és kipróbálhatja a program működését a program elemeinek alapját képező ötletek és elvek meghatározása céljából, ha ezt a program olyan betáplálása, megjelenítése, futtatása, továbbítása vagy tárolása során végzi, amelyre jogosult.” E kivétel biztosításának célja, hogy a jogszerű felhasználónak legyen módja a felhasznált program működési elvének, funkcióinak, mögöttes ötletének a megismerése, ám semmi esetre sem forrás- vagy tárgykódjának a feltárása pl. visszafejtés útján.

Az auditorok, etikus hackerek munkájának döntő részét ez a vizsgálódás és megismerés teszi ki, legyen az nagyvállalati környezet számítógépparkjának vagy akár egy önzetű autó szoftverrendszerének a tanulmányozása – *nota bene*, ez utóbbi esetben a szakemberek listája a digitális világra nyitott autószerelőkkel is kiegészül. Felfedezhető a „jogszerű felhasználó” kifejezés a Szoftver Irányelv 5. cikk (3) bekezdésében is. Az Szjt. érdemben nem tér el ettől a meghatározástól [59. § (3) bek.], amikor az „aki a szoftver valamely példányának felhasználására jogosult” kitévelt használja. Akárcsak korábban, a hűség-klauszula és az Európai Bizottság korábban ismertetett kiterjesztő értelmezése itt is segítségünkre lehet, a kérdés már csak az, hogy a hazai és más uniós bíróságok is erre a következtetésre jutnak-e. Mind a hibajavítás, mind a célhoz kötött megismerhetőség lehetősége nélkülözhetetlen a szoftverek biztonságos és gazdaságos üzemeltetésében. A jogalkotónak egyértelműen meghúzott határvonalakkal kellene engedélyeznie a fenti cselekményeket a szoftverek jogszerű felhasználói (így elsősorban a külső szakértők) számára.

4.4. Használtautó-piac second hand licencekkel

A *Used Soft v. Oracle* (C-128/11)⁵⁷ ügyben hozott döntésével az Európai Unió Bírósága – továbbá az elmúlt években a német bíróságok⁵⁸ – megnyitották az utat a szoftverlicenckel való eladás előtt. A hagyományosan irodai, grafikus szoftverek és operációs rendszerek forgalmának jogkimerülésen alapuló gyakorlata új területre is áttérjedhet, amint az elméleti okfejtések keretei közül kilépve, jogilag is releváns tényé válik a gépjárművekben felhasznált szoftver gépjármű adásvételekor fennálló állapota és a további felhasználásra jogosultak személye.⁵⁹

Az autógyártók gyakorlata a szoftverek licencelésével kapcsolatban egy ponton egyezik, ez pedig a titkolózás. Gyors és nem reprezentatív kutatásunk eredményeképpen egyedül az új Skoda-modellekben (Superb, Octavia) találtunk a középkonzol kijelzőjén megjeleníthető licencfeltételeket, míg más autógyártók arról még e-mailben sem voltak hajlandók tájékoztatást adni. Amikor a gépjármű első tulajdonosa a gépjármű felett tulajdonjogot szerez, akkor ideális esetben – amennyiben erről külön rendelkeznek – felhasználási jogosultságot is kap az abban

⁵⁷ <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-128/11&language=HU>

⁵⁸ MEZEI Péter: Német ítélet a UsedSoft kontra Adobe ügyben. *Copyright 21*, <https://copy21.com/2013/10/nemet-itelet-a-usedsoft-kontra-adobe-ugyben>

⁵⁹ A gyakorlatban ez akár egy névhez és e-mail-címhez kötött fiók is lehet, ahogyan ma jellemzően az okostelefonok működnek.

felhasznált szoftverekhez.⁶⁰ Mindez azért fontos, mert fogalmilag kizárt, hogy a gépjárműben található szoftver felett tulajdonjogot szerezzen, ezért a felhasználási jogosultság megszerzése a tulajdonjog-átruházástól függetlenül kell hogy megtörténjen.

A gépjármű eladásakor ezeket a felhasználási jogokat – ha az eladó egyáltalán kapott, akkor is korlátozott vagyoni jogokkal – a gépjármű következő tulajdonosának (üzembentartójának) kellene megszereznie, hogy a megvásárolt használt gépjárművet jogszerűen használhassa. Ennek ma is így kellene történnie, mégis feltételezhető, hogy az adásvételek nagyobbik részénél erre sem az eladó, sem a vevő, sem az esetleges közvetítő nem fordít figyelmet.⁶¹ Ez a gépjárművekhez egyre szorosabban kötődő, azok működését egyre mélyebben befolyásoló szoftverrendszerek, különösen az önvezető rendszerek elterjedésével mindennapi problémává válhat. A jogszerű felhasználáson túl (amelynek hiányát vélhetően a legtöbb üzemeltető elfogadható járulékos veszteségnek tartja) ugyanis a tulajdonszerzés pillanatában jogilag releváns kérdések vetődhetnek fel, például, hogy ki volt a jogosult felhasználó, érintetlen, vagy tört az önvezető szoftver a gépjárművön, történt-e „jailbreak” vagy „rootolás” az eszközön,⁶² melyik verziójú szoftver található meg a gépjárművön, a jogosult és esetlegesen jogosulatlan felhasználók közül kinek milyen felelősséggel kell szembenéznie a hibás működésből eredő esetleges károk tekintetében.

4.5. Autobotnet

A botnetekhez – vagyis fertőzött számítógépek, mobiltelefonok vagy akár hűtőszekrények egyvelegéből alkotott, azok erőforrásait célzottan egyesítő hálózatokhoz – tartozó számítógépek távolról utasíthatók, vagy előre programozottan, autonóm módon üzemeltethetők, feladataiknak csak a programozók képzelete szab határt. A nem auditált, nem ellenőrzött, nem javított számítógépek nyitott kapuk a rosszindulatú behatolók számára. Feltehető, hogy az önvezető járművek a támadásra érdemes eszközök listájának elején helyezkednek majd el, hogy azokból (auto)botneteket hozzanak létre, vagy a gépjárműveket meglévő botnetekhez csatlakoztassák. A ma még személyi számítógépre szakosodott zsarolóprogramok az autók beindítását is kisebb-nagyobb összegek átutalásához köthetik (ahogyan ma az akaratumkon kívül titkosított adatainkat ‘adják vissza’ a zsarolóvírusok üzemeltetői), vagy a gépjárművekben rejlő, szenzoros vagy számítási kapacitást aknázhathatják ki akár egyénileg, akár tömegesen.

Hiba lenne felkínálni a hackereknek a silány minőségű IoT eszközök mellé a gépjárműveket is, hogy azokból autobotneteket szervezhessenek. A botnetek sikerességét jelzi, hogy az általuk elkövetett DDoS (túlterheléses, vagyis egy szerveret egyszerre minden zombigép lekéréssel

⁶⁰ Gépjármű első tulajdonosán azt a jogi vagy természetes személyt értjük, aki az új gépjármű forgalomba helyezésekor annak tulajdonosává válik.

⁶¹ A helyzet még összetettebb lehet lízingelésen alapuló flottakezelés esetén a tulajdonos, az üzemeltető és a valóságban a gépjárművet vezető személy háromszögében.

⁶² Mind a „rootolás”, mind a „jailbreak” célja ugyanaz: rendszergazdai jogosultságokat szerezni az azt amúgy nem biztosító számítástechnikai eszközön, pl. mobiltelefonon.

bombázó) támadások száma az elmúlt öt évben 1233%-kal nőtt.⁶³ Az egy-egy botnetet alkotó zombi számítógépek száma több százezer vagy több millió is lehet, azonban amíg ezek tagjai a személyi számítógéptől az okosizzón át a tévéig terjednek, mindez nem veszélyezteti komolyabban sem a testi épséget, sem az emberi életeket. Egy gépjármű – legyen az személyautó vagy tehergépjármű – esetén ez a kockázat ugrásszerűen megnő.

Az autobotnetek technológiai szempontból nincsenek arra korlátozva, hogy bitcoint bányásszanak, spamet küldjenek vagy DDoS támadásokat hajtsanak végre: a gépjárműben biztosított vezérlési opcióktól függően – másképpen attól, hogy az önvezető rendszer mennyiben lehet sofőr – vészfékezhetnek az autópályán, buszmegállóba hajthatnak bele, vagy összehangoltan tömegszerencsétlenséget okozhatnak rendezvényeken. A fenyegetést így már nem ‘csak’ egy vezetőtől elragadott kamion jelentheti, egy felderítetlen, illetve javítatlanul hagyott szoftverhiba tehergépjárművek százai-ezrei felett adhatja át a hatalmat a leggátálatlanabb bűncselekmények elkövetőinek is.

Természetesen nem gondoljuk, hogy a szerzői jog lenne az első és egyben utolsó erő, amelynek helyt kell állnia a (köz)biztonságért folytatott küzdelemben. A gyakorlatban ez a feladat más jogterületeké és szervezeteké. Fontosnak tartjuk azonban azt, hogy a szerzői jog legalább ne gátolja a szoftverrendszerek auditálását, a biztonsági rések felderítését, és tegye minél egyszerűbbé a hibajavítások, finomhangolások implementálását a társadalom jóhiszemű tagjai és társaságai számára. A nizzai és berlini, gépjárművel elkövetett merényletek árnyékában ezekről nem lehet eléggé időben és eleget szólni.

5. A polgári jogi felelősség alkalmazhatósága az önvezető járművekre

A polgári jogi felelősség területén az alapkérdést azt jelenti, szükség van-e jelen innovációval kapcsolatban sajátos, új jogintézmények bevezetésére, vagy a már meglévő felelősségi megoldások megfelelően alkalmazhatók (a technológia által elvárt szükségszerű értelmezési kérdések tisztázását követően). A kártérítési felelősség egyik fő funkciója a prevenció (a potenciális károk megelőzése), amely azonban esetükben a gyártók piaca lépésének késleltetését eredményezi. Mivel a felelősségi szabályok egyik lényege éppen az, hogy a potenciális kárkövetkezmények esetére szankciót irányoznak elő, kétségtelenül abba az irányba hatnak, hogy a gyártók kivárják azt a helyzetet, amikor egyrészt felmérték az adott piac jogszabályi és joggyakorlatbeli környezetét, másrészt ennek megfelelően a korai piacra lépéssel nem vállalnak indokolatlan (és pénzügyi eredmény szempontjából előnytelen) kockázatot – ezt nevezi Schellekens a felelősség dermedő hatásának (*chilling effect of liability*).⁶⁴

⁶³ Ionut ARGHIRE: IoT Botnets Fuel DDoS Attacks Growth: Report. *Security Week*, 2017. január 24., <http://www.securityweek.com/iot-botnets-fuel-ddos-attacks-growth-report>

⁶⁴ SCHELLEKENS i. m. (12. lj.) 512.

Az alapul szolgáló (és a felelősséget tágabb kontextusban meghatározó) nemzetközi egyezményekre tekintve megállapíthatjuk, hogy ezek még nem felelnek meg a jelen tanulmány által vizsgált kihívásoknak. Például az 1968-as Bécsi Közúti Közlekedési Egyezmény (amely jelenleg körülbelül 100 országban, köztük Magyarországon is hatályban van) 8. cikk 1. pontja szerint: „Minden mozgó járműnek, illetőleg minden mozgó járműszerelvénynak legyen vezetője.” Ugyanezen cikk 3. pontja nem hagy kétséget afelől, hogy a vezető természetes személy kell hogy legyen: „Minden vezető rendelkezék a szükséges testi és szellemi képességekkel, és legyen vezetésre alkalmas testi és szellemi állapotban.” Végül ugyanezen cikk 5. pontja így rendelkezik: „Minden vezető legyen mindenkor ura járművének.”

Természetesen nem áthidalhatatlan probléma e szakaszok megfelelő módosítása, így az ENSZ EGB Közlekedésbiztonsági Munkacsoport 68. ülésén már megfogalmaztak olyan javaslatokat, amelyek kifejezetten a vezetést befolyásoló rendszerek megfelelésére vonatkoznak.⁶⁵ 2016. március 23-án sikeresen módosították az egyezményt az automatizált járművek vonatkozásában: tulajdonképpen átültették a 68. ülés javaslatait, és a 8 cikket úgy változtatták meg, hogy a vezetést befolyásoló rendszerek is az 5. pont alá tartoznak, ha megfelelnek a gyártásukra és működésükre vonatkozó nemzetközi jogi szabályoknak.⁶⁶

A módosítási javaslat indokolásában több ország (Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország és Olaszország) azzal érvelt, hogy a vezetők képességeiben nagymértékű eltérések vannak, és az emberi hiba a közlekedési balesetek domináns oka, így minden olyan rendszer, amely az emberi közrehatást csökkenti, jótékony hatással lehet a biztonságra is. Hangsúlyozták azonban, hogy továbbra is a közúti közlekedés alapelve maradt az, hogy a jármű vezetője ‘uralja’ a működést, azaz bármikor kikapcsolhatja a rendszert, vagy felülbíráhatja annak ‘döntéseit’ (kivéve pl. egyes fékezési asszisztens funkciókat).⁶⁷ Meg kell továbbá jegyezni, hogy a fenti egyezmény tág teret ad a nemzeti közlekedési szabályoknak, nem törekszik ezek teljes egységesítésére.

Az EU GEAR 2030 vitairatának megállapításai szerint elsősorban a gépjármű-felelősség-biztosításról és a biztosítási kötelezettség ellenőrzéséről szóló 2009/103/EK irányelv és az ehhez kapcsolódó nemzeti szabályok, valamint a termékfelelősségről rendelkező 85/374/EGK irányelv és az ehhez kapcsolódó nemzeti szabályok vizsgálata (és adott esetben módosítása) lehet indokolt ezen a területen.

A magyar jogra tekintve – a polgári perekben is lényeges jogforrásnak tekinthető⁶⁸ – 1/1975. (II. 5.) KPM-BM együttes rendelet egész szabályozási koncepciója arra épül, hogy a gépjármű vezetője egy személy (ezt fejezik ki a 4. §-ban meghatározott személyi feltételek is),

⁶⁵ Report of the sixty-eighth session of the Working Party on Road Traffic Safety (Geneve, 24–26 March 2014), <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/doc/2014/wp1/ECE-TRANS-WP1-145e.pdf>

⁶⁶ „Vehicle systems which influence the way vehicles are driven shall be deemed to be in conformity with paragraph 5 of this Article and with paragraph 1 of Article 13, when they are in conformity with the conditions of construction, fitting and utilization according to international legal instruments concerning wheeled vehicles, equipment and parts which can be fitted and/or be used on wheeled vehicles.” (Amendment of Article 8.) Uo., 9.

⁶⁷ Bővebben l. az ENSZ EGB Közlekedésbiztonsági Munkacsoport 68. ülésén megfogalmazott javaslat 11. oldalát.

⁶⁸ A kártérítési perekben a konjunktív mentesülési okok közül az elháríthatatlanság vizsgálata körében merül fel az, hogy a vezető betartotta-e a vonatkozó KRESZ-szabályokat (ez jellemez az ún. relatív sebességtűllépés esetében), és azok betartása mellett a káresemény elhárítható lett volna vagy sem.

emiatt vélhetően egy vegyes (önvezető *versus* ember vezette autó) vagy tisztán önvezető autók által létrejövő közlekedési szituációban a KRESZ-szabályok alkalmazása nem várt kihívások elé állítaná a jogalkalmazót. Előrebocsátjuk, hogy hipotézisünk szerint nem feltétlenül szükséges új szabályokat alkotni, egyes szerzők a magyar magánjogi szabályozáshoz nagyban hasonló német szabályozásra tekintve megjegyzik,⁶⁹ hogy az abban található termékfelelősségi és más szabályok kellően rugalmasak ahhoz, hogy az önvezető autók működésére is alkalmazhatók legyenek.

Kiindulópontként tehát érdemes megvizsgálni, hogy a hatályos veszélyes üzemi felelősségi szabályok és a termékfelelősség-szabályanyag itthon is alkalmasnak mutatkozhatnak-e adekvát jogi válaszokra. Ezzel kapcsolatban az adott szabályok rugalmassága (kazuisztikus vagy keretjellegű, esetleg generálklauzulákkal operáló szabályozás) döntő szempont lehet, amellyel kapcsolatban nem szabad elfelejteni, hogy az önvezető autók megjelenése egy fokozatos fejlődés (járművek automatizálódása) utolsó lépcsőfoka, és (ahogy fentebb már kifejtettük) az utakon lévő gépjárművekben jelenleg is futnak szoftverek, amelyek bizonyos kényelmi funkciókat tesznek lehetővé, ezekre pedig már most is alkalmazhatók és alkalmazandók a hatályos felelősségi szabályok.

5.1. A jelenlegi magyar szabályozás alkalmazhatósága

Ki felel, miért és kinek az irányában? Az e kérdésekre adott válaszok mentén vizsgálhatjuk meg azokat a helyzeteket, amelyek speciálisnak tekinthetők az önvezető autók esetében. Kára keletkezhet magának a veszélyes üzemi üzembentartójának (a gépjárműben, más dolgában, életében vagy testi épségében); más veszélyes üzemi üzembentartójának (az előbbivel egyező károk); valamint kívülálló harmadik személynek (dologban okozott kár vagy személyiségsérelem). Megjegyezzük, hogy kívülálló harmadik személynek minősül a gépjárműben utazó és üzembentartónak nem minősülő személy is.

Az önvezető autó üzemelése során az okozati összefüggés okozói oldaláról vizsgálva, alapvetően négy esetkört különíthetünk el: a *hardver* (vagyis a gépjármű mechanikus és elektromos alkatrészeinek valamelyike vagy ezek összessége), a *vezető*, a *szoftver* és ezek szabadon permutált *együttese* által okozott baleseteket. Az alábbi négy esetben azt vizsgáljuk, amikor *az okozó gépjármű üzembentartóján kívüli személynek (is) keletkezik kára*, míg azokat az esetköröket, amelyekben az üzembentartó által – saját gépjárművének hibája miatt – elszenvedett károk megtérítése felmerülhet, a termékfelelősségről szóló külön alpontban tárgyaljuk.

5.1.1. A 'hardver' által okozott baleset

Az első esetkör, amikor a hardver okoz balesetet (hardver alatt tulajdonképpen a gépjármű teljes mechanikai és elektromos rendszerét érthetjük). Amikor a jármű valamely alkatrésze hibásodik meg (pl. fékhiba, futómű meghibásodása), akkor tulajdonképpen nem találjuk magunkat

⁶⁹ *Autonomous vehicles* i. m. (1. l.) 2.

szembe új jogi kihívással, hiszen ez az esetkör eddig is ismert volt a gyakorlatban. A veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint az üzembentartó felelőssége megállapítható, a kötelező felelősségbiztosítás alapján pedig a biztosító megtéríti a kárt. Mi ennek az oka?

A veszélyes üzemi felelősség alóli mentesülés egyik objektív feltétele az, hogy a kár oka a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül essen. A másik mentesülésre vezető *konjunktív* feltétel az, hogy az ok elháríthatatlan legyen. Tehát mindkét feltételnek teljesülnie kell ahhoz, hogy az üzembentartó felelősségét ne lehessen megállapítani, és a biztosító ne feleljen. Azaz amennyiben a gépjármű bármely alkatrésze az oksági folyamatot indító ok, úgy nem igazán képzelhető el, hogy az üzembentartó felelőssége ne álljon meg. A tevékenységi kört ugyanis a bírói gyakorlat érezhetően nem szűkítő módon értelmezi, nem kapcsolja kizárólag a motorikus meghajtáshoz vagy az az által kialakuló erőhatásokhoz. Így pl. „a gépjármű megállítását és a motor leállítását követően a gépjármű ajtajának kinyitása hozzátartozik a gépjármű üzemeltetéséhez, ezért az ezzel összefüggésben okozott kárt a felelősségbiztosító köteles megtéríteni.”⁷⁰ Ugyanígy a rövid időre megállított gépjármű esetén az emberi hatás átmeneti megszűnése nem szünteti meg a veszélyes jelleget, ha a megállítás a továbbhaladás szándékával történt (a kéziféket nem húzták be). Az így történt leállításal nem szűnik meg a gépjármű forgalomban való részvétele.⁷¹

A gépjármű üzemelésének vagy közlekedésbeli fizikai mivoltának okain túl az aktuális közlekedési szituáció egyes elemei (legalábbis azok, amelyekre a gépjármű vezetője még bármiféle hatást gyakorolhat) is a tevékenységi körbe tartozó okok lehetnek.⁷² Továbbá meg kell említeni, hogy a veszélyes üzem fogalmának eseti mérlegelése során megfigyelhető a tevékenységi kör vonatkozásában egyfajta ‘átsugárzás’, azaz a tevékenység veszélyes jellege áttevődik a kárt kiváltó végső okra. Ha a gépjármű üzemeltetése során szívrohamot kap a vezető, az bár elháríthatatlan, a tevékenységi körön belüli ok lesz, mivel önmagában (pl. az utcán sétálva) nem jelent akkora veszélyt, mint gépjárművezetés közben. Ugyanígy felhozható az a klasszikus eset, amely szerint a felpattanó kavics azért okoz kárt, mert kapcsolatba kerül a gépi meghajtású kerékkel (és a gépjármű kerekének erőhatása áttevődik rá), önmagában az úton pihenve azonban veszélyessége elhanyagolható. Az előbbiekhöz hasonlóan a fékhiba hiába elháríthatatlan, a veszélyes üzem tevékenységi körébe esik, vagyis nem vezet mentesüléshez.

A felelősség tehát ezekben az esetekben objektív, azaz (leszámítva a veszélyes üzemek találkozását) nem vizsgáljuk a gépjárművet vezető vagy azt rendszeresen karbantartó személy vétkeségét. Ennek oka pedig nem más, mint hogy a jogalkotó által értékelni rendelt módon a jogalkalmazó veszélyesnek minősít egy adott tevékenységet, és ennek jogkövetkezménye egyfajta érdekelv alkalmazása lesz (aki a hasznot húzza, az viselje a veszélyt is). A bírói gyakorlat szerint pedig az a tevékenység veszélyes, „amelynek a folytatása során fellépő, viszonylag csekély mértékű rendellenesség is súlyos kárral fenyegető veszélyhelyzetet – életveszélyt, maradandó fogyaté-

⁷⁰ BH 2007.1692.

⁷¹ BH 2005.54.

⁷² Általában elmondható, hogy gépjárművek okozta károk esetén az adott közlekedési szituáció olyan, amelynek jelentősége van a működési kör meghatározása során. Így történhetett, hogy egy esetben a bíróság tevékenységi körbe tartozónak minősítette a zebrán áthaladó sötét színű kutyát is, mivel „a közúton haladó gépjármű esetén ebbe a körbe mind a személygépkocsi, mind az általa igénybe vett közút, mind pedig a számára az adott időpontban fennálló közlekedési helyzet beletartozik” (BH 2002.359.).

kosságot okozó sérülés, maradandó egészségromlás vagy tetemes vagyoni hátrány bekövetkezésének veszélyét – alakíthat ki,” illetve „a tevékenység akkor is, ha folytatójának csekélyebb mértékű vétkessége – akár enyhe fokú gondatlansága – ugyanilyen súlyos kárveszéllyel fenyegető helyzetet teremthet.”⁷³

Összegzésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy ha a mentesülési okokat invertáljuk, vagyis megnézzük, hogy mikor nem mentesülhet az üzembentartó, megállapíthatjuk, hogy amennyiben az ok tevékenységi körbe esik (legyen az akár „belső *vis maior*”), mindenképpen megáll a felelősség, vagyis ezen (lehatárolt) esetekben tulajdonképpen helytállási kötelezettségről beszélhetünk. (Itt legfeljebb csak a károsulti felróható közrehatás miatti kármegosztás csökkentheti a felelősség mértékét.) Ezt némileg árnyalja, ha két veszélyes üzem találkozik, ekkor ugyanis a rendellenesség lokalizálása (melyik üzem tevékenységi körébe esik) másodlagos, először felróhatósági alapon határozzák meg, ki feleljen (vagy milyen arányban történjen közöttük a kármegosztás).

Ezekben az esetekben elvileg eddig is felvethető lett volna a termékfelelősség kérdése is, hiszen az alkatrész gyártója (akár a résztermék, akár a fődolog gyártója) ez alapján felelhet a károsulttal szemben. Olyan esetről azonban a magyar gyakorlatból nincs tudomásunk, amelyben a károsult a termékfelelősségre alapozta volna kártérítési igényét, hiszen a kötelező felelősségbiztosítás miatt a biztosítótól a károsult könnyebben kaphat megtérítést. A biztosító nincs elzárva attól, hogy az általa megtérített kár erejéig az alkatrész (mint résztermék) gyártóját perelje, azonban ez nem történhet termékfelelősségi alapon, mivel a biztosító esetében a termékfelelősségnél meghatározott kárfogalom elemei nem állapíthatók meg (nem a biztosító dolgában bekövetkező kárról van szó, amely a szokásos rendeltetése szerint magánhasználat vagy magánfogyasztás tárgya, és azt ilyen célra is használta),⁷⁴ így a felelősség alapja nem lehet más, mint az általános deliktuális kárfelelősségi szabály (Ptk. 6:519. §).

5.1.2. A vezető felróható magatartása miatt bekövetkező baleset

Az előbbihez hasonlóan ez is klasszikus esetkörnek tekinthető. A vezető felróható magatartása esetén (ittas állapot,⁷⁵ sebességtűllépés stb.) szintén az üzembentartó felelőssége állapítható meg, még akkor is, ha az autót ténylegesen vezető személy nem a gépjármű üzembentartója (kivételt csak a gépjármű jogellenes használata jelenthet). Mivel a vezető személy felróható magatartása mindenképpen a tevékenységi körbe eső ok lesz, ebben az esetben nem mentesülhet az üzembentartó. Nagyon nehéz ugyanis elképzelni, hogy a vezető felróhatósága esetén mégis azt állapítsa meg a bíróság, hogy a baleset elháríthatatlan volt. (Meg kell azonban jegyezni, hogy találkozhatunk ilyen hivatkozással, általában azokban az esetekben, amikor a károsult felróható

⁷³ BDT 2012.2661.

⁷⁴ Vö. Ptk. 6:552. § b) pontja.

⁷⁵ Az autó elindítása és a „vezetés” fogalmának éles elválasztásával járhat az önvezető rendszerek terjedése, mint azt az ausztrál National Transport Commission tanulmánya [lásd [http://www.ntc.gov.au/Media/Reports/\(E5695ACE-993C-618F-46E1-A876391B8CD9\).pdf](http://www.ntc.gov.au/Media/Reports/(E5695ACE-993C-618F-46E1-A876391B8CD9).pdf)] is teszi. Az ittas ember sokkal inkább utas, semmint sofőr egy valódi önvezető autóban, ezt pedig a (büntető)jogi szabályozásnak is figyelembe kell vennie.

közrehatása pregnáns módon megjelenik az oksági láncban, ezzel szemben pedig a vezető felróható magatartása hiányában is bekövetkezne a baleset, pl. amikor a gyorshajtó vezető akkor is elütötte volna a gyalogost, ha a megengedett sebességgel hajt.)⁷⁶ Témánkra tekintve megállapíthatjuk, hogy jelen okozói indikátor (a vezető hibája) relevanciája az önvezető autók megjelenésével még inkább csökkenni fog, ugyanis a vezető státusza adott esetben utassá minősülhet át (őt pedig a gyakorlat konzekvensen a veszélyes üzemem kívüli harmadik személynek tekintik, aki – abban az esetben, ha nem maga az üzembentartó – szintén igényelhet kártérítést).

5.1.3. A szoftver hibája okozza a balesetet

Tulajdonképpen ez az az esetkör, amely specifikusnak tekinthető a téma szempontjából. Jogi szempontból azonban nem feltétlenül beszélhetünk (a hardver okozta kárhoz képest) speciális jogi helyzetről. Ha ugyanis a szoftver nem jól méri fel az adott közlekedési szituációt, és emiatt baleset következik be, akkor a jelenleg hatályos szabályozás szerint alapvetően a hardver által okozott balesetnél leírt szabályokat kell alkalmazni, hiszen a kárt a fokozott veszéllyel járó *tevékenység körében* bekövetkező ok idézte elő. Vagyis a jelenlegi szabályok szerint az üzembentartó mentesüléséről nem beszélhetünk, hiszen a károsodás oka nem esik a veszélyes üzem tevékenységi körén kívül.

Akárcsak a hardver okozta baleset esetén, itt is felmerülhet a termékfelelősség kumulatív alkalmazása, vagyis hogy a károsult a termékfelelősség szabályai szerint (is) követelhetne megtérítést. Ez azonban – ahogy már kifejtettük – számára nem jelentene előnyt, hiszen a kötelező felelősségbiztosítás alapján a biztosítóval szemben sokkal egyszerűbben és gyorsabban érvényesítheti igényét. A biztosító véleményünk szerint visszereseti igényt érvényesíthetne a szoftver gyártójával vagy forgalmazójával szemben, azonban a – törvényi feltételek hiánya miatt – semmiképpen sem a termékfelelősség (hanem az általános deliktuális felelősségi alakzat) alapján. Mindezek ellenére úgy ítéljük meg, hogy a termékfelelősség alkalmazhatóságának vizsgálata szükségesnek mutatkozik, egyrészt, mert viszonylag új termékhiba-esetkörrel van szó, másrészt (amennyiben az autókat üzemeltető szoftverplatformok valóban egységesülnek) a károsultak és biztosítók oldalán is tömeges kárigény alakulhat ki egy meghatározott, de több autótípusra is kiható hiba esetén.

Egy relációt még ki kell emelni mint olyat, ahol a jogalkotó megváltoztathatja a jelenlegi *status quót*. Ez az az eset, amikor nem kívülálló harmadik személy, hanem maga az üzembentartó (vagy a vezető) sérül meg. Ezekre az esetekre értelemszerűen nem terjed ki a felelősségbiztosítás, mivel az alapul fekvő kárkövetési jogviszony éppen az 'önokozás' miatt hiányzik. Ha azonban azt a hipotézist fogadjuk el, hogy a szoftver által dominált működés – legalábbis a piaci

⁷⁶ Meg kell azonban jegyezni, hogy az alapul vett esetben a bíróság mégis megállapította az üzembentartó felelősségét, mert bár a baleset a sebességkorlátozás betartása mellett is bekövetkezett volna (a gyalogos ugyanis féktávolságon belül lépett ki), a közlekedési szituációra tekintettel (közelben lévő gyalogátkelő, buszmegállók) a megengedett sebességnél alacsonyabb sebességet kellett volna választani, amely mellett a baleset elhárítható lett volna a bíróság döntése értelmében (BDT 2013.2972.).

bevezetést követő pár évben – különös veszélyeket hordozhat, akkor a szoftver gyártójának kötelező termékfelelősség-biztosítása is indokolható lenne (amit utóbb fokozatosan ki lehetne vezetni).⁷⁷ Ha a különös veszélyt nem fogadjuk el, akkor a kötelező termékfelelősség-biztosítást azzal is indokolhatjuk, hogy jelen relációban tulajdonképpen elhalványul a klasszikus ‘önokozási’ esetkör (hiszen a vezetői önhiba helyett a szoftveres hibák jöhetnek szóba a vezetés során is), így a vezetői vétkességre is reflektáló (*bonus-malus* rendszer; regressz igény) kötelező felelősségbiztosítás intézménye mellett (vagy részben helyett) a kötelező termékfelelősség-biztosítás akár adekvát megoldásnak is tűnhet.

5.1.4. Több ok együtthatása

Az előbbi esetkörökhöz képest különösebb specialitást nem hordoz, azonban mégis meg kell említeni, hogy elképzelhető olyan eset is, amelyben a mechanikai hibára nem megfelelő szoftveres válasz érkezik, vagy épp ellenkezőleg, a szoftver ‘tévedése’ azért lesz végzetes, mert mechanikailag sincs megfelelő állapotban az autó (akár gyártási hiba miatt, akár azért, mert az üzembentartó elmulasztotta karbantartási kötelezettségét teljesíteni). Ezekben az esetekben közös, hogy rájuk a többek közös károkozásának Ptk.-beli szabályát kellene alkalmazni, amely egyetemleges kötelezettséghez vezethetne, ha eltérő károkozókról lenne szó. A fentiek alapján azonban arra juthattunk, hogy az üzembentartó felelőssége és az ezen nyugvó kötelező felelősségbiztosítás miatt a jelen rendszer szerint mindenképpen a biztosító megtérítési kötelezettsége állna fenn (az azonban a többi okozótól megtérítést követelhet).

A többek közös károkozásával kapcsolatban lényeges megjegyezni, hogy a Ptk. 6:524. §-a ebbe az esetkörbe vonja azon eseteket is, amelyekben a kárt több, egyidejűleg kifejtett magatartás közül bármelyik önmagában is előidézte volna, vagy nem állapítható meg, hogy a kárt melyik magatartás okozta; a European Group of Tort Law Európai Kártérítési Alapelvei között hasonló oksági szabályokat találhatunk (*concurrent causes, alternative causes*).⁷⁸

5.2. Példák a nemzeti jogalkotásra

Érdemes röviden kitérnünk egyes meghatározó európai jogrendszerek legújabb vívmányaira. Terjedelmi korlátok miatt jelen tanulmányban csak a német és az angol jogokat vizsgáljuk, azokat is csak a legfőbb információkra szorítkozva.

⁷⁷ Ez az érvelés leginkább akkor helytálló, ha megállapítható, hogy a jogi szabályozás túl gyorsan, a megfelelő tesztelési fázisokat kihagyva vagy átugorva engedi át a technológiát a széles végfelhasználói rétegeknek.

⁷⁸ European Group of Tort Law: Principles of European Tort Law, <http://civil.udg.edu/php/biblioteca/items/283/PETL.pdf>

A német jogban a magyarhoz hasonló megoldásokkal találkozhatunk, az ugyanis szintén ismeri és elismeri az üzembentartó felelősségét,⁷⁹ amely a magyar joghoz hasonlóan objektív, kimentésre csak *vis maior* (pontosabban: *höhere Gewalt*) esetén van lehetőség.⁸⁰ A vezető felelőssége is felvethető (amennyiben az üzembentartótól eltérő személy), aki a magyar joghoz hasonlóan felróhatósági alapon felel.⁸¹ 2017. május 12-i hír, hogy a német Bundesrat elfogadta azt a törvényt, amely lehetővé teszi az önvezető autók közúton való tesztelését.⁸² A törvény alapján az önvezető jármű üzembentartója (talán ez már helyesebb elnevezés, mint a „vezetője”) elengedheti a kormányt, és pl. használhat mobiltelefont, miközben a jármű magát vezeti, azonban *az üzembentartónak végig a kormány mögött kell maradnia*. Kiemelendő még, hogy a törvény szerint minden egyes önvezető autóban kötelező lesz adatrögzítőt (fekete dobozt) alkalmazni, annak érdekében, hogy utólag felderíthető legyen, a jármű vagy a vezető okozta-e a balesetet. Ha a fekete dobozból kinyert adatok alapján bebizonyosodik, hogy az autó önvezető üzemmódban volt a baleset idején, akkor a gyártó felelősségét lehet megállapítani.

Az Egyesült Királyságban az önvezető autókat is érintő szabályokat tartalmaz a jelenleg is elfogadás alatt álló Vehicle Technology and Aviation Bill (VTAB).⁸³ A törvény definiálja az automatizált járműveket (rögzítve, hogy ezekről az állam külön nyilvántartást vezet majd), továbbá rendezni kívánja az ezekhez kapcsolódó alapvető felelősségi és biztosítási szabályokat is. A törvény tulajdonképpen az önvezető jármű fogalmát úgy határozza meg, hogy azok a járművek minősülnek ilyennek, amelyeknek működését nem ember irányítja.⁸⁴ A biztosító fog helytállni azokban az esetekben is, amikor a baleset akkor következett be, amikor a jármű magát vezette (*an accident is caused by an automated vehicle when driving itself*), és a járműre volt biztosítás a baleset időpontjában, és a biztosított személy vagy más kárt szenvedett a baleset következtében. Vagyis a jelenlegi biztosítási események körét az önvezető autó ‘által’ okozott károkra is kiterjeszti. Amennyiben a gépjármű ugyanerre az esetre nézve nem rendelkezik biztosítással, a gépjármű tulajdonosa felel a károkért.

A törvény rendezi még a károsulti közrehatás kérdését. Ezzel kapcsolatban érdekes szabály, hogy a biztosító (vagy biztosítás hiányában a tulajdonos) nem felel a károsult személlyel szemben, ha a baleset kizárólag amiatt következett be, mert a károsult személy olyan szituációban engedte át a járműnek a vezetést, amikor ez nem volt helyénvaló.⁸⁵ A VTAB kifejezetten foglal-

⁷⁹ Straßenverkehrsgesetz (StVG) 7. § (1): „Wird bei dem Betrieb eines Kraftfahrzeugs oder eines Anhängers, der dazu bestimmt ist, von einem Kraftfahrzeug mitgeführt zu werden, ein Mensch getötet, der Körper oder die Gesundheit eines Menschen verletzt oder eine Sache beschädigt, so ist der Halter verpflichtet, dem Verletzten den daraus entstehenden Schaden zu ersetzen.”

⁸⁰ StVG 7. § (2): „Die Ersatzpflicht ist ausgeschlossen, wenn der Unfall durch höhere Gewalt verursacht wird.”

⁸¹ Lásd StVG 18. § (1).

⁸² Will Sabel COURTNEY: Germany Green-Lights Self-Driving Cars With New Law. *The Drive*, 2017. május 12., <http://www.thedrive.com/tech/10215/germany-green-lights-self-driving-cars-with-new-law>

⁸³ <https://www.publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/2016-2017/0143/17143.pdf>

⁸⁴ „A vehicle is »driving itself« if its operation is not being controlled by an individual.” VTAB 7(1).

⁸⁵ „The insurer or owner of an automated vehicle is not liable under section 2 to the person in charge of the vehicle where the accident that it caused was wholly due to the person’s negligence in allowing the vehicle to drive itself when it was not appropriate to do so.” VTAB 3(2).

kozik azzal az esettel is, amikor azért következik be a baleset, mert valaki jogosulatlanul megváltoztatja a szoftvert vagy elmulasztja annak frissítését, ezen esetekre megadja a lehetőséget a biztosítónak, hogy kizárja vagy korlátozza helytállási kötelezettségét.

Bár a VTAB szövege kifejezetten nem tartalmazza ezt a lehetőséget, a kormányzat álláspontja szerint abban az esetben, ha a gyártó felelőssége megállapítható, a biztosítónak lehetősége lesz a gyártóval szemben visszkereseti igényt (*subrogated claim*) érvényesíteni a jelenlegi *common law* és termékfelelősségi szabályok alapján. A kormányzat álláspontja szerint a gyártónak is érdekében áll majd, hogy megtérítsék a biztosítói igényeket, ugyanis ellenkező esetben (a piac logikája mentén) a biztosítók nem adnak ezekre a gépjárművekre kedvező biztosítási ajánlatokat (vagyis a biztosítói megtérülést beárazza a biztosító).⁸⁶

A magyar szabályozásra tekintve röviden mindenképpen szükséges megemlíteni a 11/2017. (IV. 12.) NFM rendeletet, amely két releváns KÖHÉM rendeletet is módosított. Az NFM rendelet már ismeri a fejlesztési célú autonóm jármű fogalmát, amelyet a következőképpen határoz meg: „olyan fejlesztési célú jármű, amely részben vagy teljesen automatizált működések fejlesztésére szolgál, és amelyben a jármű vezetőjének minősülő tesztvezető tartózkodik, aki az automatizáltság szintjétől függően, vagy bármely, a közlekedés biztonságát veszélyeztető helyzetben, a működés közben szükséges mértékben kézi irányítást gyakorol, illetve a kézi irányítást bármikor átveheti a jármű felett.” Lényeges tehát, hogy a vezető passzív jelenléte az üzemeltetés során mindvégig szükséges, veszélyhelyzetben pedig ennél többet vár el a rendelet. Az NFM rendelet 3. § (8) pontja kitér továbbá arra, hogy a fejlesztési célú jármű üzemeltetési felelősségét a járműfejlesztő viseli, ehhez kapcsolódóan a rendelet 2. mellékletének (2. pont: bejelentőlap) III. 7. pontja pedig rögzíti, hogy: „valamennyi fejlesztési célú autonóm jármű esetében a tesztelés teljes idejére kötelező a teljes körű felelősségbiztosítás megléte.”

5.3. A termékfelelősség alkalmazhatósága

A termékfelelősség jogintézménye az Európai Unión belül erősen harmonizált felelősségi szabályokat foglal magába. A fent kifejtettek alapján a termékfelelősség szabálya felhívható lenne a hardver és a szoftver hibája által okozott balesetek esetén akkor is, ha a károsult az okozó gépjármű üzemeltetőjétől eltérő személy, vélelmezhető azonban (és az eddigi joggyakorlat is abba az irányba mutat), hogy ez a lehetőség a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás miatt nem válik széles körben elterjedt gyakorlattá (mint ahogy jelenleg sem az). Vélhetően a termékfelelősség alkalmazási köre azokra az esetekre szorul vissza, amikor az okozó gépjármű üzemeltetője károsodik, így pedig a felelősségbiztosító nem fizet. Feltéve, hogy a károsult más biztosítása (pl. baleset- vagy életbiztosítás) sem fedezi az adott kárt, a termékfelelősségi alapon történő igényérvényesítés valós alternatívaként léphet elő azokban az esetekben, amikor a balesetet a gépjármű hardveres vagy szoftveres hibája okozta. Megjegyezzük azonban, hogy a termékfele-

⁸⁶ Sebastian ANTHONY: Self-driving cars should be liable for accidents, not the passengers – UK gov't. *Ars Technica*, 2017. február 23., <https://arstechnica.co.uk/cars/2017/02/self-driving-car-insurance-liability-uk>

lősséggel kapcsolatban egyes szerzők már most felvetik a jelenlegi alkalmazási kör szűkítésének lehetőségét (és szükségességét), ez az USA több tagállamában már meg is valósult (pl. Florida, Nevada, Michigan).⁸⁷

5.3.1. A termék fogalma és biztonsága

A termékfelelősség alkalmazása szempontjából termék minden ingó dolog, akkor is, ha utóbb más dolog alkotórészévé vált. Máig vitatott (és nem egységesen eldöntött) kérdés azonban, hogy a szellemi termék belefér-e ebbe a kategóriába, hiszen a műpéldány és a szerzői mű nem azonos fogalmak, a szellemi alkotás információtartalmát (egész pontosan a tartalmi tévedést) pedig csak analógia útján lehet hibának tekinteni. A 'szellemi termék' koncepciójának elfogadása azon alapul, hogy nemcsak az adott műpéldány, hanem az abban megjelenő információ hibáját is elfogadjuk termékhibának. Egy 1991-es amerikai ügyben (amikor a gombahatározó hibás volt) a bíróság nem látta megalapozhatónak a kiadó felelősségét, egy 1993-as forrás ennek ellenére már kifejezetten arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szoftvert igenis terméknek kell tekinteni (nem pedig szolgáltatásnak).⁸⁸ Jól jellemzi a szoftverek világának folyamatos változását, hogy a kétezres évek elejétől azonban egyre erősödik a szoftverek (hálózaton keresztüli) szolgáltatásként való megjelenése (például IaaS, PaaS, SaaS), így a bírói gyakorlatnak az információtechnológia újabb hajtűkanyarához is lesz miért igazodnia.

A szoftverrel mint termékkel kapcsolatos termékfelelősségi kérdések értelemszerűen újabbak, mint a klasszikus termékfelelősségi esetkörök (pl. gyógyszer), tekintettel arra, hogy a szoftverre sokáig nem úgy tekintettek, mint a fogyasztók széles köréhez eljutó termékre, sokkal inkább mint szakemberek, cégek által használt művekre. A szoftverrel mint termékkel kapcsolatos termékfelelősségi kérdések akkor váltak igazán égetővé, amikor a szoftver kilépett a statikus hardverkörnyezetből, értve ez alatt a klasszikus számítógépes alkalmazástól való fokozatos elszakadást, egyre komplexebb gépek vagy közlekedési eszközök üzemeltetését. A hazai szakirodalom egyetért abban a kérdésben, hogy a szoftverek is terméknek minősülnek.⁸⁹ (Esetünkben azonban a szoftver egész biztosan erősen frissítésigényes lesz, amelyből az következik, hogy egy igen pregnáns szolgáltatási-karbantartási elem is megjelenik a gyártó oldalán, e kötelezettség hibás teljesítésének termékfelelősség körében való értékelése azonban már nem látszik tarthatónak.) A német szakirodalom egységesnek tekinthető pl. abban a kérdésben, hogy a szellemi termék hibás információja is megalapozza a felelősséget.⁹⁰ Az Európai Bizottság is napirenden tartja a termékfelelősségi irányelvben megjelenő termékfogalom kiterjesztésének lehetőségét pl. a szoftverekre, IoT-kra, automatizált rendszerekre. Az irányelv ezzel kapcsolatos esetleges módosítása 2017 júliusában várható.⁹¹

⁸⁷ *Autonomous vehicles* i. m. (1. lj.) 9.

⁸⁸ Jody ARMOUR – Watts S. HUMPHREY: *Software Product Liability. Technical Report*. Pittsburgh, Software Engineering Institute, 1993. 7.

⁸⁹ FUGLINSZKY Ádám: *Kártérítési jog*. Budapest, HVG-ORAC, 2015. 614.

⁹⁰ Uo., 616.

⁹¹ <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/18842/>

A termék egyébként a szabályozás szerint akkor hibás, ha nem nyújtja az általában elvárható biztonságot, figyelemmel különösen a termék rendeltetésére, észszerűen várható használatára, a termékkel kapcsolatos tájékoztatásra, a termék forgalomba hozatalának időpontjára, a tudomány és a technika állására. A terméket nem teszi önmagában hibássá az a tény, hogy később nagyobb biztonságot nyújtó termék kerül forgalomba. A hiba lehet gyártási eredetű (konstrukciós) és tájékoztatóban rejlő (instrukciós) is. A termék biztonságával kapcsolatban támpontként szolgálhat az EU 2001/95/EK irányelve. Az irányelv 2. cikk b) pontja szerint biztonságos „minden olyan termék, amely a szokásos vagy észszerűen előrelátható használati feltételek mellett – ideértve a használat időtartamát, és adott esetben az üzembe helyezési, beszerelési és karbantartási előírásokat – nem jelent veszélyt, vagy kizárólag a termék használatával összeegyeztethető, elfogadhatónak tekinthető, és a személyek biztonsága és egészsége magas szintű védelmének megfelelő legkisebb veszélyt jelenti”.

A termék biztonságosságának kérdése nem szubjektív megítélés kérdése, azonban kell egy referenciapont arra nézve, hogy milyen szintű biztonságot várhatnak el a fogyasztók az adott terméktől; mivel jelenleg az önvezető autók piaci elérhetősége elhanyagolható, adekvát referenciabázisnak mutatkoznak a hagyományos gépjárművek. Vagyis az önvezető autótól legalább akkora biztonság várható el, mint egy hagyományos (ember által vezetett) autótól, jóllehet nem kis nehézséget okoz az a tény, hogy a vezetők képességei és rutinja között jelentős különbségek lehetnek. Schellekens ezt az alábbi megfogalmazással igyekszik feloldani: az önvezető autóknak statisztikailag biztonságosabbnak kell lenniük, mint az emberi vezetőknek, vagy az önvezető autóknak biztonságosabbnak kell lenniük, mint a legjobb emberi vezetőknek.⁹² Megítélésünk szerint az önvezető autó – mint termék – biztonságával kapcsolatban olyan hipotézist nem állíthatunk fel, hogy az önvezető autó működése során nem jelentkezhetnek hibák és balesetek, ugyanis a legtrókételesebb szoftver is olyan döntésre kényszerülhet egy 'lose-lose' szituációban, amelyben csak a kisebbik rosszal járó következményt választhatja. Másként: a közúti közlekedés immanens veszélyeit még a számítógép precizitása sem írhatja felül (legalábbis addig, ameddig akár csak egy emberi vagy állati elem megjelenhet a közlekedési szituációban).

5.3.2. Rész- és végtermék rész-egész viszonya

Régóta foglalkoztatja a joggyakorlatot az a probléma (résztermék által a végtermékben okozott kár, illetve ennek fordítottja), amely az önvezető autók esetében is releváns lehet. Vegyünk egy személygépkocsit, amelybe utólag szereltek be valamilyen alkotórészt. Felelhet-e olyan kárért a termékfelelősség szabályai szerint a gyártó, amely a gépjármű valamely gyártási hibája miatt (többek között) az alkotórészben keletkezett? A probléma eredője az, hogy ha a végtermék (amelynek valamely résztermék utóbb alkotórészévé vált) hibája okozta a kárt, akkor – bár a résztermékkel kapcsolatban termékfelelősség nem merül fel – mégis, a dologösszesség fogalma mentén az egész végtermékre, így a résztermékben keletkező kárra sem alkalmazható a károsult-ra kedvezőbb felelősségi alakzat. Ugyanis a kár nem minősül 'más dologban keletkező' kárnak.

⁹² SCHELLEKENS i. m. (12. lj.) 510.

A contrario, ha az alkotórész a gépjármű elektromos rendszerében zárlatot okoz, és emiatt következik be a kár, a gépjármű gyártója ezért nem lesz felelős? A felvethető további kérdések száma itt szinte vég nélküli. A végtermék gyártója felelőssé tehető-e azon az alapon, hogy a beszerelés előtt meg kellett volna vizsgálnia, hogy a résztermék megfelelő-e? Függhet-e ez attól, hogy a résztermék gyártása során figyelembe vették a végtermék gyártójának speciális előírásait? Bár ezek a kérdések még nem a szoftverrel kapcsolatban merültek fel, ugyanígy felvethetők az önvezető autót üzemeltető szoftver és a hardver (az autó műszaki) hibái esetén.

A kérdésekre egyébként nem adható általánosságban válasz, a problémát leginkább a kauzalitás fogalmi hálóján belül maradván, esetről esetre kell vizsgálni, ami azért probléma, mert az okozati összefüggést – a felelősség általános szabályával egyezően – a károsultnak kell bizonyítania. Általában igaz, hogy az alapanyag vagy a résztermék gyártója mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a hibát a végtermék szerkezete, illetőleg összetétele okozta, vagy a hiba a végterméket gyártó utasításának a következménye.⁹³ A magyar jogban található olyan döntés, amely a fenti kérdéseket érinti: „A gépkocsiba beépített elektromos panel és maga a gépjármű nem minősül »más«, elkülönült dolognak, ha a hibás panel már az értékesítés előtt a gépkocsi alkotórésze volt.”⁹⁴

5.3.3. *Mentesülés a felelősség alól*

Akár a termékfelelősségi irányelvre, akár saját nemzeti szabályozásunkra tekintünk, két olyan mentesülési okot találhatunk, amelyek az önvezető autók szoftvere esetében különös relevanciával bírnak, illetve újabb problémákat vethetnek fel. Az egyik ilyen – egyébként teljesen logikus – mentesülési ok az, amikor a gyártó azért nem felel, mert a termék az általa történő forgalomba hozatal időpontjában hibátlan volt, és a hiba oka később keletkezett. Ez témánk szempontjából azért releváns, mert e mentesülési ok hivatkozható lesz azokban az esetekben, amikor a felhasználó (üzembentartó) saját maga nem a felhasználási szerződés keretein belül maradván (tehát nem jogszerűen) hajt végre frissítést. Szintén felvethető ez a mentesülési ok, ha az üzembentartó egy – biztonsági szempontból is lényeges – frissítést mulaszt el (nem viszi el a szervizbe az autót a kötelező frissítésre). Ugyanebben az esetben azonban felvethető, hogy a gyártó felelős lehet esetleg azért, mert a kötelező frissítés ellenére a rendszer tovább működhet (automatikus funkciótiltások programozása). Ugyancsak érdekes kérdés e mentesülési ok alkalmazhatósága kapcsán az az eset, amikor (etikus vagy nem etikus) hackerek támadják meg a jármű rendszerét, és írnak át benne néhány programsort – ilyenkor vajon a hiba utólagosnak tekinthető, vagy a megfelelő védelmi rendszer deficitje miatt már a forgalomba hozatalkor meg-lévőnek (kizárva így a mentesülést)?

⁹³ „Die Ersatzpflicht des Herstellers eines Teilprodukts ist ferner ausgeschlossen, wenn der Fehler durch die Konstruktion des Produkts, in welches das Teilprodukt eingearbeitet wurde, oder durch die Anleitungen des Herstellers des Produkts verursacht worden ist” [ProdHaftG § 1. (3)].

⁹⁴ BDT 2013.2927.

A másik, témánk szempontjából érdekes mentesülési ok már eleve vitákkal és ellentmondásokkal terhelt, amelyeket újfent előtérbe fog hozni az önzvetőkre való alkalmazhatóság kérdése. Ez pedig nem más, mint a fejlesztési kockázat (*development risk*) telepítésének kérdésén magában foglaló mentesülés: ki viselje az új termékek innovációjával szükségszerűen együtt járó kockázatot? A fogyasztó vagy a gyártó? A termékfelelősségi irányelv és a nemzeti jogunk is ismeri azt a mentesülési okot, amely szerint nem felel a gyártó, ha a hiba a termék általa történő forgalomba hozatalának időpontjában a tudomány és technika állása szerint nem volt felismerhető (*development risk defence*).

Véleményünk szerint eleve eseti mérlegelést igénylő, és emiatt rendkívül képlékeny, a fogyasztóra hátrányos kimentési okról van szó. Ebben a körben a gyártónak értelemszerűen lényeges bizonyítási előnye van, hiszen ő ismeri legjobban a gyártási folyamatot, a termék (jelen esetben a szoftver) jellemzőit, az általa felhozott szakmai érveket csak szakértők (vagy szakértő teamek) bevonásával lehetne vitatni, ami az eljárásokat költségessé és lassúvá tenné. A gyártás folyamata, belső információk részletes és összefüggő ismerete nélkül a szakértő által értelmezhető adatok szolgáltatása is jelentős nehézségekbe ütközik.⁹⁵ A diverz tagállami értelmezések mellett a legnehezebb kérdés ebben a körben Fuglinszky szerint a tudomány és technika álláshoz tartozó ismeretek hozzáférhetősége, amelyet szerinte bizonyosan világviszonylatban kell vizsgálni (területi és szektorális megszorítások nélkül).⁹⁶

Így a tudományos és technikai fejlődés kockázatát több tagállam szabályozási modelljével összhangban törvényünk is a fogyasztóra hárítja, aki értelemszerűen ezt, gyengébb gazdasági teherbíró képessége révén, sokkal jobban megérzi. Non plus ultra, a gyár az objektív felelősségből eredő kockázatot biztosítási szerződés megkötésével könnyebben kalkulálhatja (létező jogintézmény a termékfelelősség-biztosítás), míg a károsultnál ez arányaiban jóval nagyobb költségként jelentkezne. Nem csoda, hogy a szabályozás alapjául szolgáló 85/374/EGK irányelv kapcsán élénk vita bontakozott ki a kereskedők és a fogyasztók képviselői között. Ugyanis az irányelv 1976. évi tervezetében még azt találjuk, hogy a gyártó akkor is felelősséggel tartozik, ha a dolog a forgalomba hozatalkor a technikai és tudományos fejlettség színvonalára tekintettel nem volt hibásnak tekintendő. Végül kompromisszumos megoldás született, a tagállamok eldönthették, hogy e mentesülési okot át kívánják-e venni hazai szabályozásukba. Található indok azon tagállamok megoldására is, amelyek fenntartják a fejlődési kockázatot mentesülési okként, hiszen így egy árképző elem (előre kalkulált kártérítési fedezet, ill. tipikusan biztosítási díj) csökkentésével a tagállam belső piacán gyártott áruk versenyképessége megőrizhető, ill. növelhető.⁹⁷

Véleményünk szerint azonban az autonóm közlekedési eszközök szoftverek által történő üzemeltetése kifejezetten az a terület, ahol a fenti mentesülési ok kötelező kizárása indokolt le-

⁹⁵ Hasonló megállapítást olvashatunk az angolszász joggyakorlatról, ahol ezt a bizonyítási nehézséget egyenesen a *res ipsa loquitur* elv erőzójaként fogják fel. Vö. Vivien HARPWOOD: *Principles of Tort Law*. London, Cavendish, 2000. 331. Emellett különös nehézséget okoz még a kauzális összefüggés bizonyítása mindenekelőtt egészségkárosodás esetén.

⁹⁶ FUGLINSZKY i. m. (89. lj.) 657.

⁹⁷ Az Egyesült Királyság szabályozásának indokaként is a konzervatív kormányzat piacvédelmi stratégiáját jelölik meg. l. HARPWOOD i. m. (95. lj.) 341.

het. Ilyen termékspecifikus kivételre jelenleg is van példa nemzeti jogunkban a gyógyszerek esetében, azonban épp a nemzetközi személy- és áruforgalom miatt e kivétel opcionális alkalmazhatóságát egy (az önvezető járművekre vonatkozó) kötelező kizárással kellene helyettesíteni magasabb, uniós szinten, a termékfelelősségi irányelvben.

5.3.4. A termékfelelősség és a felhasználási szerződés összefüggései

Ahogy azt fentebb már említettük, a fél- vagy teljesen automatizált rendszereket működtető szoftverekkel kapcsolatos gyártói licenclési sémák egyelőre nem transzparenssek, saját (nem reprezentatív, egyedi megkereséseken alapuló) felmérésünk sem vitt minket közelebb annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy az autókat üzemeltető szoftverek használatát lehetővé tevő felhasználási engedélyek, végfelhasználó szerződések lesznek-e, amelyek így szerződéses viszonyba helyezik a gyártót és a végfelhasználót, vagy a kereskedelmi láncban szereplő nagykereskedő, esetleg a kiskereskedő lesz az engedélyes és egyben a továbbengedélyezésre jogosult. Ad absurdum az is elképzelhető, hogy pl. a használt autóval együtt értékesített szoftver eladása adásvételnek minősülhet, behozva a jogviszonyba így a felelősség alanyainak lehetséges körébe egy újabb személyt.⁹⁸

A termékfelelősség szempontjából azért lehet ez érdekes, mert a felhasználási szerződés kontraktuális jogviszonyt keletkeztet a felek között, így – a felhasználás mindkét fél által ismert módjára tekintettel – a nem biztonságos szoftver szolgáltatása szerződésszegésnek minősülhet, az ebből eredő kártérítési igényt pedig a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség (kontraktuális felelősség) felelősségi rendszere alapján kell elbírálni. Ez azért lehet így, mert számos európai jogrendszer (az új Ptk. óta a magyar is, l. a párhuzamos kártérítési igények kizárásáról rendelkező 6:145. §-t) ismeri az elsősorban francia jogból származó *non cumul* elvet, amely szerint, ha a felek között szerződéses viszony áll fenn, akkor a kontraktuális felelősség szabályai szerint kell a károsult igényét érvényesíteni, akkor is, ha a kár a kötelezett szerződésen kívül okozott károkért való felelősségét is megalapozza. Vagyis ha a szerződéses viszony kötelezettje maga a gyártó vagy a forgalmazó, akkor ugyanezen személlyel szemben termékfelelősségi alapon nem érvényesíthető kártérítési igény.

Hogy ez a károsult számára kedvezőbb lesz-e, azt nehéz megítélni. A termékfelelősség alkalmazásának kizárása egyúttal már most is kizárná a *development risk defence* alkalmazását, azonban a Bécsi Vételi Egyezményhez nagyban hasonló, a Ptk.-nkban megjelenő kontraktuális felelősség konjunktív kimentési okai szintén erős értelmezési igényt vetnek fel a szoftver (és az azzal kapcsolatos biztonsági deficit) esetén (ha a szerződésszegést az ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa).

⁹⁸ Szoftverek esetén a felhasználási és adásvételi jellegű szerződések elkülönítésével kapcsolatban l. pl. az Európai Bíróság C-128/11. sz. *UsedSoft GmbH v. Oracle International Corporation* ügyben 2012. július 3-án hozott döntésében foglalt szempontokat.

6. Összefoglalás és javaslatok

Bemutattuk azokat az új, technológiai és társadalmi igényeket, amelyek a szerzői jog differenciáltabb interpretációját, adott esetben korrekcióját teszik szükségessé. A szerzői jogra tekintve, a jogalkotó figyelmébe az alábbi három pont megfontolását ajánljuk:

- a célhoz kötött *megismerhetőség* lehetőségének kiterjesztése a jóhiszemű, jogosult felhasználótól származó engedély birtokában, jogszabályban meghatározott tevékenység körében felhasználást végző jóhiszemű harmadik félre, kógens módon;
- a *műintegritás* határainak pontosítása és kivételek meghatározása, különös tekintettel a hibajavításra;
- szoftver kifejeződési formáinak *egyértelmű elhatárolása* a szoftverhez kapcsolódó egyéb adatoktól, különösen a mesterséges intelligencia szoftverének és tudást hordozó adathalmazának elkülönítése.

Ezek a legtöbb, cikkünkben ismertetett akadályt leküzdhetővé teszik, ráadásul egyes iparági szereplők már réges-régen létezőnek tekintik őket, így a cégeket nem fogja váratlanul érni, hogy jogszerűen vehetik igénybe etikus hackerek segítségét – az ellenkezője annál inkább. Ebből adódóan a szerzői jog valós igényeket kodifikálna, egyben felkészülten érné az önzetű rendszerek előre pontosan senki által nem látható korszaka.

A szerzői jog területének helyzete nem csak az állam- és közbiztonsági szervekénél és a szabályozóknél kedvezőbb. A közúti közlekedésre sokkal mélyebb szabályozási reform vár. Az 1988. évi I. törvény 1. §-a meghatározza a célját, nevezetesen, hogy az a „közúti közlekedés alapvető feltételeinek, az abban résztvevő személyek és szervezetek jogainak és kötelezettségeinek a meghatározásával elősegítse a közúti személy- és áruszállítási szükségletek kielégítését”. E fogalmak közül várhatóan nemcsak az „alapvető feltételek”, a „rész vevő személyek”, a „jogok és kötelezettségek”, illetve a „személyszállítás” és „áruszállítás” definiálandó újra, hanem a „közúti közlekedés” maga is. Ehhez képest a fenti szerzői jogi triász nemhogy reformnak, de elegáns finomhangolásnak tűnik csupán.

A felelősségre tekintve a következő megállapításokat és javaslatokat tesszük. Egyrészt mindenképpen szükséges a vonatkozó felelősségi kérdésekre (legalább) *európai uniós szinten* reagálni (ahogy arra korábban utaltunk, pl. a felelősségbiztosításra és termékfelelősségre jelenleg is vonatkoznak irányelvek). Ez azért is lényeges, hogy az adott autót az unión belül alapjaiban hasonló felelősségi rezsimek hatókörében lehessen használni.

A GEAR 2030 is megállapítja, hogy káreseményért több személy egyetemlegesen felelhet, a német jogban pedig láthattuk, hogy adott esetben kizárólag a gyártó felelőssége is felvethető, így nem lesz mellőzhető az ok-okozati összefüggés utólagos minél precízebb rekonstruálása, ez pedig végső soron az autók esetében is elvezet a fekete dobozok (véleményünk szerint akár a folyamatosan vagy balesetkor egy felhővel vagy hatósági adatbázissal szinkronizáló fekete dobozok) kötelező alkalmazásához (ez már meg is jelent a német szabályozásban, lásd fentebb).⁹⁹ Úgy tartjuk, a fekete doboz használata mindenképpen indokolt és helyénvaló, ugyanis így lehet utólag az okozati lánc vizsgálata alapján ‘kettévágni’ a felelősséget, adott esetben (jogszabályi

⁹⁹ EU GEAR 2030, 8.

kívétellel) elengedni az egyetemlegességi szabályt, vagy-vagy helyzetet teremteni felelősségi szempontból az üzembentartó és a gyártó között. Tartható elképzelés (a német szabályozás nyomán), hogy ha a baleset bekövetkezésekor üzemelt az önvezető rendszer, akkor a gyártó feleljen, ha nem üzemelt, akkor a klasszikus szabályokat kelljen alkalmazni (vagyis az üzembentartó felelőssége megáll, és a kötelező felelősségbiztosító térít).

A jelenlegi (pl. a német és a magyar) nemzeti szabályok alkalmazásával azonban nem juthatnánk a fenti eredményre, ugyanis a gépjármű üzemelése során bekövetkező rendellenesség olyan oknak minősül, amelyért az üzembentartó felelőssége fennáll (ugyanis 'belső' *vis maior* esetén az üzembentartó nem mentesülhet), így speciálisan ezen esetkőre javasolt lehet *a többek (az üzembentartó veszélyes üzemi felelőssége alapján és a gyártó termékfelelőssége alapján) közös károkozásának egyetemlegességi szabályát elengedni*. Az így előtérbe kerülő (jelenleg klasszikus gépjárművek belső hibáinál elvélve hivatkozott) termékfelelősségre milyen kötelező biztosítási módozatot alakít ki a jogalkotó, és ezt nemzeti vagy közösségi szinten teszi-e?

Németország nem csak jogi, de – helyesen – etikai kérdésként is foglalkozik az önvezető autókkal. A német Közlekedési Minisztérium által szorgalmazott bizottság idén nyáron ismertett jelentése¹⁰⁰ 6 különböző szintet különböztet meg az önvezetőrendszer-mentes rendszerektől a vezetőmentes rendszerekig. Fókuszba az utolsó két szint, a teljesen automatizált, illetve a vezető nélküli autók kerültek. Ismertetik a biztonsággal, döntési helyzetekkel (akár nehezen feloldható dilemmákkal) kapcsolatos megállapításait, és kiemelik az élet védelmének prioritását. Figyelemre méltó, hogy a bizottság az emberi, technológiai döntések és következmények mellett az állatjóléti intézkedések fontosságára is felhívta a figyelmet (IV./2). A jelentés talán a megérdemelnél kevesebb reflektorfényt kapott Németország határain túl, pedig a jogalkotás biztos alapjait a feltett és megválaszolt etikai, erkölcsi kérdések jelentik.

Jelen tanulmány nem tért ki részletesen a biztosítási kérdésekre, de a jövőbeli új vagy módosuló felelősségi szabályok kialakítása során a gyártók mellett a biztosítók lobbitevékenysége is prognosztizálható, ezért lényeges kérdés, hogy a jelenlegi kötelező felelősségbiztosítás keretébe helyezzük az önvezető rendszer 'tévedése' vagy hibája miatti baleseteket, vagy ezeket az eseteket kivesszük az üzembentartó felelősségi köréből, és kizárólag termékfelelősségi esetkört alkotunk, mert így a biztosítási kérdések a *termékfelelősség-biztosítás* irányából fognak felmerülni. Kötelező termékfelelősség-biztosítás esetén a gyártók ennek költségét egyfajta transzferköltségként be fogják építeni az önvezető autók árába, itt pedig már közgazdasági vizsgálat függvénye, hogy milyen többletköltséget bír el a fogyasztó és/vagy a gyártó, és mindez milyen hatással lehet az önvezető autók piacára.¹⁰¹

¹⁰⁰ http://www.bmvi.de/SharedDocs/DE/Publikationen/G/bericht-der-ethik-kommission.pdf?__blob=publicationFile

¹⁰¹ A vonatkozó biztosítási kérdésekkel („Ki biztosítja majd az önvezető autókat?”) I. Chris MARTIN – Aaron SCHWARTZ – Haskell GARFINKEL: *Who Will Insure Self-Driving Cars? Strategy and Business*, 2017. február 6., <https://www.strategy-business.com/article/Who-Will-Insure-Self-Driving-Cars?gko=7b789>. A cikk megjegyzi, hogy ilyen jelentős strukturális változás ritkán következik be, főleg egy olyan jól szabályozott szektorban, mint a gépjárművek biztosításának piaca. (A globális, autókra vonatkozó biztosítások teszik ki a teljes vagyon- és balesetbiztosítási piac 42%-át). A cikk megállapításai szerint a változás elkerülhetetlen.

A sajtóirányítási bizottság (*Pressleitungskomitee*) felállítása 1852-ben

MANHERCZ ORSOLYA*

1. Bevezető gondolatok

Az 1848–1849-es forradalmi hullám nagymértékben átalakította a Habsburg Birodalom társadalmi és politikai rendszerét. A birodalom területi integritása is veszélybe került, azonban a dinasztia sikeres restaurálta pozícióját. A restauráció ugyanakkor nem jelenthette az 1848 előtti állapothoz való teljes visszatérést, hiszen a feudális szisztéma lebontása, illetve a polgári átalakulás vívmányainak egy része nem volt visszafordítható. A sajtószabadság esetében más volt a helyzet, vagy legalábbis a bécsi kormányzat kísérletet tett arra, hogy ezen a területen nagyrészt az 1848 előtti szabályozást és állapotot állítsa helyre.

A szabad sajtó megvalósulása, amely a '48-as követelések középpontjában állt, jelentősen megbolygatta a közélet korábbi rendjét, számos olyan társadalmi csoport kapcsolódott be a sajtó- és ezáltal a politikai életbe, amelyek korábban nem tartoztak a „nyilvánossághoz”. A sajtóhoz kötődő intézmények, illetve a sajtópia változása új helyzetet és új hatalmat teremtett, amellyel a helyzetüket stabilizáló dinasztiaiknak Európa-szerte szembe kellett nézniük.

2. A sajtóügy helyzete a Habsburg Birodalomban az 1850-es évek elején

Áttekintve az 1849 és 1852 közötti sajtóügyi intézkedéseket és terveket, láthatjuk, hogy eleinte a sajtószabadság korlátozásának, illetve a cenzúra visszaállításának szándéka vezérelte a bécsi kormányzatot. 1852-re ezen a téren sikerült is eredményeket elérni, elsősorban a törvényi szabályozás megteremtésével. Az 1849-es sajtótörvény hiányosságait és korlátozott hatályát az 1852-es sajtópátens pótolta, illetve kiterjesztette.

A sajtófelügyelet rendezését megnehezítette, hogy a birodalom tartományaiban különböző volt a katonai és politikai helyzet, a forradalmi megmozdulások egy részét már sikerült leverni. Magyarországon például 1849 őszeig elhúzódott a fegyveres konfliktus, az 1848-ban

* Egyetemi adjunktus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék. E-mail: manhercz.orsolya@btk.elte.hu

bevezetett és 1854-ig fennálló ostromállapot következtében pedig a polgári hivataloknak együtt kellett működniük a katonai hatóságokkal. Mindez akadályozta a sajtóügy az egész birodalomra nézve egységes kezelését, illetve az intézkedések egyidejű bevezetését és végrehajtását.

2.1. Az 1849-es sajtótörvény és az 1852-es sajtópátens

A polgári és a katonai hatóságok mozgásteret 1848 ősztől 1849 tavaszáig korlátozott volt a sajtó elleni fellépések terén. A helyzeten változtatott az 1849. márciusi olmtützi alkotmány kibocsátását néhány nappal követő sajtótörvény (Preßgesetz/PreßG 1849) megjelenése (1849. március 13.), amely az alkotmány 5. paragrafusában foglaltakat egészítette ki.¹ A törvény az itáliai területekre és Magyarországra nem volt érvényes, illetve Prágában és Bécsben az érvényben lévő ostromállapot korlátozta bevezetését. Mindenesetre a törvény megszületésével megteremtődött a sajtóvétségek elleni fellépés alapja, illetve annak a lehetősége, hogy a későbbiekben tovább szigorítsák a korlátozásokat.

Az 1849-es törvénnyel szemben azonban kezdettől fogva számos kritika merült fel a végrehajtott hivatalok részéről, életbelépése nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért igen korán megkezdődött a törvény felülvizsgálata.² A vizsgálat hosszúra nyúlt, ezért 1851 nyarán szükségessé vált egy ideiglenes rendelkezés bevezetése. A véglegesnek szánt szabályokat végül 1852. május 27-én hagyta jóvá Ferenc József szeptember 1-jei hatálybalépéssel, majd augusztus 11-én határozott úgy, hogy a sajtórendelet a katonai határőrvidék kivételével minden koronartartományban bevezetésre kerül.³

¹ A törvény (valójában két pátens) garantálta az 1848-as sajtószabadságot, ugyanakkor fellépett a sajtó „helytelen használata”, vagyis a sajtóval való visszaélés ellen. Pontjai nemcsak a nyomtatott kiadványokra voltak érvényesek, hanem azokra a szellemi és képzőművészeti termékekre is, amelyek kő-, fém- és falenyomatok használatával, pénzveréssel, mechanikai vagy vegyi eszközök útján készültek (PreßG 1849 §3). A lapindítást, újságkiadást szigorú feltételekhez kötötték, és újra bevezették a kötelező kauciót. Az 1848. decemberi rendeletből átvették a letétbe helyezési kötelezettséget, illetve a kolportázs tilalmát. A törvény részben követte az 1848. májusi elveket, de új esküdtbírószágok kinevezéséről nem rendelkezett, így az 1848 májusától egy évig érvényes mandátumok hamarosan lejártak. Sajtópátens, 1849. március 13. www.univie.ac.at/medienrechtsgeschichte/Pressgesetz1849.pdf. Thomas OLECHOWSKI: Das Preßrecht in der Habsburgermonarchie. In: Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. VIII. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 2. Teilbd. Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*. Wien, VÖAW, 2006. 1493–1533. Itt hivatkozott rész: 1502–1503.

² Fogalmazvány Lackenbacher írásával, s. d. s. n. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Inneres, Ministerium des Innern (Mdi), Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 596 (1848–1851).

³ A belügyminisztérium átírta Albrecht főhercegnek, illetve a belügy- és az igazságügy-minisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság rendelete Coronininek, Karl Schwarzenbergnek, Goluchovskinak, Mecserynek, Ettmayernek et al. Bécs, 1852. aug. 18. Utána: a belügy- és az igazságügy-minisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság főnökének előterjesztése, Bécs, 1852. aug. 5. Rajta Ferenc József elhatározása, Szent Márton, 1852. aug. 11. ÖStA, AVA, Inneres, Mdi, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851). 738/1852. 5027/1852.

Az 1852 májusában kiadott új sajtórendelet a sajtószabadságot érvényben hagyta ugyan, akárcsak a kaució intézményét, azonban előírta az utólagos hatósági ellenőrzést, és a sajtóvétségek ügyében nem újította meg az esküdttbírósi rendszert, az 1848-as szisztéma egyik alap-
elemét.⁴

2.2. A sajtó(szabadság) ereje

Az 1848-as sajtószabadság élménye a közvéleményre, a kormányzatra és a sajtó munkatársaira is komoly hatást gyakorolt. Az újságok és könyvek megjelenésének törvényi szabályozása, a terjesztési lehetőségek korlátozása csak az első lépést jelentette a sajtóügyi intézkedések sorában. A sajtó erejének és hatalmának felismerése ráébresztette a bécsi kormányt arra, hogy sokkal nagyobb mértékben ki kell használnia az újságok nyújtotta lehetőségeket. A kormányzat szorgalmazta, hogy a bécsi hivatalos és hivatalosnak tűnő lapokon (*Wiener Zeitung*, *Reichsgesetzblatt*, *Oesterreichische Correspondenz*) kívül minden koronatartományban, illetve minden, a birodalomban élő nemzetiség nyelvén jelenjen meg hivatalos orgánum. Az anyagi támogatás azonban önmagában nem volt elegendő, a gyors fellépésnek gátat szabott a megbízható újságírók és szakemberek hiánya.⁵

A kormányzati szándék ugyanakkor lehetőséget teremtett arra, hogy az eddig (hivatalos) lappal nem rendelkező nemzetiségi csoportok is újságot adjanak ki a saját nyelvükön. A belföldi hivatalos lapok létrehozása, megerősítése lehetővé tette egy kormányzati sajtóhálózat kialakítását, ami jól kiegészítette volna a szabályozás és ellenőrzés központi, illetve koronatartományi rendszerét, ami elősegíthette (volna) a Bach-rendszer konszolidálását.

⁴ Az utólagos ellenőrzés azt jelentette, hogy a kész nyomtatványokat kellett benyújtani a rendőrségnek, amely ekkor döntötte el, hogy azok árusíthatók-e. Hírlapok esetében mindez az összes példány kinyomtatása után, a tervezett szétküldés előtt egy órával történt. Ez az eljárás felerősítette az öncenzúrát, hiszen a kiadók és a szerkesztők el akarták kerülni az anyagi kárt, ami a bezúzással járt volna. A rendelet előre bebiztosította az újságok elleni fellépések költségeit, a lapindításkor fizetendő kaució a lap elleni esetleges vizsgálatokat volt hivatott fedezni. Cenzúravétség esetén büntethető volt mind a szerkesztő, mind a nyomdász, sőt a terjesztő is, ami tovább fokozta a büntetés elkerülésére való törekvést. Amennyiben valamelyik időszaki kiadvány vétett a szabályok ellen, az első két alkalommal megintés volt a büntetés, harmadszorra három hónapra szóló felfüggesztés. A rendelet – akárcsak a korábbi – nemcsak a nyomtatott sajtóra vonatkozott, hanem „az elmének és képzőművészetnek” bármely sokszorosított formájára. A sajtótörvény ugyanakkor előírta az impressumadatok feltüntetését, kötelezővé tette a kötelezpéldányok beküldését, szabályozta a könyv- és lapkiadást. A törvény véglegesítette az 1848. márciusban bevezetett, majd májusban eltörölt, de 1849-től ismét kötelező kaució intézményét. Az óvadék összege biztosította a lap ellen esetlegesen indított vizsgálat és a büntetés költségeit. KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története I–II*. Budapest, Akadémiai, 1985. I. 292.; KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Budapest, MŰOSZ, 1994. 108–109.

⁵ Magyarországon például a hivatalos lap létrehozására tett kísérlet többszöri próbálkozás után sem járt sikerrel. Az első lépéseket már 1850 novemberében megtették, azonban az első próbálkozások nem hozták meg a kívánt eredményt. Az 1852-es újabb kísérlet hívta életre a félhivatalosnak számító *Magyar Hírlapot*, amit 1853. január 1-jétől váltott fel a *Budapesti Hírlap*. A lap címlapja a *Wiener Zeitung* kialakítását idézte meg, fejlécén ugyanolyan formában jelent meg a kétféjű sas, mint a bécsi lapon. ANGYAL Dávid: A magyar hírlapirodalom 1849–1860. In: ANGYAL Dávid (szerk., bev., jegyz.): *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Budapest, Pesti Lloyd Társulat, 1925. 87–89., 158.

A külpolitikai cél, a nagynémet egység megteremtése Habsburg vezetéssel erőteljes fellépést követelt a bécsi kormányzattól a német területeken, ahol azonban az osztrák sajtószabályozási elvek kevésbé érvényesültek. Ennek megváltoztatására adott lehetőséget a Német Szövetség közös sajtótörvényének terve, amelynek kidolgozása 1851 ősztől kezdődött meg. A törvényjavaslat tárgyalása során azonban hamar világossá vált, hogy az osztrák és a porosz elképzelések nem teljesen összeegyeztethetőek. Az elhúzódtó tárgyalások csak 1854-ben vezettek eredményre.⁶

A német sajtó megfelelő szabályozásán túl Bécsnek javítania kellett külföldi „imázsán”. A bécsi propaganda birodalmon kívüli érvényesítése mellett nem lehetett elhanyagolni a külföldi német lapoknak – és különösen a porosz kormány részéről érkező kritikus hangoknak – a birodalom közvéleményére gyakorolt hatását sem. A német államokban működő külügyi hivatalok (követségek, konzulátusok) igyekeztek ilyen irányú tevékenységet kifejteni, meglehetősen aktív volt e téren a lipcsei konzul, Josef Grüner, valamint a frankfurti szövetségi követ, Friedrich Thun. Rajtuk kívül a bécsi kormányzat is igyekezett felmérni a német sajtópiacot, főként az osztrák érdekek szolgálatába állítható újságokat, szerkesztőket és újságírókat keresve.⁷

3. A sajtóirányítás kérdése

A külföldi sajtóirodák működéséből levont tanulságok, a különböző módszerek hatékonyságának felmérése, az irodák vezetőinek jelentései, és az azokban szereplő példák (Anglia, Poroszország, sőt Oroszország) jó kiindulási alapot jelentettek a bécsi sajtóirányítási központ létrehozásához. 1851–1852 folyamán következett a bel- és külföldi sajtóügyi tapasztalatok elemzése, a tanulságok levonása, és ekkor születtek azok az átfogó tervezetek, hosszú távú megoldási javaslatok, amelyek megvalósítására az elkövetkező időszakban tettek kísérletet.

A központi sajtóiroda kialakítása 1852 elején merült fel. A korábbi időszakot a sajtóügy terén a megosztottság jellemezte, a kérdésben a kül- és a belügyminisztérium játszott döntő szerepet. A fontosabb kérdésekben sor került egyeztetésre Felix Schwarzenberg miniszterelnök és külügyminiszter, illetve Alexander Bach belügyminiszter között, de valójában mindkettejüknek megvoltak a saját elképzeléseik és saját embereik a sajtóügyek terén.⁸ A birodalmon belüli sajtó-

⁶ L. erről bővebben: MANHERCZ Orsolya: A bécsi sajtópolitika egyik kulcsembere. Eduard Lackenbacher tevékenysége az 1850-es évek elején, különös tekintettel frankfurti kiküldetésére. *In Medias Res*, 2016/2. 224–245.

⁷ Bach Schwarzenbergnek, Bécs, 1850. márc. 20. Benne Eduard Lackenbacher jelentése az 1850 elején Dél-Németországban tett utazásáról, amelynek célja az volt, hogy a szakember felmérje az ottani lapokkal való kapcsolatfelvétel lehetőségét. ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ministerium des Äußern (MdÄ), Informationsbüro (IB), Politisches Archiv (PA), XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), f. 22-27. s. n.

⁸ Ezt a kérdéskört vizsgálja meg Schwarzenberg 1850. júliusi átirata, amelyben ismételtlen arra kéri Bachot, küldjön tájékoztatást a birodalom belpolitikai intézkedéseiről Grünernek, mert a megbízott túl kevés információt kap a császári kormányzat szándékairól, ezért sokszor nem tud élni a lehetőséggel, hogy a megfelelő időpontban befolyásolja a közvéleményt. A külügyminiszter-miniszterelnök hangsúlyozta, hogy ő maga gyakran küld feljegyzéseket Grünernek azokról az ügyekről, amelyeket a nyilvánosságnak szán. Egyúttal úgy vélte, jó lenne, ha a birodalom belügyeiről is jelennének meg hírek, mert például az kölni és a frankfurti német újságban jelennek meg olyan cikkek, amelyek rendszeresen az osztrák közigazgatás ellen szólnak. Schwarzenberg azzal zárja az érvelését, hogy több jelentős német lap akkor nyerhető meg józan szemléletű cikkek közlésének, amennyiben ezért cserébe újdonságokat kap. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. júl. 13. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 102–105.

ügyek inkább Bachhoz, a külföldi sajtóirodák tevékenysége pedig inkább Schwarzenberghez tartozott. Legalábbis 1852 tavaszáig, nyaráig, amikor a birodalmi kormányzat jellegében, illetve a miniszterek személyében egyaránt sok változással járt. Schwarzenberg halálával Bach pozíciója jelentősen megerősödött volna, hiszen a herceg utódja csak a külügyminiszteri tisztséget örökölte, a miniszterelnöki posztot Ferenc József megtartotta magának. Ugyanakkor a Legfelső Rendőrhatalóság létrehozása csökkentette a belügyminiszter hatáskörét, többek között elvonta tőle a sajtóügy nagy részét, ami érzékenyen érintette Bachot, hiszen addig „egyeduralkodója” volt ennek a területnek.⁹

3.1. Tervek a sajtóirányítás központi szervének kialakításáról

A sajtószabadság rendeleti, majd törvényi úton való korlátozása és a sajtóélet újraszabályozása után, illetve már azzal párhuzamosan érlelődött az intézményesített központi sajtóirányítás gondolata. Az alábbiakban részletesen áttekintendő dokumentumok – az 1852-ben született *Jelentés*, illetve a *Javaslat* – bemutatása előtt hangsúlyoznunk kell, hogy nem áll rendelkezésünkre információ a dokumentumok keletkezési sorrendjéről. Mindkét dokumentum Alexander Bach belügyminiszter hagyatékában maradt fenn a sajtóval kapcsolatos ügyiratok között, az általunk Jelentésnek nevezett irat levéltári címe: Sajtószervezés (*Organisierung der Presse*); míg a Javaslaté: Állapotok, cenzúra (*Zustände, Zensur*).¹⁰

3.1.1. Az 1852-es *Jelentés*

1852-ben a belügyminisztériumban készült el a *Jelentés*, amely részletesen bemutatja a központi sajtóirányítás alatt értendő teendőket.¹¹ A korábbi tanulmányunkban részletesen bemutatott dokumentumot ezúttal a sajtóirányítási bizottság felállítása, illetve a mögötte meghúzódó célok szempontjából vizsgáljuk.¹²

A jelentés megszületésének hátterében a bécsi kormányzaton belüli, 1852-es átrendeződést gyaníthatjuk, ami Alexander Bach szempontjából a sajtóirányítás és sajtófelügyelet teljes elvesztésével fenyegetett. A sajtóügyek nagy része 1852 tavaszán–nyarán a Legfelső Rendőrhatalóság hatáskörébe került, ez jelentősen gyengítette a belügyminisztérium, illetve a belügyminiszter hatalmi helyzetét. Bach próbált minél nagyobb részt házon belül tartani a sajtóhoz kötődő feladatkörből, amit hatalmi pozíciójának megőrzése mellett az is indokolt, hogy 1849 és

⁹ Eva MACHO: *Alexander Freiherr von Bach. Stationen einer umstrittenen Karriere* (Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs 10.). Frankfurt, Peter Lang Verlag, 2008. 158–166.

¹⁰ *Jelentés*, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9. *Organisierung der Presse.*; *Javaslat*, dátum és keltezés nélkül. Uo., 28.13. *Zustände, Zensur.*

¹¹ *Jelentés*, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9. *Organisierung der Presse.*

¹² MANHERCZ Orsolya: Bécsi sajtópolitika a forradalom után, 1849–1852. *In Medias Res*, 2015/1. 103–127.

1852 között a minisztériuma komoly munkát végzett a sajtóügyek terén, a miniszter megbízható szakemberekből álló gárdát alakított ki, vagyis egy működő szisztémát kellett átadnia riválisának, Johann Kempennek. Az iratot úgy is tekinthetjük, mint ennek az átadási folyamatnak a dokumentumát, amelyben annak szerzője összegzi a belügyminisztériumban 1849 és 1852 között a sajtóval kapcsolatban felhalmozott tapasztalatokat,¹³ ismerteti az alkalmazott eszközök, megoldások tárát, további célokat tűz ki, és bemutatja a sajtóügy területén dolgozó szakembereket, akik az új hivatal számára is hasznosak lehetnek.

Az 1848 utáni időszak sajtóügyét tekintve 1852-re a belügyminisztérium már rendelkezett tapasztalatokkal azzal kapcsolatban, hogy hogyan működik a sajtópiac, a sajtó mint üzleti vállalkozás, a sajtó mint kormányzati médium vagy akár mint politikai fegyver. Észlelték, hogy a kormányok közötti versenyben Bécs lemaradt, míg Berlin jelentős előnyre tett szert a sajtó véleményformáló orgánumként való felhasználásában.

Másrészt azt is regisztrálták, hogy az újságolvasók köre egyre növekszik, a nyilvánosság immár az összes társadalmi csoportból verbuválódik, a publikum nem homogén, különböző csoportjai különböző lapokat kívánnak. A legfontosabbnak számító politikai napilapok mellett ezért komoly jelentőséget tulajdonítottak a kalendáriumoknak, néplapoknak, felvilágosító irományoknak is.¹⁴

Lényeges változásnak tűnik a korábbi felfogáshoz képest, hogy az újságolvasási kedv megnövekedése akár a kormányzat javára is fordítható, ami természetesen kiadásokkal, ugyanakkor egyúttal nem elhanyagolható haszonnal jár. Ehhez szükséges egy jól működő állami apparátus, amely a belföldi sajtón túl a külföldi lapok tevékenységét is figyelemmel kíséri.¹⁵

A Jelentés külön hangsúlyozza az 1852 tavaszáig, Felix Schwarzenberg haláláig működő rendszer munkamegosztását a belügy- és a külügyminisztérium között, amelynek az írásbeli információcserén túl része volt a folyamatos szóbeli egyeztetés is.¹⁶ A két minisztérium a költségek terén is megosztott.

Így nézett ki a sajtófelügyelet és sajtóirányítás helyzete a bécsi kormányzaton belül 1852 tavaszán, amikor Ferenc József elhatározta a Legfelső Rendőrhatóság létrehozását, amelyen belül egy sajtóosztály is alakult.¹⁷ A rendőrségnek természetesen korábban is volt szerepe a sajtóügy terén, ami felügyeletet, illetve az igazságszolgáltatásban való közreműködést jelentett. 1852-től kezdve azonban szakigazgatási feladatokat (sajtótermékek engedélyeztetése, nyomdák működési engedélyének kiadása stb.) is el kellett látnia.¹⁸

¹³ A belügyminisztériumban felhalmozott, sajtóval kapcsolatos ismeretanyaghoz a külügyminisztériumból érkező, a külföldi – elsősorban a németországi – sajtó helyzetét tárgyaló jelentések is nagyban hozzájárultak.

¹⁴ Pl. hiányzott egy magyar és egy lengyel nyelvű néplap. Uo.

¹⁵ A külügyminisztériumból irányított németországi hálózat (Frankfurt, Lipcse, Stuttgart) működése hatékonyan tűnt, további célként londoni és párizsi ügynökök alkalmazása merült fel. L. erről bővebben: MANHERCZ I. M. (12. lj.).

¹⁶ A belügyminisztériumban 1852-ig a sajtóügyekkel a *Bureau de l'esprit public* foglalkozott.

¹⁷ A negyedik ügyosztály foglalkozott a sajtóügyekkel. DEÁK Ágnes: „Zsandáros és policzájós idők”. *Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*. Budapest, Osiris, 2015. 59.

¹⁸ Uo., 38., 55.

A belügyminisztérium (és külügyminisztérium) sajtófelügyeletben és sajtóirányításban való részvételének nagymértékű csökkenését kivédendő kapóra jöhetett Bach (és Karl Ferdinand Buol külügyminiszter) számára Friedrich Thun frankfurti szövetségi követ 1851-es javaslata, amelyben részletesen bemutatta egy központi sajtóirányítási iroda tervét. Elsőként egy németországi sajtóközpont felállítása, illetve egy hálózat kiépítése került szóba, amelyből logikusan következett a központi, vagyis bécsi sajtóhivatal szükségessége.¹⁹

Az 1852-es Jelentés részletesen bemutatja egy sajtóirányítási bizottság tervét, amelynek irányításában a belügy- és a külügyminisztériumon kívül a Legfelső Rendőrhatóság is részt venne, vagyis már az új hatalmi felállást figyelembe véve tervezték meg a bizottság felállítását. Mindez nem jelenti a többi minisztérium kizárását, számoltak azok közreműködésével, de a bizottság tagjait a három fent említett főhivatal delegálná. Közülük kerülne ki a bizottság titkára, aki a levelezésért és a feljegyzésekért lenne felelős, illetve figyelemmel követné a bizottság kiadásait. A negyedik tag pedig az elnök lenne.²⁰

A bizottság önállóan vagy a főhivataloktól bekért instrukciók alapján döntene, és utasítaná az alkalmazásában álló munkatársakat és szerkesztőségeket. További feladatai közé tartozna tárogatások kiosztása és megvonása, sajtóvállalkozások létrehozása és megszüntetése.²¹ Az irodának a fontosabb kül- és belföldi újságokat is figyelemmel kellene kísérnie, ezek átnézését a minisztériumok alkalmazásában álló, illetve időszakosan díjazott személyekkel tervezték biztosítani.²²

A bizottság gyakorlati működésével kapcsolatban a Jelentés előírta, hogy amennyiben lehetséges, a tagoknak minden nap, de legalább hetente háromszor össze kell ülniük, így nem torlódnának fel az ügyek. Ugyancsak praktikusnak tűnt keresni egy jól megközelíthető helyiséget, ahol a kisegítő munkatársak és szerkesztők mellett a megjelölt órákban a bizottság ügyeletes tagja is jelen lenne.²³

A sajtófigyelésen és a kormányzati tájékoztatáson túl a megszervezendő iroda feladata lenne a korábban már bevált lapok anyagi támogatása. A felmerülő költségekkel kapcsolatban a Jelentés tartalmazott egy áttekintést, valamint táblázatok is készültek a kormányzati újságokról és a tartományi hivatalos lapokról, amelyek szubvenciót kaptak a bécsi kormánytól 1849-ben, 1850-ben és 1851-ben.²⁴

¹⁹ Az 1852-es emlékirat hosszasan idézett Thun jelentéséből. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1852. jan. 29., mellékelve a kivonat Thun 51-es számú jelentéséből (Frankfurt, 1851. júl. 8.). ÖStA, AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851), 1852:738.

²⁰ Jelentés, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9. Organisation der Presse.

²¹ Uo.

²² Az újságokon kívül a politikai broszúrákat és jelentősebb publikációkat is figyelemmel kellett kísérni. 1852-ig az idegennyelvű lapok vizsgálatát a belügyminisztérium munkatársai, valamint két „külsős” (Weiss von Starkenfels, Kecskeméthy Aurél) végezte. Uo.

²³ Uo.

²⁴ L. ehhez: Felség-előterjesztés, Bécs, 1852. jún. 14. ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.11. Regelung der Einflußnahme der Regierung auf die Presse.

A hivatalos lapok hálózatának fenntartása kiemelten szerepel a Jelentésben. Az állami támogatást élvező újságok esetében az irányadás lenne a bizottság feladata, amiben jó szolgálatot tehet az *Österreichische Correspondenz*.²⁵ További lapok, amelyek az osztrák kormány támogatását élvezik, ezért annak érdekében felhasználhatóak: *Lloyd*, *Die Presse*, *Corriere Italiano*.²⁶

A központi sajtóirányítás részeként, de mégis önállóan működnének a frankfurti és a lipcsei sajtóirodák. A Bécs és Frankfurt, illetve Lipcse közötti folyamatos kapcsolattartás keretein belül rendszeres információcserére is sor kerülne. Ezzel megvalósítható lenne a birodalom, valamint a német területek teljes lefedettsége.²⁷

A következőkben a Jelentés azokkal a személyekkel foglalkozott, akik korábban is a sajtóügy területén dolgoztak, és az új sajtóiroda számára is alkalmasnak tűntek. A kormányzat által támogatott lapok felhasználását és a külföldi lapok ellátását levelezőkkel addig a belügyminisztérium *Bureau de l'esprit public*-ja intézte, az itt bevált emberekre (Bernhard Meyer, Karl Weil, L. Weiss, Kecskeméthy Aurél) a továbbiakban a sajtóirodának is szüksége lehetett.²⁸

A sajtófelügyelettel és sajtóirányítással kapcsolatos költségeket, amelyeket korábban a belügy- és a külügyminisztérium kasszájából finanszíroztak, ezentúl pedig a tervezett bizottság büdzséjét terhelnék, az alábbi táblázatban * foglaltuk össze:

1. sz. táblázat: A felállítandó sajtóirányítási bizottság tervezett költségei²⁹

Kiadás célja	Összeg (évente)
<i>Külföldi sajtófigyelő és sajtóirányító hálózat költségei</i>	
Frankfurti iroda költségei	20 000 Ft
Lipcsei iroda költségei	10 000–15 000 Ft
Grüner lipcsei konzul által beküldött művek és brosúrák ára	240 Ft
Két kisegítő munkatárs	1800 Ft
Külföldi lapok támogatására	7200–7400 Ft
<i>Összesen:</i>	<i>39 240–44 440 Ft</i>

* Folytatását l. a 278. oldalon.

²⁵ A belföldi lapok irányának megszabásában az 1849-ben alapított, magánkézben lévő, de a bécsi kormányzat szöcsövének számító *Oesterreichische Correspondenz*nek volt a legnagyobb szerepe. A *Correspondenz* az egyik legalkalmasabb eszköznek bizonyult a sajtó befolyásolására, hiszen cikkeit bel- és külföldön egyaránt nagy figyelemmel kísérték és használták, olyannyira hogy egy-egy írás – az utánnomásoktól eltekintve – közvetlenül kb. 80 ezer lenyomatban jelent meg a különböző lapokban. Ennek alapján használták a minisztériumok a lapot félhivatalos közlések nyilvánosságra hozására, különösen jelentős politikai, alkotmányos és szervezeti kérdésekben. A lap tehát már bejáródott, ráadásul a ráfordított költségek a hasznosuláshoz viszonyítva jelentéktelenek voltak, ezért értelemszerűen úgy tervezték, hogy a megalakuló sajtóbizottság számára is hasznos lehetett.

²⁶ Jelentés, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9. *Organisierung der Presse*.

²⁷ A frankfurti sajtóirodát a szövetségi követ felügyelete alatt R. Zulehner vezetésével kívánták létrehozni, ez az iroda lett volna az Ausztrián kívüli német nyelvű sajtót irányító központ. Hatóköre Dél-, Közép- és Nyugat-Németországra terjedt volna ki. Lipcseben továbbra is Josef Grüner konzul maradt volna a sajtóügyek irányítója, aki elsősorban az észak-német területek sajtójára igyekezett hatást gyakorolni a bécsi kormányzat érdekében. Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

1. sz. táblázat (folytatás)

Kiadás célja	Összeg (évente)
<i>Belföldi sajtófigyelés költségei</i>	
Újságok (sajtófigyelés céljából)	2800 Ft
Könyvvásárlás	300 Ft
<i>Összesen:</i>	<i>3100 Ft</i>
<i>Személyi költségek</i>	
Bernhard Meyer	3000(–3500) Ft
Karl Weil	4000 Ft
Weiss díjazása	1200 Ft
Kecskeméthy díjazása	600 Ft
Újságokat átolvasó munkatárs	600 Ft
<i>Összesen:</i>	<i>9400–9900 Ft</i>
<i>Lapok támogatására fordítandó összegek</i>	
A koronartományokban megjelenő kormányzati lapok támogatása	12 000 Ft
<i>Agramer Zeitung</i>	2800 Ft
<i>Österreichische Correspondenz</i>	4280–4500 Ft
<i>Corriere Italiano</i>	13 200 Ft
<i>Lloyd, Die Presse</i>	40 000 Ft
<i>1853-tól</i>	<i>(20 000 Ft)</i>
<i>Volkszeitung</i> (Ausztria)	8800 Ft
Népi kalendáriumok, felvilágosító irományok, brosrák kiadására	2000 Ft
<i>Összesen:</i>	<i>83 080–83 300 Ft</i>
<i>1853-tól</i>	<i>(63 080–63 300 Ft)</i>
Összesen:	134 820–140 740 Ft
1853-tól	(114 820–120 740 Ft)

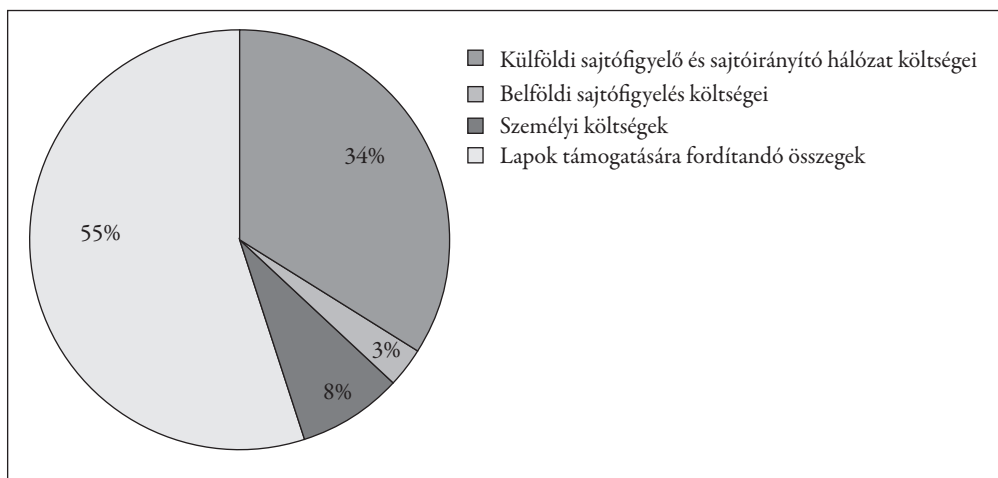
A Jelentés szerzője szerint az összköltség évente nem lenne több, mint 100 000 Ft, ami bizonyára meghaladja a porosz kormány által hasonló célokra fordított összeget.³⁰ Amennyiben azonban összeadjuk a dokumentumban szereplő összegeket, a végeredmény az alacsonyabb költségekkel számolva is meghaladja a 100 000 forintot. (1. sz. táblázat)

A költségek kapcsán ugyanakkor érdemes megvizsgálni az egyes költségcsoportok arányát. (1. sz. diagram) A részösszegeket százalékosan vizsgálva látható, hogy a költségek több mint felét a lapok támogatására tervezett összeg adja (55%), ami jelzi, hogy a bécsi belügyminisztérium

³⁰ Uo.

elsősorban az újságok, szerkesztőségek szubvencióját tekintette hatékony eszköznek a sajtó befolyásolására. Az összköltség harmadát a külföldi irodákhoz és lapokhoz köthető támogatás teszi ki (34%), amihez viszonyítva a belföldi sajtófigyelésre fordítandó összeg szinte elenyészik. Mindez valószínűleg abból adódik, hogy a belföldi sajtófigyelés nagy részét a koronatarományok helytartóira, illetve az általuk létrehozott sajtófigyelő hivatalokra kívánták bízni. A személyi költségek kapcsán megjegyzendő, hogy az adatok között csupán azok az összegek szerepelnek, amelyeket a belügyminisztérium betervezett, így például a bizottság tagjainak díjazása hiányzik. Azonban a listán megtalálható személyek közül ketten később tagok lettek, így részben mégis bekerült a tervbe a tagok díjazása.

1. sz. diagram: A felállítandó sajtóirányítási bizottság tervezett költségei az 1. számú táblázat adatai alapján

A Jelentés áttekintése után még kiemelnénk, hogy Alexander Bach belügyminisztert nyilvánvalóan nem a jótékonyosság motiválta akkor, amikor tapasztalatait, módszereit és célkitűzéseit megosztva bizalmi embereit Johann Kempen figyelmébe, illetve később a sajtóirányítási bizottság tagjai közé ajánlotta, hanem így, általuk kívánta megőrizni befolyását a sajtóügyek terén.

3.1.2. Az 1852-es Javaslat

1852 májusában Ferenc József utasította minisztereit, hogy a birodalmi sajtóviszonyokat jellemző rossz helyzet megoldására javaslatot készítsenek. Ezzel kapcsolatban készült egy részletes, 15 pontból álló tervezet, amely a felállítandó központi bizottság teendőit foglalta össze.³¹

³¹ Javaslat, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.13. Zustände, Zensur.

A Javaslat a hangsúlyt a belföldi lapok (és röpiratok) folyamatos állami felügyeletére helyezte, amelyet egységes irányítással és egységes alapelvek mentén kell ellátni. Az erre a célra – a belügyminisztérium elnökletével – létrehozandó bizottság munkáját a központi főhivatalok (minisztériumok, Legfelső Rendőrhatóság), valamint a koronartományok helytartói segítenék. A felügyelet magában foglalná a szerkesztőségek tevékenységének folyamatos megfigyelését, bátorítását, dicséretét, illetve befolyásolását; amennyiben szükséges, büntetését – írásbeli figyelmeztetés, felfüggesztés, az engedély megvonása vagy bírósági vizsgálat formájában. A tervek szerint az új (belföldi) napilapok engedélyezése ugyancsak a bizottság hatáskörébe kerülne, ugyanakkor a külföldi lapok betiltása vagy terjesztésük újraengedélyezése a külügyminisztérium és a Legfelső Rendőrhatóság egyetértésével történhetne. A lapok lefoglalása a Rendőrhatóság joga maradna, utólagos beszámolási kötelezettséggel a bizottság felé.³²

A Javaslat a minisztériumok és a bizottság együttműködésével számolt, és mindkét félnek hagyott mozgásteret a sajtóval való kapcsolattartásra. Harmadik egységként a koronartományok helytartói kerültek be a rendszerbe, akik a sajtófelügyelet terén a bizottsághoz hasonló jogkörrel rendelkeztek volna.³³

A 15. pont utalt arra, hogy a tervezett sajtóirányítási bizottság, illetve a külügyminisztériumban működő hasonló irányú bizottság³⁴ közötti állandó kapcsolattartást (a későbbiekben) szabályozni kell.³⁵

3.2. A sajtóirányítási bizottság felállítása

1852 nyarán megkezdődött a sajtóirányítási bizottság kialakítása. A belföldi sajtó központi irányítását a külügyminisztérium, a belügyminisztérium és a Legfelső Rendőrhatóság által küldött három küldött koordinálta volna, az így kialakított bizottság elnökletét a külügyminisztérium egy magas rangú hivatalnokja látta volna el. A tervezett bizottság hatáskörét az alábbi pontokban határozták meg:

1. a sajtóiroda juttatja el a kormányzati szervektől érkező, válogatott híreket a sajtóhoz;
2. jelentősnek ítélt orgánumokat nyer meg a kormányzat céljainak;
3. döntéseket hoz, amelyek támogatások kiosztására, illetve megvonására, sajtóvállalkozások létrehozására vagy megszüntetésére vonatkoznak;
4. figyeli a fontosabb kül- és belföldi újságokat (ezek átnézését hivatali alkalmazásban álló, illetve időszakosan alkalmazott személyek végzik).³⁶

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Valószínűleg a külföldi – elsősorban a frankfurti, stuttgarteri és lipcei – követségek és konzulátusok sajtóval kapcsolatos tevékenységét összefogó hivatal.

³⁵ Javaslat, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.13. Zustände, Zensur.

³⁶ Organisierung der Presse, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

3.2.1. A sajtóirányítási bizottság tagjai

Bár az új hivatalra vonatkozó javaslatot Ferenc József 1852. október 24-én fogadta el,³⁷ a bizottság tagjait már szeptembertől felkérték. Kik voltak a bizottság tagjai, milyen szaktudással, tapasztalattal és nézetekkel érkeztek?

A bizottság elnökévé a külügyminisztérium államtitkárát, Joseph Wernert nevezték ki. A bizottság tagja lett továbbá – ugyancsak a külügyminisztérium részéről – Engelbert Maximilian Selinger, akit 1853-ban Karl Weil váltott. A belügyminisztérium képviselőjére Alexander Bach Bernhard Meyert jelölte ki, a Legfelső Rendőrhatalóság részéről pedig Karl Lewinsky érkezett.³⁸

Joseph Werner (1791–1871) jogot végzett, 1811-ben a párizsi osztrák követségen kapott állást, amelyet 1812-ben foglalt el. 1814-től az ugyancsak Párizsban tevékenykedő Klemens Lothar Metternich munkatársa lett, majd egy rövid londoni kitérő után került vissza Bécsbe, ahol titkárként részt vett a második bécsi kongresszuson.³⁹ A kongresszus után elkísérte Metternichet Milánóba, ezután munkájának elismeréseként első titkári kinevezést kapott a berlini nagykövetségre, ahol 16 évig volt a követség egyik oszlopa. Kitűnően végzett diplomáciai munkódése láttán hívta vissza Metternich Bécsbe az Államkancelláriára 1832-ben, ahol 1848-ig a német ügyekkel foglalkozott. 1834-ben kapta meg valódi udvari tanácsosi kinevezését. Az 1830-as és 1840-es években számos külföldi udvar ismerte el tevékenységét kitüntetéssel.⁴⁰ Tapasztalatait és tudását Metternich bukása után sem tudta nélkülözni a bécsi kormányzat, mind a Ficquelmont-, mind a Wessenberg-kormány igényt tartott Werner szolgálataira. Felix Schwarzenberg hivatalba lépésével sem szakadt meg karrierje, sőt 1848. december 1-jén Schwarzenberg javaslatára Ferdinánd császár megbízta a bécsi külügyi osztály vezetésével, ami valójában a külügyminiszter-helyettes posztját jelentette. Ő vitte végbe az egykori Államkancellária átszervezését Schwarzenberg elképzeléseinek és a bekövetkezett változásoknak megfelelően. 1849. január 1-jétől államtitkári (*Unterstaatssekretär*) rangban végezte feladatát, egészen drezdai kiküldötti kinevezéséig (1859), vagyis Schwarzenberg halála után, Buol hivatali ideje alatt is a külügyminisztérium kötelékében maradt.⁴¹

Engelbert Maximilian Selinger (1802–1862) 1852. szeptember 1-jével nevezték ki a bizottság tagjává. Selinger ugyancsak jogot végzett, majd utazást tett Svájcba, Németországba és Itáliába. Írói tevékenységét az utazásokról szóló beszámolókkal kezdte. Később ügyvédként

³⁷ Kurt PAUPIÉ: *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte, 1848–1959. Bd. I. Wien.* Wien–Stuttgart, Braumüller, 1960. 14.

³⁸ Buol Kempennek, Bécs, 1853. márc. 17. (fogalmazvány); ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv, PA XL, Interna, Korr. mit innerern Behörden, Kt. 74. Oberste Polizeibehörde (Fml Kempen), 1853. f. 65–66.

³⁹ Wessenberg teljhatalmú osztrák megbízott titkára volt.

⁴⁰ Többek között: Hessen, Poroszország, Szászország, Szentszék, Anhalt, Braunschweig, Hannover, Bajorország.

⁴¹ Heinrich Reusch: Werner, Joseph Freiherr von. In: *Allgemeine Deutsche Biographie.* Hg. von der Historischen Commission bei der königl. Akademie der Wissenschaften, München–Leipzig, Bd. 42, 1897. 58–61. Interneten elérhető: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd139103627.html#adbcontent>; ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Personalia, F4; Kt. 377 – Werner, Joseph Freiherr v.; Matsch, Erwin: *Der Auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn), 1720–1920.* Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1986. 93. (320., 321. lj.); 136.

kezdt el dolgozni Olmützbén, majd 1829-ben tért vissza Bécsbe, ahol a Keleti Akadémia professzora lett. Párhuzamosan a bécsi egyetemen is dolgozott a statisztikai tanszéken, valamint a jogi karon. 1848-ig cenzorként is működött. 1848-ban kormányhű magatartásáért megkapta a Ferenc József Rend lovagkeresztjét. 1849-től lett – Othmar Rauscher utódként – a Keleti Akadémia igazgatója, posztját 1852-ig töltötte be.⁴²

Hivatali jellemzése szerint szigorúan becsületes, megbízható és politikai beállítottsága is megfelelő. Tudományosan képzett, ismeri az aktuális történelmi folyamatokat, és íróként már számos munkát készített. Kinevezése kedvező megítélése ellenére ideiglenes volt a speciális feladatkör miatt. A rendkívüli megbízatás betöltéséhez szükségessé vált, hogy Selingert felvegyék a külügyminisztérium állományába osztálytanácsosi (*Sektionsrat*) rangban.⁴³

A bizottsági tagsággal párhuzamosan Selinger folytatta irodalmi munkásságát is, erre hivatkozva utasította vissza, hogy vizsgáztatóként részt vegyen a statisztikai államvizsgán. Bizottsági munkáját belépése után nem sokkal felfüggesztette, 1852. szeptember 15-étől 14 napra szabadságot kért és kapott családi ügyek elintézésére. A szabadságot könnyen engedélyezték, mert a bizottság pénzügyi okokból csak korlátozottan kezdte meg működését.⁴⁴

Karl Weil (1806–1878) – az eddig bemutatott bizottsági tagokhoz hasonlóan – jogi végzettséggel rendelkezett. Pályáját az augsburgi *Allgemeine Zeitung*-nál kezdte, 1830 és 1832 között a lap párizsi tudósítójaként működött. 1832-ben a stuttgarti *Württembergische Zeitung* szerkesztője lett. 1848-ban vált meg a laptól, amikor a berlini *Constitutionelle Zeitung*-hoz került. 1849–1850-ben ismét Stuttgartban tevékenykedett, valószínűleg ekkor lett kormánytanácsos. 1851 decemberétől a Schwarzenberg-kormány alkalmazásában állt mint újságíró, szerződését Felix Schwarzenbergen kívül Alexander Bach belügyminiszter írta alá. 1852 végén, 1853 elején hívták meg ideiglenesen a sajtóirányítási bizottságba, 1855-től állandó tagként szerepelt az 1854-től betegeskedő Selinger helyett, ekkor rendezték fizetését és hivatali rangját is.⁴⁵

Bernhard Meyer (1810–1874) bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott.⁴⁶ 1836-ban második államírnok lett Luzernben, 1841-től tagja volt az alkotmánytanácsnak, majd a Nagy Tanácsban képviselte Luzernt. A katolikus kantonok 1843-ban létrejött szövetségének (*Sonderbund*) érdekében működött 1847-ig. 1847-ben Metternich kancellárral is találkozott mint lehetséges szövetséggel a forradalmi megmozdulások ellen. A *Sonderbund* veresége után előbb

⁴² M. MARTISCHNIG: Selinger, Engelbert Maximilian. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950*. Bd. 12, Lfg. 56. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002. 156. Interneten elérhető: http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_S/Selinger_Engelbert-Maximilian_1802_1862.xml?frames=yes

⁴³ A hivatalt Selinger 2500 Ft-os fizetéssel és 400 Ft negyedévi szállásköltséggel nyerte el. ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Personalia, F4; Kt. 315; I/20 Fasc. 199.

⁴⁴ ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Personalia, F4; Kt. 315; I/20 Fasc. 199.

⁴⁵ Isidore SINGER – Frederick T. HANEMAN: Weil, Karl Ritter von. In: *Jewish Encyclopedia*. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14828-weil-karl-ritter-von>.

1855-ben kormánytanácsosi címet kapott. ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Personalia, F4; Kt. 373; I/20-251.

⁴⁶ Neve a magyar történetírásban főként a *Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns* című propagandairat kapcsán ismert.

Bécsbe, majd Münchenbe menekült, végül 1851-től a bécsi belügyminisztérium szolgálatába állt mint sajtócenzor. Alexander Bach közeli munkatársai közé tartozott,⁴⁷ az 1852-es jelentés vele kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy rendkívüli publicisztikai feladatokkal is megbízható. Meyer többek között a németországi katolikus sajtóval foglalkozott, illetve az elnöki irodát vezette.⁴⁸

Korábbi kutatásaink alapján azonban egy másik hivatalnok, Eduard Lackenbacher megfelelőbb személy lett volna a pozícióra, hiszen folyamatosan részt vett a belügyminisztérium sajtóval kapcsolatos intézkedéseinek előkészítésében, ismerte a németországi sajtóviszonyokat, és ő képviselte a bécsi kormányzatot a német szövetségi sajtótörvényjavaslat kidolgozásakor.⁴⁹

A Rendőrhatóság hivatalnoka, Karl Lewinsky (?–?)⁵⁰ korábban – és feltehetőleg 1852-ben is – Bach belügyminiszter bizalmi embere volt. 1850-ben több hónapos utazást tett Erdélyben, valamint a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban, feltehetőleg Bach megbízásából.⁵¹ Az 1851-ben és 1852-ben Bachnak küldött levelei alapján a sajtó területén is tájékozott volt.⁵²

1852-ben a Legfelső Rendőrhatóság létrehozásakor került át az új, minisztériumi szintű hivatalba a sajtóosztály élére.⁵³ A hatóság vezetője, Johann Kempen nem bízott benne, farizeusnak titulálta, úgy gondolta, hogy Lewinsky továbbra is Bach embere maradt. Személyével kapcsolatban felmerült, hogy a rendőri főhivatalnál ő az egyedüli szabadkőműves, ami a belügy- és az igazságügy-minisztérium hivatalnokai között Kempen szerint általános volt.⁵⁴

A bizottság tagjain végigtekintve a következőket állapíthatjuk meg:

- Werner, aki ekkor 60 éves volt, és aki Metternich mellett kezdte meg hivatali pályafutását, komoly külügyi ismeretekkel rendelkezett és tapasztalt hivatalnokként került a bizottság elnöki pozíciójába;
- Selinger, az 50 éves tudós, író a Keleti Akadémia igazgatójaként szerzett tapasztalatokkal érkezett;

⁴⁷ Jelentés, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9. Organisierung der Presse.

⁴⁸ Meyer, Bernhard Ritter von címszó. In: *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 17. (1994), 330. Interneten elérhető: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd117555800.html#ndbcontent>

⁴⁹ MANHERCZ i. m. (6. lj.).

⁵⁰ Lewinsky esetében nem találtunk születési, illetve halálozási adatokat. Lewinsky, Karl von címszó. In: *Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/gnd116972173.html>

⁵¹ Ez az út talán a tervezett magyarországi és erdélyi császári látogatást készítette elő, mindenesetre Lewinsky részletesen beszámolt a lakosság hangulatáról, az utak állapotáról és egyéb helyi viszonyokról. Lewinsky levelei Bachnak, Nagyszében, 1850. ápr. 24–25., máj. 30., jún. 8.; Temesvár, jún. 15.; Zimony, jún. 21. ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 7. Briefe: L-M, Lewinsky, Karl.

⁵² Lewinsky 1851-es és 1852-es levelei Bachnak. Uo.

⁵³ DEÁK i. m. (17. lj.) 59.

⁵⁴ Kempen bejegyzései: 1852. ápr. 22., 1854. dec. 10., 1855. szept. 24. In: *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*. Eingeleitet und herausgegeben von Josef Karl Mayr. Wien–Leipzig, Österreichischer Bundesverlag, 1931. 250., 347., 373. – Ugyanakkor 1857-ben Kempen védelmébe vette Lewinskyt a császár előtt, aki bár szabadgondolkodó, de egyúttal tisztességes jellemű. Ekkoriban a Rendőrhatóság vezetője úgy látta, Lewinsky eltávolodott Bachtól. Kempen bejegyzései: 1857. nov. 8., nov. 29., 30., 1858. jan. 7.; Kempen, 1931. 447., 452., 457.

- az öt helyettesítő, majd váltó Weil 46 évesen lett a bizottság tagja, korábban újságíróként és szerkesztőként, illetve Stuttgartban politikusként működött;
- a belügyminisztériumot képviselő Meyer 1852-ben 42 éves volt, komoly politikai múlttal rendelkezett, majd cenzorként dolgozott Bécsben;
- Lewinsky életkorát nem ismerjük, azonban azt tudjuk, hogy bár a Rendőrhatóság delegálta őt a bizottságba, valójában Bach embere volt.

Összességében tehát a bizottság a külügyminiszter és belügyminiszter két-két emberéből állt, a Rendőrhatóság vezetője mintha kiszorult volna. Ugyanakkor az eredeti tervekkel ellentétben, nem a belügy-, hanem a külügyminisztérium egyik hivatalnoka látta el az elnöki feladatot. Ferenc József talán így igyekezett hatalmi egyensúlyt teremteni a bécsi politikai vezetők között.

3.2.2. *A bizottság költségvetése és feladatköre*

A bizottság csak fokozatosan kezdte meg a munkát. Mindenekelőtt tisztázni kellett a bizottság költségvetésének fedezetét, illetve a bizottság feladatkörét. Az előkészítés folyamata 1853 tavaszáig tartott.

1852 novemberében született egy javaslat, amely az uralkodói elhatározást alapul véve a fenti kérdéseket tárgyalta. Szerzője⁵⁵ a költségvetés kapcsán kiemelte, hogy a büdzsé elsősorban a sajtó támogatására, illetve – a birodalom különböző nyelvein megjelenő – kormánylapok létrehozására szolgál. A bizottság első feladata a költségvetési terv elkészítése lett. A javaslat szerint a bizottságot ideiglenesen hozták létre, feladatkörét az általánosan megjelölt célokon túl nem tisztázták, annak pontosítása a tagokra maradt.⁵⁶

A belügyminisztérium által Buolnak és Kempennek küldött átirat sorai között átsejlik, hogy a sajtóirányítás felügyelete markáns részét képezte annak a hatalmi versengésnek, ami 1852 tavaszán és nyarán jellemezte a bécsi kormányzatot. A javaslat – feltehetőleg Ferenc József állásfoglalását hangsúlyozva – kiemeli, hogy a bizottság egységes vezetés alatt működik, amiből következik, hogy a minisztériumoknak meg kell szakítaniuk a kapcsolatot az újságokkal, ezen túl csak a bizottságon keresztül intézhetik ezeket az ügyeket.⁵⁷

A bizottság működésének elsődleges feltétele az anyagi háttér biztosítása volt, ezzel kapcsolatban azonban támadt némi nézeteltérés a főhivatalok között. Az uralkodó a költségek egyenlő arányú elosztása mellett döntött, azonban Bach belügyminiszter keresztülvitte, hogy a Legfelső Rendőrhatóság kétharmad, míg a külügyminisztérium egyharmad részt fizessen be a

⁵⁵ Eduard Lackenbacher a belügyminisztérium osztálytanácsosa, Bach bizalmi embere. MANHERCZ i. m. (6. lj.) 225., 244.

⁵⁶ A javaslat egy közös megbeszélés alapján született, amelyet június 16-án tartottak a külügyminisztériumban Buol elnökletével, Bach és Kempen, valamint Werner államtitkár, Rechberg gróf, illetve Lewinsky, Lackenbacher és Biegeleben osztálytanácsosok részvételével. Bach Buolnak és Kempennek, Bécs, 1852. nov. 13. (fogalmazvány), ÖStA, AVA MdI Praes Kt. 597. 6312/1852. A végleges változatot 1852 decemberében fogadták el: Kempen Bachnak, Bécs, 1852. dec. 26. Uo. 6984/1852.

⁵⁷ Uo.

bizottság büdzséjébe. Bach arra hivatkozott, hogy a korábban sajtócélokra rendelkezésére bocsátott titkos alapot át kellett adnia a Rendőrhatóságnak. Az érvelés elérte a célját, a belügyminisztérium teljesen kimaradt a sajtóirányítási bizottság büdzséjének finanszírozásából.⁵⁸

A bizottság előzetes költségvetése kapcsán a következő részleteket sikerült feltárni:⁵⁹

- a bizottság fedezi Frankfurtban Thun, illetve Lipcsében Grüner sajtóval kapcsolatos költségeit;
- a Legfelső Rendőrhatóság az 1853. katonai évtől kezdve az alábbi járandóságokat fizeti:

Dr. Weil évi díjazása	4000 Ft;
nyugdíjkiegészítés J. Weis tanácsosnak	2250 Ft;
Lewinsky udvari tanácsosnak évi számla ellenében Sachse miniszteri tanácsosnak	1200 + 600 Ft, 4080 Ft
összesen évi:	12 130 Ft

3.3. Instrukció a bizottság számára

A bizottság számára készülő instrukció első variánsai 1852 őszén születtek, a végleges verziót végül 1853 tavaszán fogadta el a három főhivatal. Az instrukció egy márciusi változatát ismerjük a levéltári forrásokból, ez a verzió 22 paragrafusból áll.⁶⁰

Az első paragrafusok a bizottság összetételéről szólnak. Eszerint a bizottságnak négy tagja van: a belügy- és a külügyminisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság egy-egy képviselője, illetve elnöke a császári kabinet által kijelölt hivatalnok. A tagok a küldő intézmény, és egyúttal az osztrák kormányzat érdekeit képviselik. További munkatársai is voltak a bizottságnak: újságírók, illetve segédszemélyzet.

A következő rész a bizottság feladatkörét állapítja meg, amely a belföldi és a külföldi sajtóra egyaránt vonatkozik. A feladatok között találjuk a következőket:

- a sajtó és politikai irodalom, valamint egyéb tudományos törekvések szellemiségének, irányának ismerete és figyelemmel kísérése;
- az újságszerkesztőségek befolyásolása;

⁵⁸ Az első javaslat szerint a külügyminisztérium és a Legfelső Rendőrhatóság fele-fele arányban osztoztak volna a költségeken. Kempen Bachnak, Bécs, 1852. nov. 21. (átirat), illetve mellékelve egy átirat másolata: Kempen Buolnak, Bécs, 1852. nov. 21., ÖStA, AVA MdI Praes Kt. 597. 6465/1852. Buol Kempennnek, Bécs, 1852. nov. 29. (fogalmazvány), ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv (PA) XL, Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 71. Oberste Polizey-Behörde (Fml. Kempen), 1852. fol. 63–66., ill. Buol Kempennnek, Bécs, 1853. dec. 15. (fogalmazvány), uo. fol. 67–68.

⁵⁹ Kempen Bachnak, Bécs, 1852. dec. 26., mellékelve egy utasítás másolata: Kempen a Rendőri Főpénztárnak, Bécs, 1852. dec. 26., ÖStA, AVA MdI Praes Kt. 597. 6984/1852.

⁶⁰ Bach Buolnak, Bécs, 1853. márc. 12. (átirat; csatolva az instrukciójavaslat másolata), ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv (PA) XL, Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 74. Ministerium des Innern (Dr. Alex. Bach), 1853. 18/3 53 (6889/MI Praes); Buol Kempennnek, Bécs, 1853. márc. 17. (fogalmazvány), uo. Oberste Polizeibehörde (Fml. Kempen), 1853. f. 65–66.

- meglévő kapcsolatok ápolása és kiterjesztése;
- megfelelő újságcikkek és tudósítások közvetlen továbbítása;
- a külföldi lapok bécsi levelezőinek megnyerése az osztrák kormányzat számára;
- a kormányzat tájékoztatása annak érdekében, hogy az helyes véleményt alakítson ki a bel- és a külföldi közvéleményről, az Ausztriával kapcsolatos nézetekről;
- azon irányok kijelölése, amelyeket a sajtóban érvényre kíván juttatni.

Az ügymenettel kapcsolatos paragrafusok tartalmazzák, hogy a bizottságnak rendszeresen üléseznie kell, az ülésekről jegyzőkönyvet kell vezetni. A bizottság döntéseit többségi alapon hozza meg. A tagok közötti munkamegosztás kapcsán az instrukció azt a javaslatot tartalmazta, hogy minden tag azokat az ügyeket vigye, amelyek az általa képviselt főhivatal ügyköréhez tartoznak. A bizottság intézkedési hatásköre ugyanakkor meglehetősen korlátozott volt, csak a három főhivatalon (belügy-, külügyminisztérium, Legfelső Rendőrhatóság), illetve a többi minisztériumon keresztül intézkedhetett.

A sajtóirányítási bizottság központi intézményként funkcionált, működését három külföldi iroda segítette, amelyeket ugyancsak ekkor hoztak létre Frankfurtban, Stuttgartban és Lipszében. Továbbá Párizsban és Londonban ügynökök útján kívántak befolyást gyakorolni a sajtóra.

A pénzügyi háttér tekintetében a bizottság évi 100 000 Ft-os költségvetéssel rendelkezett. A kasszát a Rendőrhatóság Főpénztára (*Polizei-Hauptkassa*) elkülönítve kezelte, az elszámoláért a felelősséget a bizottság tagjai egyenlő arányban viselték. A bizottságnak előzetes költségtervet kellett készítenie, amelybe bele kellett vennie a három külföldi iroda támogatását is. Arra is lehetőség volt, hogy az év közben felmerülő, előre nem tervezett kiadásokat külön engedéllyel fedezzék. A közigazgatási év végén a bizottságnak eleget kellett tennie zárszámadási kötelezettségének. A pénzügyi elszámolás mellett a bizottságnak éves jelentést kellett készítenie a tevékenységéről a három főhivatal számára.

A javaslatot Buol elfogadta, Kempennek azonban további észrevételei voltak. Az 5. paragrafusban említett közreműködők (újságírók, segédszemélyzet) kapcsán a Rendőrhatóság vezetője arra hívta fel a figyelmet, hogy ezek a kormányzattal már kapcsolatban álló személyek kapjanak – lehetőleg írásbeli – utasítást attól a hivataltól, amellyel korábban közreműködtek, hogy a bizottsághoz kerüljenek. Másrészt ezek a személyek ezentúl csak a bizottságtól kapjanak megbízást, ettől csak sürgős esetekben lehessen eltérni, és akkor is utólag – a lehető leggyorsabban – értesíteni kell a bizottságot.⁶¹

A sajtóirányítás vezetésének egységes szellemiségét Kempen úgy látta biztosítottak, ha a támogatott belföldi lapoktól azonnal meg kell vonni a dotációt, amint politikai témáról írnak, amennyiben az ilyen cikk megjelenése nem tudományos célt szolgál.⁶²

⁶¹ Bach Buolnak, Bécs, 1853. ápr. 12. (fogalmazvány), mellékelve Kempen átirata, illetve Buol átiratának másolata: Kempen Bachnak, Bécs, 1853[3]. márc. 27., Buol Kempennek, Bécs, 1853. márc. 17., ÖStA, AVA Mdl Praes Kt. 597. 1983/1853. Utóbbi fogalmazványa: HHStA, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv (PA) XL, Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 74. Oberste Polizeibehörde (Fml Kempen), 1853. f. 65–66.

⁶² Kempen példaként az *Austria* című lapot, illetve azzal kapcsolatban a kereskedelmi minisztérium felelősségét hozta fel.

A 14-es paragrafus kapcsán Kempen arra hívta fel a figyelmet, hogy a koronatartományok hivatalos lapjainak közvetlenül a bizottság alá rendelését külön ki kell emelni a helytartók számára. Még egy apró hibát is felfedezett, a 19. paragrafusban kimaradt a felsorolásból a Legfelső Rendőrhatóság annál a résznél, ahol a bizottság és a minisztériumok közötti kommunikáció szabályozásáról volt szó.⁶³

Kempen érezhetően bizalmatlan volt mind a bizottsággal, mind a belügy- és a külügyminiszterrel szemben. Bizalmatlanságát indokolhatja, hogy a két érintett miniszter szoros együttműködést alakított ki a Rendőrhatóság vezetőjével szemben, és Kempennek a bizottságban való jelenlétében nem volt embere, illetve feltehetően olyan kapcsolati hálóval sem rendelkezett a sajtó területén, mint kollégái, így akár könnyen kijátszhatóvá is válhatott. A bizottság költségeinek nagy részét az általa irányított Rendőrhatóság fedezte, és az 1852-es átszervezéssel a sajtó felügyeletének nagy része Kempen hatáskörébe került, ezért úgy gondolhatta, jogosan tart igényt nagyobb befolyásra a bizottság felett.⁶⁴

A javított instrukciót végül 1853 májusában fogadta el a három főhivatal, és ekkor kezdődött meg a szöveg továbbítása a bizottsági tagok, illetve az érintett hivatalok részére.⁶⁵ A továbbiakban főként a költségvetéssel és a bizottság kasszájával kapcsolatos részleteket finomították, illetve kidolgozták az elszámolás pontos rendszerét. A kassa kezelőjének havonta kimutatást kellett készítenie a kifizetésekről, illetve a megmaradt összegről, ezenkívül negyedévente a Rendőrhatóság számlázási osztályán a könyvelők vizsgálatnak is alávetették a pénztárkönyvet.⁶⁶

Az 1852-es javaslatot és az 1853-as instrukciót összevetve megállapíthatjuk, hogy szigorított a sajtóval való kapcsolattartás szabályozása, a minisztériumok önállóan nem, illetve csak sürgős esetben fordulhattak közvetlenül a sajtó munkatársaihoz, általánosságban a bizottságon keresztül intézhették ügyeiket. (1852:7; 1853:§19) Az instrukcióban erőteljesebb centralizáció érvényesült – feltehetőleg Kempen fellépésének köszönhetően.

3.4. A sajtóügyek irányításáért folytatott küzdelem

Johann Kempen 1852 áprilisában kapta meg a kinevezést a Legfelső Rendőrhatóság vezetői posztjára, ami azt jelentette, hogy a rendőrséget külön főhivatalba szervezték, a rendőri ügyek kikerültek az Alexander Bach vezette belügyminisztérium hatásköréből. Bach és Kempen 1852.

⁶³ Bach Buolnak, Bécs, 1853. ápr. 12. (fogalmazvány), mellékelve Kempen átirata, illetve Buol átiratának másolata: Kempen Bachnak, Bécs, 185[3]. márc. 27., Buol Kempennek, Bécs, 1853. márc. 17., ÖStA, AVA Mdl Praes Kt. 597. 1983/1853.

⁶⁴ Bach Buolnak, Bécs, 1853. ápr. 12. (fogalmazvány), mellékelve Kempen átirata, illetve Buol átiratának másolata: Kempen Bachnak, Bécs, 185[3]. márc. 27., Buol Kempennek, Bécs, 1853. márc. 17., ÖStA, AVA Mdl Praes Kt. 597. 1983/1853.

⁶⁵ Buol Bachnak, Bécs, 1853. máj. 15. Uo. 3280/1853.

⁶⁶ Bach Buolnak, Bécs, 1853. jún. 16. (fogalmazvány), mellékelve Kempen átirata, illetve Kempen leiratának másolata: Kempen Bachnak, Bécs, 1853. máj. 28., Kempen a Rendőri Főpénztárnak (Polizei-Hauptkassa), Bécs, 1853. máj. 25. Uo. 3606/1853.

április 12-én kezdte meg a szóbeli egyeztetést a változások előkészítéséről.⁶⁷ Bach – Kempen naplóbejegyzése szerint – azt állította, hogy megszabadul az ügyek egy részétől, azonban Kempen nem hitte el mindezt.⁶⁸

Az ügyek átadásáról szóló javaslatot a két hivatalnok együtt dolgozta ki és terjesztette a császár elé.⁶⁹ Az új hatóság sajtóosztályának vezetésével Lewinsky osztálytanácsost bízták meg, aki a sajtó irányítását és átvételét egyesíteni kívánta, azonban az irányítást a Legfelső Rendőrhatóságon kívül valósította volna meg.⁷⁰ Itt – véleményünk szerint – ismét Bach azon szándékát érhetjük tetten, hogy a sajtóirányítás feletti hatalmát minél nagyobb mértékben meg tudja őrizni. Ezt érzékelte Kempen az 1852 május végén folytatódó egyeztetések során, amikor egy négyórás megbeszélésen vett részt.⁷¹

Kempent is foglalkoztatta a sajtóügy, véleménye azonban több ponton eltért Bachétól. Például a lapok szubvenciója kapcsán Kempen úgy gondolta, hogy azt korlátozni kell.⁷² Láthatuk, hogy a Bach irányításával 1852-ig folytatott sajtópolitikának éppen a támogatott lapok rendszere adta az egyik alappilléret.

1852. június 17-én került sor arra a megbeszélésre, amelyen a sajtóirányítás kérdését vitatta meg Buol, Bach és Kempen. Jelen volt Werner báró és Rechberg gróf is. A sajtóirányítási bizottság tervezetét Bach ismertette mint olyan intézményt, amelyben a triász, vagyis a belügy- és a külügyminisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság egy-egy képviselője vesz részt.⁷³

Az ügyek átadása nem ment problémamentesen, 1852. szeptemberében Kempen Kübecknek panaszkodott arról, hogy Bach visszatartja az aktákat, amelyek már a Rendőrhatóság hatáskörébe tartoznak. Kübeck úgy vélte, hogy ennek mindenképpen véget kell vetni, mert úgy tűnhet, hogy a rendőri ügyek visszakerültek a belügyminisztériumhoz. Kempen azt is érezni vélte, hogy Bach Buolnál is aláassa a renomóját.⁷⁴ Az ügy – Grünne gróf közbenjárására – a császár elé került, Kempen egy audiencia során fejthette ki panaszait.⁷⁵

Kempen láthatóan élvezte az uralkodó bizalmát, illetve Kübeck és Grünne támogatását. Kübeck nem nézte jó szemmel, hogy Bach továbbra is komoly befolyást gyakorol a sajtóra.⁷⁶

1853 márciusában ismét előkerült Kempen naplójában, hogy néhányan arra töreksenek, hogy a rendőri ügyek visszakerüljenek Bachhoz.⁷⁷ Kempen továbbra is érezni vélte Bach int-

⁶⁷ Kempen bejegyzése, 1852. ápr. 12. In: MAYR i. m. (54. lj.) 249.

⁶⁸ Kempen bejegyzése, 1852. ápr. 16. Uo.

⁶⁹ Kempen bejegyzése, 1852. ápr. 20. Uo.

⁷⁰ Kempen bejegyzése, 1852. ápr. 22. Uo. 250.

⁷¹ Naplójában Kempen úgy fogalmazott, hogy „a négyórás vizsga után intrikák hálóját láttam, amit Bach miniszter úr szőtt, aki magához akarja vonni a sajtó befolyásolását.” Kempen bejegyzése, 1852. máj. 24. Uo. 253.

⁷² Kempen bejegyzése, 1852. máj. 2. Uo. 250.

⁷³ Kempen bejegyzése, 1852. jún. 17. Uo. 255.

⁷⁴ Kempen bejegyzése, 1852. szept. 1. Uo. 259–260. – Egy későbbi bejegyzésből az is kiderül, hogy nemcsak Bach viseltetett ellenszenvvel Kempen iránt, hanem egy egész csoport igyekezett megbuktatni a Rendőrhatóság vezetőjét, amit azonban az uralkodó nem hagyott. Kempen bejegyzése, 1852. dec. 26. Uo. 272.

⁷⁵ Kempen bejegyzése, 1852. szept. 2. Uo. 260.

⁷⁶ Kempen bejegyzése, 1853. febr. 8. Uo. 277.

⁷⁷ Kempen bejegyzése, 1853. márc. 13. Uo. 282–283.

rikáit.⁷⁸ Ebben az időben azonban már nem elsősorban a sajtóügyek kapcsán került szembe a két politikus, hanem a Radetzky katonai irodája mellé felállítandó politikai hivatal szervezése során, amelynek élére Rechberg gróf került.⁷⁹

Ferenc József Bachhoz intézett utasítása alapján a belügyminiszter még 1853 nyarán is hajlamos volt kihagyni Kempent a sajtót érintő ügyekből. Az uralkodó a sajtórendelet kapcsán hívja fel minisztere figyelmét arra, hogy az arra vonatkozó intézkedésekről tájékoztassa a Legfelső Rendőrhatóság vezetőjét.⁸⁰

4. Záró gondolatok

A központi sajtóirányítási bizottság felállítása a bécsi kormányzat, illetve azon belül is a belügyminiszter, Alexander Bach sajtóügyi tevékenységének egy újabb lépése volt 1852 őszén. A korábbi tapasztalatok és javaslatok mellett az intézmény létrehozása mellett szólt a bécsi politikai vezetésben bekövetkező – Bach számára kedvezőtlen – változás, Johann Kempen kinevezése az 1852 tavaszán életre hívott Legfelső Rendőrhatóság élére. Bach pozíciója nemcsak az új hatalmi tényező belépése miatt gyengült, hanem azért is, mert az új főhivatalhoz került az addig a belügyminisztérium hatáskörébe tartozó sajtófelügyelet és sajtóirányítás.

A bécsi belügyminisztériumban 1848 őszétől lázas munka folyt, amiben a sajtó ügyének rendezése kiemelt szerepet kapott. Bach és munkatársai – a fennmaradt iratok alapján – sok energiát fektettek a sajtópiac megismerésébe, a sajtószabályozás birodalmon belüli és birodalmon kívüli megfelelő kialakításába, illetve igyekeztek megtalálni azokat az eszközöket és lehetőségeket, amelyek a sajtóra gyakorolt befolyást erősítették.

A belügyminiszter ebbe a munkába számára megbízható embereket vont be, akik hozzá hasonló intenzitással végezték feladatukat. Bach ugyanakkor bekapcsolta a külügyminisztériumot is a sajtóügyek vérkeringésébe. Bár a külföldi követségeken és konzulátusokon végzett, sajtóval kapcsolatos tevékenység elsősorban a külügyminiszter alá tartozott, a beérkező jelentéseket a belügyminiszternek is továbbították. A bécsi kormányzat hivatalnokain túl még számos újságíró és szerkesztő is részt vett abban a munkában, ami az osztrák kormány kedvező bel- és külföldi megítélését tűzte ki célul. Ezt a rendszert zilálta (volna) szét, hogy Bachnak meg kellett válnia a sajtóügyek irányításától.

Egy – már korábban is tervbe vett – központi sajtóirányítási hivatal felállítása ennek kivédésére is szolgálhatott. Természetesen a hivatal létrejötte nem csupán ennek a körülménynek köszönhető, a sajtóirányítás központosítása logikus lépésként következett a korábbi években ki-

⁷⁸ Kempen bejegyzése, 1853. márc. 15. Uo. 283.

⁷⁹ Többek között erről szól: Kempen bejegyzése, 1853. ápr. 2. Kempen, 286. – Bach úgy igyekezett biztosítani a befolyását, hogy egyik bizalmi emberét, Eduard Lackenbachert javasolta udvari tanácsosnak Rechberg mellé. Kempen igyekezett az általa választott személyt a veronai rendőri osztály élére ültetni. Uo.

⁸⁰ Miniszteri emlékeztető, Bécs, 1853. aug. 1. (fogalmazvány), mellékelve Ferenc József kabinetirata: Ferenc József Bach-hoz, Schönbrunn, 1853. júl. 24. ÖStA, AVA Mdl Praes Kt. 597. 5234/1853.

alakított sajtópolitikai irányvonalat követve. A javaslatot ráadásul az uralkodó is megfelelőnek találta, és a hivatal létrejötte a három felettes – vagy inkább delegáló – főhivatal egyensúlyát is igitte a sajtóügylek terén.

Bach a bizottság létrehozásával meg tudta őrizni a befolyását a sajtóügyekre – ebben szövetségese volt a külügyminiszter, át tudta menteni a saját hivatalnokait, az addig elért eredményeket, a tervezett célokat, és még a pénzügyi háttérrel is biztosította. Az 1852 őszi megalakított sajtóirányítási bizottság feladatai közé tartozott a sajtófigyelésen túl minél erőteljesebb befolyás kifejtése a belföldi – és közvetve a külföldi – sajtóra. A tervezett költségvetés jól mutatja, hogy ennek elérése érdekében elsősorban a támogatott lapok rendszerének fenntartását, illetve további bővítését gondolták hatékony eszköznek.

Ez a megoldás emlékeztethet minket Metternich kancellár pozitív sajtópolitikájára, amelynek ugyancsak része volt az erős kormányzati sajtó kiépítése, illetve külföldi lapok megnyerése az osztrák kormányzat érdekében.⁸¹ Néhány újság esetében a kontinuitás is kimutatható. A *Wiener Zeitung* hivatalos lapként szolgálta tovább a bécsi kormányt, a birodalmon kívül megjelenő német nyelvű újságok közül például az augsburgi *Allgemeine Zeitung* említhető, de a *Journal de Francfort* is egyaránt megtalálható volt az 1848 előtt és után osztrákbarátként számon tartott orgánumok között.⁸²

Metternich árnya nemcsak ebben a vonatkozásban sejlett fel, a sajtóirányítási bizottság tagjai között – elnökként – ott találjuk a kancellár egykori közeli munkatársát, Josef Wernert, aki feltehetően a külügyi szolgálat alapos kiismerése mellett Metternich sajtórendszerének működését is közelről megfigyelhette, ráadásul a kancellárt „túlélve” folyamatosan a bécsi kormány szolgálatában maradt. Magas pozícióban élte át az 1848-as forradalmi és alkotmányos időszakot, majd a restaurációt.

Wernerén kívül olyan személyek is a bizottság tagjai lettek, akik újságíróként, szerkesztőként is tevékenykedtek, gyakorlati tudással rendelkeztek tehát a lapkiadás terén. Ez a tudás hasznos lehetett a bécsi kormány számára, hiszen a sajtóval kapcsolatos javaslatokban lapok megvásárlása, illetve új lapok indítása is helyet kapott, ha megvalósításukra nem is került sor.⁸³

⁸¹ Metternich negatív sajtópolitikája (cenzúra, nyilvánosság korlátozása, politikai rendőrség kiépítése) ugyancsak továbbélt, ha végiggondoljuk a sajtóra vonatkozó 1849-es és 1852-es szabályozás rendszerét. Ráadásul a kancellárnak sikerült a Habsburg Birodalomban érvényben lévő cenzúraszabályokat a Német Szövetség területére is kiterjeszteni, amire a bécsi kormány az 1850-es években is kísérletet tett, ahogyan arra jelen tanulmányunkban is utaltunk. Frank Thomas HOEFER: *Die Überwachung von Presse und politischer Öffentlichkeit in Deutschland und in den Nachbarstaaten durch das Mainzer Informationsbüro (1833–1848)*. München – New York – London – Paris, K.G. Saur, 1983. (Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung. Bd. 37.) 48.; 53.

⁸² Uo., 40–41, 46.

⁸³ Erre vonatkozóan a bizottság feladatkörének leírásában is találunk utalást, illetve egy – 1852 júliusában keletkezett – dokumentum foglalkozott egy esetlegesen létrehozandó, nagy politikai lap költségeivel. A belügyminisztérium korábban a *Presse* megvásárlására is gondolt, és ennek meghiúsulása után sem vetette el a tervet, hogy saját lapot hozzon létre. A minta ebben az esetben a *Lloyd* volt, külső megjelenését és tartalmát tekintve egyaránt, reggeli és esti kiadással. Ehhez a vállalkozáshoz készült a részletes költségterv, amely az állandó és változó havi kiadásokat vette sorra. Felső-előterjesztés, Bécs, 1852. jún. 14. (fogalmazvány). ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28, 28.11 Regelung der Einflußnahme der Regierung auf die Presse.; Felső-előterjesztés, Bécs, 1852. júl. 15. (fogalmazvány). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851). 4027/1852.

A külföldi – németországi – sajtópolitika kapcsán ugyancsak megtaláljuk a párhuzamokat a metternichi kor és az 1848 utáni időszak között. Metternichnek sikerült létrehoznia egy mainzi hivatalt (*Zentraluntersuchungskommission*), amelynek elsősorban a sajtótermékek vizsgálata volt a feladata, illetve később ugyanitt egy információs iroda (*Informationsbüro*) is működött. A bécsi központi irányítás tekintetében pedig kiemelendő – a cenzúra- és rendőrhivatal (*Zensur- und Polizeihofstelle*), illetve az Államkancellária cenzúraosztálya (*Zensurreferat der Staatskanzlei*) mellett – a központi információs bizottság (*Zentralinformationskomitee*) működése 1834-től.⁸⁴

A Bach által folytatott sajtópolitika tehát nem volt előzmények nélküli, érződött rajta a Metternich-féle rendszer hatása, ugyanakkor az 1848 előtti szisztéma természetesen nem volt egy az egyben újra felállítható. Az 1848/49-es események megváltoztatták a sajtó helyzetét, és ezt a bécsi kormányzat sem hagyhatta figyelmen kívül. Az 1852-ben létrejövő központi sajtóirányítás feladatai között a sajtó elnyomásán (*Unterdrückung*), leküzdésén (*Bekämpfung*) és ellenőrzésén (*Kontrollierung*) túl a sajtó befolyásolása (*Influenzierung*) is jelentős szerepet kapott. Ez utal némi hangsúlyeltolódásra a bécsi kormányzat sajtópolitikájában.

A bizottság munkájának és eredményeinek vizsgálata egy következő tanulmány tárgyát képezheti, amelynek alapját a bizottság 1853-as tevékenységéről szóló jelentés, illetve az arra adott válaszok adják.⁸⁵

---

⁸⁴ HOEFER i. m. (81. lj.) 57–62., 71.

⁸⁵ Felső-előterjesztés, dátum és keltezés nélkül (fogalmazvány). AVA, Inneres, Ministerium des Innern, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899) Kt. 598 (1854–1860) 8150/1855.

A sajtó elszámoltathatóságának korlátai

PAUL WRAGG*

1. Bevezetés

A sajtó önszabályozásáról szóló királyi charta (Charta) – a sajtókultúrával, sajtógyakorlattal és sajtóetikával foglalkozó jelentés (Leveson-jelentés)¹ nyomán – a független (azaz az állam és a sajtó ellenőrzésétől mentes) sajtószabályozási rendszer kialakítására irányuló összpárti elköteleződés megtestesülése. E cél eléréséhez többek között az is szükséges, hogy a szabályozó kidolgozzon és érvényesítsen egy olyan magatartási kódexet (Kódex), amely a sajtó szabadságának sérelme nélkül rendezi a sajtó elszámoltathatóságának kérdését.² A Charta alapján a szabályozó kényszerítő erő gyakorlásával képes érvényre juttatni a Kódex rendelkezéseit, így módjában áll a szabálysértő kiadókkal szemben bírságot kiszabni, vagy a nyilvános bocsánatkérések és helyesbítések tartalmát és közzétételének módját meghatározni. Sok múlik azon, hogy a szabályozó pontosan és egyértelműen meghatározza a „sajtó elszámoltathatóságának” és a „sajtószabadságának” a fogalmát, mivel ezektől függ, hogy mi az, ami megengedett a hírek összegyűjtése és köz-

* Associate professor, University of Leeds; az Honourable Society of the Inner Temple tagja. A szerző köszönetét fejezi ki a hasznos és segítőkész meglátásokért és javaslatokért Eric Barendtnek, David Campbellnek, Thomas Gibbonsnak, Daithi Mac Sithighnek, Richard Mullendernek, Ian Cramnek, Michael Thomsonnak, Alastair Mullisnak és Konstantinos Stylianounak. A tanulmányt bemutatták a Kent Law School tagjainak, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara által szervezett kilencedik, szólásszabadsággal és médiajoggal foglalkozó fórumon, valamint az SLS éves konferenciájának média és kommunikáció szekciójában. A szokásos fenntartások irányadók. (A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: *The Limits of Press Accountability*. In: Russell L. WEAVER – András KOLTAY – Mark D. COLE – Steven I. FRIEDLAND (szerk.): *Free Speech and Media Law in the 21st Century*. Durham, NC, Carolina Academic Press, 2018. A tanulmányt a szerző engedélyével közöljük.)

¹ Lord Justice LEVESON: *An Inquiry into the Culture, Practices and Ethics of the Press: Report*. London, The Stationery Office, 2012 (a továbbiakban: Leveson-jelentés).

² A 3. melléklet 8/B pontja szerint: „az előfizetők a vonatkozó kódex szerint szigorú felelősséggel tartoznak az általuk közzétett anyagokért, [...] bármilyen forrásból is származzanak azok.” A Charta nem határozza meg részletesen a Kódex tartalmát – a 8. pontban rögzíti az általános elveket, a Kódexben kifejezendő értékeket (szólásszabadság, egyének jogai, közérdekű véleménynyilvánítás fontossága stb.) és az ott meghatározandó alapvető követelményeket (a sajtó magatartására vonatkozó mércék, a magánszféra tisztelgésének tartásának kívánalma, pontosság, megtevesztés kiküszöbölése). A Kódex tartalmáról végső soron – és a kódexszel foglalkozó bizottsággal való egyeztetést követően – a Testület dönt (7. pont).

zététele során. A két fogalomnak kölcsönösen függenie kell egymástól. A sajtó elszámoltathatóságának pozitív meghatározása – amint azt e tanulmány is bemutatja – fontos dolgokat árulhat el a sajtószabadságról (és fordítva).

Az állam szemszögéből (legalábbis retorikai értelemben) a sajtószabadság ügye a sajtó céljával függ össze, míg a sajtó elszámoltathatósága a sajtó feladatának ellátása során viselt felelősségre utal. A Home Office és a Department of Culture, Media and Sport által 2017-ben a Leveson-vizsgálattal és annak végrehajtásával kapcsolatban lefolytatott közös vizsgálat e kettőséget a következőképpen ragadja meg:³ „A szabad sajtó a megfelelően működő demokrácia elengedhetetlen része. A sajtónak félelem vagy részrehajlás nélkül kell elmondania az igazságot, és felelősségre kell vonnia a hatalommal rendelkezőket. A sajtó ugyanakkor maga is komoly hatalommal rendelkezik, amelyet felelősségteljes módon kell gyakorolnia.”⁴

A Leveson-jelentés szerint továbbá: „a sajtó jelentős hatalommal rendelkező intézmény, a demokratikus rendszer keretei között történő hatalomgyakorlás pedig a meghozott döntések következményeikért való arányos felelősség vállalását is jelenti. A közérdeket szolgáló hatalomgyakorlás esetén pedig különösen fontos számot adni a nyilvánosság felé, amelynek nevében a hatalomgyakorlás történik.”⁵ Valamint: „Az ekkora hatalommal rendelkező sajtó egyfelől határos ellenszer lehet a jelentős gazdasági szereplők és az állam dominanciájával szemben, de jelentős károkat is okozhat, ha a hatalmát nem felelősségteljesen gyakorolja.”⁶

Továbbá:

„Kiemelt figyelmet kell fordítani a szabad sajtónak mint a szabad kommunikáció (nem pedig az önkifejezés) eszközeinek és a vélemények és gondolatok nyilvános fórumának szerepére. A »média« szó egyaránt utal egyfelől a közvetítő vagy piactér szerepre (mint a kommunikáció eszköze), és a sajtó jogára, hogy a közzétett anyaggal kapcsolatban megfogalmazza saját álláspontját (ezzel szerkesztői értelemben »közvetítve« az üzenetet). A kifejező erő, a széleskörűség és a közvetítői szabadság teszi a sajtót tekintélyes erővé.”⁷

A Leveson-jelentés így O’Neill bárónő álláspontját erősítette, ami szerint a nyilvánosságnak nem „önmagát kifejező” sajtóra, hanem az adott ügyek tekintetében „megfelelően kommunikáló” sajtóra van szüksége, amely segíti a hatalom elszámoltatását és lehetővé teszi a demokratikus döntéshozatalt.⁸

E megközelítések a sajtószabadságot kötelezettségként fogják fel – a sajtónak meg kell tennie ‘valamit’ –, ezzel pedig az elszámoltathatóság és felelősség fogalmát szinonimaként használják, azt állítva, hogy a sajtó felelősséggel tartozik bizonyos társadalmi célok eléréséért, és el-

³ Department for Culture, Media and Sport, Home Office: *Consultation on the Leveson Inquiry and its implementation: Section 40 of the Crime and Court Act 2013 and Part 2 of the Leveson Inquiry*, 2016. november 1.

⁴ Uo., 3, a kulturális miniszter és a belügyminiszter előszava.

⁵ Leveson-jelentés i. m. (1. l.) [1.1], 76.

⁶ Uo., [2.7], 78.

⁷ Uo., [3.1], 78–79.

⁸ Uo., 63–64.

számoltatható, amennyiben kudarcot vall. A sajtószabadság e felfogása, úgy tűnik, olyannyira mélyen gyökerezik a politikai és a közgondolkodásban, hogy szinte magától értetődő. Az érdemi sajtóreform végrehajtásának lehetősége azonban módot ad arra, hogy átgondoljuk e megközelítés megalapozottságát. Védhető-e a felelősség e kinyilatkoztatott teherterele? Mi az, amiért a sajtó felel, és ki felé?

Részben a kommunikációtudományi irodalom egyik jelentős, a „társadalmi felelősség elmélete” néven ismert, a fenti meglátásokat visszhangzó érve adhat választ e kérdésekre.⁹ Eszerint a sajtónak – az egyénekkel szemben – *kötelessége* a tájékozott demokratikus részvétel elősegítése és a (politikai) hatalom ellenőrzés alatt tartása.¹⁰ A sajtószabadságot cserügyletként fogja fel, amelyben a sajtó alkotmányos védelmet kap a társadalmi célok előmozdításáért cserébe.¹¹ A sajtószabadság így egyfajta megbízási viszonyt jelent a polgárok és a sajtó között, avagy a sajtó köteles fenntartani a saját jogvédő képességébe (*public watchdog*) a nyilvánosság által vetett ‘bizalmat’ és ‘hitet’.¹² Ez a ‘közérdekű kötelezettségen’ alapuló felfogás természetessé vált: kiindulópontnak tekinti, hogy a sajtónak ‘el kell látnia’ a feladatát.¹³ Ezt a célulvú megközelítést azonban a nyomtatott sajtó vonatkozásában még nem dolgozta fel kellő mértékben a szakirodalom,¹⁴ ami meglepő, mivel e kötelezettség forrását gyakran bizonyítékok helyett csak feltételezések támasztják alá.

A felelősség kifejezésnek természetesen több lehetséges értelmezése is van. A későbbiekben kifejtettek szerint a kötelesség–felelősség a többi lehetséges értelmezéshez képest a legmagasabb fokú kötelezettségre utal. De még a felelősség fogalmának kevésbé szigorú értelmezései is meg lehetőségen nehezen egyeztethetők össze a sajtószabadsággal. E cikk az ilyen jellegű kérdések vizs-

⁹ A kifejezés eredete: Fred S. SIEBERT – Theodore PETERSON – Wilbur SCHRAMM: *Four Theories of the Press*. Urbana, University of Illinois Press, 1956.

¹⁰ Lásd pl. Randall P. BEZANSON: Whither Freedom of the Press? 97 *Iowa Law Review* (2011–2012) 1259., 1273; Eric BARENDT: Statutory Underpinning: A Threat to Press Freedom? 5(2) *Journal of Media Law* (2013) 189, 191.

¹¹ Az itt tárgyaltak mellett további példák találhatóak a szakirodalom legutóbbi áttekintésében: Andrew KENYON: Assuming Free Speech. 77(3) *Modern Law Review* (2014) 379.

¹² Lásd pl. Nigel G. E. HARRIS: Codes of conduct for journalists. In: Andrew BELSEY – Ruth CHADWICK (szerk.): *Ethical Issues in Journalism and the Media*. London, Routledge, 1992. 66.; Onora O’NEILL: *A Question of Trust*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002. 90–91.; Robert G. NATELSON: Does „The Freedom of the Press” Include a Right to Anonymity? The Original Meaning. 9 *New York University Journal of Law & Liberty* (2015) 160, 187.; Thomas GIBBONS: Building Trust in Press Regulation: Obstacles and Opportunities. 5(2) *Journal of Media Law* (2013) 202, 208–212.

¹³ Lásd pl. Kingsley MARTIN: *The Press The Public Wants*. London, Hogarth, 1947; Cecil KING: *The Future of the Press*. London, MacGibbon & Kee, 1967. 87–94.; Vincent BLASI: The Checking Value in First Amendment Theory. *American Bar Found Research Journal* (1977) 521, 538.; Michael GUREVITCH – Jay G. BLUMLER: Political communication systems and democratic values. In: Judith LICHTENBERG (szerk.): *Democracy and the Mass Media*. New York, Cambridge University Press, 1990. 270.; Denis McQUAIL: *Media Performance: Mass Communication and the Public Interest*. London, SAGE, 1992. 35–36.; Owen M. FISS: *Liberalism Divided*. Boulder, CO., Westview, 1996. 149–150.; Tom O’MALLEY – Clive SOLEY: *Regulating the Press*. London, Pluto, 2000. 1–4, 177–197.; Noam CHOMSKY: *Media Control*. New York, Seven Stories, 2. kiadás, 2002; Robert BEJESKY: Press Clause Aspirations and the Iraq War. 48 *Willamette Law Review* (2011–2012) 343, 393.

¹⁴ A lentebb felsorolt normatív érvek alkalmazhatók az online véleménynyilvánításra és a műsorszórásra is, jóllehet a jogi álláspont összetettebb.

gálata eredményeképpen elutasítja azt az ortodox álláspontot, miszerint a sajtószabadság részét képezné valamiféle 'kötelezettség' vagy 'felelősség' bizonyos célok elérése tekintetében (következésképpen pedig azzal kapcsolatban, hogy a sajtó e célok elérése terén való teljesítménye szabályozható lenne). A következő két pontban előbb megcáfoljuk azt, hogy a kötelesség–felelősség felfogásnak bármilyen jogalapja lenne – akár pozitív jogként vagy akár valamilyen meggyőző normatív igényként –, majd pedig bizonyítjuk, hogy a felelősség fogalmának megengedőbb értelmezései még kevesebb jogi (vagy akár erkölcsi) igazolást nyújthatnak a sajtótevékenység szabályozása céljából kényszerítő erejű büntetések alkalmazása tekintetében. A sajtószabadság teleologikus alapjának elutasításával e két pont bemutatja, hogy a 'sajtó elszámoltathatósága' a Kódex megsértésével okozott kár jóvátételére, nem pedig a helyes viselkedésre vonatkozó kötelezettségnek tekintendő. A sajtó elszámoltathatóságát a társadalmi felelősség elmélete és a meghatározó politikai retorika által javasoltaknál lényegesen megszorítóbban kell értelmezni. A cikk utolsó pontja bemutatja, hogy e megközelítés jelentős következményekkel jár a Kódex kialakítása és a sajtó – Leveson szellemét követő – független szabályozásának terjedelme tekintetében. Álláspontunk szerint tehát e korlátozások a sajtó elszámoltathatósága vonatkozásában a független sajtószabályozáson keresztül a sajtószabadság védőbástyájaként hatnak.

2. A társadalmi felelősség elméletének hiányosságai

2.1. A társadalmi felelősség elméletének természete

Bár számtalan tudományos munka alkalmazza a társadalmi felelősség elméletének általános téziseit (időnként annak megnevezése nélkül), annak legátfogóbb bemutatását az egyesült államokbeli sajtószabadsággal foglalkozó bizottság (Bizottság) 1947-ben megjelent dokumentumai adják,¹⁵ amelyek között kiemelt jelentőséggel bír William Ernest Hocking *Freedom of the Press: A Framework of Principle*, valamint ifj. Zechariah Chafee kétkötetes, *Government and Mass Communication* című munkája. Sem a Leveson-jelentés bibliográfiája, sem azok a szakvélemények nem utalnak a Bizottság munkájára, amikre a jelentés a sajtószabadság bemutatásában támaszkodott,¹⁶ a két jelentés közötti párhuzamok mégis szembetűnőek, a bennük levont következtetések pedig sok tekintetben szinte megkülönböztethetetlenek egymástól.

¹⁵ The Commission on Freedom of the Press: *A Free and Responsible Press*. Chicago, University of Chicago Press, 1947; William Ernest HOCKING: *Freedom of the Press: A Framework of Principle*. Chicago, University of Chicago Press, 1947; Zechariah CHAFEE, Jr.: *Government and Mass Communications*. Chicago, University of Chicago Press, 1947; Llewellyn WHITE – Robert D. LEIGH: *Peoples Speaking to Peoples*. Chicago, University of Chicago Press, 1946; Ruth A. INGLIS: *Freedom of the Movies*. Chicago, University of Chicago Press, 1947; és Llewellyn WHITE: *The American Radio*. Chicago, University of Chicago Press, 1947. Ez a mű a jogászok számára úgy tűnik, elvesztette érvényességét, azonban a kommunikációtudománnyal foglalkozó szakemberek számára hasznos lehet, pl. McQUAIL i. m. (13. lj.); John C. MERRILL: *The Dialectic in Journalism: Toward a Responsible Use of Press Freedom*. Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1989; Claude-Jean BERTRAND: *Media Ethics and Accountability Systems*. New Brunswick, Transaction Publishers, 2000.

¹⁶ L. Leveson-jelentés i. m. (1. lj.) 61–81.

A Bizottság egyik aggálya az volt, hogy a sajtó nem eléggé elkötelezett a nyilvánosság demokratikus döntéshozatalban való részvételének előmozdítása iránt:

„A társadalomnak a napi események pontos és hű bemutatására van szüksége. Tudnunk kell, hogy mi történik a városunkban, régióinkban, hazánkban. [...] Szükségünk van a közügyekre vonatkozó észrevételek cseréjére és a kritika megfogalmazását lehetővé tevő piactérre. Újra kell teremtenünk – mégpedig óriási léptékben – a két évszázaddal ezelőtti falugyűléseket jellemző nyílt vitákat. [...] Tisztáznunk kell a közösségünk és a többi közösség céljait és eszméit. [...] E szükségletek azonban kielégítetlenül maradnak. A sajtóhíreket torzítja az elsőségre, újdonságra, szenzációra helyezett hangsúly, valamint a tulajdonosok öns érdekei és az érdekcsoportok is.”¹⁷

A fenti érvelés egybecseng a deliberatív demokráciával foglalkozó diskurzussal, amely szintén a tájékozott döntéshozatal fontos elemének tekinti a sajtót.¹⁸ Hocking e hiányosságokat a fizetett nyilvánosság alamuzsi befolyásának és a közönség igényeinek kiszolgálására való törekvésnek tudta be, amelyek megakadályozták, hogy a sajtó képes legyen fontos eseményekkel kapcsolatban pártatlanul fellépni.¹⁹ A Bizottság ennél fogva megállapította, hogy a sajtó által folytatott kommunikáció annak kifogásolható minősége miatt cserben hagyta a társadalmat: „A sajtó jellemzően túlságosan sokat foglalkozik a hétköznapi emberek életével semmilyen kapcsolatban nem álló történetek és képek közlésével. Ennek igen gyakran értelmetlenség, laposság, torzítás és az egymással kizárólag e médiumokon keresztül kapcsolatban álló csoportok közötti félreértés az eredménye.”²⁰

A társadalom szükségleteinek kielégítéséért való felelősség Hocking szerint abból ered, hogy a „hírek teljessége és csorbítatlan hitelessége” „alapvető társadalmi érdek”:

„A szerkesztők és kiadók véleménynyilvánításhoz való jogához a nyilvánosság ahhoz való jogának kell kapcsolódnia, hogy a közügyekkel kapcsolatos döntések meghozatalához szükséges lényeges és valódi tényeket szolgáltatassanak számára. [...] A sajtó szabadsághoz való jogától eddig is elválaszthatatlan volt a nyilvánosság szabad sajtóhoz való joga; a közérdek azonban már túlhaladt ezen, és a nyilvánosság ma már *megfelelő sajtóhoz* való joggal rendelkezik.”²¹

A magánszemélyek és a nyilvánosság jogainak a fentiek szerinti összefonódása alapján a nyilvánosságnak joga van „elvárni, [...] hogy a szerkesztői döntéseket [...] a nyilvánosság érdekeinek megfelelően, ne pedig csupán személyes elköteleződésre, kedvenc ügyek előmozdítására,

¹⁷ Commission on Freedom of the Press i. m. (15. lj.) 67–68.

¹⁸ Lásd pl. John RAWLS: *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press, 2005. Ugyanakkor a deliberatív demokrácia elméletében nincs olyan szükségszerű kapcsolat a sajtószabadság és a polgárok tájékozottsága között, amely indokolná a sajtó tekintetében egyfajta kötelezettség kimondását. A deliberatív demokráciával ezért a továbbiakban nem foglalkozunk.

¹⁹ HOCKING i. m. (15. lj.), 40–46.; megjegyzendő, O'Neillnak a Leveson-vizsgálathoz adott nyilatkozata szerint a nyilvánosságnak joga van a „megfelelő” sajtóhoz, l. a 8. lj.-et.

²⁰ The Commission on Freedom of the Press i. m. (15. lj.) 68.

²¹ HOCKING i. m. (15. lj.) 168–169. (kiemelés az eredetiben).

vagy akár szerkesztői szabályokra tekintettel hozzák meg.”²² A társadalmi felelősség elmélete szerint tehát a sajtó nem a (tényszerűen pontos információként értett vagy a filozófiai értelemben vett) igazság, hanem valamely *konkrét* igazság közzétételére köteles. A sajtónak csakis a szükséges információkat kell közzé tennie, semmi többet.

A Bizottság következtetése szerint az állam, vagy valamely nem állami szerv, szükség esetén jogosult beavatkozni a tájékozott és polgári módon gondolkodó állampolgársághoz fűződő társadalmi cél elérése érdekében.²³ Chafee szerint ennek biztosításához a negatív szabadság nem elegendő, mivel: „Az állami korlátok pusztá hiánya nem biztosítja, hogy az újságok és más kommunikációs eszközök betöltsék a nekik szánt *megfelelő* szerepet abban a társadalomban, amely elérésére törekszünk. Emellett pozitív intézkedésre is szükség van akár az állam, akár a módszerek és tartalom befolyásolására képes más személyek részéről.”²⁴ A Bizottság hangsúlyozta, hogy ez nem gyengíti meg azt az alapelvet, hogy az állam nem tehet különbséget értékes és értéktelen véleménynyilvánítás között.²⁵ Chafee megfogalmazásában: „az állam meghatározhat olyan jártékszabályokat, amelyek előmozdítják, nem pedig korlátozzák a véleménynyilvánítás szabadságát.”²⁶

A sajtószabadság teleologikus felfogására támaszkodva a Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a sajtó ‘megfelelő működésének’ biztosításához jogszerű a szabályozás, megállapítva ezzel, hogy a sajtószabadsággal vissza is lehet élni a nem megfelelő teljesítés révén, pl. a tények elferdítésével, szabálytalanságokkal, a hatalommal való visszaélés kivizsgálásának elmulasztásával stb. Ebben az értelemben a társadalmi felelősség elmélete két ellentétes álláspont, a szabadság tézise és a felelősség antitézise dialektikus eredményének tekinthető.²⁷

Mind ez idáig érdemben még nem kérdőjelezték meg a társadalmi felelősség elméletének mint a sajtó szabadságának és elszámoltathatóságának természetére vonatkozó normatív vagy elméleti igény megalapozottságát. A nyomtatott sajtó esetében például nem vizsgálták még kellő alaposással azt a kérdést, hogy *magánszervezetek* adott csoportját miért terheli (vagy kel-

²² Uo., 157. Hocking szerint a pozitív jogból is levezethető ilyen jog, 170–174. Hasonló érvelés található pl. LICHTENBERG i. m. (13. lj.), valamint legutóbb KENYON i. m. (11. lj.). Vö. John C. NERONE (szerk.): *Last Rights: Revisiting Four Theories of the Press*. Urbana, University of Illinois Press, 1995, felvetve azt, hogy a Bizottság és Hocking munkája esetleg túlságosan is homályos ahhoz, hogy erkölcsi jogosultságnál bármi többet megalapozzon, 93–100.

²³ Lásd pl. HOCKING i. m. (15. lj.) 157, 169–170; CHAFEE i. m. (15. lj.) 471–475.

²⁴ CHAFEE i. m. (15. lj.) 471. (kiemelés tőlem).

²⁵ Lásd pl. Frederick SCHAUER: *Free Speech: A Philosophical Enquiry*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982.

²⁶ CHAFEE i. m. (15. lj.) 475.; l. még HOCKING i. m. (15. lj.) 129.: „A játékszabályokat a játékmenet tisztességének fokozása érdekében előíró vagy módosító személyek nem azt határozzák meg, hogy ki nyerjen, hanem a játékosok és megfigyelők szabadságát mozdítják elő.” Hasonló álláspontot képvisel James CURRAN – Jean SEATON: *Power Without Responsibility*. London, Routledge, 5. kiadás, 1997. 369.: „Ha a kiadók nem fogadják el a kötelező önszabályozást, akkor e jogköröket jogszabályok által kell biztosítani” [ezt az álláspontot a jelenlegi 7. kiadás (2010) nem osztja].

²⁷ Lásd MERRILL i. m. (15. lj.).

lene, hogy terhelje) a társadalmi célok előmozdítására irányuló *állami* kötelezettség.²⁸ A jelenlegi politikai környezetben – amikor a Charta az Egyesült Királyságban első alkalommal teszi lehetővé független sajtószabályozók piacának létrehozását – e kérdéssel foglalkozni kell. A sajtószabályozás korlátainak világosabb és pártos propagandától mentes²⁹ megértése a sajtó elszámoltathatósága és a sajtószabadság felfogásának megfelelő elméleti keretbe foglalásától függ.

Ehhez elengedhetetlen a kötelezettséget középpontba állító felfogás pontos megértése. A kötelezettség természetesen tekinthető társadalmi intézménynek (pl. ígéretből, akár önkéntességre vonatkozó ígéretből származó köteletségnek) és jogi intézménynek is (pl. a megbízottak, ügyvédek, orvosok bizalmi kötelezettségei). E kétfajta kötelezettség metafizikai alapja azonban igen eltérő. A társadalmi kötelezettség nem több az erkölcsi köteleésnél, amelyet a kötelezett saját belátása szerint – jóllehet társadalmi vagy akár gazdasági következmények viselése mellett – megszeghet, visszavonhat vagy módosíthat. A következő rész kérdőre vonja a kötelezettséget mint jogi értelemben vett kötelezettséget, vagy a piaci erők működése által érvényre juttatott erkölcsi köteleéséget középpontba állító felfogás kiindulási pontját.

2.2. A jogi értelemben vett kötelezettség

John Austin szerint a kötelezettség fogalmát a kapcsolódó parancs és szankció fogalmakkal együtt lehet megérteni.³⁰ Ha azt szeretnénk, hogy a független sajtószabályozás valódi jelentőséggel bírjon (megakadályozza a károkozást), akkor a szabályozónak képesnek kell lennie kényszerítő erejű szankciók alkalmazásával érvényre juttatnia az adott kötelezettséget. E körbe tarthat – a Charta szerint is – bírság kiszabása, bocsánatkérés és helyreigazítás közzétételének előírása, valamint azok tartalmának meghatározása. Ha a köteleéséget jogi értelemben vett kötelezettségnek tekintjük, ahol a nem teljesítést vagy nem megfelelő teljesítést jogkövetkezménynek kell követnie, akkor racionális igazolást kell nyújtanunk a kényszerítő erő alkalmazásának alátámasztására, aminek a pozitív jogból megismerhetőnek, vagy empirikus adatok vagy normatív érvelés alapján felismerhetőnek kellene lennie. Látni fogjuk azonban, hogy ez az igény jobb esetben is bizonytalan, rosszabb esetben pedig illuzórikusnak tekinthető.

A társadalmi felelősség elmélete, azáltal, hogy közfeladatot tulajdonít neki, olyan értékekkel itatja át a sajtószabadság fogalmát, mint például nyíltság, méltányosság, részvétel, pártatlanság, elszámoltathatóság, tisztesség és észszerűség, amelyeket a közigazgatási jogászok állami testületekkel társítanak.³¹ Ez a gondolatmenet – többek között – a miniszterek felelősségével

²⁸ Más kérdések is felmerülnek, pl. az, hogy a szabályozó képes-e érdemben értékelni a sajtó társadalmi célok elérése terén nyújtott teljesítményt, vagy azt, hogy e társadalmi célok iránti nagyobb odaadás a társadalom előnyére válna-e. Ezek fontos kérdések (és indokolt szkeptikusan viszonyulni hozzájuk), azonban feleslegessé válnak akkor, ha a köteleéség létét nem sikerül alátámasztani.

²⁹ L. pl. Press freedom in Britain is under attack – again. *The Spectator*, 2016. december 31.; Daily Mail Comment: After 300 years, the freedom of Britain's Press is in peril. YOU can save it. *The Daily Mail*, 2017. január 9.; Gordon RAYNER: Investigative journalism to be 'stopped dead in tracks' by 'menacing' laws after Leveson Inquiry. *The Independent*, 2015. október 15.

³⁰ John AUSTIN: *The Province of Jurisprudence Determined*. New York, Prometheus Books, [1832] 2000. 14–15.

³¹ Michael TAGGART (szerk.): *The Province of Administrative Law*. Oxford, Hart, 1997. 3.

kapcsolatban felmerülő kötelességfogalmat másolja. Abban az összefüggésben a kényszerítő erő törvényen vagy politikai nyomásyakorláson keresztül történő alkalmazását a cselekvésre való kötelezettség indokolja. A köztisztviselők a polgárok által rájuk bízott hatalmat gyakorolják, érthető tehát, hogy esetükben a szakirodalom gyakran szinonimaként kezeli a felelősség és elszámoltathatóság fogalmakat.³² A törvényhozás és az igazságszolgáltatás azáltal tartja ellenőrzése alatt a végrehajtó hatalmat, hogy a miniszternek parlamenti bizottság vagy bíróság előtt kell számot adnia a tetteiről, ahol adott esetben megállapíthatják a felelősségét. Azonban még itt is tetten érhető a felelősség és elszámoltathatóság fogalma közötti különbség, mivel – John Braithwaite szerint – a felelősség „valamilyen helyes dolog megtételére való kötelezettséget” jelent, míg az elszámoltathatóság azt jelenti, hogy „valamely dologról a nyilvánosság előtt számot kell adni”.³³ Ha a kötelesség–felelősség nem azonos az elszámoltathatósággal, akkor a sajtót miért terhelné kötelesség? A végrehajtó hatalom visszaéléseivel szembeni alkotmányos biztosítékok rögzítése végső soron nem állítható analógiába a sajtószabadsággal. A nyilvánosság tagjai nem ruháznak semmilyen hatalmat a sajtóra azért cserébe, hogy újságot olvassanak.

Nem könnyű meghatározni a jót cselekvés kötelességének forrását. Nem mondhatjuk például, hogy a kötelezettség a Kódex hatálya alá tartozás tényéből fakadna, mivel – Raz meglátása szerint – kötelezettség (a szó valódi értelmében) nem keletkezhet valamely bírói vagy szabályozói cselekménytől függetlenül (azaz amikor a jóvátételre vonatkozó parancsot bíróság vagy a szabályozó adja).³⁴ A sajtó tehát nem köteles mások magánélethez való jogát tiszteletben tartani; köteles azonban bocsánatot kérni, ha például a szabályozó megállapítja a Kódex magánéletre vonatkozó rendelkezéseinek sérelmét, vagy köteles kártérítést fizetni, ha arra bíróság utasítja.

A pozitív jog sem szolgál számottevő bizonyítékkal e tekintetben. Ígéretes meglátások merültek fel azonban a *Jersild v. Denmark* ügyben: „a [sajtó] [...] feladata az, hogy közérdekű információkat és gondolatokat tegyen közzé. Azonban nemcsak a sajtó feladata azok közzététele, hanem a nyilvánosságnak is joga van hozzájuk férni. Ellenkező esetben a média képtelen lenne ellátni a »nyilvánosság őre« (*public watchdog*) létfontosságú feladatát.”³⁵ A későbbi ügyekben az ilyen információk „közzétételeire vonatkozó kötelezettségként” hivatkoztak erre az elvre, bár e kötelesség terjedelmét nem határozták meg pontosan. De lehetséges, hogy itt nem a társadalmi felelősség elméletének jogi elismeréséről van szó. Az elv csak olyan esetekben merül fel, ahol valamely szélsőséges álláspont közzétételét büntetés követi.³⁶ A rasszista nézeteket bemutató

³² Lásd pl. Paul CRAIG – Adam TOMKINS (szerk.): *The Executive and Public Law*. Oxford, Oxford University Press, 2006. 39.; Michael W. DOWDLE (szerk.): *Public Accountability: Designs, Dilemmas and Experiences*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006. 22.; Diana WOODHOUSE: The Reconstruction of Constitutional Accountability. *Public Law* (2002) 73.

³³ John BRAITHWAITE: Accountability through Restorative Justice. In: Michael W. DOWDLE (szerk.): *Public Accountability: Designs, Dilemma and Experiences*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006. 44. Hasonló leírás található: WOODHOUSE i. m. (32. l.) 77–79.; Gavin DREWRY: The Executive: Towards Accountable Government and Effective Governance? In: Jeffrey JOWELL – Dawn OLIVER (szerk.): *The Changing Constitution*. Oxford, Oxford University Press, 6. kiadás, 2007. 199.

³⁴ Joseph RAZ: *From Normativity to Responsibility*. Oxford, Oxford University Press, 2011. 255.

³⁵ (1995) 19 EHRR I, [31].

³⁶ L. pl. *The Observer and the Guardian v. UK* (1992) 14 EHRR 153; *De Haes & Gijssels v. Belgium* (1998) 25 EHRR I; *News Verlags GmbH & Cokj v. Austria* [2002] ECDR 21; *Bergens Tidende and Others v. Norway* (2001) 31 EHRR 16; *Delfi AS v. Estonia* [2015] EMLR 26.

dokumentumfilmeseket érintő *Jersild*-ügyben például az Emberi Jogok Európai Bírósága a sajtónak kedvező határozatot hozott, megállapítva, hogy a fiatalok rasszizmussal kapcsolatos tájékozottságának bővítése a köz érdekében áll. Ebben az értelemben a kötelesség fogalma egyfajta apológiaként működik: a sajtó nem marasztalható el mások uszító megjegyzéseinek közzététele miatt, ha azt valamely közérdekű ügyre való figyelemfelhívás céljával teszi. Kétségtelen, hogy az elvet nem használták pozitív módon a sajtó elmarasztalása céljából. Rendes körülmények között a sajtó jogait az egyének szabad szóláshoz való jogával egyenlően kezelik.³⁷

Ismert álláspont, hogy a sajtó nem várhat különleges mentességeket az államtól anélkül, hogy új feladatok ellátását vállalná.³⁸ Amikor a sajtóval foglalkozó harmadik királyi bizottság úgy határozott, hogy „a sajtóra nem vonatkozhatnak különös szabályok, és az egyszerű polgárokhoz képest a sajtót nem illethetik meg különleges privilégiumok, illetve nincs kivételezett helyzetben”, Geoffrey Robertson indulatosan állította, hogy a bizottság álláspontja „hemzseg a hibáktól”, mivel szerinte tény, hogy a sajtóra különös szabályok vonatkoznak, amelyekért cserébe különböző privilégiumokat élvez.³⁹ De Robertson bizonyára túloz. Bár valóban léteznek különös szabályok, pl. áfamentesség, kevés jogszabály vonatkozik önmagában a sajtóra.⁴⁰ A hírek összegyűjtésével nyilvánvalóan leginkább összefüggő jogszabályi rendelkezések, pl. az adatigénylés szabadságával kapcsolatos szabályok, nem kizárólag a sajtóra vonatkoznak. Az 1998. évi adatvédelmi törvény 32. §-ára (ami különös védelmet biztosít a közérdeket szolgáló azon újságírói, irodalmi vagy művészi jellegű megnyilvánulások számára, amiket a törvény rendelkezései egyébként tiltanak) „bárki” hivatkozhat. A bíróságok megsértéséről szóló 1981. évi törvény ehhez hasonlóan a források védelméhez való jogot általános jelleggel rögzíti, hacsak a nemzetbiztonság, az igazságszolgáltatás és a közrendvédelem vagy a bűn megelőzése nem indokolják a forrás felfedését.

Természetesen léteznek előírások, amelyek közvetlenül a sajtó funkcióit érintik. A rendőrségről és bizonyítékokról szóló 1984. évi törvény rögzíti, hogy újságírás céljából megszerzett vagy készített anyagok átadásának kikényszerítéséhez bírósági végzés szükséges. E rendelkezés azonban nem a sajtónak mint olyannak kedvez. Hivatkozhatnak erre a szabályra a szabadúszó újságírók, így – kiterjesztőleg értelmezve a szabályt – az amatőr újságírók is. Az *R (BSkyB and Others) v. Chelmsford Crown Court* ügyben Moses főbíró a lehető legszélesebb értelemben bemutatva a törvény 10. §-án alapuló igényeket, megállapította, hogy ezek a szabályok nem a sajtót megillető jognak, hanem „az információ terjesztéséhez való alapvető jognak” tekintendők.⁴¹ A privilégium látszata így megtévesztő, mivel az mindössze a rendőri intézkedés jogszerűségét biztosítja, ahogyan az az *Entick v. Carrington* ügyben is történt.⁴² Ugyanez igaz a bünszerveze-

³⁷ Lásd pl. *AG v. Guardian Newspapers Ltd.* (No 2) [1990] 1 AC 109, 183; *Steel & Morris v. UK* (2005) 41 EHRR 22, [89]–[90].

³⁸ Jerome A. BARRON: *Freedom of the Press for Whom?* Bloomington, Indiana University Press, 1973. 18.; l. még HOCKING i. m. (15. lj.) 46.

³⁹ L. O'Malley és Soley eszmefuttatását, O'MALLEY–SOLEY i. m. (13. lj.) 181–182.

⁴⁰ L. még Ian GRAM: *Citizen Journalists*. Cheltenham, Edward Elgar, 2015. 112–143. Cram családottságát fejezi ki amiatt, hogy a rágalmazásról szóló 2013. évi törvény a közérdek szolgáltatára hivatkozva messzebb is mehetett volna a blogerek érdekeinek védelme terén, 139–143.

⁴¹ [2012] EMLR 30, [35].

⁴² (1765) 19 State Tr 1029.

tekről és a rendőrségről szóló 2005. évi törvény (és a bizonyítékokról szóló törvény) házkutatási parancs kérésének lehetőségére is. Az újságírók által jogszabályi előírások alapján élvezett előjogok nem intézményi, hanem kontextuális jellegűek, és az anyagi jogra összpontosítanak: a cselekedetet, nem pedig a cselekvő személyt védik.

A sajtóra vonatkozó különös jogszabályok léte azonban nem elegendő a kötelezettség fennállására vonatkozó normatív igény számára. Bizalmatlannak kell lennünk minden olyan feltételezett állami hatáskörrel szemben, amely a szabadságot kötelelességre váltja. Az államnak hagyományosan érdeke a sajtó szabályozása, hiszen hasznára válik, ha mérték nélkül gátolja a bírálat lehetőségét. Legyenek mégoly nemesek a céljai, a kormány provokálja (vagy másképpen: megengedi) azt a fenyegetést, hogy az előjogok esetleg visszavonhatók, ha az állam elégedetlen. E veszély észrevétlenül válhat valósággá, ha sikerül kihasználni a társadalmi felelősség elmélete által a modern sajtó felelőtlen hatalma, mohósága és önzősége miatt a sajtóval szemben felkorbácsolt ellenérzéseket, és ezáltal semlegesíteni a sajtó iránti rokonszenv érzését. Claude-Jean Bertrand például kijelentette, hogy „a média célja nem lehet pusztán a pénzcsinálás”,⁴³ míg Judith Lichtenberg azzal kapcsolatban emelt kifogást, hogy „miért [kellene] elfogadnunk a tulajdonjogok önkényes felfogását? [...] A magánhatalom súlyos fenyegetést jelent a sajtó függetlenségére és integritására nézve.”⁴⁴ Az ilyen nézetek az állam indítékaival kapcsolatos megelégedést táplálják, a kegyetlen állam és az azzal szemben bátran kiálló sajtó hagyományos szembeállításának megfordításával pedig figyelmen kívül hagyják az állami fellépésből fakadó veszélyeket. Egyes kiadványok ugyan megfelelnek a sajtóról alkotott fenti elképzeléseknek, de mindez befolyásolhatja – és hamis színben tünteti fel – a helyi és a még szűkebb területekkel foglalkozó, a helyi törvényes hatalom megfigyeléséért küzdő sajtót is.⁴⁵

Hasonlóképp, a társadalmi felelősség elmélete szerint „az önkormányzás és a szabad sajtó elválaszthatatlan egymástól”.⁴⁶ E teleologikus elemzés nem következik azonban *a priori* abból az állításból, hogy a szabad sajtó a demokrácia fémjele. Nyilvánvaló, hogy az értelmes gondolatok cseréje és megosztása felett gyakorolt állami cenzúra vagy előzetes engedélyeztetés aláássa a demokráciát. Ez azonban nem feltételez kölcsönösséget: a sajtót a számára biztosított szabadságért cserébe nem szabad kötelezni a demokratikus önkormányzás ügyének előmozdítására. Nem az állam feladata a sajtó céljának meghatározása – még az is lehetséges, hogy a sajtónak nincs is célja: létezése végső soron a piacgazdaság működésének függvényében alakul. Jóllehet sajtószabadság mellett a demokrácia virágozhat, nem állíthatjuk, hogy virágoznia is *kell*, vagy egyáltalán, hogy virágozni *fog*. John Stuart Mill szerint például az érvelés negatív előfeltevésekből indul ki – abból, hogy a társadalom és az egyén nem gyarapodhat akkor, ha nem biztosítunk védelmet a gondolatok és eszmék számára a jogtalan befolyással szemben. De Mill azt nem szavatalta, hogy a társadalom pusztán az egyéniség tolerálása révén gyarapodna – ez a jobb oktatás és az önfejlesztés jelentősége iránti fogékonyságtól függ.⁴⁷ Továbbá, e kiváltságok egy mű-

⁴³ BERTRAND i. m. (15. lj.) 3.

⁴⁴ LICHTENBERG i. m. (13. lj.) 120 és 127.

⁴⁵ MARTIN MOORE: *Addressing the Democratic Deficit in Local News through Positive Plurality*. London, Media Standards Trust, 2014 október.

⁴⁶ HOCKING i. m. (15. lj.) 12.

⁴⁷ JOHN STUART MILL: *A szabadságról*. Budapest, Századvég – Readers International, 1994. 2. fejezet.

ködő demokráciában az állammal szembeni elvárásokról szólnak: a szabad szóláshoz fűződő közérdeket kizárólag a beavatkozáshoz fűződő magasabb közérdek múlhatja felül. Kétszínűség azt mondani, hogy a sajtószabadság szükséges demokratikus biztosíték, de egyúttal lehetővé tenni az állam számára, hogy a szabályozáson keresztül elnyomja a sajtót.

Ha a sajtó köteles *volna* társadalmi célokat előmozdítani (különösen pedig köteles volna az ilyen érdekeket saját érdekei elé helyezni), akkor a szabályozó elmarasztalhatja egyes újságokat amiatt, hogy az egyik hírt a másikinál kiemeltebb módon kezelik, vagy egyes hírekkel egyáltalán nem foglalkoznak. Wesley N. Hohfeld kifejezésével, a társadalmi cél szolgálatára való kötelezettség az adott kötelezettség érvényesítésére való jogot hoz létre (valaki más oldalán).⁴⁸ Akkor aztán a szabályozónak módja lenne pl. megbüntetni egy újságot, ha az nem emel szót a legnagyobb hirdetője ellen annak hatalmi visszaélései miatt. Az ilyen jellegű szabályok nem egyeztethetők össze a szerkesztői autonómia és a pártossághoz való jog fogalmaival. Ha a szerkesztői autonómia felhatalmazza a szerkesztőt arra, hogy meghatározza, „miket érdemes megvizsgálni”,⁴⁹ akkor védelmet kell nyújtania a szerkesztő belátásának is, beleértve a pénzügyi érdekeket szem előtt tartó pragmatikus döntéseket is. Owen M. Fiss pl. azt állítja, hogy a szerkesztői autonómia védelembe vehető, „ám csak akkor, ha az gazdagítja a közéleti kérdések megtárgyalását. Az autonómia azonban éppenséggel fel is áldozható, ha például egyesek megnyilatkozásai másokat elhallgattatnak, vagy szisztematikusan torzítják a közbeszédet.”⁵⁰ Ez azt a látszatot kelti, hogy a beavatkozáshoz való jog nem populistá, hanem paternalista. Nem vehetjük szó szerint azt az elképzelést, hogy a kisebbségi vélemények elnyomása mindenki számára káros lenne, hiszen Fiss nem azt állítja, hogy a demokrácia, pluralizmus és egalitarizmus dominanciája kárt okozott a társadalomnak azzal, hogy a nihilizmust, anarchizmust és fasizmust a végletekbe kényszerítette. Amit Fiss vélhetően mondani akart, összhangban áll Alexander Meiklejohn álláspontjával, aki szerint „nem az a fontos, hogy mindenki elmondhassa a magáét, hanem az, hogy minden fontos dolgot el lehessen mondani.”⁵¹ Szó szerint értve, ez a felvetés *petitio principii*, mivel egyfajta archimédeszi felsőbbrendűséget előfeltételez, amiben a szabályozó ki tud lépni az ismert világból, és meg tudja ítélni, hogy mi az, amit érdemes elmondani. De ennél gyakorlatiasabban olvasva is, ez azt állítja, hogy a sajtónak – a szabályozó felügyelete alatt – számba kellene vennie minden lehetséges nézőpontot, és értékelnie kellene, hogy melyik fontos a vitához – tekintet nélkül a saját pénzügyi érdekeinek bármiféle sérelmére.

⁴⁸ Wesley Newcomb HOHFELD: Fundamental legal conceptions as applied in judicial reasoning. 23 *Yale Law Journal* (1917) 757.

⁴⁹ C. Edwin BAKER: *Human Liberty and Freedom of Speech*. New York, Oxford University Press, 1989. 253–255.

⁵⁰ Owen M. FISS: *Megosztott liberalizmus. A szólásszabadság és az állambatalom sokféle arca*. [HAMMER Ferenc ford.] Budapest, CompLex, 2013. 58.

⁵¹ Alexander MEIKLEJOHN: *Political Freedom: The Constitutional Powers of the People*. New York, Oxford University Press, 1960. 26.

2.1.3. A társadalmi igény értelmében vett kötelesség

A kötelességre vonatkozó igény másik lehetséges értelmezése, hogy a kötelességet társadalmi vagy erkölcsi intézményként fogjuk fel, amelyet a piaci erők érvényesítenek. Ily módon a szabályozó – egy másik kommentátor megfogalmazása szerint – „olyan ideális szabályokat dolgozna ki, [...] amelyek betartására a szakmabelieknek törekedniük kéne, noha gyakran nyilvánvaló, hogy azokat lehetetlen elérniük.”⁵² A szabálykövetés biztosítása érdekében kényszerítő erő alkalmazása helyett a szabályozó folyamodhatna a nyilvános elmarasztalás eszközéhez is. Az érintettek pedig azokat várhatóan komolyan vennék, ha létezne ebbe az irányba terelő piaci ösztönző vagy elkerülhető piaci elrettenés.⁵³ Ezen értelmezés alapján valamelyest összeegyeztethetőnek látszik egymással a magánfelek gazdasági jogai és a nyilvánosság felé fennálló kötelesség. A sajtóorgánumok tulajdonosai továbbra is szabadon gyakorolhatnák tulajdonosi, azaz az irányítás-hoz, fogyasztáshoz, bevétel eléréséhez, munkavállalók utasításához és az eszközök elidegenítéséhez fűződő jogait, de kötelesek lennének ezt úgy megtenni, hogy kielégítsék a fogyasztók elvárásait, ha meg kívánják őrizni piaci részesedésüket.⁵⁴

Meglehetősen kétséges azonban, hogy léteznek ilyen piaci ösztönzők vagy visszatartó tényezők. Az általános álláspont az, hogy a sajtót gyakran korholják a felületesen ellenőrzött hírek újrahasonosításáért, amelyek végül veszélyes mítoszokat is teremthetnek,⁵⁵ a szenzációhajhászt előtérbe helyező erkölcsi romlottságért,⁵⁶ és elvek követése helyett a nyereség hajszolásáért.⁵⁷ E kifogásokat erősíti a paternalista elgondolás, miszerint a sajtó azért vall folyamatosan kudarcot, mert nem a jóra használja a hatalmát. De mit kellene tennie a sajtónak korunk intellektusellenes környezetében? Azoknak elfogadható az a jóléti (*welfarist*) gondolat, hogy a piac jutalmazza a józanságot, ha a sajtó lépéseket tesz ez ügyben, akik gazdaságilag semmit sem veszítenek, ha ez a kockázatos vállalkozás elbukik. A társadalmi felelősség elmélete szerinti elvárás, miszerint az újságoknak valamilyen kollektivistá agendát kéne saját érdekeik elé helyezniük, ahogy Milton Friedman mondta, hibás: „kényszerítik az embereket, hogy saját érdekeik ellen cselekedjenek. Kívülről értékeivel helyettesítik a résztvevők értékeit; vagy úgy, hogy egyesek közlik a többiekkel, hogy mi jó nekik, vagy úgy, hogy a kormány elvesz egyesektől, hogy másoknak adjon.”⁵⁸ A pénzügyi veszteségek ugyan csökkenthetők vagy akár ki is küszöbölhetők, ha egy állami alap segíti a sajtót a köz felé fennálló kötelessége teljesítésében,⁵⁹ nem vehetjük biztosra, hogy a társadalmi cél megvalósul (a vonatkozó nyilvánosságtól nem várható, hogy általa nem kedvelt megnyilvánuláshoz kedvezően viszonyuljon). E kérdéssel a későbbiekben részletesebben

⁵² BERTRAND i. m. (15. lj.) 46.

⁵³ Lásd Charles L. SCHULTZE: *The Public Use of Private Interest*. Washington, The Brookings Institution, 1977, a parancson és ellenőrzésen alapuló szabályozás alternatívájaként használt piaci ösztönzőkkel kapcsolatban.

⁵⁴ L. pl. Yoram BARZEL: *Economic Analysis of Property Rights*. New York, Cambridge University Press, 1989.

⁵⁵ Nick DAVIES: *Flat Earth News*. London, Chatto & Windus, 2008.

⁵⁶ Tom GOLDSTEIN: *The News At Any Cost*. New York, Simon and Schuster, 1995.

⁵⁷ S. J. TAYLOR: *Shock! Horror! The Tabloids in Action*. London, Bantam, 1991.

⁵⁸ Milton FRIEDMAN: *Kapitalizmus és szabadság*. [Suzanne M. BÖSZE ford.] Budapest–Bradenton, Akadémiai–MET, 1996. 217.

⁵⁹ L. LICHTENBERG i. m. (13. lj.) 126–128.

foglalkozunk. Ahogyan már korábban is felmerült, mélységesen bizalmatlannak kell lennünk azzal kapcsolatban, hogy az állam valóban képes ilyen alapot létrehozni a sajtószabadság jogtalan befolyásolása nélkül.

A kötelesség társadalmi igényként történő felfogása veszélybe sodorja továbbá a sajtóreform célkitűzéseit is. Ha valóban biztosítani szeretnénk, hogy a sajtó a jövőben – Leveson megfogalmazásában – „ne okozzon valódi kárt az embereknek”, akkor e cél eléréséhez a kényszerítő erő alkalmazása jelenti a legmegfelelőbb eszközt. A (bizonytalan) piaci erőkre hagyatkozva nem jutunk egyről a kettőre, inkább eltávolodunk a céltól. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem léteznek piaci visszatartó tényezők: a *News of the World* című bulvárlapot bojkottáló hirdető megbukttatták az újságot, és a Stop Funding Hate kampánycsoport is sikerrel győzött meg vállalkozásokat, hogy ne hirdessenek bizonyos újságokban. Stratégiaként azonban ez a megközelítés erőtlen. Például a sajtóval foglalkozó panaszbizottság (Press Complaints Commission) következetesen elmarasztalta a diszkriminatív tartalmat közlétező – így a fajra,⁶⁰ nemre,⁶¹ nemi önazonosságra⁶² vonatkozó pejoratív kifejezéseket használó – újságokat, és a diszkrimináció miatt bepanaszolt csoportokat még akkor is megfeddte, ha nem volt felhatalmazva arra, hogy a panasznak helyt adjon: „[a] Bizottság a múltban már hangsúlyozta mély meggyőződését azzal kapcsolatban, hogy az újságoknak nem szabadna faji gyűlölködést szítani. [...] A modern társadalmakban nincs helye diszkriminációnak, a Bizottság pedig kész szigorú cenzúrával sújtani bármilyen újságot, amit rasszista tartalom közlétezőjében bűnösnek találnak.”⁶³ Mégis, e kijelentések alig gyakoroltak értékelhető hatást a sajtó diszkriminációhoz való hozzáállására, amit jól mutatnak a Leveson-jelentés kapcsán összegyűjtött bizonyítékok (lásd később) és az a tény, hogy a független sajtóügyi szervezet (Independent Press Standards Organisation, IPSO) változatlanul kénytelen hasonló ügyekkel foglalkozni.⁶⁴

2.1.4. Következtetések

Ebben a részben azt igyekeztünk bemutatni, hogy az az álláspont, miszerint a sajtó köteles lenne a demokráciát szolgálni, nem állja ki a tüzetes vizsgálat próbáját. A sajtónak nincsen olyan célja, amibe a független sajtószabályozás legitimációja kapaszkodhatna. A kifejtettek szerint látható, hogy a szabad sajtó hiánya a demokrácia ellenében hat, azonban e kötelesség nem kölcsönös: a sajtó nem köteles demokratikus érdekeket szolgálni. Ilyen kötelezettség léte nem egyeztethető össze a pártosságához való joggal és a szerkesztői szabadsággal, és különösképp nem vezethető vissza a sajtóorgánumok tulajdonosainak gazdasági szabadságára.

⁶⁰ *Anne Peck v. Time Out*, Report 40.

⁶¹ *Clare Balding v. Sunday Times*, 2010.

⁶² *Ms Keira McCormack v. Sunday Life*, Report 80.

⁶³ *Asylum Rights Campaign and Others v. Daily Mail*, Report 50.

⁶⁴ L. pl. 00572-15 *Trans Media Watch v. The Sun*.

3. A sajtó felelősségének meghatározása

Ha a sajtó nem köteles üdvös módon eljárni, akkor félrevezető-e azt mondani, hogy a sajtó elszámoltathatósága felelősséghez fűződő kötelezettséget jelent, illetve arra is kiterjed? E felelősséghez való igény megkülönböztető-e? Amint már korábban megjegyeztük, a Leveson-jelentés és a Home Office és a Department of Culture, Media and Sport tanácskozása egyaránt kitért a sajtó abbéli köteletségére, hogy felelősségteljes módon járjon el. Ez a rész a sajtószabadságot korlátozó jogi vagy erkölcsi értelemben felfogott, ám kevésbé szigorú felelősségi mércékkel foglalkozik.

Herbert L. A. Hart és mások nyelvfilozófiája bizonyítja, hogy a 'felelősség' kifejezés túlterjed a kötelesség (vagy Hart megfogalmazásában: szerep-felelősség) fogalmán.⁶⁵ Colin Turpin pl. a 'felelősség' kifejezés három jellemzőjét azonosítja a miniszteri felelősség tekintetében: a döntéshozatali jogkörét, az eredmény elérése vagy a mércéknek való megfelelés érdekében történő cselekvés követelményét, és a meghozott döntésekről valamely hatóság előtt történő számadás kötelezettségét.⁶⁶ Az első jelentés önálló: a döntéshozatali hatalomra utal. Ezt e tanulmányban figyelmen kívül hagyhatjuk. A két fennmaradó értelmezés azonban delegációra utal, hiszen az utasítás és ellenőrzés külső forrásáról szól. Ezen értelmezések megfelelnek Hart osztályozásának: cselekedet okozása (okozati felelősség), e cselekedetről való elszámoltathatóság (kárfelelősség), és cselekedetért való felelősségre való képesség hiánya (képesség-felelősség).⁶⁷ Képzeljünk el pl. egy szülőt, aki autóval iskolába viszi a gyermekét, azonban vezetés közben szívrohamot kap és összeütközik egy másik autóval, az ütközés következtében pedig a gyermek sérülést szenved. A szülőt kötelesség-felelősség terheli a gyermek felé, a balesettel kapcsolatban okozati felelősség terheli, a közlekedési szabályok szerint pedig kárfelelősséggel tartozik a balesetért – a betegség hirtelen fellépésének ténye azonban azt eredményezheti, hogy a szülő mentesül a büntetés alól, vagy csak enyhébb büntetést kap (képesség-felelősség).

Ebben az értelemben a felelősség Turpin által adott – a meghozott döntésekért valamely hatóság előtti számadásra való kötelezettséget jelentő – meghatározása és Hart kárfelelősség-fogalma szinonimaként kezeli a felelősséget és az elszámoltathatóságot. Következésképpen elmondható, hogy a „sajtófelelősség” kifejezés a sajtóra vonatkozó mércék szabályozásában a kárfelelősség és elszámoltathatóság határmezsgyéjén helyezkedik el. Ebben az esetben nem arról van szó, hogy a sajtót általános kötelezettség terhelné, hogy üdvös módon cselekedjék, inkább annak elismeréséről, hogy a szabályozó a vonatkozó mércét el nem érő magatartás esetében megállapíthat felelősséget, illetve elvárhatja az érintettől, hogy adjon választ a vele szemben felmerült állításokra. Így, noha a sajtó nem köteles közérdekű véleménynyilvánítást közzé tenni (a sajtó tehát akár tartózkodhat is attól, hogy társadalmi vagy politikai kérdésekben megnyilvánuljon), az ilyen vélemény közzététele esetén is köteles betartani bizonyos, pl. pontosságra, kiegyensúlyozottságra vagy diszkriminációmentességre vonatkozó szabályokat.

⁶⁵ Herbert L. A. Hart: *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*. Oxford, Clarendon, 1968. 210–237.

⁶⁶ Colin TURPIN: Ministerial Responsibility. In: Jeffrey JOWELL – Dawn OLIVER (szerk.): *The Changing Constitution*. Oxford, Clarendon, 3. kiadás, 1994. 111–114.

⁶⁷ HART i. m. (65. lj.).

A „felelősség” szó e szűk értelemben történő használata is nehézségeket vet fel, mivel érthető úgy is, hogy erkölcsi kötelezettségeket foglal magában,⁶⁸ azaz mintha a sajtóra vonatkozó mércéket főleg vagy teljesen etikai megfontolások határoznák meg. A sajtószabadság Onora O’Neill-féle értékelése értelmezhető így is. A *Reith Lectures* című műsorban pl. azt nyilatkozta, hogy a nyilvánosságnak joga van olyan sajtóra, amelyikben megbízhat. Pontosan ez a társadalmi felelősség elméletének paradigmája (jóllehet O’Neill ezt nem ismeri el). Így O’Neill azzal érvel, hogy a sajtó köteles tartózkodni mások félrevezetésétől és „attól, hogy lerombolja vagy aláássa mások kommunikációs lehetőségeit”.⁶⁹ Szerinte ennek indoka az, hogy „nem létezhetnek jogok az azoknak megfelelő kötelezettségek nélkül”, és ezért téves „a sajtószabadságra vonatkozó elfogadott tanítás, [...] miszerint jogosultságok önmagukban létezhetnének”.⁷⁰ A sajtó felelősségének ilyen értelmezését támogatja a Leveson-vizsgálat is (ami természetesen a sajtóetika állapotával foglalkozott). De a sajtó viselkedésének és a sajtótól elvárható viselkedésnek a vizsgálata két külön dolog. A sajtószabadság etikai és szabályozási dimenzióit nem szabad összemosni. A sajtó által az etikai tökéletesség elérése érdekében kifejtett kollektív erőfeszítéseknek a kötelezettségeken felülinek kell lennie. Az etikai megfontolások szabályozási előírásokká alakításához jobb érvre van szükség a sajtószabadság O’Neill-féle megszorító értelmezésénél.

A jogok O’Neill általi értelmezése nem felel meg továbbá a pozitív jognak: számos olyan jog létezik, amellyel nem áll szemben az ahhoz kapcsolódó felelősség kötelezettsége: az állampolgárok például jogosultak, de nem kötelesek szavazni, és természetesen nem kötelesek felelősségteljes módon szavazni (a szavazatokat el lehet vesztegetni, a szavazólapokat olvashatatlanul lehet tenni). A felnőtteknek jogukban áll alkoholt fogyasztani, de e joggal nem áll szemben az a kötelezettség, hogy mérsékelten fogyasszanak alkoholt, vagy ne ittasodjanak le. Jogunk van ingatlant birtokolni, de nem vagyunk kötelesek felelősségteljes módon vásárolni, például mások lakhatási szükségleteinek szem előtt tartásával; ha nem így lenne, tilos lenne két lakást vagy hétvégi házat birtokolni stb.

A jogok továbbá – legalábbis Hohfeld elemzése szerint – a jogok és kötelezettségek megosztásán, nem pedig egyesítésén alapulnak: kizárólag a jogot engedőt terheli kötelezettség, mégpedig az, hogy engedje a jogosultnak jogai élvezetét. A jogosult ugyanakkor nem köteles a kapott jogokért cserébe felelősségteljes módon cselekedni – bár mondhatjuk azt, hogy a jog terjedelme a vonatkozó paraméterek átlépésével véget ér, ami végső soron kiterjed a felelősségteljes cselekvésre. A gondatlanul vezető sofőr pl. átlépi azon jogának korlátait, hogy tetszése szerint vezessen. A felnőtteknek továbbá nincsen joguk ittasan vezetni. O’Neill szavait értelmezhetjük úgy, hogy a sajtó szabadsága véget ér akkor, amikor félrevezető beszámolókat tesz közzé, e ponton pedig vélhetően felelősségre vonhatóvá válik. Ebben a megengedő értelemben O’Neill arra céloz, hogy a nem ‘felelősségteljes’ megnyilvánulás – ami köznyelvi értelemben jelenthet értelmetlen, üres, nem építő jellegű vagy nem együtt érző stb. megnyilvánulásokat – már nem tartozik a sajtó szabadságjogai közé. Ebben az értelemben a felelősség illendőséget is jelent.

⁶⁸ Hart „erkölcsi kárfelőlősséggként” hivatkozik erre, i. m. (65. lj.) 225–227; más kommentátor szóhasználatában ez a „felelősség érzete”: Nicolas HAINES: Responsibility and Accountability. 30(113) *Philosophy* (1955) 141, 149–152. L. még RAZ i. m. (34. lj.) 255–269.; Tony HONORÉ: *Responsibility and Fault*. Oxford, Hart, 1999.

⁶⁹ O’NEILL i. m. (12. lj.) 96–100.

⁷⁰ Uo., 96.

O'Neill megközelítése kritizálható továbbá amiatt, hogy szelektív módon alkalmazza a kanti autonómiát. Álláspontja (és a társadalmi felelősség elmélete) szerint mivel a közönség (kérdés nélkül?) elhiszi, amit olvas, a sajtó felelősséggel tartozik a hátrányos következményekért. Ez a felvetés áll a társadalmi felelősség elméletének középpontjában – ahogy egy kommentátor mondta: „ha nem hinnénk azt, hogy a sajtó komoly hatalom a világban, akkor nem gondolnánk azt, hogy szabadságának korlátozása megéri az árát.”⁷¹ Hocking bizakodóbban áll a kérdéshez: „korunk kifinomult közönségéből egyáltalán nem múlt el az az érzés, hogy ami nyomtatásban »feketén-fehéren« megjelenik, bizonyára hihetőbb, mint a pusztá szóbeszéd.”⁷² Ha azonban – ahogyan Immanuel Kant állítja – az autonómia nem pusztán arra való képesség, hogy eldöntsük, *hogyan* cselekedjünk, hanem arra való képesség is, hogy eldöntsük, hogy mindig (saját felfogásunk szerint) erkölcsös módon cselekedjünk, és ha – szintén Kant szerint – ez az elv mindenkire egyformán alkalmazandó,⁷³ akkor a kategorikus imperatívusz miért csupán a sajtót köti? Vegyük például azt, hogy milyen sok tanulmány mutat rá, hogy a nyomtatott sajtóban megjelenő információkat az emberek kevésbé tartják megbízhatónak az elektronikus médiában közzétettekhez képest.⁷⁴ Az ilyen jellegű felmérések eredményeinek egybecsengéséből általánossá tehetjük az elvet: az ember ne cselekedjen olyan információ alapján, amelyről tudja, hogy megbízhatatlan. Ha ezt az elvet a valóságban is alkalmazni kívánjuk, akkor a kulcs a közönség, nem pedig a sajtó. Ha tehát valóra akarjuk váltani azt az erkölcsi igényt, hogy az újságok legyenek megbízhatóbbak, akkor a közönség feladata kiszorítani a megbízhatatlan médiumokat mindaddig, amíg pontosabbá nem válnak.

O'Neill megközelítése kritizálható továbbá azon liberális szemszögből is, hogy a szabadság korlátozásának egyedüli legitim indoka a másokat fenyegető sérelem megakadályozása lehet.⁷⁵ Ideérthető a másokat érő sérülés, veszteség, kár és jelentős sérelem, de nem tartozik ide a jogi moralizmus, paternalizmus, jótékonyág vagy perfekcionizmus.⁷⁶ Ezt az érvet a jelen vitára alkalmazva megállapítható, hogy a kérdésnek van okozati dimenziója – azaz a köznapi értelemben vett 'felelőtlenység' okoz-e kárt a beszélő vagy a közönség sajtószabadsághoz fűződő érdekei tekintetében –, és arányossági dimenziója – azaz a 'felelősségteljeség' megvalósítására vonatkozó legitim cél elérése érdekében mennyire szűk vagy tág értelemben kell alkalmazni a felelőtlenesség fogalmát. E két dimenzió egy egyszerű előírás lencséjén keresztül szemléltethető: a sajtónak pontos tájékoztatást kell nyújtania. Ez az egyik legképlékenyebb rendelkezés, és többféle módon is értelmezhető. Pozitivistá szemszögből értelmezhető szűkítő módon, a becsületsértésre

⁷¹ LICHTENBERG i. m. (13. lj.) 8.

⁷² HOCKING i. m. (15. lj.) 81.

⁷³ Lásd Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Budapest, Gondolat, 1991.

⁷⁴ L. pl. <http://www.pressgazette.co.uk/facebook-more-trusted-news-daily-star-according-bbc-commissioned-survey/>; <http://www.pressgazette.co.uk/local-newspapers-most-trusted-and-popular-source-local-news-facebook-gaining-ground/>; <http://www.pressgazette.co.uk/survey-18-per-cent-trust-national-press-to-tell-the-truth-tabloids-less-trusted-than-estate-agents/>.

⁷⁵ Amint a Mill–Stephen-vitában [MILL i. m. (47. lj.); James Fitzjames STEPHEN: *Liberty, Equality, Fraternity* (Indianapolis, Liberty Fund, 1993)] és a Hart–Devlin-vitában is látható [Herbert L. A. HART: *Jog, szabadság, erkölcs*. Budapest, Osiris, 1999; Patrick DEVLIN: *The Enforcement of Morals*. Oxford, Oxford University Press, 1965.].

⁷⁶ L. pl. Joel FEINBERG: *Harm to Self*. Oxford, Oxford University Press, 1989; és Joel FEINBERG: *Harmless Wrongdoing*. Oxford, Oxford University Press, 1990.

vonatkozó jog alkalmazásaként, vagy (legvégső esetben) normatívabban, az események kivizsgálásnak és a kockán forgó dolgokról a lehető legpontosabb benyomás kialakításának köteleességként.

A gondolatmenet kedvéért tételezzük fel, hogy a kötelezettség pontos tényszerű információk (azaz nem vélemények) nyújtására korlátozódik. Annak normatív igénye, hogy ebből magas erkölcsi mérce származik, korlátozná a tulajdonosi jogokat, azaz azt a lehetőséget, hogy válogatni lehessen a közzeendő anyagok között. Az idevágó érvek vizsgálatra szorulnak. Ha – Harthoz hasonlóan – feltételezzük, hogy a felelősség megállapításához kapcsolatnak kell fennállnia a sértő és a sértett fél között, továbbá kielégítő kapcsolatnak kell fennállnia a cselekmény és a bekövetkezett sérelem között,⁷⁷ akkor jogszerűtlen lenne a kényszerítő erejű sajtószabályozás alkalmazása, ha nem sikerül azonosítani e tényezőket a pozitív jogon kívül álló cselekmények tekintetében. Azonban ami az okozatiságot illeti, megállapítható-e az annak bizonyításához elégséges közelség, hogy a sajtó pontatlansága károsítja az egyén autonómiáját vagy a kollektív döntéshozatalt? Tehetünk például olyan megállapítást is, hogy az Európai Unióból történő kilépés tárgyában kiírt népszavazás előtt az újságok pontatlan információkat közöltek a kilépés következményeivel kapcsolatban.⁷⁸ Ahhoz, hogy azt mondhasuk, a szavazókat sérelem érte, először annak empirikus bizonyítékára van szükség, hogy a nyilvánosság teljes egészében az újságokban megjelent téves információra támaszkodott, semmi másra. Ha sikerülne is ilyen bizonyítékot beszerezni, az alapul szolgáló determinizmust is meg kellene indokolni. Azt kellene mondani, hogy a téves információk a nyilvánosság reakciójára gyakorolt hatása elkerülhetetlen, és az egyén akaratán kívül álló volt. Intellektuális szempontból nem kielégítő az a követelés, ahogyan a társadalmi felelősség elmélete is ezt látszik állítani, hogy a közönség maga erkölcsileg nem felelős azért, hogy a sajtóban megjelenő információkat kétségen felül állónak tekinti. A közönség tagjai nem kényszerülnek újságot vásárolni és olvasni, különösen nem hinni azoknak. A társadalmi felelősség elmélete figyelmen kívül hagyja azt, hogy az emberek képesek függetlenül megítélni az egyes információk megbízhatóságát.

A helyzetet tovább bonyolítja a befogadó fél lelkiállapota, hiszen az információt fogyaszthatja racionális vagy irracionális módon. Ez a körülmény rávilágít a szabályozás hasznosságára. Először is, honnan tudhatjuk, hogy egy irracionális olvasó a beavatkozás tényét nem fogja irracionálisan – azaz összeesküvésként – értékelni? Másodszor, honnan tudhatjuk, az irracionális olvasók az új információ birtokában átértékelik-e az álláspontjukat? Lee Bollinger szerint „senki, még az amerikai Legfelső Bíróság bírái sem [...] bíznak teljes mértékben abban, hogy a nyilvánosság megfelelő szemszögből értékelné a dolgokat, vagy az információkat megfelelően dolgozná fel.”⁷⁹ Harmadszor, ha a racionális fogyasztó az információkat szkeptikusan kezeli mindaddig, amíg meg nem győződik annak valóságáról, vagy egyet ért az alapul szolgáló elgondolással anélkül, hogy elfogadná a ténybeli pontatlanságokat, akkor milyen társadalmi célt szolgál a szabályozás? Következésképpen megállapítható tehát, hogy racionális olvasó kevés előnyt lát a szabályozásban, míg az irracionális olvasónak vélhetően nem sok haszna származik a szabályozásból; a racionális olvasó gyanakszik a sajtóban olvasottak hátsó szándékaira, az irracionális

⁷⁷ HART i. m. (65. lj.) 215–222. Szerinte kielégítő képesség-felelősségnek (*capacity responsibility*) is fel kell merülnie.

⁷⁸ Ismert példa az a hamis állítás, hogy Törökország az uniós csatlakozás küszöbén állt.

⁷⁹ L. Lee C. BOLLINGER: *Images of a Free Press*. Chicago, University of Chicago Press, 1991. 150.

olvasó pedig bizalmatlan a szabályozás mögöttes indítékaival. Mindkét esetben elmondható, hogy a szabályozás redundáns eszköz a társadalmi célok eléréséhez. E felismerés kapcsán legalábbis el kell gondolkodnunk azon, hogy az ilyen jellegű szabályozás arányban áll-e a kitűzött céllal.

Az igény, hogy a szabályozás kizárólag a pontatlan ténybeli *információra* vonatkozzon, lényegesen több problémát vet fel, mint első ránézésre tűnik. Ha a pontatlanság oka nem az újságíró, hanem egy harmadik fél, a felelősségre vonás kérdése összetettebbé válik, mivel távolabbiá válik a cselekmény és a kár közötti kapcsolat. Az objektív felelősségen alapuló – vagy ahhoz hasonló – megközelítés az elszámoltathatóságnál egyértelműbben a kötelesség-felelősség mellett foglalna állást. Egy másik kérdés is felvetődik. Ha a társadalmi felelősség elmélete alapján a szabályozói beavatkozás célja a nagyobb demokratikus részvétel elérése, akkor a pontos ténybeli *információ* szerepe nem az egyetlen közreható tényező. Közölhet egy újság tényszerűen pontos információkat úgy, hogy cinizmusa aláassa a hatását. Ez a probléma szintén nyilvánvalóvá vált az uniós népszavazásról folytatott vitában. Az újságok (és politikusok) megjelentettek szakértői véleményeket, amelyek szerint a Brexit rövid, közép- és hosszú távon egyaránt hátrányos gazdasági következményekkel járna, de ezt az újságok mint elitista, túlzó és megosztó információt elutasították. A kizárólag tényszerű információkra vonatkozó, azonban az információt megbízhatatlannak tekintő és elutasító határozott véleményeket figyelmen kívül hagyó szabályozás komoly kihívások elé állítaná a társadalmi felelősség elméletét követő szabályozót. A társadalmi felelősség elméletének céljaiból vélhetően az következne, hogy a szabályozásnak ki kellene terjednie az ilyen jellegű véleményekre is.

A társadalmi felelősség elmélete olvasható akként is, hogy a pontosság értelmezését a kiegyensúlyozott tájékoztatás nyújtására való kötelezettségként értékeli. A kiegyensúlyozottság nem feltétlenül áll szemben a sajtó pártossághoz való jogával: elképzelhető arra irányuló kötelezettségként is, hogy a sajtó mutassa be az egyes vélemények mellett és ellen szóló legfontosabb érveket. E megközelítés előmozdítaná a társadalmi felelősség elméletének intellektuális célját, vagyis azt, hogy „a sajtó egészének a kifinomultság művének kell lennie.”⁸⁰ Az észszerűség azt diktálja, hogy a racionális döntéshozatal az ellentétes álláspontok relatív erejének értékelésén alapuljon. Ahogyan Mill – Cicerót összegezve – megfogalmazta, „[h]a valaki a kérdést csak saját szemszögéből ismeri, kevésbé ismeri.”⁸¹ A retorika látja kárát, ha az újságíró úgy tesz, mintha nem lennének ellentétes vélemények. E meglátások azonban minőségükben eltérnek attól, ha az újságírókat alternatív álláspontok bemutatására kötelezzük. Egy ilyen jellegű kötelezettség lényegesen eltér a ténybeli pontosság követelményétől – arra irányul, hogy az újságírónak el kell ismernie (bár nem kell magáévá tennie) a saját álláspontjával ellentétes véleményeket is. Az effajta minőségirányítási mércék alkalmazása azonban problematikus. Míg a társadalmi felelősség elmélete az ilyen kötelezettséget célszerűségként fogja fel, az valójában nagyobb fenyegetést jelent az individualizmusra, mint amit a társadalmi felelősség elmélete elismer: korlátozza az újságírók szabadságát, hogy az eszméket és véleményeket úgy mutassák be, ahogyan jónak látják. Ha pedig az újságíró gyenge és szedett-vedett érveket kíván előadni, úgy azokkal neki és ellenfeleinek kell megbirkóznia.

⁸⁰ HOCKING i. m. (15. lj.) 44.

⁸¹ MILL i. m. (47. lj.) 45. [PAP Mária ford.]

Nem szabad alábecsülni a pontosság szabályának különböző értelmezései által a közönség autonómiájára gyakorolt fenyegetést. A kiegyensúlyozott tájékoztatásra való kötelezettség kifinomult módon fejt ki a hatását: nem törekszik – legalábbis nyíltan – az olvasók véleménye vonatkozásában egységesség biztosítására, azonban szélsőséges esetben az érvek és a vita egységességét eredményezi. Úgy tűnik, hogy a társadalmi felelősség elmélete nem feltételezi, hogy az olvasóknak *ugyanarra* vagy akár csak a *helyes* következtetésre kell jutniuk, csupán azt írja elő, hogy az olvasók rendelkezzenek a *megfelelő* információkkal a döntésük meghozatala előtt. Így bár ez némiképp tiszteletben tartja a pluralitást, el kell ismerni, hogy valamely közös érvcsoportnak a sajtó általi elismerésére irányuló kötelezettség léte önmagában fenyegetést jelent a pluralitásra nézve. Elképzelhetetlen, hogy e kötelezettség az összes lehetséges érv bemutatására irányulna, következésképpen a sajtóban (véltetően) kizárólag a leginkább ismert érvek jelennek majd meg, ami már önmagában véve is káros hatással van a tudásra. Ez felidézti Hayek aggályait a szocializmus és totalitarizmus közötti kapcsolatáról: „a törekvés, hogy a népre rákényszerítsék a számukra üdvösnek tekintett meggyőződést” – vagy ez esetben gyakorlatot (hogy megismerjék az ellentétes véleményeket) – nemes, azonban félreértésen alapul és visszaélésekre ad alkalmat. „Az a hozzáállás, amely az intellektuális szabadság értékét lekicsinyli amiatt, mert az soha nem jelenti majd, hogy mindenkinek egyforma lehetősége lenne a független gondolkodásra, teljes mértékben figyelmen kívül hagyja az intellektuális szabadság igazi értékét jelentő érveket.” Hayek kitart amellett, hogy a tanulás teljességgel kiszámíthatatlan: „nem tudhatjuk, hogy mely gondolatok segítik majd gyarapodását, és melyek nem.” E megfontolások alapján arra a következtetésre jut, hogy „[a] kollektivista gondolkodás tragédiája, hogy kezdetben a tudást akarja mindenek fölött állóvá tenni, végül elpusztítja a tudást, mivel félreérti azt a módszert, amittől a tudás gyarapodása függ.”⁸²

Elvi és gyakorlati okok miatt az ‘elszámoltathatóság’ és a ‘felelősség’ kifejezések nem tekinthetők szinonimnak. Bár az elszámoltathatóság fogalmát érthetjük a harti értelemben vett kárfelelősséggént, a felelősség köznyelvi konnotációira tekintettel a fogalom könnyen félreérthető akként, hogy erkölcsi és paternalista értelmezéseknek is helyet adjon. Ezen értelmezések egyfelől nem állják ki az empiria próbáját, másfelől pedig aránytalanok lehetnek a szabályozói célhoz képest. Elszámoltathatóságnak kizárólag a sajtó által jogellenesen okozott kár esetén lehet helye. Kár hiányában az elszámoltathatóságra vonatkozó rendelkezések egyfajta ‘erkölcsi felelősségre’ emlékeztetnek. E rendelkezéseket érvénytelennek kellene tekinteni, ha a szabálykövetést kényszerrel akarják biztosítani. A tanulmány utolsó része számba veszi, hogy a fenti különbségtétel alkalmazása milyen hatással lehet a Kódex lehetséges rendelkezéseinek körére.

⁸² Friedrich A. HAYEK: The Road to Serfdom. In: Bruce CALDWELL (szerk.): *The Collected Works of F. A. Hayek*. Chicago, University of Chicago Press, 2007. II. kötet 179.

4. A sajtó elszámoltathatóságának megvalósítása

Az Egyesült Királyságban és Európa más országaiban a sajtót szabályozó testületek által alkalmazott kódexek abszolút szabályokat vagy közérdekű mentességek által meghatározott szabályokat rögzítenek,⁸³ azaz a szabályszegés nem állapítható meg közérdekű véleménynyilvánítás esetén. E rendelkezések három különböző csoportba sorolhatók. Az első kettő a hír által érintett személyek számára biztosít jogokat. A különbségtétel itt azon múlik, hogy a szabálysértés megállapításához konzekvencialista vagy deontológiai módszert alkalmaznak. A harmadik csoport a nyilvánosság érdekeire támaszkodik, és társadalmi célokat kíván előmozdítani. Az első csoport ennek megfelelően zaklatással, gyász vagy megrázkódtatás kiheverésének megzavarásával, (az adott személyt érintő) pontatlansággal, a magánszféra megsértésével (pl. kórházakban), bizalmas források feltárásával, diszkriminációval, gyermekek erőszakos megkörnyékezésével, a gazdasági újságírás korlátaival és tanúknak nyújtott – így a bírósági eljárás integritását aláásó – juttatásokkal foglalkozik. A második csoport bizonyos magatartásformákat tilt, tekintet nélkül a panaszosra gyakorolt hatásra, így pl. magánszemélyről nem nyilvános helyen készített fényképekkel, rejtett és titkos eszközök útján történő információszerzéssel, vádlottak és elítéltek barátainak és rokonainak szükségtelen azonosításával, kórházak nem nyilvános helyiségeibe engedély nélkül történő belépéssel, valamint szexuális bűncselekmények áldozatainak megnevezésével foglalkozik. A harmadik csoport panasztételi lehetőséget biztosít súlyos (akár megnevezett vagy meghatározott személyhez nem kapcsolódó) pontatlanságok közzététele, csoporttal szembeni diszkrimináció és bűncselekmények dicsőítése (bűnözőknek nyújtott fizetség) esetén, továbbá előírja a vélemények és tények megkülönböztetését és korlátozza az öngyilkosságokról szóló híradásokat.

E rendelkezések közül nem mindegyik áll összhangban az elszámoltathatóság fenti elméletével. A csoportok vizsgálatával láthatóvá válik, hogy a kárt illető igény egyre gyengébbé (mert spekulatívabbá) válik, a felelősségre vonatkozó igényre pedig a szabályozói beavatkozás mellett szóló érvek támogatásához van szükség, amit a társadalmi felelősség elmélete meg is tesz pl. arra hivatkozva, hogy e rendelkezésekre a professzionalizmus,⁸⁴ a hihetőség⁸⁵ vagy az illendőség⁸⁶ biztosítása érdekében van szükség. Amennyiben e rendelkezéseket részben vagy egészben erkölcsi felelősség érvényesítésére szolgáló eszközként igazolják, a fent kifejtett központi elmélet alapján azok legitimitása gyenge lábakon áll. Ebben az utolsó részben azt vizsgáljuk, hogy a második és harmadik csoport erkölcsi alapú felelősség-igény helyett tekinthető-e kárigényen alapuló elszámoltathatóságnak.

⁸³ L. Lara FIELDEN: A Royal Charter for the Press: Lessons from Overseas. 5(2) *Journal of Media Law* (2013) 172.; Jonathan HEAWOOD – Brigit MORRIS: Press Codes and the Spirit of Equalities Legislation: Implementing Leveson. 21(2) *Communications Law* (2016) 30.

⁸⁴ L. pl. *A Free and Responsible Press* i. m. (15. lj.) 76–78.

⁸⁵ L. pl. BERTRAND i. m. (15. lj.) 42.

⁸⁶ L. pl. Chris FROST: *Journalism Ethics and Regulation*. London, Pearson Longman, 2. kiadás, 2007. 246–256.

A második csoport tovább bontható a véleménynyilvánításra és a hírgyűjtő tevékenységre vonatkozó rendelkezésekre. Az első alcsoportról elmondható, hogy az a sajtó 'hangosbeszélő-hatása' (*megaphone effect*) miatt bekövetkezett károkra irányul. A Leveson-jelentés annak az igénynek a részeként foglalkozik ezzel a kérdéssel, hogy a sajtónak (erkölcsileg) felelősségteljes módon kell gyakorolnia hatalmát, mivel a közzétett nézetek formálják a csoportokra, ügyekre és problémákra vonatkozó közvéleményt, pl. „[a] hangosbeszélő-hatás befolyásolja a kultúra alakulását. [...] Jelentős befolyást és hatalmat gyakorol az emberek felett, befolyásolja azok mások általi értékelését, sztereotípiákat hoz létre, és feltételezéseket alakít ki a társadalomban.”⁸⁷

De az is elmondható, hogy a hangosbeszélő-hatásra tekintettel a sajtón keresztül történő véleménynyilvánítás ártalmasabb az egyéni véleménynyilvánításnál, mivel lényegesen nagyobb közönséget és hatást ér el. Az elítélt bűnözővel történő kapcsolatba hozás így pl. ártalmas lehet az egyén számára a közösségben, munkahelyen, és személyes életvitel tekintetében egyaránt.⁸⁸ Hasonlóképpen, a szexuális bűncselekmény áldozatainak – köztük a gyerekek – megnevezése szintén korlátozza az egyén autonómiáját, mivel megakadályozza, hogy az érintett maga döntesse el, hogy egyáltalán megosztja-e, vagy mikor osztja meg ezt az információt másokkal. Az ilyen típusú rendelkezések elismerik, hogy a kár elkerülhetetlen és jelentős, így kiküszöbölik a bizonyíték szükségességét.

Ez az értelmezés összhangban áll az IPSO által hozott határozatokkal; bár a rendelkezések abszolút jellegűek, a szabálysértés terjedelmének és hatásának vizsgálata befolyásolja a döntést. Például a szexuális bűncselekmény áldozatai által tett panaszok esetén a döntés szerint a szerkesztőknek „el kell kerülniük a sértett személyére vonatkozó találgatásokkal foglalkozó fórumok létrejöttét.”⁸⁹ Az is világossá vált, hogy a más fórumokon megjelent információk segítségével lehetővé váló közvetett beazonosítás nem alapozza meg a panasztétel lehetőségét.⁹⁰ Ez azt jelzi, hogy a médiumok tettei által okozott kár különböző mértékű lehet. A bűnözőkkel való kapcsolatba hozásra vonatkozó esetekben az IPSO szintén megállapította, hogy nem minősül szabálysértésnek, ha a beszámoló megismétli a bíróságon elhangzottakat.⁹¹ Ez is értelmezhető okozati kérdésként: az asszociáció okozta kár nem róható fel a sajtónak. Továbbá, tekintettel az IPSO rendelkezésére, miszerint „elfogadhatatlan magánszemélyről annak beleegyezése nélkül fényképet készíteni olyan nyilvános vagy nem nyilvános helyen, ahol az érintett észszerűen elvárhatja magánszférája tiszteletben tartását”, az IPSO is a kárt középpontba állító elvet alkalmazta annak megállapítása érdekében, hogy észszerű-e a magánszféra nyilvános környezetben való tiszteletben tartásának igénye.⁹²

⁸⁷ Leveson-jelentés i. m. (1. lj.) [2.8], 78.

⁸⁸ L. pl. IPSO-határozat, 01657-14, *Bobin v. The Times*.

⁸⁹ IPSO-határozat, 03503-15, *A woman v. Dunfermline Press*.

⁹⁰ IPSO-határozat, 01493-16, *A woman v. Shropshire Star*.

⁹¹ IPSO-határozat, 12347-15, *Perrett v. Belfast Telegraph*.

⁹² Egy helyi kávézó két vendégét ábrázoló fénykép „*Skulduggery over a butterscotch tart*” (*Torkoskodás közben*) cím alatt történő közzététele miatt benyújtott panasszal szemben az érintett újság arra hivatkozott, hogy nem állapítható meg a szabálysértés, mivel egy nyilvános kávézóban észszerű módon senki nem várhatja el a magánszférája tiszteletben tartását. A sajtóügyi panaszbizottság (az IPSO jogelődje) azonban másként látta a kérdést: „a hasonló helyen időző vendégek elvárhatják, hogy ne készüljenek róluk alattomos képfelvételek, amelyeket a sajtóban is közzétesznek.” *Hugh Tunbridge v. Dorking Advertiser*, Report 58, 2002. május 23-i határozat.

A második, hírgyűjtő tevékenységet érintő csoport kevésbé összpontosít az okozott sérelemre – megszorító módon értelmezi pl. a kórház nem nyilvános helyiségeibe engedély nélkül történő belépés korlátozást. Egy támadás kórházi ágyban fekvő sértettjével készített interjúra érkezett panasz alapján a PCC pl. annak ellenére elmarasztalta az újságot, hogy sem a sértett, sem pedig annak családja nem élt panasszal az interjúval kapcsolatban.⁹³ Ugyanígy a rejtett és titkos eszközök információszerezés céljára történő felhasználásának tilalma tekintetében sem szükséges a kár bizonyítása a panasz elfogadásához. Az IPSO kódexre vonatkozó útmutatása szerint e rendelkezés az újságírói hivatás azon „alapelvéből következő követelmény, hogy az újságírók nyílt és átlátható módon járjanak el a hírek kivizsgálása során.”⁹⁴ Ez a nézet egyértelműen a rendelkezés felelősség alapú értelmezése mellett foglal állást.

E rendelkezések alternatív értelmezése a kárt állítja középpontba, kiemelve a sajtóval való kapcsolat egyéni döntéshozatalra gyakorolt kényszerítő hatását. A Leveson-jelentés bizonyítékul hoz olyan eseteket, amikor az újságírók fenyegetéssel vették rá az interjúalanyokat az együttműködésre,⁹⁵ és az ítélezési gyakorlat is ismer hasonló ügyeket. A *Mosley v. News Group Newspapers* ügyben a bíróságon tanúvallomásokat tettek arról,⁹⁶ hogy az ügyön dolgozó újságíró előnyt (azaz az együttműködésért cserébe névtelenséget) ígért a Max Mosley-val együtt orgián részt vevő nőknek, majd figyelmeztette őket a lehetséges következményekre (azaz arra, hogy az együttműködés megtagadása esetén felfedné a kilétüket). A bíróság szerint is nehéz másként, mint „fenyegetésként” értékelni a hasonló viselkedést.⁹⁷ Egy későbbi ügyben egy hasonló taktikára mint „bevett újságírói trükkre” hivatkoztak: ott a vonakodó interjúalany elmondása szerint „az újságíró azt mondta, hogy a sztori mindenképpen megjelenik, nekem pedig el kellene mondanom, hogy hogyan látom a dolgokat, hogy legalább valamiféle befolyásom legyen a történetre.”⁹⁸ Lehetséges tehát azzal érvelni, hogy a szabályozás e zabolázatlan kényszerítő erő által okozott kárt ismeri el. De a hírgyűjtő technikák szabályozása kizárólag akkor védhető, ha hasonló kényszerítő erejű fenyegetésekről van szó – a fentebb azonosított indokok alapján jelentősen gyengül azonban ez az igény, ha a vita a hírgyűjtő tevékenységhez kapcsolódó elvárt erkölcsi felelősségre tér át.

Az utolsó szabályozási csoport egyfajta erkölcsi kötelességre vagy valamiféle enyhe sérelemre hivatkozik, így nehézséget jelent a vonatkozó szabályok kényszerítő eszközökkel történő érvényesítése. A pontosságra vonatkozó szabályok IPSO általi bemutatása erkölcsi szempontból tekinthető pl. a szakmai büszkeséget és integritást illető kérdésnek: „ez a helyes gyakorlat lényege. A legfontosabb először is a hír helyes bemutatása. [...] [A] gondatlan és pongyola újságírás elkerüléséről van szó.”⁹⁹ Más rendelkezések erkölcsi kifogásolhatóságot említenek. A bűnözőknek nyújtott fizetésre vonatkozó korlátozások a bűnözés dicsőítésének vagy felmagasztalásának erkölcsstelenségén alapulnak.¹⁰⁰ A szerkesztői szabályzat (Editors' Codebook) erkölcsi

⁹³ *Malcolm Stamp OBE v. Essex Chronicle*, 2011. augusztus 26-i határozat.

⁹⁴ Jonathan GRUN: *The Editors' Codebook*. The Regulatory Funding Company, 2016. 68.

⁹⁵ Leveson-jelentés i. m. (1. lj.) 518–522.

⁹⁶ [2008] EWHC 1777.

⁹⁷ Uo., [85]–[87].

⁹⁸ *CDE v. MGN Ltd.* [2010] EWHC 3308, [10].

⁹⁹ GRUN i. m. (94. lj.) 12.

¹⁰⁰ Uo., 92–93.

kifejezésekkel mutatja be a gazdasági újságírásra vonatkozó korlátozásokat – a szabálysértés megállapításával kapcsolatban azt a kérdést teszi fel, hogy „ártalmas lenne-e az újságíró vagy az újság számára, ha a tetteikről szóló beszámoló megjelenne a *Private Eye*-ban”.¹⁰¹ A bizalmas források védelmére vonatkozó IPSO-szabály világosan fogalmaz ennek erkölcsi alapját illetően: „az újságíró erkölcsi kötelessége a bizalmas információforrások védelme.”¹⁰²

A fenti és az e csoporthoz tartozó más szabályok magyarázhatók a károkozás elkerülésére vagy mérséklésére tett erőfeszítésként is. Elmondható, hogy a bűnöző sztoriért cserében történő megfizetése trivialisálja vagy akár ösztönzi is a bűnelkövetést. A gazdasági újságírásra vonatkozó korlátok célja a pénzügyi veszteség elkerülése. A bizalmas források védelme megelőzi a forrásokat érő sérelmeket. Hasonlóképpen, az öngyilkosságok túlzottan részletes bemutatása tekinthető a további sérelmeket megelőző intézkedésnek. A szerkesztői szabályzat szerint a korlátozás célja az utánzó jellegű cselekmények elkerülése az öngyilkosság romantizálásának vagy eszményszerű bemutatásának elkerülése révén, valamint az olvasók „gyors, könnyű és fájdalommentes” módszerekről való tájékoztatásának elkerülése.¹⁰³ Ezek az érvek mégis gyengének tűnnek a társadalmi célkitűzések igazolásához, mivel más, szintén befolyásos megszólási formákra, pl. az online véleménynyilvánításra, a művészi önkifejezésre vagy a hétköznapi párbeszédre nem vonatkoznak hasonló korlátozások. Példának okáért a filmek és könyvek gyakran vizsgálják, népszerűsítik vagy éppen trivialisálják a bűnözést és az öngyilkosságot. A pontosságra vonatkozó szabályokkal kapcsolatban – a fent írtakhoz hasonlóan – nehezen védhető az a szociológiai állítás, hogy a sajtó *okozza* a közönség és a szélesebb nyilvánosság hibás következtetésre jutását, vagy hogy a pontosságra vonatkozó szabályok szigorú érvényesítése biztosítaná a teljes demokratikus részvétel szocialista és liberális eszményét.

Hasonló nehézségeket vet fel a csoporttal szembeni diszkrimináció tilalma is. A Leveson-jelentés egyik kevésbé vizsgált, ám vitatott része az az ajánlás, hogy a szabályozónak képesnek kell lennie foglalkozni az egyes csoportoktól a diszkriminatív beszámolói gyakorlatokkal kapcsolatosan – így a sztereotípiák terjesztése vagy a kisebbségeket érintő ügyek téves bemutatása miatt – érkező panaszokkal. Ezt a nőket degradáló vagy szexuális tárgyának tekintő beszámolók révén „a nők méltósága és egyenlősége iránti tisztelet következetes hiányára”,¹⁰⁴ a transzszexuális embereket „deviánsként vagy kigúnyolást érdemlőként” való nyugtalanító bemutatására,¹⁰⁵ a kisebbségeket a terrorizmussal való összekapcsolásra, a jóléti államon élőködő, vagy általánosságban véve zavaró elemekként történő leírásra vonatkozó számos bizonyíték támasztotta alá.¹⁰⁶ Leveson álláspontja szerint az ilyen jellegű rendelkezéseket „az egyenlőségre vonatkozó jogszabályok szellemét” tekintetbe véve kell megfogalmazni.¹⁰⁷ Ennek szelídebb formája jelenik meg a Charta 3. mellékletének 11. pontjában, amely szerint a szabályozónak „jogosultnak (de nem kötelesnek) kell lennie a vélt szabálysértés által érintett képviselői csoport által benyújtott pa-

¹⁰¹ Uo., 78.

¹⁰² Editors' Code of Practice, 14. pont.

¹⁰³ GRUN i. m. (94. lj.) 52.

¹⁰⁴ Leveson-jelentés i. m. (1. lj.) 664.

¹⁰⁵ Uo., 666.

¹⁰⁶ Uo., 668–671.

¹⁰⁷ Uo., [2.5], 1797.

naszok vizsgálatára”, de csak akkor, ha azt a „közérdek” indokolja. Az IPSO álláspontja szerint, úgy tűnik, a közérdek soha nem indokolja az egyes csoportokat érő diszkriminációs panaszok kivizsgálását, mivel „az akadályozná a fontos ügyekről folytatott vitát, szubjektív véleményeket érintene, és azok ügyében nehéz volna döntést hozni mások véleménynyilvánításhoz való szabadságának sérelme nélkül”.¹⁰⁸ Ez a sablonos válasz nem teljesen kielégítő, mindazonáltal érthető. Leveson válasza az újságok uralkodó, a nőkkel és kisebbségekkel szembeni intoleráns hozzáállására nélkülözi a világos erkölcsi meggyőződést, a jogi és kvázi-jogi kötelezettségek pedig a Kódex más (a magánszféra védelmével, zaklatással és becsületsértéssel foglalkozó) részeiben jelennek meg. Azonban támaszkodik (a fentiek szerinti) kötelesség-igényére amikor leszögezi, hogy az újságoknak javítaniuk kell a közösségi kapcsolatokat (de legalábbis nem sodorhatják veszélybe azokat), és szem előtt kell tartaniuk a tisztelet és egyenlőség liberális eszméit.

Világos, hogy ez nem egyetemesen igaz. A csoporttal szembeni diszkrimináció bizonyos esetei indokolhatóak a sérelem elve alapján, pl. akkor, ha megállapítható a megnyilvánulás és a következmény közötti okozati összefüggés. Az erre vonatkozó igények azonban nagyobb valószínűséggel pontatlanságból, mint diszkriminációból fakadnak. Az olyan tipikus megállapítások, mint pl. hogy a bevándorlók kimerítik az állam erőforrásait, megfosztják a helyi lakosokat a munkától és szociális védelemtől, vagy általánosságban károsak, hatásosabban kritizálhatók a valóság általuk bemutatott súlyos elferdítése alapján. Valószínű, bár nem lehetetlen, hogy a diszkrimináció alapján tett panasz nem állja ki az okozati összefüggés próbáját, még akkor sem, ha a kijelentést diszkriminatív bűncselekmények követik.

Néhány, a harmadik csoportba tartozó rendelkezés átfogalmazható úgy, mintha a közreadó és a fogyasztó közötti szerződés hallgatolagos, beleértett rendelkezései lennének. Ily módon a rendelkezés megsértése szerződésszegésnek minősülne. A pontos tájékoztatásra, valamint a vélemények és tények megkülönböztetésére vonatkozó kötelezettség pl. meghatározható lehet így is. Ennek az eljárásnak megvannak a maga korlátai, elvégre milyen ígéreteket tesz egy újság? A sajtó legtöbb szereplője esetében ígéretnek tekinthető, hogy híreket közölnek. A „hír” kifejezés jelentése vitatható ugyan, egyértelműnek látszik legalábbis az, hogy valamilyen információval való szolgálásra utal (amelyet vagy a közreadó, vagy a fogyasztó fontosnak tart). Míg bizonyos értelemben információnak minősülnek a gondolatok és a vélemények is – amelyek tekintetében kevésbé értékelhető a valóságtartalomra vonatkozó elvárás –, a tényszerű információk egy része (de lehet, hogy egésze) vonatkozásában elmondható, hogy azoknak pontosnak kell lenniük (különben hamis információnak minősülnek). Ebből pedig az következik, hogy a fogyasztó joggal várja el, hogy a (ténybeli) információk pontosak legyenek, így tehát a sajtónak a szerződés értelmében kötelessége ilyenekkel szolgálni.

A szabályozói beavatkozást indokolhatja a sajtó és az egyén szólását elválasztó tranzakciós költség elismerése. Az egyéni véleménynyilvánítás esetében nem jellemző, hogy a közönségnek fizetnie kellene annak befogadásáért. A sajtót továbbá megkülönböztethetjük a könyvkiadóktól is az ismétlődő tranzakciók állandósága alapján. E megfigyelésekből kidolgozható az a kísérleti szabályozói indoklás, hogy a szabályozó ellenőrizheti a szerződés rendelkezéseinek teljesítését. Akkor viszont az a szerződés tényleges és vélelmezett, beleértett rendelkezéseinek megkülön-

¹⁰⁸ GRUN i. m. (94. l.) 74.

böztetése. Nem életszerű azt feltételezni, hogy magánszemélyek pert indítanak a szerződéses ár visszakövetelése érdekében, ha az áru nem felel meg a szerződésben meghatározott minőségi elvárásoknak. A kollektív pereskedés alternatívájaként felfogott szabályozás ilyen esetben legitimnek mondható. E legitimitás korlátait azonban a szerződés rendelkezései határozzák meg. Ebben az olvasatban mondjuk a pontosságra vonatkozó követelmény ismétlődő megsértése miatt kiszabott bírságot nem büntető intézkedésként érdemes felfogni (ami távol állna a kötelmi jog hagyományos elveitől), hanem kollektív kártérítési intézkedésnek, aminek összegét a be nem tartott ígéretek köre és a szerződéses ár alapján határozzák meg. Hasonlóképpen, a bocsánatkérés vagy helyreigazítás a különös teljesítés intézményéhez fogható.

Az érvelés azonban gyengébbnek tűnik a többi társadalmi cél, pl. a bűnözés népszerűsítésének elkerülésére vagy az öngyilkosságok körültekintő bemutatására vonatkozó kötelezettségek tekintetében. Mi alapján mondhatnánk azt, hogy a felek gondoltak ezekre a kötelezettségekre a szerződéskötés időpontjában? Lehetséges azzal érvelni, hogy a médium és a szabályozó közötti alapszerződés erősebb indokolást nyújt ennél az erőltetett megközelítésnél. A sajtóorgánium és a szabályozó között létrejött szerződés önmagában a Kódex rendelkezéseinek betartására kötelezi a médiumot. Azonban e megközelítés nehézsége az, hogy nem fejt ki, mely rendelkezéseket lehetne rákényszeríteni egy vonatkozó sajtóorgániumra, továbbá nem ismeri el a politikai helyzet kényes természetét sem. A sajtó (szinte teljesen) egységesen elítéli a Chartát és annak következményeit, és bizonyos (minimum vitatható) okok miatt meg van győződve arról, hogy a sajtószabadság veszélyben van, és a Charta szerinti független szabályozás nem tekinthető szabad választás eredményének.¹⁰⁹ Talán álságos dolog azt mondani, hogy a Kódex minden rendelkezése mintegy szerződésként válik legitimé, hiszen a sajtó elfogadja, hogy annak rendelkezései szerint szabályozzák. Úgy tűnik, hogy a szabályozás – még az IPSO általi is – a sajtó számára kompromisszumot jelent.

5. Összegzés

Aggasztó, hogy a „felelősségteljes” sajtó iránti demokratikus és társadalmi „igény” elenyésző kritikái ellenállás mellett alakult át várakozásból egyenesen kikövetelhető „joggá”. A társadalmi felelősség elméletének legnagyobb hibája az a feltételezés, hogy a sajtószabadság a közjogi érvelés szerint megoldható probléma. Innen ered az az elképzelés, hogy a sajtónak valamilyen *célja* van – ez azonban tévedés. Az államot terheli a kötelezettség, hogy védelmezze a sajtószabadságot, máskülönben aligha lenne demokratikusnak nevezhető. Az, hogy a sajtó mihez kezd ezzel a szabadsággal, rá tartozik. *Lehetséges*, hogy a sajtó hasznára van a társadalomnak, de nem mondható, hogy ez lenne a *kötelessége*. Vagyis nem arról van szó, hogy a gazdaságilag szabad sajtó a társadalom javára szolgál, hanem arról, hogy a paternalista sajtószabályozás képtelen *biztosítani*, hogy a sajtó a társadalom javára váljék. Magának a társadalomnak kell felelősségteljesnek lennie. A modern társadalom számára egyenesen káros a társadalmi felelősség elmélete által felidézett kép, amelyen a sajtó egy gyaloghíntőn hordozza a társadalmat az Utópiába vezető úton. E nézet

¹⁰⁹ L. pl. https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jan/11/section-40-british-press-regulation-investigative-journalism?CMP=tw_t_gu

szerint „az embert nem is igazán irracionális, hanem letargikus lénynek tekintik, aki képes lenne az értelme használatára, de nincs sok kedve hozzá”.¹¹⁰ Ha ez így van, akkor a társadalmi felelősség elmélete rossz helyen keresi a problémát: a polgároknak kellene nagyobb felelősséget vállalniuk az egészséges demokráciáért és az abban betöltött szerepükért. A szakirodalomban nyilvánvalóan található néhány alaposan kidolgozott vélemény a modern újságírás állapotával kapcsolatban. E gondolatok erkölcsi ereje tagadhatatlan. Az ideális az lenne, ha a tökéletes sajtót kizárólag a tökéletes egyenlőség, demokrácia, igazság és szabadság utópisztikus birodalmában betöltött sajtó szerepe motiválná. A szabályozói célkitűzések kialakítása tekintetében azonban az idealizmus csak idealizmus – nem tekinthető észszerű eszköznek. Az ilyen elemzések nem alakíthatók szabályozói célokká, legfeljebb akkor, ha azokat sikerül kötelességekként megfogalmazni, amelyekhez megfelelő jogosultság társul.

A sajtó elszámoltathatósága tehát jóvátételre, nem pedig a jó cselekvésre való kötelezettséget jelenti. A társadalomnak arra van szüksége, hogy legyen egy olyan – az államtól és a sajtótól független – szabályozó szerv, amely felelősségre vonja a sajtót az elkövetett szabálytalanságok miatt. Az elszámoltathatóság a kár, nem pedig az erkölcsi jóság elemzése. A sajtónak nem lehet *célja*; a sajtó tetszése szerinti módon gyakorolhatja a szabad véleménynyilvánításhoz való jogát mindaddig, amíg azzal nem okoz jogosulatlanul kárt. A legitim sajtószabályozás e nem teleologikus kifejezésekkel történő megragadásával meghaladható az az állítás, hogy a sajtó különleges helyet tölt be a társadalomban. A sajtó mint intézmény nem támaszthat ilyen igényt. A közérdeket szolgáló megnyilvánulások igényelnek az állam részéről különleges bánásmódot – ilyen módon pedig bárki megnyilvánulhat, akár újságtulajdonos, akár nem. Szabályozás révén nem hozhatunk létre felelősségteljes sajtót, de kialakíthatunk és ki is kell alakítanunk egy olyat, amely elszámoltatható az általa okozott károk miatt.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: REMÉNYI ÉDUA

¹¹⁰ SIEBERT–PETERSON–SCHRAMM i. m. (9. lj.) 100.

FÓRUM

Közszolgálati kommunikáció, közbizalom és médiaszabályozás

ANTAL ZSOLT*

Bevezetés

Az állam és a közintézmények a kommunikációs térben fogalmazzák meg mindazt, amit közszolgálatnak nevezünk. A közszolgálati tevékenység ellátása sikerében a közintézmények és az állampolgárok közötti kommunikáció jelentősége megkérdőjelezhetetlen. A „jó állam” és a „szolgáltató állam” koncepciójából egyenesen következik az állampolgárok felé irányuló kommunikáció minőségi követelményeinek a kialakítása. Az állampolgároknak joguk van megismerni a közpénzekből finanszírozott állami szervezetek működését és a rájuk vonatkozó döntések hátterét, tartalmát és indokait.

A kommunikáció nem önmagában létező entitás, hanem a mindenkori közszolgálati modellek és társadalmi meghatározottságok által behatárolt jelenség, amely visszahat az állam társadalmi megítélésére és az állampolgári bizalom kialakulására. A bizalomépítéshez szükséges kommunikáció minősége meghatározó szerepet játszik a közintézményekkel kapcsolatos attitűdök kialakulásában.

Az állampolgári bizalom és a közintézmények külső kommunikációjának összefüggéseit a közintézmények közérthetősége című tanulmányban már vizsgáltuk.¹ Az alábbiakban a közintézményekkel kapcsolatos állampolgári attitűdök szempontjából meghatározó intézményi kommunikációt a médiareprezentáció szemszögéből közelítjük meg. Arra keressük a választ, hogy a médiakommunikáció területén melyek azok platformok és megoldások, amelyek a közintézmények számára lehetőségeket biztosítanak üzeneteik továbbítására, elősegítve a szervezet tájékoztatási kötelezettségének teljesítését. Ennek érdekében több egymásra épülő kérdést vizsgálunk meg. Elsőként alkotmányjogi nézőpontból arról adunk áttekintést, hogy a közintézmények külső kommunikációs igénye és kötelezettsége miként hozható összhangba a véleménynyilvánítás szabadsága és a sajtószabadság eszméjével. Milyen alkotmányos alapjai lehetnek ennek a – látzólag magától értődő – igénynek és kötelezettségnek, és egyben milyen buktatói vannak? Ezt követően azt mutatjuk be, hogy erre az alpra milyen, a közintézmények külső kommunikáció-

* Egyetemi docens (NKE). E-mail: antal.zsolt@vrtki.uni-nke.hu

¹ ANTAL Zsolt: Közintézmények közérthetősége – az állampolgári bizalom és az intézményi kommunikáció összefüggései. Kézirat, megjelenés alatt (*Jog, állam, politika*, 2017).

ját segítő tájékoztatási modell, médiarendszer épül. Végül pedig áttekintjük azokat az alkotmányos és a médiaszabályozás által is érintett intézményeket és eszközöket, amelyek kifejezetten támogatják a közszolgálati kommunikáció megvalósítását.

1. A közszolgálati kommunikáció és a közbizalom kérdése

Az OECD szerint a bizalomnak² – vagy a bizalom hiányának – közvetlen kapcsolata van a kormányzás hatékonyságával. Ennek ellenére a kormányok számos esetben hátrébb sorolják a közbizalom erősítésében rejlő lehetőségeket, illetve az ennek hiányából fakadó veszélyeket.

A közbizalomról folytatott viták különösen a 2008-as globális pénzügyi válság és az azt követő gazdasági recesszió után élénkültek fel. Ezek egyik konklúziója az volt, hogy sikeres közpolitikákat és hatékony intézményi működést a közbizalom segítségével lehet a leginkább megvalósítani.³ A közintézmények oldaláról vizsgálva a kérdést a bizalom egy olyan katalizátornak tekinthető, „amely egyszerűsíti a döntéshozatalt és segíti az intézményrendszer működését”.⁴ Egyértelművé vált tehát, hogy érdemes ösztönözni a közbizalmat, hiszen az növeli az állampolgárok kooperációs hajlandóságát.

Az állammal és intézményeivel szemben megnyilvánuló bizalom dinamikus és szituációfüggő társadalmi konstrukció, amelyben az állampolgár személyes tapasztalata, az intézmény összes kifelé irányuló megnyilvánulása és médiareprezentációja egyaránt tükröződik.

A közszolgálati kommunikáció során az állampolgárok a közintézmények működéséről közvetlenül, személyes interakciókon keresztül ügyfélként szereznek benyomást, amelyet nagymértékben befolyásol az üzenetek közérthetősége.⁵

A közintézmények külső kommunikációjának a közbizalom építése szempontjából másik fontos összetevőjét jelentik az állampolgárok médiából szerzett értesülései. Nem véletlen, hogy a média a közintézmények külső kommunikációjának speciális célcsoportjába tartozik, amelyen keresztül közvetett módon történik az állampolgárok tájékoztatása és a közintézmények imázsformálása.

² „Bizalom alatt azt az egyéni várakozást értjük, amely szerint a bizalom tárgya (személy vagy intézmény) az elvárt, illetve elvárható módon fog viselkedni egy adott helyzetben.” Vö. BODA Zsolt: Intézményi bizalom és a közpolitikák eredményessége In: BODA Zsolt (szerk.): *Bizalom és közpolitika. Jobban működnek-e az intézmények, ha bízunk bennük?* Budapest, Argumentum, 2015. 10.; és OECD (2017): *Trust and Public Policy. How Better Governance Can Help Rebuild Public Trust.* (OECD Public Governance Reviews) Paris, OECD Publishing, 2017. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264268920-en>. 16.

³ OECD (2017) i. m. (2. lj.) 3.

⁴ ANTAL i. m. (1. lj.).

⁵ Uo.

2. A közszolgálati kommunikáció alkotmányos keretei

Az állam és intézményei részéről megjelenő kommunikációs igényt általában fenntartással kezeli a média. Történeti perspektívából szemlélve a szólás- és sajtószabadság – mint első generációs alapjogok⁶ – éppen az állammal és annak intézményeivel szemben alakultak ki.⁷

2.1. A sajtószabadság negatív és pozitív normakövetelményei és a tájékozódáshoz való jog

A sajtószabadság kialakulásának korai időszakát jellemző negatív normák éppen a véleménynyilvánításba történő beavatkozástól való állami tartózkodásban, a cenzúra tilalmában, a szerkesztői függetlenségben vagy éppen a szabad lapalapítás biztosításában manifesztálódtak.⁸

Míg a negatív normakövetelmények az állami beavatkozástól való mentességhez kapcsolódtak, addig a pozitív követelmények célja, hogy biztosítsák a tájékozódáshoz fűződő érdekeket, amelyek a média tartalmihoz való szabad hozzáférésben és a tartalmi sokszínűségben testesülnek meg. Azaz, „amíg a negatív jelleg – negatív szabadság, a külső erők általi ‘békén hagyás’ – a média joga, addig a pozitív jelleg a média közönségének érdekeit szolgálja, és abból fakadóan a médiára bizonyos közérdekű kötelezettségek hárulnak.”⁹

A sajtószabadság normakövetelményei ugyanakkor nem egymástól független tényezők, hanem szorosan összekapcsolódnak. A média ugyanis azért élvez előjogokat, előnyöket, hogy a tájékoztatási kötelezettségeit minél teljesebben tudja szolgálni. A sajtószabadság pozitív jellegében és a tájékozódáshoz való jog biztosításában az állam intézményvédelmi kötelezettsége manifesztálódik. Az államnak kötelező gondoskodnia a társadalmi működés előfeltételét jelentő közvélemény kialakulásáról, illetve annak védelméről. Ez az állami kötelezettség a korábbi alkotmánybírói gyakorlat¹⁰ mellett Magyarország Alaptörvényének IX. cikk (2) bekezdésében is rögzítést nyert: „Magyarország [...] biztosítja a demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges szabad tájékoztatás feltételeit.”

⁶ TAKÁCS Péter: Az emberi jogok jogelméleti kérdései. http://jog.unideb.hu/documents/tanszkek/jogbolseleti/tansegdelek/2011-12/2011-12-2/takcs_p_-az_emberi_jogok_jogelmleti_krdsei_a_jogok.pdf.

⁷ SAJÓ András: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2005. 11.

⁸ Az első két, sajtószabadságot konstituáló elv a tartalmi be nem avatkozást, míg az utóbbi a szabad piacra lépést jelenteti.

⁹ KOLTAY András: A médiaszabályozás elméleti alapvetései. In: KOLTAY András – NYAKAS Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2. kiadás, 2015. 89–117., 109.

¹⁰ L. 30/1992. (V. 26.) AB hat.

2.2. Plurális médiarendszer, tájékozott állampolgár

A tájékozódáshoz való jog kiteljesítéséhez, a demokratikus közvélemény kialakításához és fenntartásához tehát egy olyan médiarendszer kialakítása és fenntartása szükséges, amelynek segítségével az állampolgárok mindazokhoz az információkhoz hozzájuthatnak, amelyek alapján a közösséget érintő ügyekkel kapcsolatban el tudnak igazodni. Ez utóbbit egy plurális médiarendszer tudja csak biztosítani.

A pluralizmus egy médiarendszer kialakítását megalapozó elvek közül a legfontosabbnak tekinthető. Egyszerre foglalja magában az információkhoz való hozzáférést biztosító tájékozódáshoz való jogot, a közlés szabadságát, amely az információközlés eszközeihez való hozzáférést is biztosítja, valamint az állam azon feladatát, hogy a tájékozódás, illetve a közlés feltételeit, az ezekhez szükséges eszközök minél szélesebb tényleges rendelkezésre állását elősegítse.¹¹

C. Edwin Bakerre hivatkozva Perry Keller a demokráciák axiómájának nevezi, hogy az állampolgárok méltányolható hozzáférést követelnek a közérdeklődésre számot tartó ügyekről szóló sokszínű információ- és gondolatáramláshoz. E hozzáférés a feltétele annak, hogy hatékony állampolgárként részt tudjanak venni a kollektív önkormányzás folyamataiban. Ebből viszont az következik, hogy minden erős demokrácia jelentős mértékű médiapluralizmust követel meg – vonja le következtetését Keller.¹²

A médiapluralizmus az Európában jelenleg bevett általános fogalmi definíció szerint „a társadalmi, politikai és kulturális értékek, vélemények, információk és érdekek széles választékát” jelenti, „mely a médián keresztül nyер kifejezést”.¹³

A szakirodalom megkülönbözteti továbbá a belső és külső pluralizmus fogalmát. Míg az előbbi esetében „a társadalmi, politikai és kulturális értékek, vélemények, információk és érdekek széles választéka egy médiavállalat kínálatában” jelennek meg vagy értelmezhetők, addig a külső pluralizmus esetében „több médiavállalatot veszünk számításba, amelyek mindegyike egy bizonyos nézőpontot képvisel”.¹⁴

Visszatekintve kiindulópontunkhoz megállapíthatjuk: egy demokráciában a közintézmények tevékenységének médián keresztül történő kommunikációja szoros összefüggést mutat az állampolgárok tájékozódáshoz való jogával.

Az állampolgárok ugyanis utóbbi jogosultság alapján, médiaplatformokon keresztül tudnak információt szerezni az állami intézmények tevékenységéről, működéséről, döntéseiről. Az államnak aktív szerepet kell játszani abban, hogy a tájékozódáshoz való jogot biztosítsa polgárai számára (így segítve elő, hogy állampolgárai jól informáltak és kellően tájékozottak legyenek), amit egy plurális médiarendszer kiépítése és fenntartása mellett érhet el. Egy plurális média-

¹¹ L. KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, Századvég, 2009. 304–307.

¹² Perry KELLER: *Európai és nemzetközi médiajog. Liberális demokrácia, kereskedelem és az új média*. Budapest, CompLex, 2014. 503.

¹³ The activity report of the Committee of Experts on Media Concentrations and Pluralism. Submitted to the 4th European Ministerial Conference on Mass Media Policy. Prague, December 7–8., 1994. (a továbbiakban: Miniszteri Konferencia jelentés). Idézi Karol JAKUBOWICZ: *Médiapluralizmus és koncentráció*. In: GÁLIK Mihály (szerk.): *A médiakoncentráció szabályozása – szöveggyűjtemény*. Budapest, Gondolat, 2011. 263.

¹⁴ Uo.

rendszer azt biztosítja ugyanis polgárai számára, hogy – egyebek mellett – a közügyekről, az állami intézmények által hozott döntésekről, azok következményeiről és összefüggéseiről különböző nézőpontokból és médiaplatformokon tudjanak tájékozódni, és így azokkal kapcsolatban megalapozott véleményt legyenek képesek formálni. Ez az aktivitás egyben azt is jelenti, hogy a „média számára alkotmányos kötelezettségként írható elő – bizonyos feltételek mellett – a polgárok tájékozódáshoz való jogának szolgálata”.¹⁵

Mielőtt azonban megnéznénk, hogy milyen főbb alkotmányosan indokolható szabályozói beavatkozások segíthetik az állampolgárok tájékozódáshoz fűződő jogának érvényesülését és ezzel együtt a közszolgálati kommunikációt, érdemes azt számba venni, hogy a médiapluralizmus mely modelljei jelenítik meg a tájékozódáshoz való jog és a közszolgálati kommunikáció fent kifejtett értelmezését.

3. A médiapluralizmus alapvető koncepcionális modelljei

Demokratikus államokban a plurális médiarendszer megvalósításának – és ezáltal a tájékozódáshoz való jog kiteljesítésének – módjaira számos megoldás kínálkozik. Ugyanakkor van egy olyan fontos tényező, mely kettéosztja az ezzel a problémakörrel foglalkozó gondolkodók táborát. Ez a tényező pedig nem más, mint az állami beavatkozás, illetve annak mértéke, amelynek mentén a médiapluralizmus két főbb megközelítése¹⁶ alakult ki.

3.1. A gazdasági modell

A piacelvű liberális megközelítés a szólás és tájékozódás szabadságának állami beavatkozásmentes biztosításából indul ki, mely az egyén autonómiájának érvényesülésén és erős gazdasági alapokon nyugszik. Ebben a felfogásban a média kereskedelmi vállalkozásként van jelen, és gazdasági sikeressége szorosan összefonódik a társadalomban és a demokráciában betöltött szerepével, sikerességével. „A piaci modell szerint a társadalom szükségleteit egy viszonylag szabályozatlan, és a kereslet-kínálat dinamikáján alapuló cserefolyamaton keresztül lehet a legjobban kielégíteni.”¹⁷ Ebből következően a médiapluralizmus gazdasági megközelítése szerint a gondolatok szabad piaca a leghatékonyabb eszköz arra, hogy kiteljesítse a szólás- és sajtószabadságot, valamint a tájékozódáshoz való jogot.¹⁸

¹⁵ L. UDVARY Sándor: A mediaszabályozás alkotmányos alapjai, a kommunikációs alapjogok In: KOLTAY-NYAKAS i. m. (9. lj.) 131–150., 137.

¹⁶ A médiapluralizmus problémakörének, rövid feldolgozásához és modelljeinek bemutatásához a következő művet vettem alapul: NYAKAS Levente: A médiapluralizmus nyomában. Elméleti alapvetések, valamint kísérletek az elmélet megvalósítására az EU audiovizuális médiapolitikájában. In: KOLTAY-NYAKAS i. m. (9. lj.) 442–458.

¹⁷ David CROTEAU – William HOYNES: *A média mint üzlet. Nagyvállalati média és közérdek*. Budapest, CompLex, 2013. 32.

¹⁸ NYAKAS i. m. (16. lj.) 450–453.

Denis McQuail a következőképpen összegezi a pluralizmus gazdasági értelmezésének főbb jellemzőit: „bőséges kínálatot, maximális versenyt, folyamatos innovációt, gazdasági hatékonyságot biztosít, mindezt alacsony vagy hiányzó szabályozás, a fogyasztók számára bőséges kínálat, valamint a tulajdonosok számára biztosított nagyfokú szabadság mellett.”¹⁹

3.2. A demokratikus modell

A médiapluralizmus másik modellje az ún. „elvi (alapokon álló) pluralizmus” (*principled pluralism*). Ez a modell a társadalom egészét kívánja szolgálni oly módon, hogy különböző „politikai nézetek és kulturális értékek megjelenítés[ére] törekszik”. A demokratikus modellben nagyobb hangsúlyt kap az állampolgárok plurális információkhoz való hozzáférése, mint „a kommunikációt folytatók szabadsága”, utóbbi a piaci elvű megközelítés központi magja. Ezen elgondolás szerint a közérdeket a legjobban egy olyan médiarendszer szolgálja, „amely széles körű hozzáférést és nyilvánosságot biztosít a legkülönbözőbb társadalmi, politikai és kulturális nézeteknek és értékeknek”. Szemben a piaci megközelítéssel, egy ilyen médiarendszer kialakításához aktív állami médiapolitika és szabályozói beavatkozás szükséges.²⁰

McQuail ennek a modellnek a főbb jellemzőit a következőképpen foglalja össze: itt „a médiakínálat a szükségleteknek megfelelően alakul, a versennyel szemben a kiegyenlített védelem áll a középpontban”. Utóbbi azt jelenti, hogy a hangsúly a különböző nézetek nyilvánosságra jutásának segítésén van, ehhez viszont arra van szükség, hogy folyamatosan monitorozásra kerüljenek a média területén bekövetkező változások. A változások pedig szabályozói beavatkozásokat igényelnek a szükséges területeken. „A tartalom fogyasztóinak választása az így létrejött változatosság keretei között alakul, és fontos, hogy ehhez mindenki számára hozzáférési jogokat kell adni.”²¹

3.3. Tájékoztatási modellek

Könnyen ráismerhetünk arra, hogy a médiapluralizmus alapvető koncepcióihoz kapcsolódó modellek egyben különböző tájékoztatási modellek alapját is képezik.

3.3.1. Észak-amerikai tájékoztatási modell

A gazdasági modell piacközpontú, az állami szerepvállalás lebontását (dereguláció) előtérbe állító ún. észak-amerikai tájékoztatási modellel kapcsolódik össze. A tájékoztatást ebben a modellben az individuális jogok és a szabadságjogok uralják. A hangsúly az államtól való függet-

¹⁹ Denis McQUAIL: A sokszínűség mint médiapolitikai célkitűzés. In: POLYÁK Gábor (szerk.): *Médiapolitikai szöveggyűjtemény*. Budapest, AKTI–Gondolat, 2010. 379–395., 388.

²⁰ NYAKAS i. m. (16. lj.) 453–454.

²¹ McQuail hivatkozta NYAKAS i. m. (16. lj.) 455.

lenségre és az állam ellenőrzésére helyeződik. Amerikában a közszolgálati tájékoztatás mint a közjó vetülete is elsősorban az egyéni érdekek és szabadságjogok képviselőjeként képeződhetett le. A tartalom szerkesztési elveire elsősorban a tulajdonosnak van ráhatása, a médiaszektort az önszabályozás (iparági szabályozás) jellemzi.²²

Mivel a gazdasági pluralista modell a különböző források nagy számára épít (források sokszínűsége), ezért az észak-amerikai tájékoztatási modellben az állam elsősorban a verseny és antitröszt szabályozásán keresztül a források sokszínűségének biztosítására koncentrál.²³ Ebben a modellben a minimális állami szabályozás így leginkább a külső pluralizmus megvalósítására törekszik.

3.3.2. Európai tájékoztatási modell

A médiapluralizmus demokratikus megközelítését az ún. európai tájékoztatási modell testesíti meg. Az európai tájékoztatási modell egy társadalmi (jellemzően nemzeti szintű) integrációt megvalósító médiainstéményben, -típusban manifesztálódik, ez pedig a közszolgálati média. A közszolgálati média szociális integratív funkciója mellett másik megkülönböztető jellemzője, hogy az individuális értékekkel és érdekekkel szemben a közérdeket²⁴ helyezi előtérbe, a közjóra²⁵ törekvést tartja szem előtt. A közjó mellett külön hangsúlyt kap a nemzeti kultúra ápolása és a hagyományok tisztelete. Az európai médiarendszerek alapját képező közszolgálati média tevékenységét – melyben központi szerepet játszik a tájékoztatás – közcélok határozzák meg. Az európai modellben – szemben a profitorientált észak-amerikai tájékoztatási modellel – a médiumok közönségét állampolgároknak és nem pedig fogyasztóknak tekintik. A médiaszektort – az elmúlt két évtizedben Európában lejátszódó deregulációs folyamat ellenére is – alapvetően az állami szabályozás jellemzi, emellett a közszolgálati média tevékenységét a szabályozás által meghatározott formában létrehozott kódexekbe foglalt közszolgálati alapelvek²⁶ határozzák meg.²⁷

A demokratikus pluralista modellel épülő európai tájékoztatási modellt az ún. nyitott sokszínűség jellemzi, mely egyfelől „a különböző nézetek sokszínűségének jelentőségére hívja fel a figyelmet”, másfelől szemben az észak-amerikai tájékoztatási modellel nem a forrásokhoz, hanem a „gondolatokhoz való hozzáférésre helyezi a hangsúlyt”. Azaz a gondolatok egyenlősége

²² Vö. Észak-amerikai tájékoztatási modell. In: ANTAL Zsolt – GAZSÓ Tibor – KUBÍNYI Tamás – PELLE Veronika: *Médiabefolyásolás. Az új kislexikon*. Budapest, Századvég, 2016. 56–58.; ANTAL Zsolt: *Közszolgálati média Európában – az állami részvétel koncepciói a tájékoztatásban*. Szeged, Gerhardus, 2011. 69–80.

²³ Jan van CUILENBURG: *Media Diversity, Competition and Cocentration: Concepts and Theories*. In: Els de BENS (szerk.): *Media Between Culture and Commerce*. Changing Media, Changing Europe Series. Volume 4. Malta, Intellect Ltd. Gutenberg Press, 2007, 25–54., 30.

²⁴ A közérdek meghatározására l. ANTAL et al. i. m. (22. lj.) 138.

²⁵ A közjó meghatározására l. uo., 140.

²⁶ Közszolgálati alapelvek vonatkozásában l. uo., 144.

²⁷ Vö. Európai tájékoztatási modell. In: ANTAL et al. i. m. (22. lj.) 59–60.; ANTAL i. m. (22. lj.) 51–68.

kerül előtérbe. A cél annak elkerülése, hogy „a közvéleményben egyoldalúság, torzulás következzen be, ezért a médiatartalomnak különböző véleményeket kell egyenrangú módon kifejeznie”.²⁸ Mindebből az is következik, hogy az európai tájékoztatási modell a belső pluralista megközelítésen alapul.

3.3.3. Médiarendszerek és általános tájékozottság

A fentiek alapján felvetődik a kérdés, hogy van-e és ha igen, akkor milyen összefüggés a médiarendszerek felépítése, tájékoztató tevékenysége és az állampolgárok közügyekről való tájékozottsága között. Különösen időszerű ez a kérdés egy olyan médiakörnyezetben, amely egyre piacorientáltabbá válik.

Ezt az összefüggést vizsgálta egy kutatócsoport abból a hipotézisből kiindulva, hogy a „piacközpontú rendszerek azon keresztül, hogy több puha hírt²⁹ közvetítenek, mint kemény hírt,³⁰ károsan befolyásolják az állampolgárok tájékozottságát”.³¹

A kutatók hipotézisük igazolására az észak-amerikai, piacalapú modellt (Egyesült Államok), az európai hagyományos közszolgálati modellt (Finnország és Dánia) és a brit vegyes modellt elemezték a napilapokban és a televíziócsatornákon megjelenő kemény és puha hírek alapján. Az elemzést kiegészítette egy közvélemény-kutatás, mely a közönség országokénti tájékozottságát mérte.³²

A tartalomelemzés azt bizonyította, hogy a napilapok a televízióhoz képest kevésbé fontos információforrásnak számítanak. A brit és a dán sajtó inkább előtérbe helyezi a puha híreket és a belföldi tudósításokat, mint az amerikai és a finn sajtó.

A televíziózás területén a britek inkább a puha híreket előnyben részesítő amerikai modell felé közelítenek, míg a dánok és a finnek a kemény hírek és a külvilág felé orientálódnak.³³

Az általános tájékozottságra vonatkozó kérdőíves kutatás kimutatta, hogy „az amerikaiak különösen alulinformáltak a nemzetközi közügyekkel kapcsolatban”, illetve a „belföldi kemény hírek tekintetében is”. Az amerikaiak a hazai puha hírek tekintetében tartották a szintet az európaiakkal.

A kutatás két meglepő eredménnyel is szolgált. Az egyik, hogy a finnek és a dánok „mélyreható tudással rendelkeztek a puha és a kemény hírek terén”. Ezt a kutatás azzal magyarázta, hogy a skandináv országokban népszerűbb a nyomtatott sajtó, mint a többi vizsgált ország-

²⁸ NYAKAS i. m. (16. lj.) 453.

²⁹ A kutatók idesorolták a hírességekkel, egyéni sorsokkal, sporttal és szórakozással kapcsolatos beszámolókat.

³⁰ A kutatók idesorolták a politikával, közigazgatással, gazdasággal, természettudományokkal, technológiával és a kapcsolódó témákkal foglalkozó tudósításokat. A bűnügyi hírek attól függően kerültek a két kategória valamelyikébe, hogy milyen módon tudósítottak az adott bűnügyről.

³¹ L. James CURRAN – Shanto IYENGAR – Anker Brink LUND – Inka SALOVAARA-MORING: Médiarendszerek, általános tájékozottság és demokrácia: összehasonlító elemzés. In: James CURRAN: *Média és demokrácia*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 79–99., 79.

³² Uo., 83.

³³ Uo., 89.

ban.³⁴ A másik, hogy az amerikai válaszadók keveset tudnak az őket körülvevő világról. A kutatók szerint ennek oka abban keresendő, hogy az amerikaiak – elsősorban a fiatal felnőttek – a skandinávokhoz és a britekhez képest kevesebb hírt fogyasztanak.³⁵

A kutatás azt is kimutatta, hogy a közszolgálati médiával rendelkező európai államokban a hírfogyasztás terén a társadalmi integráció sokkal inkább megvalósul, mint az USA-ban. A közszolgálati hagyományoknak köszönhetően az európai államokban sokkal sikeresebben érik el a hátrányos helyzetben lévő társadalmi csoportokat, mint az USA-ban.³⁶

4. A közszolgálati kommunikáció minőségi felületei, eszközei

Az előzőekben végigvezettük, hogy a közszolgálati intézmények tájékoztatási kötelezettsége alkotmányosan az állampolgárok tájékozódáshoz fűződő jogában gyökerezik. Azt is bemutattuk, hogy a demokráciákban a tájékozódáshoz való jogot miként biztosíthatja egy plurális média-rendszer. Az ezekről alkotott elképzelések közül pedig az európai tájékoztatási modell alapjául szolgáló, az aktív állami szerepvállalást (szabályozói szerepet) követelő demokratikus pluralizmus modellje illeszkedik a vizsgált közszolgálati kommunikációs kötelezettségek teljesítéséhez a leginkább.

Az alábbiakban ezért azt tekintjük át – részben a magyar szabályozás, részben pedig külföldi példák segítségével –, hogy a közszolgálati kommunikációt az európai tájékoztatási modellen belül milyen minőségi intézményesült megoldások támogatják.

4.1. Közszolgálati média

A közszolgálati médiáról már szót ejtettünk az európai tájékoztatási modell alapintézményeként, ugyanakkor külön is ki kell térni rá, hogy miért tekinthető a közszolgálati kommunikáció számára az egyik legjelentősebb minőségi médiafelületnek. Válaszként álljon itt a közszolgálati médiaszolgáltatásról alkotott sokféle meghatározás közül az egyik, de talán a legvilágosabban megfogalmazott definíció:

„A közszolgálati médiaszolgáltatás egy olyan szolgáltatással azonosítható, melynek keretében médiaszolgáltatásokat – a profit motivációjától és a piaci kínálattól függetlenül – ingyenesen, »alapellátásként« (*basic supply*) nyújtanak egyének számára, akik egy meghatározott társadalom és kultúra, egyedi közösség és demokratikus rendszer tagjaiként igényelnek (ilyen szolgáltatásokat).”³⁷

³⁴ Ennek összefüggéseire l. jelen tanulmány 4.3.2. pontját.

³⁵ CURRAN et. al. i. m. (31. lj.) 89–94.

³⁶ Uo., 96–97.

³⁷ Karol JAKUBOWICZ: Public Service Broadcasting: A Pawn on an Ideological Chessboard. In: Els de BENS (szerk.) *Media Between Culture and Commerce*. Bristol, Intellect Books, 2007. 115–141., 115–116. Hivatkozva: NYAKAS Levente: *Közszolgálat választáson: globális kihívások és európai válaszok*. Kézirat.

Karol Jakubowicz közszolgálati médiaszolgáltatás fogalmából láthatóvá válik, hogy az állam által üzemeltetett közszolgálati intézmények és a közszolgálati médiaszolgáltatás szolgáltatásai egy nagyon fontos ponton összekapcsolódnak. A közszolgálati médiának – hasonlóan bármely más közintézményhez – egy nemzet polgárainak kell alapellátást biztosítania.

Itt fontos kiemelni: a szolgáltatásnyújtás alapját nem az individuum, hanem egy adott közösséghez tartozás adja. Werner Rumphorst az ún. közszolgálati modell törvényhez³⁸ fűzött magyarázatában nagyon tömören fogalmazza meg a közszolgálati médiaszolgáltatás definícióján keresztül ezt a közösségi mozzanatot: a közszolgálati médiaszolgáltatás a társadalom (*public*) részére készült, általa finanszírozott és felügyelt tartalomszolgáltatás.³⁹ Az alapellátás az univerzalitás elvére épül, mely azt jelenti, hogy a társadalom valamennyi tagja számára kell nyújtani (földrajzi lefedettség) – illetve ebből következően – változatos, magas szakmai standardoknak megfelelő szolgáltatásokat.

Koltay András szerint a közszolgálati média szükségszerűen „nemzeti ügy”: „[a]z egyik [n]em vákuumba születik bele. Az őt körülvevő kulturális közeg biztosítja számára az érték-választás lehetőségét – az államnak pedig óhatatlanul van némi szerepe abban, hogy azt az alternatívát, amelyik a kizárólag saját polgáira jellemző értékeket vonultatja fel, nevezetesen a nemzeti kultúrát, az egyéb választási lehetőségekhez képest hangsúlyosabban támogassa. Ezen felül természetesen – arányosan – támogatnia kell például a nemzeti, etnikai kisebbségek kultúráját is. De a saját értékek megőrzése feltétlenül ellentmondást nem tűrő morális kényszer.”⁴⁰

Az alapellátás tárgya, tartalma a médiatartalmak szolgáltatása, amely kielégíti egy nemzet tagjainak – John Reith után szabadon szólva⁴¹ – tájékoztatói, szórakozási (kulturális) és közművelődési (oktatással) igényeit.

A hivatkozott – és némiképpen átalakított – reith-i hármashból témánk szempontjából a közszolgálati média tájékoztatói funkciója (információs alapellátás) tekinthető a leglényesebbnek.

A közszolgálati média tájékoztatói kötelezettségének tartalmát több olyan alapelv adja, amely vagy a médiaszabályozásban vagy a közszolgálati szakmai szabályokban (kódexekben)⁴² ölt testet Európában. Ezek közül a legfontosabbak a következők:⁴³

- Átfogó, objektív, pártatlan, tárgyyszerű tájékoztatás.
- A vélemények sokféleségének bemutatása.
- A kormány által kiadott közlemények ingyenes közzététele.
- A parlament üléseinek közvetítése vagy azokról tárgyyszerű beszámolók közlése.

³⁸ Werner RUMPHORST: *Model Public Service Broadcasting Law*. 2007., 1.

³⁹ NYAKAS Levente: *A médiapluralizmus nyomában. A médiapluralizmus elvének elméleti alapjai és értelmezése az Európai Unió egyes politikáiban (különös tekintettel audiovizuális és -médiapolitikára), jogalkotásában és intézményi gyakorlatában*. Munkahelyi vita céljára készített változat. Doktori értekezés, Győr, 2015. 143.

⁴⁰ KOLTAY András: A közszolgálati média fogalma. *Médiakutató*, 2007/2. 32.

⁴¹ John Reith vezetése (1927–38) mellett létrehozott brit közszolgálati műsorszolgáltató, a BBC (British Broadcasting Corporation – 1927) és az általa megfogalmazott hármas feladat (tájékoztatás, szórakoztatás, oktatás/nevelés) valamennyi európai közszolgálati médiaszolgáltatás mintájává vált.

⁴² Például BBC Editorial Guidelines. <http://www.bbc.co.uk/editorialguidelines/guidelines>

⁴³ L. JAKAB Zoltán: A közszolgálati média értelmezése a 20-as évektől napjainkig. In: TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Közszolgálati média a médiában*. Budapest, Osiris, 1995. 53–61.

A megjelölt alapelvek közül szinte valamennyi megjelenik a magyar médiajogban⁴⁴ és a szakmai szabályozásban is (értsd: az ún. Közzolgálati Kódexben⁴⁵). Az Mttv.-ben az első két elv a közzolgálati médiaszolgáltatási célok között került rögzítésre [l. Mttv. 83. § (1) bek. *m*)–*n*) pontok], csakúgy, mint a közzolgálati szakmai szabályokat tartalmazó Kódexben.⁴⁶ A Közzolgálati Kódex a tájékoztatási kötelezettség további kifejtését adja az erre vonatkozó elvek részletezésével.⁴⁷

Témánk szempontjából külön ki kell emelni a Közzolgálati Kódexben felsorolt közzolgálati célok közül azt,⁴⁸ amely arra kötelezi a közzolgálati médiaszolgáltatót, hogy a közösség érdekében tevékenykedő szervezetek, csoportok⁴⁹ tevékenységét bemutassa, valamint ezek számára megfelelő nyilvánosságot biztosítson.

A kódexnek ebben a rendelkezésében a legfőbb népképviselői szerv (országgyűlés⁵⁰) mellett megjelennek a köztisztviselők (kormányzati és önkormányzati szervek), továbbá a közfeladatot ellátó egyházak is.

4.2. Tájékoztatással összefüggő egyéb kötelezettségek a médiaszabályozásban

A felsorolt tájékoztatási alapelvek általánosnak tekinthetők valamennyi európai közzolgálati rendszerben. Az említett közzolgálati tájékoztatási követelményeket – az európai médiarendszerek duálissá bővülésével⁵¹ – ugyanakkor a médiarendszer új szereplőivel szemben is érvényesíteni kezdték az államok.

Ennek egyik fő oka az volt, hogy a kialakuló és egyre nagyobb tért hódító kereskedelmi műsorszolgáltatások olyan médiakörnyezetben jelentek meg a nyugat-európai médiarendszerekben, melyekben a műsorszolgáltatás fogalma a közzolgálati médiaszolgáltatással, a demokratikus folyamatokban felelős szerepet játszó aktor képével forrtak egybe. A műsorszolgáltatás ilyen felfogása pedig arra sarkallta a jogalkotókat, hogy a médiaszabályozásban egyértelművé tegyék: a közzolgálaton túl a médiarendszer más szereplőinek – így különösen a meghatározóvá váló kereskedelmi médiaszolgáltatóknak – is részt kell vállalniuk a demokratikus műkö-

⁴⁴ Értsd: 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról (a továbbiakban: Mttv.).

⁴⁵ Közzolgálati Kódex. <http://www.kszt.hu/tudasbazis/jogszabalyok-kozzolgalmati-kodex/55-kozzolgalmati-kodex>

⁴⁶ Közzolgálati Kódex: A közzolgálati médiaszolgáltatás céljai *c*) és *n*) pontok.

⁴⁷ L. Közzolgálati Kódex: A közzolgálati médiaszolgáltatás alapvető elvei, C) A hírek, időszervi politikai műsorok sokoldalúságának, tárgyilagosságának és kiegyensúlyozottságának, a vitatott kérdések ismertetésének, a vélemények, nézetek sokféleségének bemutatására vonatkozó elvek.

⁴⁸ Közzolgálati Kódex: A közzolgálati médiaszolgáltatás céljai, *u*) pont.

⁴⁹ Értsd: országgyűlés, a kormányzati és önkormányzati szervek, az egyházak, a pártok, az érdekképviselők, társadalmi szervezetek és állampolgári közösségek.

⁵⁰ A kódex e rendelkezésében a parlamenti ülések nyilvánosságának követelménye jelenik meg.

⁵¹ Értsd ez alatt a közzolgálati mellett a kereskedelmi műsorszolgáltatási modell megjelenését és elterjedését Európában.

désben. Ezt a gondolkodást például a magyar alkotmányos gyakorlat mintájául szolgáló német alkotmánybírói gyakorlat is támogatta.⁵² Tekintsük át a következőkben, hogy miként épült be ez a szemlélet a magyar médiaszabályozásba.

4.2.1. *A tájékozódáshoz való jog mint általános követelmény*

A médiarendszer valamennyi szereplőjével szemben megfogalmazott elv a magyar médiaszabályozás általános normáit összefoglaló jogszabályban, az ún. Médiaalkotmányban került rögzítésre.⁵³ Az Smtv. alapelveként, azaz a szabályozás hatálya alá tartozó valamennyi médiummal szemben fogalmazza meg a média közérdekű tájékoztatási kötelezettségét. Az Smtv. 10. §-a a következőképpen fogalmaz:

„Mindenkinek joga van arra, hogy megfelelően tájékoztassák a helyi, az országos és az európai közélet ügyeiről, valamint Magyarország polgárai és a magyar nemzet tagjai számára jelentőséggel bíró eseményekről. A médiarendszer egészének feladata a hiteles, gyors, pontos tájékoztatás ezen ügyekről és eseményekről.”

A magyar médiaszabályozás tehát – az állampolgárokat megillető tájékozódáshoz való jogból következően – az egész médiarendszer összes szereplőjével szemben fogalmaz meg közérdekű tájékoztatási kötelezettséget, de csak deklaratív módon. Azaz ebből konkrét kötelezettség nem eredeztethető, „általános médiajogi alapelvet rögzít” csupán.⁵⁴ Az ezzel összefüggő konkrét kötelezettségeket az egyes médiaszolgáltatásokkal kapcsolatos speciális szabályok bontják ki.

4.2.2. *Hírszolgáltatási kötelezettség és minősége*

A közszolgálati médiaszolgáltatás mellett az Mtv. az ún. jelentős befolyásoló erővel (a továbbiakban: JBE) rendelkező⁵⁵ lineáris médiaszolgáltatókra (rádiókra és televíziós médiaszolgáltatásokra) terhel napi hírszolgáltatási kötelezettséget.⁵⁶ Jelenleg Magyarországon a közszolgálati Duna Médiaszolgáltató Nonprofit Zrt. médiaszolgáltató mellett a két országos kereskedelmi médiaszolgáltatót (TV2 Média Csoport Kft., Magyar RTL Televízió Zrt.) terheli JBE kötelezettségként hírszolgáltatás.⁵⁷ Azaz a szabályozás célja, hogy a legnagyobb földrajzi területi

⁵² Jó példa erre a német médiaszabályozás fejlődése és az azt támogató alkotmánybírói gyakorlat. Erre nézve I. NYAKAS i. m. (39. lj.) 19–22.

⁵³ Értsd: A sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény (a továbbiakban: Smtv.)

⁵⁴ KOLTAY András – NAGY Dóra: A médiaszolgáltatások tartalmára vonatkozó speciális szabályozás. In: KOLTAY–NYAKAS i. m. (9. lj.) 579–608., 579.

⁵⁵ Mtv. 69. § (1) bek.

⁵⁶ Mtv. 38. § (1) bek.

⁵⁷ L. a Médiatanács 2016. szeptemberi döntéseit (a Médiatanács 1171-1173/2016 (IX. 26) sz. döntései) http://nmhh.hu/cikk/171990/Jelentos_befolyasolo_ereju_mediaszolgáltatok_azonositasrol_dontott_a_mediatanacs

eléréssel rendelkező médiaszolgáltatások vegyék ki részüket az állampolgárok tájékoztatásából. A szabályozás – utalva a kötelezés közszolgálati jellegére, illetve a sajtószabadság pozitív jellegére – közérdekű kötelezettségnek nevezi a hírszolgáltatást.

A magyar médiaszabályozásban kontinuitás is felfedezhető, hiszen a műsorszolgáltatásra vonatkozó korábbi szabályozásban⁵⁸ is élt hasonló norma. Az Rttv. 8. § (3) bekezdése rögzítette az „egybefüggő” napi hírszolgáltatási kötelezettséget országos műsorszolgáltatások esetében.

A korábbi szabályozás természetesen más médiapiaci és -történeti pillanatban született. Annyiban viszont a médiaszabályozás terén az 1996-os magyar helyzet hasonlított a Nyugat-Európában az 1980-as években jellemző állapotokra, hogy Magyarországon is piacnyitás történt, azaz a monopolhelyzetben lévő állami-közszolgálati műsorszolgáltató elvesztette egyeduralgó szerepét.

A hírszolgáltatási kötelezettségen túl annak minőségével kapcsolatban is bizonyos kritériumokat támaszt a magyar médiaszabályozás. A szabályozás arra próbálja rábírní a hírszolgáltatásra kötelezetteket, hogy saját gyártású és ezen belül is nem az infotainment⁵⁹ kategóriájába tartozó híreket szolgáltatassanak.⁶⁰ A jogalkotó ezzel a rendelkezésével a hírszolgáltatás bulvárosodásának jelenségére reagált. Hasonló, a hírek minőségét szem előtt tartó rendelkezés már az 1996-os szabályozásban is megjelent, de ott a jogalkotó még csak a saját előállítású híreket tartotta szem előtt.⁶¹

4.2.3. Szerződéses kötelezettségek

Az Mttv. további közszolgálati (közérdekű) kötelezettségek előírását teszi lehetővé a nem közszolgálati, korlátos erőforrást – azaz földfelszíni frekvenciát – használó lineáris médiaszolgáltatások esetében. A szűkös javak használata miatt a törvény kifejezetten egy szépségversenytípusú pályázati eljárást ír elő. Ennek a pályázati típusnak az a lényege, hogy nemcsak a frekvencia használatáért megajánlott díj mértéke dönt az adott frekvenciáért benyújtott ajánlat értékelésénél, hanem az is, hogy a pályázó milyen egyéb médiapolitikai cél – például a tájékoztatói jogosultság – érvényesülése szempontjából tesz ajánlatot. A pályázat feltételeit a Médiatanács határozza meg, a nyertes hatósági szerződésében pedig rögzítésre kerül a pályázó által vállalt közszolgálati kötelezettség.⁶²

A vállalható közszolgálati kötelezettségek közül a hírszolgáltatási kötelezettség volt az egyik meghatározó eleme az 1997-es országos kereskedelmi televíziós műsorszolgáltatási joga-

⁵⁸ Értsd: 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról (a továbbiakban: Rttv.).

⁵⁹ L. ANTAL et al. i. m. (22. lj.) 109.

⁶⁰ L. Mttv. 38. § (1) bekezdés utolsó mondata: „A más médiaszolgáltatótól átvett, illetve a demokratikus közvélemény tájékoztatását nem szolgáló, bűnügyi tematikájú híryanag vagy tudósítás a hírműsor szám időtartamának húsz százalékánál éves átlagban nem lehet hosszabb terjedelmű.”

⁶¹ L. Rttv. 8. § (3) bek. második mondat.

⁶² NYAKAS Levente: Az audiovizuális és rádiós médiaszolgáltatások szabályozása. In: KOLTAY–NYAKAS i. m. (9. lj.) 563–578., 568–575.

sultságok pályáztatásának. A pályázati anyagban megjelölt, majd a szerződés részévé vált műsorstruktúrában mindkét pályázó (MTM-SBS Zrt. és M-RTL Zrt.) vállalt hírszolgáltatást, valamint politikai magazinműsort is.

A tájékoztatási kötelezettség előírásának ez az eszköze alapvetően az analóg kor vívmánya, hiszen akkor a lineáris médiaszolgáltatásoknak (rádiózás és televíziózás) ez volt a fő terjesztési platformja. A műholdas és kábeles műsorterjesztés mint alternatív hálózat megjelenésével, majd a digitális technológia térhódításával a médiaszolgáltatások bármilyen más platformon terjeszthetővé váltak. Így a frekvenciák vesztettek műsorszórási célú értékükből, ezzel viszont az állam is kevésbé erőteljesen tud fellépni a közérdekű tartalmi előírások érvényesítése terén.⁶³

4.2.4. Közösségi médiaszolgáltatás

A közszolgálati médiaszolgáltatáson túl a magyar médiaszabályozás ismer olyan médiaszolgáltatási típust, mely tevékenységének középpontjában szintén valamilyen társadalmi, kulturális – azaz közszolgálati – célkitűzés áll. Ezek a közösségi médiaszolgáltatások.

Az Mttv. a közösségi médiaszolgáltatások⁶⁴ tartalomszolgáltatásával kapcsolatos kötelezettségek között az első helyen írja elő a tájékoztatási kötelezettséget: „rendszeresen tájékoztat egy adott társadalmi vagy helyi közösség híreiről, illetve egyéb hírszolgáltatást is végez”.⁶⁵ A közösségi médiaszolgáltatás közérdekű misszióját – így egy lokális vagy meghatározott társadalmi csoport tájékoztatásban betöltött szerepét – az Mttv. azzal ismeri el, hogy az ilyen státusszal rendelkező médiaszolgáltatóknak nem kell médiaszolgáltatási díjat fizetniük.⁶⁶ A közösségi médiaszolgáltatási státusz elnyerése és fenntartása viszont – éppen jelentős társadalmi szerepe miatt – médiatanácsai döntéshez és ellenőrzéshez kötött.⁶⁷

Összegezve tehát azt láthatjuk, hogy a jogalkotó a műsorszolgáltatás terén a tájékozódáshoz való jog érvényesülését különböző eszközökkel (intézményi megoldások, médiatípusok, műsorszerkezeti követelmények bevezetésével és fenntartásával) próbálja segíteni. Ezen belül arra is találtunk bizonyítékot, hogy a hírszolgáltatás, tájékoztatás minőségére is megpróbál az alkotmányos keretek között hatni.

4.3. Állami támogatások

A minőségi tájékoztatással összefüggésben nyújtott állami szubvenciók direkt és indirekt formái folyamatos szakmai viták tárgyát képezik mind az elektronikus média, mind pedig a nyomtatott sajtó vonatkozásában.

⁶³ L. NYAKAS Levente: Az európai audiovizuális szabályozás kihívásai a konvergencia tükrében. *Collega*, 2005. IX. évfolyam 2. szám, 210–215.

⁶⁴ Mttv. 66. § (1) bek.

⁶⁵ Mttv. 66. § (4) bek. a) pont

⁶⁶ Mttv. 44. § (9) bek.

⁶⁷ Mttv. 66. § (5–6) bek.

Az elektronikus média területén Európában a közszolgálati médiaszolgáltatás állami támogatás útján történő finanszírozása tradicionálisan alakult ki. Az 1980-as évektől duálissá váló európai médiarendszereknek ugyanakkor meg kellett küzdeni az uniós szinten az közszolgálati médiaszolgáltatás finanszírozásának védelméért.⁶⁸ Sőt, a közszolgálati médiaszolgáltatás finanszírozása terén az uniós versenyjognak megfelelően reformokat is végre kellett – és kell folyamatosan – hajtani az Európai Bizottság mint uniós versenyhatóság eljárása által érintett uniós tagállamoknak.⁶⁹

Ellentétben az európai elektronikus média kialakulásának hagyományával, a nyomtatott sajtó szabadpiaci viszonyok között alakult ki, így a tájékozódáshoz való jog érvényesülése szempontjából nehezen indokolható ezen a piacon az állami beavatkozás.⁷⁰

A sajtópiacon beszűkülése és – ennek következtében – „a minőségi információkhoz való általános hozzáférés csökkenése” ugyanakkor arra ösztönözte a második világháborútól kezdődően a médiapluralizmusért aggódó európai és észak-amerikai gondolkodókat, hogy valamilyen alkotmányos megoldást találjanak a tájékoztatás sokszínűségének fenntartására. E negatív tendencia megakadályozására egyes országokban az 1960-as évek második felétől sajtóalapokat kezdtek létrehozni, egyúttal elismerve azt is, hogy „sajtót a közszolgálati tájékoztatás részének tekintik”.⁷¹

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy egyáltalán milyen okokra vezethető vissza a sajtótámogatás kialakulása, illetve annak egy példáját is röviden bemutatjuk.

4.3.1. Szükségserű-e a nyomtatott sajtó állami támogatása?

Provokatívnak tűnik a kérdés, különösen, ha az előző pontban foglalt állítást vesszük alapul, azaz hogy a nyomtatott sajtó a piaci viszonyok között alakult ki és működik.

A kérdésfeltevés ugyanakkor sokkal érthetőbbé válik, ha ezzel párhuzamosan egy másik, a hírmédia finanszírozására vonatkozó állítást is megvizsgálunk. A híreket szolgáltatók számára a ‘hír’ önmagában soha – azaz keletkezésének pillanatától fogva – nem volt tisztán piaci alapon életképes termék. Ez azt jelenti, hogy piaci körülmények között a híreket mindig közvetett forrásból finanszírozzák, tehát nem abból a forrásból, melyet a hír fogyasztója a hírért ad(na). Jól mutatja be ezt a folyamatot Robert G. Picard történeti áttekintése.⁷²

⁶⁸ Értsd: az 1990-es évek elejétől a kereskedelmi szolgáltatók által, tiltott állami támogatás miatt indított versenyjogi eljárásokat (állami támogatási ügyek).

⁶⁹ A témában I. NYAKAS Levente: A közszolgálati műsorszolgáltatás a közösségi jog kontextusában – avagy az audiovizuális szolgáltatások természetéről folytatott európai vita. *Collega*, 2006. X. évfolyam 2–3. szám, 227–230.

⁷⁰ A sajtó állami támogatásával kapcsolatos problémákra I. Paul MURSCHEZT: State Aid for Newspapers: First Theoretical Disputes. In: Paul C. MURSCHEZT (szerk.): *State Aid for Newspapers: Theories, Cases, Actions*. Berlin–Heidelberg, Springer Verlag, 2013. 21–46.

⁷¹ ANTAL Zsolt: Állami sajtótámogatási rendszerek – regionális és kisközösségi médiumok támogatásának modelljei. *Jog, Állam, Politika*, 2010/4., 91–105., 91.

⁷² Robert G. PICARD: State support for News: Why Subsidies? Why Now? What Kinds? In: Paul C. MURSCHEZT (szerk.): *State Aid for Newspapers: Theories, Cases, Actions*. Berlin–Heidelberg, Springer Verlag, 2013. 49–58., 51.

Történeti visszatekintésben az áll, hogy a kezdeti időkben az uralkodók finanszírozták az információgyűjtést és áramlást. Állami hivatalnokaik – konzulok, nagykövetek – útján gyűjtöttek híreket a nagyvilágból, hogy ők aztán a központba juttassák az összegyűjtött információkat. Picard ezt a hírfinanszírozást uralkodói finanszírozási modellnek (*imperial finance model*) nevezi, hiszen alapvetően az uralmon lévők érdekeit és hatalmát, nem pedig a néptömegek információval való ellátását szolgálta. Hasonlóan partikuláris érdekeket szolgált és hasonló logika szerint működött a középkorban a gazdag kerekedők által kialakított modell, melyben tudósítókat finanszíroztak a kereskedelmi útvonalak egyes állomásain, hogy azok hírt adjanak a helyi politikai, gazdasági helyzetről. Ezek az információk is csak szűk körben kerültek terjesztésre és a kereskedők gazdasági hatalmának növelését szolgálták.⁷³

Az csak a 18–19. századra vált alapvető igényé, hogy széles körben (azaz kávéházakban, éttermekben stb.) papíralapon is elérhető legyenek a hazai és nemzetközi hírek. A hírek iránti egyre növekvő kereslet és a bővülő piac ellenére a kiadók a híreket kereskedelmi kiadásaikból (kereszt)finanszírozták, vagy a gazdag kereskedelmi szövetségek, politikai pártok nyújtottak támogatást az érdekeiket megfelelő módon képviselő hírlapoknak. Ebben a társadalmi elit által finanszírozott modellben a hírlapok gazdaságilag sebezhetőek maradtak.⁷⁴

A 19–20. századra kialakul a mai értelemben vett hírlapipar és a hírek tömeges gyártása, ezzel együtt pedig a hírlap tömegmédiá-finanszírozási modellje. Ez a modell nagy eladott és alacsony áron értékesített példányszámon és hirdetésalapú finanszírozáson alapult (unit cost modell⁷⁵). A hirdetések alapvetően a fogyasztói javak reklámozására épültek. A modell fenntarthatóságát (vagy a magas eladott példányszámot) azzal biztosították a hírlapok, hogy nagy mennyiségű nem-hír tartalmat közöltek (pl. sport, szórakoztatás, életstílus), melyekkel vonzóvá tették az újságot a nagyközönség számára (nagyobb elérés), és ezzel együtt a hirdető számára is. A közönség tehát nem a hírek miatt tartotta elsősorban vonzónak az újságot, a hírtartalom létrehozását más, kereskedelmileg értékes tartalomtól származó bevételekből finanszírozták.⁷⁶

A 20. század második felétől a televíziózás, majd az internet felvirágzásának köszönhetően megtörtént egyrészt a tematikus televíziós hírcsatornák, majd az internetes digitális hírszolgáltatás előretörése. Mindez a nyomtatott hírlapok számára azt jelentette, hogy megszűntek elsődleges hírforrás lenni. A hirdető pedig követték fogyasztóikat. Az 1970-es évektől a hírlappiacon jelentkező válságfolyamatok (csökkenő olvasótábor, hirdetői kereslet visszaesése és ennek következtében veszteséges kiadói működés) egyenes következményeként a 20. század vége felé a költséghatékonyság kényszere miatt már csak a legnagyobb hírlapok voltak fenntarthatók, a másodlagosak kimúltak, és ez a folyamat nyilvánvalóan a pluralitást gyengítette a nyomtatott lapok piacán. Az 'új' médiumok a hírlapoktól eltérő finanszírozási modellel rendelkeznek, hiszen a televízió és az internet esetében az újabb hírfogyasztók belépése gyakorlatilag nem generál többletköltséget (*fixed cost modell*) a médium oldalán, szemben a hírlapok említett, egy nyomtatott példányra eső költség üzleti modelljével (*unit cost modell*). A hírfogyasztásban alapvető változás állt be az újabb médiumok megjelenésével, hiszen a közönség már több forrásból

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Egy példányszámra eső költség.

⁷⁶ PICARD i. m. (72. l.) 51–52.

tudja beszerezni a híreket, így a klasszikus hírszolgáltatásban központi szerepet betöltő, felkészült újságírókkal rendelkező hírlapok centrális jelentősége meggyengült. A televíziós és digitális kiadók ugyanakkor nem tudnak megfinanszírozni a nagy, nemzeti hírlapokhoz hasonló, kiterjedt hírgyűjtő és hírkészítő szerkesztőségeket, sőt, a nagy nemzetközi digitális kiadók szerkesztősége ma sokkal kisebb, mint egykor egy jelentős nemzeti hírlapé volt.⁷⁷

A hírlapok helyzetét tovább rontotta az internetes digitális híraggregátorok⁷⁸ megjelenése, amelyek sok hírforrásból (online újságok) gyűjtenek össze már kész híreket, azaz egyáltalán nem investáltak a hír előállításába, ugyanakkor bevételre tesznek szert azok forgalmazásával.

E rövid történeti áttekintésből tehát leszűrhető: a hírszolgáltatás tisztán piaci alapon sohasem működött. A demokratikus közbeszédben meghatározó szerepet játszó, tradicionális nemzeti hírlapok hírszerkesztési színvonalát (nagy hírszerkesztőség, magas újságírói szakmai színvonal) nem tudják pótolni a kialakuló új hírmédiumok. Egy kutatás arra is rámutatott, hogy ezeknek a hírlapoknak a presztízse máig igen magas a televíziós és az online újságírás világában. A nyomtatott hírlapokban olvasott hírekben, információkban nagymértékben bíznak az elektronikus és új média újságírói.⁷⁹

Arra a kérdésre tehát, hogy szükségszerű-e a nyomtatott sajtó állami támogatása, igenlő választ adhatunk. Nem véletlen, hogy erre a következtetésre jutott több állam is. A hírlappiacot jellemző válságjelenségek hatására ugyanis több nyugat-európai ország a médiarendszere pluralitásának, a demokratikus közbeszéd megóvása érdekében emellett döntött, hogy valamilyen formában szubvenciót nyújt az iparágnak. A következőkben az ebben etalonnak tekinthető norvég sajtótámogatási modell főbb jellemzőit ismertetjük.

4.3.2. A norvég sajtótámogatási modell

Az 1969-ben életre hívott norvég sajtótájékoztatási rendszer sikerének több olyan összetevője van, ami más, szintén sikeres támogatási rendszerek egy-egy fontos jellemzője.

Ezek közül döntő tényező, hogy Norvégiában a nyomtatott sajtóra elsősorban társadalmi intézményként tekintenek, nem pedig gazdasági vállalkozásként. Ez azt jelenti, hogy a társadalom felelősnek tartja magát a „sajtóért és a sokszínű tájékoztatás fenntartásáért”.⁸⁰ Ez a szemlélet a médiapluralizmus demokratikus felfogásán nyugszik, amelyet az előzőekben már röviden elemeztünk.⁸¹ Ebből viszont sok más, a modell sikerében szerepet játszó összefüggés is következik, így például az, hogy jellemzően csak magas politikai kultúrával rendelkező országokban és társadalmi támogatottsággal valósítható meg és tartható fenn egy ilyen modell.⁸²

⁷⁷ Vö. PICARD i. m. (72. lj.) 53–54.; GÁLIK Mihály – URBÁN Ágnes: *Médiagazdaságtan*. Budapest, Akadémiai, 2014. 99., 115–116.

⁷⁸ Kimberley ISBELL: *What's the law around aggregating news online? A Harvard Law report on the risks and the best practices*, <http://www.niemanlab.org/2010/09/whats-the-law-around-aggregating-news-online-a-harvard-law-report-on-the-risks-and-the-best-practices>

⁷⁹ PICARD i. m. (72. lj.) 54.

⁸⁰ ANTAL i. m. (71. lj.) 96.

⁸¹ L. a tanulmány 3.2. pontját.

⁸² ANTAL i. m. (71. lj.) 92–93.

Mindezek tudatában nem meglepő, hogy – érzékelve az előző pontban leírt válságjeleket – a norvég sajtótámogatási modell megalkotásának alapvető célja a sokszínű lappiac fenntartása volt, nem pedig a hiányának a korrigálása. A hangsúly tehát egy pozitív helyzet konzerválásán volt, így az eszközöket is ennek a célnak az eléréséhez választották egy erre külön létrehozott pénzügyi intézmény, a Sajtóalap vezetésével.

A szakirodalom az állami szubvenciók több fajta felosztását ismeri,⁸³ a norvég modell esetében a közvetett és közvetlen állami támogatás mentén említünk példákat:⁸⁴

A) Közvetlen támogatási formák:

1. Előállítási támogatás: ez a legjelentősebb támogatási forma Norvégiában, a kifejezetten rossz piaci helyzetben lévő újságok számára. A támogatás kezdetben a papírfelhasználáson alapult, majd a visszaélések elkerülése érdekében csökkentették a jogosultak számát, és példányszám-alapúra módosították a rendszert.
2. Különtámogatás: amennyiben egy újság igazolja, hogy csőd szélére került, részesülhet külön támogatásban. A támogatás megítélésének feltétele annak bizonyítása, hogy az állami segítséggel normalizálható a lap piaci helyzete.
3. Pártok hetilapjainak, kisebbségi lapoknak, bevándorlóknak szóló újságoknak stb. címzett előállítási támogatás.
4. Állami sajtó-hitelintézet létrehozása: az 1972-ben felállított intézmény célja, hogy megteremtse a nagyobb sajtóberuházások alapját. Kedvező hitelt nyújt, sokszor olyan esetekben is, mikor más hitellehetőségek már nem segíthetnek. A hitelintézet más bankoktól kapott hitelekre is fedezetet biztosít.
5. Rögzített összegű támogatás (*samdistribusjonstilskudd*): 1978 óta azok az újságok kapják, amelyek a terjesztésben együttműködnek más, akár rivális lapokkal is. A rendszer sajátossága, hogy érdekeltté tette a nagy lapokat abban, hogy kisebb riválisaikat saját terjesztőhálózaton keresztül kézbesítsék.

B) Közvetett támogatási formák:

1. Továbbképzések, kutatások támogatása.
2. Állami hirdetések közzététele: a norvég állam hirdetési alapelve, hogy az állami hirdetésekkel egyformán szükséges tájékoztatni minden újság olvasótáborát, akármilyen kicsi legyen is az, ezáltal nő a hirdetés hatékonysága. A norvég társadalom az állami hirdetést nem sajtótámogatásnak, hanem az állam egyértelmű kötelezettségének tekinti.
3. Postai terhek mérséklése: elsősorban az olcsóbb kézbesítési díjak biztosítását jelenti.
4. Adókedvezmények: az eladott példányokból és az előfizetésekből származó bevételek adómentességet élveznek (a hirdetésekéből származó bevételek viszont adókötelesek).
5. Ár- és reklámverseny törvényi szabályozása.

⁸³ Így az általános vagy specifikus, közvetett vagy közvetlen, új piacra belépőket segítő vagy már a piacon lévők megtartását célzó, lokális vagy nemzeti szintű támogatás, szelektív vagy utasítás alapú elosztási eljárás. L. MURSCHEZT i. m. (70. lj.) 23.

⁸⁴ A példák egy korábbi írásunk alapján ANTAL i. m. (22. lj.) 120–121.

A norvég állam 1969-es döntése helyesnek bizonyult, hiszen a vidéki, helyi lapok nagy része megszűnt volna, ha nem létezik a Sajtóalap differenciált célokat követő támogatáspolitikája.

A norvég sajtótámogatási politika rugalmasságát mutatja a változó médiakörnyezethez való idomulása. Az internet előretörésére és az infokommunikációs konvergenciára reagálva (médiafogyasztási szokások megváltozása, médiumok összeolvadása) a folyamatok elemzésére vizsgálóbizottságot állított fel 1999-ben. A vizsgálat eredményei alapján új sajtópolitikai célok fogalmazódtak meg:⁸⁵

- pénzügyi alap biztosítása az újságok kiadásához;
- a napilapok és a helyi újságok számára alap biztosítása;
- a lapp kisebbség újságjainak kiadásához szükséges alap biztosítása;
- a bevándorlók újságjainak kiadásához szükséges alap biztosítása;
- alap biztosítása annak érdekében, hogy a piacvezető újságoknak legyenek helyi, regionális és nemzeti szintű alternatívái;
- hozzájárulás biztosítása a médiakutatáshoz és az újságírók továbbképzéséhez;
- a gyerekek és a fiatalok körében az újságolvasás népszerűsítése.

A célokból egyrészt jól látszik a törekvés a médiapluralizmus demokratikus modelljének megvalósítására, amelyben az eltérő, társadalmilag releváns vélemények megjelenítése a fő cél, akár a gazdasági racionalitással szemben is. Másrészt jól látszik, hogy felismerték: a sokszínű lappiac fenntartásáért az új médiakörnyezetben mind az újságírókat/szerkesztőket, mind pedig az olvasókat „képezni” kell. A fiatalabb korosztály körében az internethasználat a sajtótermékek fogyasztásának rovására nőtt.

Az 1999-es sajtótámogatási reformnak egy másik kulcsmozzanata az volt, hogy támogatta a nyomtatott sajtó belépését az internetes piacra. Ez azért különösen fontos, mert egy új, erősen versenyalapú fejlődő piacról van szó, amelynél az állami beavatkozás jelentős torzulásokat okozhat a versenyben. Ez volt a közszolgálati média állami támogatása esetében is az egyik támadási felület az uniós versenyjogra hivatkozva. A közszolgálati média esetében a kereskedelmi szereplők oldaláról érkező jelentős támadások ellenére a gyakorlat – a technológiai semlegesség elvére alapozva – elismerte, hogy helye van az internetnek a köztájékoztatásban.⁸⁶

A norvég modellben tehát a megváltozott piaci és technológiai médiakörnyezetben sem került háttérbe a nyomtatott sajtó plurális rendszerének biztosítása, csak a módosult környezet által gerjesztett kihívásokhoz igazították az eszközöket.

⁸⁵ L. ANTAL i. m. (71. lj.) 101.

⁸⁶ L. NYAKAS Levente: A közszolgálati média alkotmányos és nemzetközi jogi keretei. In: KOLTAY–NYAKAS i. m. (9. lj.) 689–709., 696.

5. Következtetések

Vizsgálódásunk kiinduló kérdése az volt, hogy a közszolgálati kommunikáció számára a média területén melyek azok a platformok, megoldások és eszközök, melyek segítségével a közszolgálati intézmények az állampolgárok felé fennálló tájékoztatási kötelezettségüknek minőségi, a közbizalmat építő és erősítő kommunikáción keresztül tudnak eleget tenni.

Alkotmányos oldalról szemlélve a kérdést, láthatóvá vált, hogy a minőségi közszolgálati kommunikáció kulcsa az állampolgárok tájékozódáshoz fűződő jogában gyökerezik. Európában ennek a jognak a kiteljesítése az európai tájékoztatási modell alapját képező közszolgálati médiához kötődik.

A közszolgálati média missziója ugyanis keletkezésétől fogva az európai demokratikus létforma fenntartásához és megerősítéséhez kapcsolódott, és ennek megfelelően – hasonlóan a közintézmények működéséhez – a tevékenysége nem profitorientált, a közjót, az állampolgárt és a társadalmi integrációt előtérbe helyező, univerzális szolgáltatásnyújtás végzésére irányul.

Az elemzés során láthatóvá vált az is, hogy a közszolgálati média keretében kifermálódott – a minőségi és sokszínű tájékoztatást és tájékozódást elősegítő eszközök – a duálissá bővülő európai médiarendszerekben normatív követelményként jelentek meg a kereskedelmi szolgáltatásokkal szemben is. Ezek a normatív követelmények az elektronikus média területén ugyanakkor egyre nehezebben tarthatók fent egy konvergens, a műsorszolgáltatás hagyományos terjesztési platformjától elszakadó, piaci alapon működő médiakörnyezetben.

Végül, de nem utolsósorban az is bebizonyosodott, hogy a nyomtatott sajtót Európában a tájékozódás minőségi médiumának és – ebből következően – a minőségi köztájékoztatás részének tekintik, hiszen – sajtótörténeti okoknak köszönhetően – a tradicionális nemzeti szintű és lokális hírlapok a minőségi újságírás utolsó őrzőinek tekinthetők.

Szólásszabadság a neoliberalizmus korában

– *a nyugati felsőoktatási
színtereken zajló jelenkori viták tükrében*

BALOGH LÍDIA – DINÓK HENRIETT*

Tanulmányunk tárgyát a nyugati, főként az angolszász felsőoktatási színtereken az utóbbi években, a 2010-es évek derekán felerősödő diákmozgalmak bizonyos, a szólásszabadság elvét érintő – és gyakran a ‘politikai korrektség’, illetve az ‘identitáspolitika’ kontextusában emlegetett – követelésesei képezik. A jelenség körül kibontakozó viták nem szemlélhetőek leegyszerűsítően, liberális és konzervatív felek szembenállásaként. Egyrészt a liberálisnak tekintett szereplők között is megosztottság tapasztalható bizonyos értékek – főként a szólásszabadság és a diverzitás – rangsorolása mentén, másrészt határozottan kirajzolódik a neoliberalizmus szerepét felvető baloldali kritika is a vitatott kezdeményezések tekintetében.

Célunk néhány alapfogalom bemutatását követően annak feltérképezése és áttekintése, hogy a jelenséget kritikusan szemlélők hogyan látják a diákmozgalmak követeléseinek a hátterét, illetve jelentőségét. Ami a téma hazai relevanciáját illeti: a tanulmányban tárgyalt fejleményekről – főként az incidensekről – szóló tudósítások különböző csatornákon eljutnak Magyarországra is, és nem kizárható, hogy a felsőoktatás színterein (vagy azon kívül) nálunk is megjelenhetnek hasonló, a szólásszabadság elvét megkérdőjelező követelések. Ennél is fontosabb azonban, hogy a nyugati diákmozgalmak körül kialakult vitákban olyan szempontok és érvek jelenhetnek meg, amelyek révén jobban átláthatunk-megérthetünk egyes jelenkori dilemmákat az alapjogok, illetve szabadságjogok terén – ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy az észak-amerikai és nyugat-európai felsőoktatási intézmények falain belül kibontakozó jelenségek tünete egy globális folyamatnak, az emberi jogi konszenzus 21. századi széttöredezésének.

* A szerzők az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (MTA TK) segédmunkatársai. E-mail: balogh.lidia@tk.mta.hu; dinok.henriett@tk.mta.hu. A tanulmány alapja egy hosszabb kézirat, amelyet az NMHH Média-tanács Média tudományi Intézetének támogatásával készítettek a szerzők; közlésre átdolgozását nagyobb részt Balogh Lídia végezte. A tanulmány korábbi változatát a szerzők az MTA TK Jogtudományi Intézetében (2017. szeptember 21-én) műhelyvitára bocsátották; ezúton mondanak köszönetet az opponens szerepét betöltő Gregor Anikónak (ELTE TTK), valamint a többi résztvevőnek – különösen Fiala-Butora Jánosnak és Kovács Eszternek – az értékes észrevételekért és javaslatokért.

1. (Kvázi) fogalmi áttekintés

„Megőrizhető-e a véleménynyilvánítás szabadsága az érzékenység világában?” – tette fel a kérdést Sajó András egy 2014-es előadása címében. Az előadásszöveg tanulmánnyá átdolgozott változatában Sajó és szerzőtársa, Clare Ryan a szólásszabadság elvének az internetes kommunikáció közegében való érvényesülését vizsgálja, egyes megállapításaik azonban – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – alkalmazhatóak a nyugati egyetemeken zajló diákmozgalmak egyes követeléseire is. A szerzők szerint „[e]gy fokozottan érzékeny [...] ember hajlamos elfogadni, hogy a demokratikus deliberáció szükségessége többé nem igazolja a szólásszabadság védelmét, ha ez kellemetlen érzést kelt”; és az „érzékenység kultusza” által meghatározott világban „a biztonság (a zaklatástól való mentesség értelmében) mindennél előbbre való követelmény lesz”.¹

A szólás-, illetve vélemény szabadság fogalmának bemutatása szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit, a téma kapcsán azonban nem takarítható meg bizonyos – a vitákban rendszeresen felmerülő, ennél fogva megkerülhetetlen, ám fluid tartalmú, olykor funkció tekintetében is kétséges – fogalmak bevezetése: ilyen a ‘neoliberalizmus’, a ‘politikai korrektség’ és az ‘identitás-politika’. Az alábbiakban az idézőjeles írásmód arra utal, hogy ezen kifejezések mögött nem áll széles körű egyetértés által övezett tartalom; sőt, olykor csupán retorikai eszköznek – például az ironia vagy önironia kinyilvánításának, esetleg szitokszónak – tűnnek.

1.1. ‘Neoliberalizmus’

A ‘neoliberalizmus’ kifejezés, amely az 1980-as évek óta egyre gyakrabban és egyre szélesebb körben bukkan fel, számos különböző – egymást akár ki is záró – értelemben használatos egyidejűleg. Neil Davidson és Richard Saull szerint például egyrészt utalhat arra az ideológiára, amely Közép-Európában alakult ki az 1930-as években az akkori gazdasági és társadalmi renddel szemben; másrészt arra a stratégiára, amely az 1970-es évek végén jelent meg – elsőként az Egyesült Királyságban, az Amerikai Egyesült Államokban és Chilében – a visszatérő gazdasági válságokra válaszul, harmadrészt pedig egy egész korszakra a kapitalizmus történetében.² Thomas Klikauer a neoliberalizmust ideológiai alapú projektnek tekinti, amelynek vezérlőelvei a szabad piac, illetve a piac deregulációja, az új piacok kiépítése, a jóléti állam visszaszorítása, a privatizáció, az állam szabályozó szerepének csökkentése, valamint a szakszervezet-ellenesség.³ Rajesh Venogupal a ‘neoliberalizmust’ problematikus és inkoherens, elemzési célra egyre kevésbé alkalmas fogalomnak látja, illetve megállapítja, hogy a ‘neoliberalizmus’ kifejezés elterjedése megosztottságot eredményezett a közgazdaságtan és a többi társadalomtudomány képviselői között, tekintve, hogy az utóbbiak (negatív) erkölcsi töltettel, a bíráló eszközeként használják.⁴

¹ SAJÓ András – CLARE RYAN: A bírói érvelés és az új technológiák. Gondolati keretek, újdonság, alapjogok és az internet [KAZAI Viktor Zoltán – KOVÁCS Ágnes ford.]. *Fundamentum*, 2016, 2–4, 32.

² NEIL DAVIDSON – RICHARD SAULL: Neoliberalism and the Far-Right: A Contradictory Embrace. 43 *Critical Sociology* (2017) 4/5 (June) 707.

³ THOMAS KLIKAUER: What Is Managerialism? 41 *Critical Sociology* (2015) 7–8, 1103.

⁴ RAJESH VENOGUPAL: Neoliberalism as Concept. 44 *Economy and Society* (2015) 2, 165.

Ez utóbbi megfigyelés kapcsán említhető egy 2005-ben megjelent, a neoliberalizmus fogalmát körüljáró 'kritikai szöveggyűjtemény', amelynek bevezetőjében a szerkesztők, Alfredo Saad-Filho és Deborah Johnston határozott álláspontot nyilvánítanak ki: a neoliberalizmust – amely elválaszthatatlan a globalizációtól és az imperializmustól – egy egyeduralomra törő projekt keretében szemlélik, amelynek során a hatalom és a gazdagság világszerte elitcsoportok kezében koncentrálódik.⁵ Következtetésük szerint „a neoliberalizmus a kisebbségi hatalomgyakorlásnak, a népek kifosztásának és a természet kizsákmányolásának a világméretű rendszere”.⁶

Mindazonáltal, egyes szerzők éppen a neoliberalizmus mint rendszer és az emberi jogi rezsim közötti összefüggéseket, illetve áthallásokat vizsgálják. Samuel Moyn szerint mind a neoliberalizmus, mind az emberi jogi megközelítés az egyént helyezi a középpontba, és ennek folytán az egyéni szabadságjogok érvényesítését előrébb sorolja a közösségi érdekérvényesítésnél (még akkor is, ha az utóbbi végső soron az egyén jólétét szolgálná). Emellett úgy látja, hogy mindkét megközelítés esetében jelen van egyfajta ellenszenv, vagy legalábbis gyanú az állam – különösen a nemzetállam – irányába.⁷ Charles R. Hale a kormányzás növekvő jelentőségű formájának látja a neoliberalizmust, amely jelentősen meghaladja a gazdasági intézkedések körét, és magában foglalja bizonyos emberi jogok elismerését, illetve támogatását is.⁸ Reed és Chowkwanyun a verseny jelentőségére helyezi a hangsúlyt: szerintük a neoliberalizmus rendszerében az „egyéni számban induló kisebbségi ügynököknek” jobb esélyei vannak, mint egy olyan társadalom víziójának, amelyben „nem kell folyamatosan küzdeni a piac ellentéteket szító, kiszámíthatatlan hatásaival”.⁹ Megjegyzendő, hogy antirasszista aktivisták már az 1990-es években használták az „elnyomottak olimpiája” („*oppression olympics*”) kifejezést, arra a feltétlenül kerülendő helyzetre utalva, hogy a különböző kisebbségek képviselői mintegy versengeni kezdenek abban, hogy ki szenved súlyosabb társadalmi elnyomástól.¹⁰

A neoliberalizmus (bármit is értsünk alatta) felsőoktatásra gyakorolt hatása ugyancsak egyre gyakrabban tárgyalt kérdéskör. Henry A. Giroux szerint a neoliberalizmus által megszabott keretek között a (felső)oktatás terei nem a demokratikus nyilvánosság terei többé, hanem szolgáltatásnyújtási, illetve fogyasztási színterekké válnak, és ebben a rendszerben az oktatók (a szolgáltatók) egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülnek a hallgatókkal (fogyasztókkal) szemben.¹¹ Aviva Chomsky ugyancsak úgy látja, hogy a felsőoktatási intézmények – a neolibe-

⁵ Alfredo SAAD-FILHO – Deborah JOHNSTON: Introduction. In: Alfredo SAAD-FILHO – Deborah JOHNSTON (szerk.): *Neoliberalism: A Critical Reader*. London – Ann Arbor, Pluto Press, 2005. 1.

⁶ SAAD-FILHO–JOHNSTON i. m. (5. lj.) 5.

⁷ Samuel MOYN: A Powerless Companion: Human Rights in the Age of Neoliberalism. 77 *Law and Contemporary Problems* (2015) 4, 147.

⁸ Charles R. HALE: Neoliberal Multiculturalism: The Remaking of Cultural Rights and Racial Dominance in Central America. 28 *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review* (2005) 1, 10.

⁹ Adolph REED JR. – Merlin CHOWKWANYUN: Race, Class, Crisis: The discourse of racial disparity and its analytical discontents. In: Leo PANITCH – Gregory ALBO – Vivek CHIBBER (szerk.): *Socialist Register 2012: The crisis and the left*. New York, Monthly Review Press, 2011. 166.

¹⁰ Angela Y. DAVIS – Elizabeth MARTÍNEZ: Coalition Building Among People of Color. In: María OCHOA – Teresia TEAIWA (szerk.): *Enunciating Our Terms; Women of Color in Collaboration and Conflict. Inscriptions 7*. Santa Cruz, Center for Cultural Studies, University of California at Santa Cruz, 1994. 42.

¹¹ Henry A. GIROUX: Bare Pedagogy and the Scourage of Neoliberalism: Rethinking higher education as a democratic public sphere. 74 *The Educational Forum* (2010) July–September. 184.

rális piac által az egyetemekre gyakorolt nyomás, illetve a neoliberalizmus által diktált individualizmus folytán – egyre inkább ügyfélként tekintenek a hallgatókra, legalább is az Egyesült Államokban.¹²

1.2. ‘Politikai korrektség’

A ‘politikai korrektség’ (*political correctness*, *PC*) kifejezést, amely szinte mindig negatív, illetve (ön)ironikus töltettel bukkan fel a különböző politikai diskurzusokban, Dan Moller 2016-os kiadású elemzése szerint azoknak a törekvéseknek a bírálatokor használják, amelyek a sérülékeny, illetve peremhelyzetű, a történelem során üldöztetést elszenvedő csoportok védelmének céljával a beszéd (esetleg a viselkedés) normáinak lefektetésére irányulnak; és a közbeszédből száműzni kívánják az érintett csoportok (valamint a velük szimpatizálók) számára esetlegesen bántó, lenéző, illetve bármilyen módon tapintatlan megnyilvánulásokat.¹³ Ami ezeknek a törekvéseknek a megítélését illeti, Judd Legum és Erica Hellerstein 2016-os esszejükben azt kifogásolják, hogy a ‘politikai korrektség’ kritikussai sekélyesek: apokaliptikus narratíváikat többnyire anekdotákra építik, adatokkal azonban kevésbé támasztják alá.¹⁴ A vonatkozó diskurzus, illetve, a ‘politikai korrektség’ jelenségének problematizálása jelentős részben a tömegmédiában, a publicisztika műfajában folyik. Erre példa a közelmúltból Jonathan Chait sokat idézett cikke, amely 2015-ben jelent meg a *New York Magazine* hasábjain, címe pedig úgy fordítható, hogy „Nem túl pízsi ilyet mondani”: ebben az írásában a szerző a ‘politikai korrektséget’ mint elutasítandó ‘politikai stílust’ közelíti meg, és ezzel összefüggésben arra a következtetésre jut, hogy: „[e]gy demokráciában a politika még mindig azon alapul, hogy el tudod-e érni, hogy az emberek egyetértésnek veled; nem pedig azon, hogy el tudod-e érni, hogy féljenek egyet nem érteni.”¹⁵

A ‘politikai korrektség’ bírálata, amennyiben az Egyesült Államok politikai térképét vesszük alapul, nemcsak a demokraták és a republikánusok közötti, esetleg a demokrata párt szavazóinak körén belül a liberálisabb és a baloldali irányt képviselők közötti vitákban kerül elő, de rendszeresen megjelenik a radikális jobboldal, így a Tea Party politikai retorikájában is. Arlie Russell Hochschild szociológus 2016-os könyvében – amelynek címe magyar fordításban: „Idegenek a saját hazájukban: Harag és gyász az amerikai jobboldal körében” – például louisianai Tea Party-szavazók körében végzett empirikus kutatásának eredményeit mutatja be, akik hajlamosak a politikai korrektség szellemiségével összekapcsolni az egzisztenciájukra nézve fenyegetőnek érzékelt – a feketék, a bevándorlók, a menekültek vagy a nők helyzetbe hozását célzó – közpolitikai intézkedéseket.¹⁶

¹² Aviva CHOMSKY: Students vs. Neoliberals: The Unreported Conflict at the Heart of Our Campus Culture Wars. *Salon*, 2016. május 25. https://www.salon.com/2016/05/25/students_vs_neoliberals_the_unreported_conflict_at_the_heart_of_our_campus_culture_wars_partner/

¹³ Dan MOLLER: Dilemmas of Political Correctness. 4 *Journal of Practical Ethics* (2016) 1, 1.

¹⁴ Judd LEGUM – Erica HELLERSTEIN: The Phony Debate About Political Correctness. *ThinkProgress*, 2016. január 14. <https://thinkprogress.org/the-phony-debate-about-political-correctness-f81da03b3bdb/>

¹⁵ Jonathan CHAIT: Not a Very P.C. Thing to Say: How the Language Police Are Perverting Liberalism. *New York Magazine*, 2015. január 27. <http://nymag.com/daily/intelligencer/2015/01/not-a-very-pc-thing-to-say.html>

¹⁶ Arlie Russell HOCHSCHILD: *Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. New York – London, The New Press, 2016.

1.3. 'Identitáspolitika'

A fent tárgyalt két (kvázi)fogalomhoz – a 'neoliberalizmushoz' és a 'politikai korrektséghez' – képest a 'identitáspolitika' körvonalazhatóbb tartalmú, és kevésbé pejoratív csengésű; ez utóbbi fokozottan igaz az 'elismerés politikája' (*'politics of recognition'*) kifejezésre, amely többé-kevésbé a szinonimájának tekinthető. Identitáspolitika alatt a csoportidentitás alapján szerveződő politikai mozgalmak követeléseire szokás utalni, illetve az olyan politikai programokra, amelyek az identitásukon keresztül szólítják meg a politikai közösség tagjait. Ebben a kontextusban, amelyben a diverzitás értéknek számít, az elismerés tárgya a különböző társadalmi csoportok elkülönült identitása, különbözősége – legyen szó fajról vagy etnicitásról, nemről vagy szexuális kisebbséghez tartozásról, valamint más identitásképző tényezőkről. Nancy Fraser 1999-es tanulmányában a társadalmi igazságosság kérdéskörében megkülönbözteti egyfelől az „elismerésre”, másrészt az „újraelosztásra” irányuló politikai követeléseket, megállapítva, hogy a két irányzat egyre inkább elkülönül egymástól, és e tekintetben polarizáltság jellemzi mind a (közpolitikai) gyakorlatot, mind a politikai gondolkodást.¹⁷ Később pedig kifejezetten felhívja a figyelmet az identitást középpontba helyező elismeréspolitikai irányzat tényérésének veszélyeire, köztük arra, hogy eltereli a figyelmet az újraelosztás fontosságáról.¹⁸

Az 'identitáspolitika' 2016 őszétől, az Egyesült Államokban lezajlott választásokat követően éles hangvételű publicisztikákban, illetve aktuálpolitikai elemzésekben sűrűn megjelent kulcsfogalomként, konnotációja pedig határozottan negatívabbá vált. Egy olyan helyzet elemzésére kezdték ugyanis használni, amelyben az 'identitáspolitika' láthatóan sikertelen stratégiának bizonyult (miután egy demokraták által indított afroamerikai származású elnök állt két cikluson keresztül az ország élén, a republikánusok fehér férfi jelöltje vereséget mért a demokraták női jelöltjére). Mark Lilla politikatudós-eszmetörténész, a Columbia Egyetem professzora 2016 novemberében a *New York Times*-ban jelentette meg nagy visszhangot kiváltó publicisztikáját, „Az identitásliberalizmus vége” címmel, amelyben megállapította, hogy „[a]z utóbbi években az amerikai liberalizmus egyfajta morális pánikba csúszott bele a faji, nemi és szexuális identitás kapcsán, ami eltorzította a liberalizmus üzenetét, és megakadályozta, hogy egységteremtő, kormányzóképes erővé váljon”, majd kijelentette, hogy a 2016-os választások egyik tanulsága, hogy „véget kell vetni az identitásliberalizmusnak [...] a nemzeti szintű politika egészséges időkben nem a »különözöségről« szól, hanem a közös ügyekről”.¹⁹

¹⁷ Nancy FRASER: Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition and Participation. In: Larry J. RAY – Andrew SAYER (szerk.): *Culture and Economy after the Cultural Turn*. London, Sage, 1999. 25.

¹⁸ Nancy FRASER: Rethinking Recognition. 3 *New Left Review* (2000) May–June. 107.

¹⁹ Mark LILLA: The End of Identity Liberalism. *The New York Times*, 2016. november 18. <https://www.nytimes.com/2016/11/20/opinion/sunday/the-end-of-identity-liberalism.html>

2. A 'politikai korrektség' kérdésköréhez kapcsolt aktivista koncepciók

A továbbiakban a tanulmány áttekint néhány viszonylag új, illetve újraértelmezett kulcsfogalmat és követelést, amelyek a 'politikai korrektség' elvének – jobb híján használva ezt a vitatott kifejezést – kontextusában merültek fel, terjedtek el, és váltottak ki vitákat a nyugati világban – azon belül is elsősorban Észak-Amerikában és Nagy-Britanniában – a 2010-es évek közepétől.

Az 'identitáspolitikai' keretben vizsgálható jelenségek kibontakozásának színteréül jellemzően felsőoktatási intézmények szolgálnak:²⁰ a folyamatot vizsgálók a 2014-ben²¹ vagy még inkább a 2015-ben kezdődő tanévet jelölik meg azoknak a diákmozgalmaknak a kezdeteként, amelyek egyfelől olyan témákkal kapcsolatban fogalmaztak meg követeléseket, mint a klímaváltozás, a büntetőpolitika vagy a bevándorlók jogai, másfelől pedig aktivista koncepciókat alakítottak ki – és ez utóbbi tevékenységeik kapták a nagyobb médiafigyelmet²² –, amelyek révén az egyetemi viszonyok gyökeres megváltoztatására, tágabb célkitűzésként pedig a társadalmi élet igazságosabbá tételére törekedtek.

A mozgalmak résztvevői azok a fiatal nyugati felnőttek, akiket gyakran bírálják állítólagos narcizmusuk és elkényeztetettségük miatt,²³ és akikre gyakorta utalnak gúnyosan „hópehelynemzedék”-ként („*generation snowflake*”) állítólagos érzelmi sérülékenységük miatt. Dennis Hayes szerint ezek a fiatalok olyan kultúrában, illetve olyan társadalomban nőttek fel, amelyben kiemelt figyelmet kapnak a pszichés problémákkal és a mentális egészséggel kapcsolatos kérdések, ennél fogva az általuk preferált oktatási környezetben a szólásszabadságnál fontosabb a terápiás célú önkifejezés.²⁴ A jelenség kapcsán hangot kaptak olyan vélemények is, mint Andrew Doyle-é, aki a *Spiked* című, szólásszabadság-párti közéleti magazinban közzétett publicisztikájának üzenetét így foglalta össze: „Elég a »hópehelyezésből« – nem írhatunk le egy egész nemzedéket néhány tagjának viselt dolgai miatt!”²⁵

²⁰ Brendan O'NEILL: The Crisis of Character: Identity Politics and the Death of the Individual. *Spiked-Online*, 2015. december 22. <http://www.spiked-online.com/spiked-review/article/the-crisis-of-character/17691#.WennyIixXcc>

²¹ Heidi KITROSSER: Free Speech, Higher Education, and the PC Narrative. 101 *Minnesota Law Review* (2016–2017) 1987.

²² CHOMSKY i. m. (12. lj.).

²³ Katie BYRNE: Young, Well Educated – and Permanently Offended. *Independent.ie*, 2015. november 11. <http://www.independent.ie/life/young-well-educated-and-permanently-offended-34184042.html>

²⁴ Dennis HAYES: Freedom of Speech in a Therapeutic Age. In: Adrian PABLÉ (szerk.): *Critical Humanist Perspectives: The Integrational Turn in Philosophy of Language and Communication*. London – New York, Taylor & Francis, 2017. 245.

²⁵ Andrew Doyle: Enough with the 'snowflake' slur: We shouldn't write off an entire generation over the actions of a few. *Spiked-Online*, 2017. március 14. <http://www.spiked-online.com/newsite/article/enough-with-the-snowflake-slur/19558#.WenokYixXcc>

Mindenesetre a nyugati egyetemi ifjúság túlérzékenységének illusztrálására gyakran idéznek egy 2015 őszi – Halloween táján – megjelent cikket, amelyet a Yale Egyetem egyik hallgatója írt, illetve annak alábbi részletét: „És nem akarok vitázni. A fájdalomról akarok beszélni.”²⁶ A háttérben álló eseménysor kezdetét egy kör-e-mail jelentette, amellyel a hallgatói önkormányzat interkulturális bizottsága fordult a jelmezbálba készülődőkhöz, arra hívva fel a figyelmüket, hogy „Halloween táján – sajnálatos módon – előfordulhat, hogy a Yale diákjai, akiknek többségét egyébként figyelmesség és érzékenység jellemzi, megfélemeznek ezekről a szempontokról, és [jelmeztámasztásukat illetően] rossz döntéseket hoznak: például tollas fejdísz vagy turbánt vesznek fel, »harci jeleket« festenek magukra, feketére vagy vörösre színezik a bőrüket, az arcukat” – és ez sértő lehet az ilyen módon „megjelenített” csoportokhoz tartozó diákok számára.²⁷ Az egyik kollégium vezetője, Erika Christakis (aki oktatóként is dolgozott a Yale-en) szintén kör-e-mailben reagált az üzenetre; problematikusnak találva, hogy a hallgatói önkormányzat nem bízik a Yale-en tanuló fiatal felnőttek értékítéletében, továbbá azt tanácsolva, hogy „ha nem tetszik valakinek a jelmeze, akkor fordítsd el a tekintetedet, vagy mondd meg az illetőnek, hogy megbántva érzed magad. Beszéljetek egymással.”²⁸ Ez utóbbi levél a diákok egy részének körében heves tiltakozást váltott ki – ennek jegyében íródott a fent idézett hallgatói cikk –, ami végül oda vezetett, hogy Erika Christakis és a férje, Nicholas Christakis (akivel együtt vezették a kollégiumot, és aki szintén oktató a Yale-en) néhány hónappal később az intézmény elhagyása mellett döntött.²⁹ Mellékszál a történetben, hogy a Harvard Egyetem jogi karának diákok által szerkesztett újságjában megjelent az eset kapcsán egy cikk, amelynek szerzője (egy joghallgató diák) bírálta a tiltakozó Yale-diákok megközelítését és módszereit; ezt követően a publicisztika közzététele miatt kapott heves reakciók miatt a (szintén diák) főszerkesztő „Miért nem cenzúrázom ki a konzervatív cikkeket?” címmel szerkesztőségi közleményt adott ki, hangsúlyozva a vélemények ütköztetésének fontosságát.³⁰

A fiatal baloldali-liberális értelmiségi generáció – akiről 2015-ben egy magát ugyancsak liberálisnak valló amerikai egyetemi oktató azt írta, hogy megrémítik³¹ – jellemzésekor kézenfekvő az összevetés az 1960-as években szólásszabadsági mozgalmat folytató generációval, vagy-

²⁶ Jencey PAZ: Hurt at Home. *The Yale Herald*, 2015. november 6. A cikket röviddel a közlés után a szerző kérésére eltávolították az egyetemi lap weboldaláról, amint az egy szerkesztői közleményből kiderül – I. David ROSSLER: Letter from the Editor. *The Yale Herald*, 2015. november 7. <http://yaleherald.com/op-eds/hurt-at-home/> –, Paz írásának archivált változata elérhető: <http://www.freerepublic.com/focus/f-chat/3357552/posts>

²⁷ Az e-mail archivált változata elérhető: <https://www.thefire.org/email-from-intercultural-affairs/>

²⁸ Az e-mail archivált változata elérhető: <https://www.thefire.org/email-from-erika-christakis-dressing-yourselves-email-to-silliman-college-yale-students-on-halloween-costumes/>

²⁹ Erika CHRISTAKIS: My Halloween email led to a campus firestorm – and a troubling lesson about self-censorship. *The Washington Post*, 2016. október 28. https://www.washingtonpost.com/opinions/my-halloween-email-led-to-a-campus-firestorm--and-a-troubling-lesson-about-self-censorship/2016/10/28/70e55732-9b97-11e6-a0ed-ab0774c1ea5_story.html

³⁰ Michael SHAMMAS: Why I don't censor conservative articles. *The Harvard Law Record*, 2015. december 7. <http://hlrecord.org/2015/12/a-note-from-the-editor-in-chief-why-i-dont-censor-conservative-articles/>

³¹ Edward SCHLOSSER: I'm a Liberal Professor, and My Liberal Students Terrify Me. *Vox.com*, 2015. június 3. <https://www.vox.com/2015/6/3/8706323/college-professor-afraid>

is a mostani fiatalok szüleinek-nagyszüleinek nemzedékével, akik elutasították a felsőoktatás paternalista szerepét;³² az összehasonlítás alapján pedig kézenfekvő az a megállapítás, hogy a politikában nincsenek rögzített pozíciók.³³

A közelmúltbeli fejlemények sokoldalú és hosszas megvitatására a legkézenfekvőbb fórumot a felsőoktatási szakmai folyóiratok – mint a *The Chronicle of Higher Education* vagy az *Inside Higher Ed* – nyújtották, de az elmúlt években már a tudományos – jogtudományi, társadalomelméleti – folyóiratokban is feltűntek a jelenséget elemző tanulmányok. Továbbá, mivel a téma túlmutat, illetve túlnyúlik az akadémiai közegen, és a szélesebb közönség érdeklődési küszöbét is eléri, a mainstream médiában (politikai napilapokban, közéleti magazinokban, valamint blogokban) is gyakorta jelentek meg kapcsolódó tárgyú riportok, beszámolók a legutóbbi két-három évben; az Egyesült Államokon kívül főleg Nagy-Britanniában, de Európa más országaiban is.

Az alábbiakban öt aktivista fogalmat mutatunk be, amelyek mind heves vitát váltottak ki; a kritikusok szerint ugyanis ezek a koncepciók aligha összeegyeztethetőek a nyugati demokráciák alapértékének számító szabadságjogokkal; főleg a szólás-, illetve véleménynyilvánítás szabadságával, a sajtószabadsággal, az akadémiai szabadsággal vagy a művészi önkifejezés szabadságával. A négy fogalom közül kettő – „mikroagresszió” és „kulturális elbirtoklás” – az aktivista diákok által kifogásolt megnyilvánulás-, illetve viselkedésmódokra utal, a másik három pedig – a „nyugalom megzavarására” alkalmas tényezőkre való figyelmeztetés, a „biztonságos terek” és a „meg-nem-hívás” – pedig az aktivisták által követelt problémakezelési módokra. A fogalmak kiválasztását, hazai közönséget véve alapul, az a szempont vezérelte, hogy a viszonylag új és – a kontextus ismerete nélkül – nehezen érthető-értékelhető jelenségeket mutassunk be.

2.1. „Mikroagresszió”

A „mikroagresszió” („*microaggression*”) fogalma arra a jelenségre utal, amikor a személyközi kommunikáció során neutrálisnak szánt – esetleg kifejezetten jóindulatú – közléseket, kérdéseket, gesztusokat sérelmesnek él meg a másik fél, összefüggésben az identitásával, illetve relatíve hátrányos társadalmi helyzetével. A koncepció terjesztői szerint ilyen „támadásnak” tekinthető amerikai kontextusban például az, ha egy láthatóan kisebbségi származású személytől megkérdezik, hogy hol született – mivel ezzel azt sugallják, hogy az illetőt nem gondolják „igazi” amerikainak.

A mikroagresszió elleni küzdelem történetének emlékezetes – a mozgalmat aggodalommal szemlélők szerint a szürrealitás határát súroló³⁴ – epizódját jelentette a Brandeis Egyetemen történt incidens 2015 áprilisában. A helyi diákszervezetek egyike, amely az ázsiai-amerikai hallgatók képviselőjére jött létre, installációt helyezett el egy egyetemi épület lépcsőjének korlátjára,

³² Tom SLATER: Introduction: Reinvigorating the Spirit of '64. In: Tom SLATER (szerk.) *Unsafe Space: The Crisis of Free Speech on Campus*. London, Palgrave Macmillan, 2016. 1–2.

³³ Peter SCOTT: 'Free Speech' and 'Political Correctness'. *6 Journal of Higher Education* (2016) 4, 417.

³⁴ Greg LUKIANOFF – Jonathan HAIDT: The Coddling of the American Mind. *The Atlantic*, 2015. Szeptember. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/09/the-coddling-of-the-american-mind/399356/>

azzal a céllal, hogy felhívja a figyelmet a mikroagresszió problémájára. A jelenséget példákkal kívánták szemléltetni, vagyis olyan megnyilvánulásokkal, amelyek a(z ázsiaiak elleni) mikroagresszió jelenségek körébe sorolhatóak: „Te jó vagy matekból, igaz?” – „Én színvak vagyok! Nem nézem, hogy ki milyen fajhoz tartozik.” A kezdeményezés azonban a várttal ellentétes hatást váltott ki a képviselt (ázsiai) diákok egy részének körében: mivel az installáció felzaklatta őket, mikroagresszióknak minősítették magát az akciót. Tiltakozásuk hatására eltávolították az installációt, a diákszervezet elnöke pedig kör-e-mailt küldött ki az intézmény összes hallgatójának, bocsánatot kérve mindenkitől, „akire negatívan hatott, vagy akit sértett a mikroagressziók tartalma”.³⁵ Ugyancsak figyelemre méltó egy korábbi – 2013-as – példa, amely egy, a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetemen (UCLA) zajló diákmozgalmakról szóló riportban olvasható; a tudósítás idéz egy emeritus professzort: „Az a szokásom, hogy a beadott dolgozatokat (disszertációvázlatokat) elég alaposan végignézem, és most a diákok azt mondták nekem, hogy a nyelvi és helyesírási hibák kijavítása »mikroagresszió«-nak számít. Én csak próbáltam alaposan átnézni a dolgozatokat, és arra különösen odafigyelek, hogy a hivatkozások és az idézetek rendben legyenek, de úgy látszik, hogy ezt ezek a diákok nem érezték helyénvalónak.”³⁶

A mikroagresszióról egy pszichológiai szakfolyóiratban, a *Perspectives on Psychological Science*-ben indult vita 2017-ben. Scott O. Lilienfeld tanulmányának konklúziója szerint a vonatkozó tudományos kutatások egyrészt még kezdeti stádiumban vannak, másrészt arra sincs elegendő bizonyíték, hogy a mikroagresszióval kapcsolatos érzékenyítő tréningek várható haszna nagyobb, mint esetlegesen a kára: például, hogy egyre több megnyilvánulást fognak tévesen mikroagresszióknak minősíteni. Lilienfeld szerint a mikroagresszió-kutatás eleve magában hordozza annak a veszélyét, hogy a közvélemény szemében tovább romlik a pszichológia amúgy sem kedvező képe, tekintve, hogy már mostanra is sok körben váltott ki ellenreakciókat a téma: például, a nyilvánosságra került egyetemi mikroagresszió-listákról számos paródia jelent meg a médiában.³⁷ Derald Wing Sue válaszcikke szerint Lilienfeld álláspontját a mikroagresszióval szembeni tudományos szkepticizmus határozza meg, ami a marginalizált helyzetű társadalmi csoportok által megélt tapasztalatok lebecsüléséhez, figyelmen kívül hagyásához, illetve eltagadásához vezethet.³⁸

2.2. „Kulturális elbirtoklás”

Egy egyetemi incidens kapcsán kapott 2016 őszén a „kulturális elbirtoklás” („*cultural appropriation*”) fogalma széles körű figyelmet – főként Ausztráliában, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban –, amikor egy Brisbane-ben megrendezett irodalmi fesztivál megnyitóján Lionel

³⁵ Esther LEE: A Message from the Brandeis Asian American Students Association. 2015. április 30. www.brandeis.edu/studentlife/deansoffice/Important%20Information%20.html

³⁶ Colleen FLAHERTY: In-Class Sit-in. *Inside Higher Ed*, 2013. november 25. <https://www.insidehighered.com/news/2013/11/25/ucla-grad-students-stage-sit-during-class-protest-what-they-see-racially-hostile>

³⁷ Scott O. LILIENFELD: Microaggressions: Strong Claims, Inadequate Evidence. 12 *Perspectives on Psychological Science* (2017) 1, 163.

³⁸ Derald WING SUE: Microaggressions and Evidence. 12 *Perspectives on Psychological Science* (2017) 1, 171.

Shriver amerikai író sombreroval a fején mondta el beszédét.³⁹ Shriver a gesztussal egy néhány hónappal korábbi esetre kívánt utalni: egy amerikai magánfőiskolán, a Bowdoin College-en bizalmatlansági eljárást indult a diákönkormányzat azon tagjai ellen, akik egy „mexikói témájú” tequila-party résztvevői voltak, ahol a közösségi média fórumaira feltöltött fényképek tanúsága szerint többen aprócska sombrero-t viseltek (stílusosnak szánt öltözkékiegészítőként).

Az eset magyarázata, hogy a ‘politikai korrektséghez’ kapcsolódó aktivista fogalom, a „kulturális elbirtoklás” koncepciója szerint az ilyen megnyilvánulások – például, amikor nem mexikóiak mexikói kalapot tesznek a fejükre – problematikusnak tekintendők. Shriver beszédében idézte Susan Scafidit, akinek a *Who Owns Culture?* („Kie a kultúra?”) című könyvében⁴⁰ adott definíciója szerint a „kulturális elbirtoklás” valamely más kultúrához tartozó „szellemi vagyontárgy”, „hagyományos tudás”, kulturális kifejezőmód vagy műalkotás „engedély nélküli” átvételét jelenti. Shriver, aki megnyitó beszédének a „Fikció és identitáspolitika” címet adta, a koncepciót a szépirodalom szempontjából kifogásolta; főként az „engedély nélküli” kitétel miatt: „Hogyan szerezzünk mi, szépírók, engedélyt arra, hogy szerepeltessünk egy más fajhoz vagy kultúrához tartozó karaktert, vagy egy olyan csoport által használt nyelvváltozatot használjunk, amelynek mi nem vagyunk tagjai? Állítsunk fel a sarkon egy standot, és állítsuk meg a járókeleket egy táblával, az aláírásukat kérve ahhoz, hogy korlátozott jogot szerezzünk egy indonéziai karakter szerepeltetésére a tizenkettedik fejezetben [...]?”⁴¹ A fesztiválmegnyitó egyik résztvevője, a szudáni születésű ausztrál író, Yassmin Abdel-Magied véleménycikkében „faji felsőbbrendűségtől csöpögő”-nek minősítette Shriver beszédét – amelyet saját elmondása szerint nem is hallgatott végig, hanem feldúltan távozott a helyszínről.⁴² A vitába – Shriver oldalán – bekapcsolódó brit író-publicista, Kenan Malik a „kulturális tulajdonlás” mint aktivista koncepció hirdetésének veszélyeire hívta fel a figyelmet; mondván, hogy a kulturális különbségekre, illetve a kultúra őrzésének jogára való hivatkozás akár a bevándorlásellenes retorikában is bevethető adott esetben.⁴³

A „kulturális elbirtoklás” koncepciója az utóbbi években különösen élesen jelent meg néhány olyan esetben, amikor egy (fehér) művész egy másik faji-etnikai csoport részéről elszenvedett traumát dolgozott fel⁴⁴ – vagyis mások „szenvetését lopta el” a „saját hasznára”.⁴⁵ Erre

³⁹ Jia TOLENTINO: Lionel Shriver Puts on a Sombrero. *The New Yorker*, 2016. szeptember 14. <http://www.newyorker.com/culture/jia-tolentino/lionel-shriver-puts-on-a-sombrero>

⁴⁰ Susan SCAFIDI: *Who Owns Culture? Appropriation and Authenticity in American Law*. New Brunswick – London, Rutgers University Press, 2005.

⁴¹ Lionel SHRIVER: Lionel Shriver’s Full Speech: ‘I Hope the Concept of Cultural Appropriation Is a Passing Fad’. *The Guardian*, 2016. szeptember 13. https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/sep/13/lionel-shrivers-full-speech-i-hope-the-concept-of-cultural-appropriation-is-a-passing-fad?CMP=share_btn_tw

⁴² Yassmin ABDEL-MAGIED: As Lionel Shriver Made Light of Identity, I Had No Choice but to Walk out on Her. *The Guardian*, 2016. szeptember 10. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/sep/10/as-lionel-shriver-made-light-of-identity-i-had-no-choice-but-to-walk-out-on-her>

⁴³ Kenan MALIK: Who is appropriating what? *Pandaemonium Blog*, 2016. szeptember 14. <https://kenanmalik.wordpress.com/2016/09/14/who-is-appropriating-what/>

⁴⁴ Wilfred M. McCLAY: The Strange Persistence of Guilt. 19 *The Hedgehog Review* (2017) 1 (Spring) 2.

⁴⁵ Daniel MENDELSON: Stolen Suffering. *The New York Times*, 2008. március 9. <http://www.nytimes.com/2008/03/09/opinion/09mendelsohn.html>

példa egy 2017-es képzőművészeti esemény, a New Yorkban megrendezett Whitney Biennálé esete, ahol kiállították egy (fehér) amerikai művész, Dana Schultz festményét, amelyet egy 1955-ös sajtófotó ihletett. A szóban forgó fényképen – amely annak idején a polgárjogi mozgalom egyik emblematikus képévé vált – egy fehérek által meglincselt fekete fiú, Emmett Till holtteste látható (nyitott koporsóban). A festmény kiállítása ellen tiltakozva, a biennálé kurátoraihoz intézett levelében Hannah Black, brit születésű (fekete) művész nemcsak a mű eltávolítását, hanem megsemmisítését is szorgalmazta: „A fehérek szólásszabadsága és a fehérek művészi szabadsága mások szabadságának korlátozásán alapul; nem természetjogi alapú. A festménynek mennie kell!”⁴⁶

2.3. Figyelmeztetés a „nyugalom megzavarására” alkalmas tényezőkre

A nyugalom – illetve egyesek nyugalmának – megzavarására alkalmas tényezőkre való figyelmeztetés („*trigger warning*”) szükségessége eredetileg a traumatizált áldozatoknak, például szexuális erőszakot átélt nőknek nyújtott szolgáltatások terén merült fel. A PTSD-vel (poszt-traumás stresszszavarral) küzdők esetében ugyanis bizonyos – mások számára esetleg semleges – hatások, tartalmak felidézhetik a traumát: újratraumázódást, illetve emlékbetörést, pánikrohamot okozhatnak. Ezeknek a negatív hatásoknak az elkerülése, illetve enyhítése érdekében tűnhet szükségesnek, hogy az érintetteket lehetőség szerint előre figyelmeztessék a számukra problematikus tényezők (például szavak, témák vagy akár hangok, színek) előfordulására.

Az ilyen jellegű figyelmeztetésekre a 2010-es évek közepétől egyre szélesebb körű igény kezdett mutatkozni a nyugati (főleg észak-amerikai és nagy-britanniai) egyetemeken a diákok körében. Az egyik első, sokat idézett cikk a jelenségről – a Harvard Egyetem professzora, Jeannie Suk Gersen beszámolója a nemi erőszakra vonatkozó büntetőjog oktatásával kapcsolatos, új keletű nehézségekről – 2014-ben jelent meg a *New York Times* hasábjain.⁴⁷ A női érdekeket képviselő diákszervezetek rutinszerűen osztott tanácsai szerint a hallgatóknak nem kell úgy éreznük, hogy a részvételük elvárt a szexuális erőszak kérdéskörét érintő büntetőjogi órákon, amelyek esetleg traumatizáló hatásúak lehetnek számukra. Ezek a szervezetek egyidejűleg arra kérik a büntetőjogot oktató tanárokat, hogy a nemi erőszakra szóló órákat megelőzően figyelmeztessék a csoportokat, hogy a téma traumatikus emlékeket idézhet fel. Sok diák kéri az oktatóktól, hogy a nemi erőszak ne szerepeljen a büntetőjogi vizsgatételek között, mert attól félnek, hogy ennek a témának a negatív hatása rontaná a teljesítményüket. Suk cikkében idézi egy kollégáját, akit arra kért egy diákja, hogy az órákon ne használja a „sért” („*violate*”) szót (például a „jogsértés” kifejezésben), mivel ez a szó alkalmas „a nyugalom megzavarására”. Egyes diákok azt is felvetették, hogy a büntetőjog nemi erőszakra vonatkozó – potenciálisan lelki megterhelést okozó – részét egyáltalán nem is kellene tanítani. A Berkeley Egyetem szociálpolitikát oktató

⁴⁶ Randy KENNEDY: White Artist's Painting of Emmett Till at Whitney Biennial Draws Protests. *The New York Times*, 2017. március 21. https://www.nytimes.com/2017/03/21/arts/design/painting-of-emmett-till-at-whitney-biennial-draws-protests.html?_r=0

⁴⁷ Jeannie SUK GERSEN: The Trouble with Teaching Rape Law. *The New Yorker*, 2014. december 15. <http://www.newyorker.com/news/news-desk/trouble-teaching-rape-law>

professzora, Neil Gilbert 2015-ben azt nyilatkozta egy felsőoktatási szakmai folyóiratnak, hogy egy MA-kurzusból a hallgatók érzékenységre való tekintettel törölte az abortusz témáját, és hasonló okból tervezi a szexuális abúzus megelőzéséről szóló előadás kihagyását is.⁴⁸

2.4. „Biztonságos tér”

A „biztonságos tér” („safe space”) fogalma – hasonlóképpen a (re)traumatizáló hatások elleni védelem fent tárgyalt szorgalmazásához – korábban leginkább a nők elleni erőszak kérdéskörét napirendre tűző feminista mozgalom kontextusában fordult elő. A szexuális erőszakot, illetve párkapcsolati bántalmazást elszenvedett nők sajátos szükségleteire adandó válaszként merült fel, hogy az érintetteknek olyan – fizikai vagy virtuális, illetve mentális-érzelmi – környezetet kell biztosítani, ahol védve érezhetik magukat nem csak az explicit erőszaktól, de például az áldozathibáztató, illetve az áldozatok szavahihetőségét megkérdőjelező megnyilvánulásoktól is.

A „biztonságos tér” fogalma az utóbbi évek nyugati diákmozgalmai során időnként kifejezetten az egyetem fizikai területe kapcsán merült fel. Erre példa a Santa Barbara-i Kalifornia Egyetemen (UCSB) működő diákszervezet akciója 2016 januárjában, amelynek során azt követelték, hogy a vám- és határőrség képviselői ne vehessenek részt a hallgatók számára rendezett állásbörzén. Az I.D.E.A.S („Improving Dreams, Equality, Access, and Success”) elnevezésű szervezet a „dokumentálatlan (bevándorló)” hallgatókkal és dolgozókkal való szolidaritás jegyében, a vám- és határőrség által elkövetett jogsértések elleni tiltakozásként fogalmazta meg a követelést; illetve azzal indokolta, hogy a szóban forgó hatóság jelenléte az egyetemen „ellenséges, nem biztonságos légkört alakít ki a dokumentálatlan közösség számára”; miközben a szervezet álláspontja szerint „emberi jogunk, hogy biztonságban érezzük magunkat a kampusz területén”.⁴⁹

A „biztonságos tér” követelésének extrém példája a Missouri Egyetemhez kapcsolódik. 2015 őszén a diákok a faji megkülönböztetés ellen tüntettek, és felvétel készült arról a jelenetről, amint a tiltakozó rendezvényen részt vevő, egyébként kommunikációt oktató professzor, Melissa Click elragadja a helyszínen feltűnő diákújságíró fényképezőgépét, és a médiajelenlét kiküszöbölése – a tüntetők „biztonságos terének” biztosítása – érdekében fizikai kényszer alkalmazására szólítja fel az aktivistákat („Kérnék ide egy kis izmot!”).⁵⁰

⁴⁸ Robin WILSON: Students' Requests for Trigger Warnings Grow More Varied. *The Chronicle of Higher Education*, 2015. szeptember 14. <http://www.chronicle.com/article/Students-Requests-for/233043?cid=rclink>

⁴⁹ UCSB I.D.E.A.S.: To the UC Santa Barbara Community, Undocumented Students and Allies. 2016. január 27. <https://www.facebook.com/ucsbyideas/photos/a.606515916077827.1073741829.605855836143835/1026466824082732>

⁵⁰ Daniel VICTOR: Melissa Click, Missouri Professor, Defends Her Actions against Student Journalist. *The New York Times*, 2016. február 19. <https://www.nytimes.com/2016/02/20/us/melissa-click-suspended-missouri-professor.html>

2.5. „Meg-nem-hívás”

A „meg-nem-hívás”-ként fordítható kifejezés – „no-platforming” – elsősorban Nagy-Britanniában terjedt el a 2010-es évek közepén, ám maga a koncepció megjelent az amerikai diákmozgalomban is, szoros összefüggésben a fent tárgyalt „biztonságos tér” fogalmával. A „meg-nem-hívás” stratégiája – amely a National Union of Students (NUS) elnevezésű, országos szinten működő brit diák szervezet révén vált ismertté – egyszerűen azt jelenti, hogy egy adott diák szervezet bizonyos közéleti szereplőket tudatosan nem hív meg az egyetemre előadást tartani vagy pódiumvitan részt venni; továbbá, ha az ebbe a körbe tartozó közéleti szereplőket mégis meghívná az egyetemről valaki, akkor kísérletet tesz a látogatás megghiúsítására. Vagyis, a stratégia célkitűzése az, hogy bizonyos nemkívánatos személyek ne kaphassanak fórumot (legalábbis az adott egyetemen). Egy 2016-os felmérés eredménye szerint az egyetemi hallgatók többsége – 63%-a – támogatja a NUS „meg-nem-hívási” politikáját; azaz bizonyos egyének vagy szervezetek részvételének blokkolását az egyetemi rendezvényekről.⁵¹

A „meg-nem-hívás” stratégiáját korábban a brit diákmozgalom csak szűk körben alkalmazta: a kifejezetten szélsőséges,⁵² a demokrácia értékeivel összeegyeztethetetlen elveket valló politikussal⁵³ – köztük is elsősorban a British National Party (BNP) színeiben politizálókkal – szemben. Másfelől a koncepció fejlődésére hatással lehetett a radikális feminista jogtudós, Catharine MacKinnon álláspontja, aki a szólásszabadság kapcsán – *Only Words* („Csak szavak”) című, 1993-ban megjelent könyvében – arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek kontextusában „egyeseknek sokkal több megszólalási lehetőség jut, mint másoknak”.⁵⁴ A „meg-nem-hívás” széles körben való alkalmazásának hívei ugyanis gyakorta hivatkoznak arra, hogy a számukra nem rokonszenves elveket valló közéleti szereplőknek egyébként is sok alkalomuk van a nyilvánosság előtti szólásra. Ez a szempont abban az érvelésben merül fel, amely szerint a szabad vita mindaddig illúzió, amíg a szólásszabadság csupán jogi eszközökkel biztosított, miközben a társadalomban olyan mechanizmusok működnek, amelyek egyes hangokat rendszeresen elnémítanak.

Ironikusnak tűnhet, hogy Nagy-Britanniában a „meg-nem-hívás” stratégiájának célkeresztjébe sorra kerültek radikális feministák. Ezen a ponton említendő meg az a megközelítés, amelyet Anjilee Dodge és Myani Gilbert elemzése is képvisel, mely szerint a neoliberalizmus mintegy „gyarmatosította” a feminista ideológia bizonyos területeit, így például a prostitúcióra vonatkozóan az 1970–80-as években kialakult nőjogi eszméket: a világpiac bővülésének kon-

⁵¹ Alfie PACKHAM: Boris, Tatchell, Greer: Were They Actually No-Platformed? *The Guardian*, 2016. május 5. <https://www.theguardian.com/education/2016/may/05/boris-tatchell-greer-were-they-actually-no-platformed>

⁵² Ian DUNT: Safe Space or Free Speech? The Crisis around Debate at UK Universities. *The Guardian*, 2015. február 6. <https://www.theguardian.com/education/2015/feb/06/safe-space-or-free-speech-crisis-debate-uk-universities>

⁵³ Sarah DITUM: No Platform Was Once Reserved for Violent Fascists. Now It’s Being Used to Silence Debate. *The New Statesman*, 2014. március 18. <http://www.newstatesman.com/sarah-ditum/2014/03/when-did-no-platform-become-about-attacking-individuals-deemed-disagreeable>

⁵⁴ Catharine A. MACKINNON: *Only Words*. Cambridge, Harvard University Press, 1993. 7.

textusában a szexiparral együttműködő lobbisták nőjogi, illetve emberi jogi aktivistákat állítottak a saját érdekeik szolgálatába, és – a közegészség mellett az egyéni szabadságra és autonómiára alapítva érveiket – a diskurzust eljuttatták addig a konklúzióig, hogy a prostitúció mint megélhetési mód választása az érintettek önrendelkezési jogának körébe tartozik; mindennek következtében, az egyéni döntés középpontba állításával a prostitúció teljes rendszere immunissá vált a kritikára.⁵⁵ Egy brit diákszervezet azért ellenezte Kate Smurthwaite komikus fellépését a londoni Goldsmith Egyetemen 2015-ben, mert az előadóművész a prostitúció skandináv szabályozási modelljét (amely a kliens büntetésére helyezi a hangsúlyt) támogatja, és ez a szervezet álláspontja szerint a prostituáltak (avagy „szexmunkások”) társadalmi kirekesztésével egyenlő, vagyis „kurvafóbia” (*whorephobia*). Ugyanebben az évben radikális feministaként ismert Julie Bindel meghívása a Cardiff Egyetemre szintén amiatt váltott ki tiltakozást, mert támogatja a prostitúció kezelésének skandináv modelljét; továbbá Bindelt „iszlamofób”-nak is minősítették (a muszlim nők fejkendőviselésével kapcsolatos vitában elfoglalt álláspontja miatt), valamint „transzfób”-nak (mivel bírálta a transzneműek mozgalmának bizonyos követeléseit).⁵⁶ Germaine Greer feminista írónőt 2015 őszén ugyancsak a „transzfóbiája” (a transzmozgalommal szemben megfogalmazott bírálata) miatt kívánta távol tartani az Manchesteri Egyetemtől a NUS diákszervezet.⁵⁷ Egy évvel korábban, 2014-ben pedig az Oxfordi Egyetemen azért nem tartottak meg egy vitaestet – amelyet egy (abortuszt ellenző) diákszervezet kezdeményezett –, mert mind az „életvédő”, mind a „választáspárti” álláspontot férfi képviselte volna a vitában, és egy másik diákcsoport szerint az a körülmény, hogy két „méhhez nem rendelkező” ember foglalna állást a kérdésben, veszélyeztetné az oxfordi hallgatók „mentális biztonságát”.⁵⁸

A „meg-nem-hívás” jelensége az Egyesült Államokbeli egyetemeken is feltűnt. A Mount Holyoke College-on – ahol hagyományosan csak nők tanulhatnak – 2015-ben az illetékes testület levette a programról Eve Ensler *Vaginamonológok* című darabjának jótékony célú előadását; mondván, hogy a mű nem kellően „befogadó” azokkal szemben, akik nőként azonosítják magukat, ám nincs hüvelyük. A Mount Holyoke nem sokkal korábban változtatta meg a felvételi előírását is, lehetővé téve olyan férfiak felvételét, akik nőnek vallják magukat.⁵⁹

A Berkeley Egyetem – amely az 1960-as években az egyetemi szólásszabadsági mozgalom központja volt – 2017 februárjában amiatt került be a mainstream média híreibe, mert a szélső-jobboldali nézeteiről ismert kommentátor, Milo Yiannopoulos meghívása elleni diáktüntetés erőszakossá vált, és a tervezett előadás végül el is maradt.⁶⁰

⁵⁵ Anjilee DODGE – Myani GILBERT: His Feminist Facade: The Neoliberal Co-Option of the Feminist Movement. 14 *Seattle Journal for Social Justice* (2016) 2, 333.

⁵⁶ DUNT i. m. (52. lj.).

⁵⁷ PACKHAM i. m. (51. lj.).

⁵⁸ Brendan O'NEILL: Free Speech Is So Last Century. Today's Students Want the 'Right to Be Comfortable'. *The Spectator*, 2014. november 22. <https://www.spectator.co.uk/2014/11/free-speech-is-so-last-century-todays-students-want-the-right-to-be-comfortable/>

⁵⁹ Yvonne DEAN-BAILEY: All-Women's College Cancels 'Vagina Monologues' Because It's Not Feminist Enough. *Campus Reform*, 2015. január 15. <http://www.campusreform.org/?ID=6202>

⁶⁰ Jan FOX: Degrees of Separation: The Author Investigates Units Appearing on Us Campuses Suggesting Students Should Report Lecturers Who They Feel Are Biased. 46 *Index on Censorship* (2017) 1, 30.

3. Kritikai reakciók a ‘politikai korrektség’ jegyében zajló mozgalmakra

3.1. Jogvédő szervezetek

Az Egyesült Államokban a ‘politikai korrektség’ jelenségköréhez sorolt követelésekkel fellépő egyetemi mozgalmakat kritikával figyelők részéről a Foundation for Individual Rights in Education (FIRE) nevű szervezet az egyik legerősebb hang. Greg Lukianoff, a FIRE elnöke és Jonathan Haidt szociálpszichológus 2015 szeptemberében jelentették meg a témával kapcsolatban azóta sokat idézett, „Az amerikai gondolkodás elkényeztetése” című, provokatív hangvételű írásukat.⁶¹ Megállapításuk szerint a szóban forgó diákmozgalmak elsősorban a résztvevők „érzelmi jóllétére” irányulnak – ezt a szerzők összefüggésbe hozzák a nevelési szokások megváltozásával Amerikában –; ugyanis ezeknek a mozgalmaknak a célkitűzései azon a feltételezésen alapulnak, hogy az egyetemi hallgatók pszichikailag rendkívül sebezhetőek. Lukianoff és Haidt szerint a mozgalmak végső célja nem más, mint hogy az egyetemi kampuszok olyan „biztonságos térre” változzanak, ahol fiatal felnőttek védve vannak minden szótól vagy gondolattól, amelytől bármelyikük kényelmetlenül érezné magát. Továbbá a szerzők szerint ezek a mozgalmak a „bosszúszomjas védelmezés” („*vindictive protectiveness*”) jegyében büntetéssel sújtánának bárkit, aki – akár szándékolatlanul is – a céljaik elérésének útjába áll, ezáltal olyan kultúrát hoznak létre, amelyben az embernek kétszer is meg kell fontolnia, hogy kimondja-e, amit gondol, ha nem akar az érzéketlenség, agresszió vagy valami még súlyosabb vétek vádjá alá kerülni.⁶² Daphne Patai és Harvey Silverglate, a FIRE igazgatótanácsának tagjai 2016 áprilisában az *Inside Higher Ed* című felsőoktatási szakmai folyóiratban azt írták, hogy a ma diákjai intellektuálisan „kényelmes” oktatási környezetet várnak el, az egyetemek pedig biztosítják ezt számukra.⁶³ Ennek a jelenségnek az illusztrálásaként említik a Portlandi Egyetemet, amelynek a honlapján egy közlemény arra bátorítja a hallgatókat, hogy tegyenek bejelentést az egyetemi rendőrségnél minden „kényelmetlenséget okozó” incidensről, amelynek szenvedő alanyai vagy tanúi voltak. A szerzők a fentiek kapcsán idézik Aldous Huxley regényét, a *Szép új világot*, amelyben az egyik szereplő – a Mustapha Mond nevű Ellenőr – kijelenti, hogy „[a] civilizált embernek nincs szüksége arra, hogy elviseljen bármit, ami komoly kellemetlenséggel jár.”⁶⁴

Az Egyesült Államokban 2015 végén még olyan vádak érték a szabadságjogok védelmére terén vezető civil szervezetet, az American Civil Liberties Union-t (ACLU), hogy az egyetemi mozgalmakkal kapcsolatos hallgatása révén elárulja saját hagyományos értékeinek egyikét; azt,

⁶¹ LUKIANOFF–HAIDT i. m. (34. lj.).

⁶² Uo.

⁶³ Daphne PATAI – Harvey SILVERGLATE: From Suppressing to Compelling. *Inside Higher Ed*, 2016. április 25. <https://www.insidehighered.com/views/2016/04/25/new-diversity-requirements-umass-amherst-compel-speech-and-belief-essay>

⁶⁴ SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter fordítása (Aldous HUXLEY: *Szép új világ*. Budapest, Konkrét Könyvek, 2003); eredeti nyelven: „There isn’t any need for a civilized man to bear anything that’s seriously unpleasant.”

hogy a véleménynyilvánítás szabadságát bármely körülmények között védeni kell.⁶⁵ Másfél évvel később, 2017 májusában az ACLU elnöke, Anthony Romero interjú adott alma matere, a Princeton Egyetem egyik lapjának: beszámolt arról, hogy a szervezet védelmet kínált Milo Yiannopoulosnak azt követően, hogy a Berkeley Egyetemen nem tarthatta meg beszédét; valamint kijelentette, hogy ellentétes a felsőoktatás lényegével, hogy mikroagresszió bejelentésére szolgáló rendszereket vezetnek be egyetemeken, miközben az oktatók úgy érzik, mintha tojáshejőn járnának, valahányszor ellentmondásos témához érnek a tananyagban.⁶⁶

Az Index on Censorship nevű, londoni székhelyű jogvédő szervezet⁶⁷ vezetője, Jodie Ginsberg 2016-ben egy díjátadó rendezvényen arról beszélt, hogy a „meg-nem-hívás” stratégiáját pártoló diákok érvelése szerint a közismert személyiségeknek sok lehetőségük adódik a nyilvánosság előtti beszédre, tehát az egyensúly érdekében – vagyis azért, hogy a társadalmilag marginalizált helyzetűek is szóhoz juthassanak – helyénvaló lehet annak megakadályozása, hogy egyes közéleti szereplők pódiumhoz jussanak az egyetemeken. Ginsberg szerint azonban a „meg-nem-hívás” koncepciójának támogatói valójában olyan egyének, akik cenzúra alá akarják vonni a nekik nem tetsző beszédet.⁶⁸

3.2. A tudományos közélet képviselőinek reakciói

A Chicagói Egyetem hallgatói ügyekért felelős dékánja, John Ellison a 2016/2017-es tanévet megnyitó beszédében a tanulmányaik kezdetén állók figyelmét arra hívta fel, hogy az egyetem elkötelezett a kutatás szabadsága és a véleményszabadság iránt; az intézményben sem a hallgatóknak, sem az oktatóknak nem kell „cenzúráról félnie”. Ellison mindezek kapcsán kijelentette, hogy a Chicagói Egyetem nem támogatja a „nyugalom megzavarására alkalmas tartalmak” jelzését, sem pedig „biztonságos terek” létrehozását, amelyeknek az a célja, hogy „az egyének elzárkózhassanak a sajátjuktól eltérő gondolatoktól és szempontoktól”.⁶⁹ Ezen a ponton utalhatunk vissza egy 2012-ben kelt – hasonló tárgyú és hasonló következtetésre jutó – nyilatkozatra, amelyet a Chicagói Egyetem korábbi elöljárója adott ki: Geoffrey R. Stone jogászprofesszor egy nyolcan évvel azelőtti (1932-es) esetet említ, amikor egy kommunista politikus, William Z. Foster meghívása körül bontakoztak ki viták a Chicagói Egyetemen; valamint idézi az intézmény akkori elnökét, aki szerint nem a tiltás, hanem a nyílt vita jelenthet „gyógymódot” számunkra azokkal a nézetekkel szemben, amelyeket ellenzünk.⁷⁰

⁶⁵ Nat HENTOFF – Nick HENTOFF: Aclu Silence Enables Campus Anti-Free Speech Movement. *Cato.org*, 2015. december 9. <https://www.cato.org/publications/commentary/aclu-silence-enables-campusanti-free-speech-movement>

⁶⁶ Mark F. BERNSTEIN: Q&A: Anthony Romero '87, Louder Than Words. *Princeton Alumni Weekly*, 2017. május 17. <https://paw.princeton.edu/article/qa-anthony-romero-87-louder-words>

⁶⁷ A szervezet egyben az *Index on Censorship* című folyóirat kiadója is.

⁶⁸ Jodie GINSBERG: Global View: Debunking the Argument That Powerful Voices Should Be Silenced to Promote the Free Speech of Others. 45 *Index on Censorship* (2016) 1, 56.

⁶⁹ K. C. JOHNSON: Safe Spaces and Defending the Academic Status Quo. 30 *Academic Questions* (2017) 1, 39.

⁷⁰ Geoffrey STONE: Statement on Principles of Free Inquiry. *UChicago News*, 2012. július 15. <https://news.uchicago.edu/behind-the-news/free-expression/statement-principles-free-inquiry>

Louise Richardson politikatudós – ugyancsak 2016-ban – az Oxfordi Egyetem újonnan kinevezett rektorhelyetteseként beszélt a brit egyetemi kampuszokon érzékelhető feszültségekről. Álláspontja szerint az oktatásnak nem a kényelemtől kell szólnia, hanem az eltérő vélemények iránti nyitottság és a meggyőző érvelés gyakorlásáról; mindez „nem feltétlenül kellemes élmény, ám felettebb tanulság tapasztalat”.⁷¹

Timothy Garton Ash történész, az Oxfordi Egyetem professzora a szólásszabadságról szóló 2016-os kötete⁷² kapcsán adott interjút a *The Guardian* című brit napilapnak. Azt nyilatkozta, hogy a „nyugalom megzavarására alkalmas tényezők” jelzését egy bizonyos pontig elfogadhatónak találja (amennyiben valóban fennáll egyesek esetében a súlyos traumatizálódás veszélye). Ash azonban a „biztonságos tér”, illetve a „meg-nem-hívás” fogalmait mélységesen problematikusnak tartja, mivel ezek szerinte nem arról szólnak, hogy a diákok nem akarnak valakit hallani, és ezért nem hívják meg – ez idáig rendben lenne –, hanem arról, hogy bizonyos diákcsoportok nem akarják, hogy más diákcsoportok meghallgassanak valakit, akit ők nem akarnak meghallgatni – tehát valójában diákok gyakorolnak cenzúrát más diákok felett, ami elfogadhatatlan.⁷³

Kenan Malik – Indiában született brit író – „Szólásszabadság az identitáspolitika korában” címmel 2015-ben megjelentetett esszéjében a diákmozgalmak szólásszabadságot korlátozó kezdeményezései kapcsán annak veszélyét emeli ki, hogy a szabályzatok és tiltó rendelkezések – vagyis a külső, politikai cenzúra – hatására öncenzúrát kezdünk alkalmazni megnyilvánulásaink, beszélgetéseink során; túl azon a mértéken, ami az udvariasság jegyében elvárható, illetve a viták civilizált mederben tartásához feltétlenül szükséges.⁷⁴

Gad Saad viselkedéskutató – aki észak-amerikai egyetemeken tanít meghívott oktatóként, és a libanoni polgárháború elől menekülve érkezett az 1970-es években Kanadába – úgy véli, hogy a nyugati akadémiai világban „az emberek kasztráltak”, „nem mondanak sarkos véleményt semmiről, mert félnek”, pedig a tudósoknak ki kellene állniuk a véleményszabadság mellett, és előbbre kellene helyezniük „az igazság keresését a szakmai előmeneteli szempontoknál”.⁷⁵ Sandra Smeltzer és Alison Hearn – ugyancsak elsősorban a kanadai felsőoktatás perspektívájából szemlélve a folyamatot – szintén aggasztónak tartják, hogy az egyetemeken egyre szűkül a szabad véleménynyilvánítás tere, és azt hangsúlyozzák, hogy félelemtől átítatott környezetben, elnyomás alatt nem folyhat sikeres és hatékony kutatói-oktatói munka.⁷⁶

⁷¹ Andrew ANTHONY: Is Free Speech in British Universities under Threat? *The Guardian*, 2016. január 24. <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/24/safe-spaces-universities-no-platform-free-speech-rhodes>

⁷² Timothy GARTON ASH: *Free Speech: Ten Principles for a Connected World*. Boston, Yale University Press, 2016.

⁷³ Isaac CHOTINER: Free Speech in Peril: A Conversation with Timothy Garton Ash. *Slate*, 2016. június 6. http://www.slate.com/articles/news_and_politics/interrogation/2016/06/timothy_garton_ash_on_the_fate_of_free_speech_in_a_new_era_of_authoritarianism.html

⁷⁴ Kenan MALIK: Free Speech in an Age of Identity politics. *Pandaemonium Blog*, 2015. augusztus 13. <https://kenanmalik.wordpress.com/2015/08/13/free-speech-in-an-age-of-identity-politics/>

⁷⁵ Jan FOX: Degrees of Separation: The Author Investigates Units Appearing on US Campuses Suggesting Students Should Report Lecturers Who They Feel Are Biased. *46 Index on Censorship* (2017) 1, 33.

⁷⁶ Sandra SMELTZER – Alison HEARN: Student Rights in an Age of Austerity? ‘Security’, Freedom of Expression and the Neoliberal University. *14 Social Movement Studies* (2015) 3, 352.

3.3. Operatív megoldáskísérletek

Sigal R. Ben-Porath az egyetemi szólásszabadságról szóló 2017-es monográfiájában az „inkluzív szabadság” koncepcióját ajánlja megoldásként; vagyis az egyensúlykeresést a diverzitás és a szabadságjogok tiszteletben tartása között.⁷⁷ Vikram David Amar és Alan E. Brownstein 2017-es tanulmányukban – szintén kompromisszumos megoldásként – a szabad szólást dermesztő hatások (*chilling effects*) kiküszöbölése érdekében világosan megfogalmazott *ex ante* normák bevezetését javasolják az akadémiai nyilvánosság számára arra vonatkozóan, hogy mit és hogyan lehet megvitatni.⁷⁸

Az American Association of University Professors (AAUP) nevű, felsőoktatási szakmai szervezet már 2014-ben iránymutatást adott ki a „nyugalom megzavarására alkalmas tartalmakkal” kapcsolatos, diákok általi követelések kezeléséről.⁷⁹ A dokumentum azt javasolja, hogy a poszttraumás stressztől szenvedő – és ezt orvosi diagnózissal igazoló – hallgatók a tanulmányaik megkezdésekor kérvényezzenek az illetékes egyetemi bizottságnál egyénre szabott tanrendet, amely révén részt tudnak venni a képzésben, ugyanakkor nem korlátozzák a többi hallgató oktatáshoz való hozzáférését abban. Barbara M. Jones, aki szakértőként vett részt a fenti dokumentum létrehozásában, erről szóló cikkében hangsúlyozza, hogy a „biztonságos tereket” szorgalmazó diákokat világjobbító szándék vezérli, ám meg kell nekik mutatni, hogy a cenzúra révén akadályokat teremtenek mások számára.⁸⁰

Susan P. Robbins a szociális munkások képzésével kapcsolatban felveti, hogy a „nyugalom megzavarására alkalmas” tananyagrészek száműzésére irányuló követelések túlmutatnak a szólásszabadság, illetve az oktatói szabadság kérdéskörén, ugyanis a szociális munkások képzése során szükségszerűen ki kell térni szinte az összes olyan témára, amelyet potenciálisan traumatizáló hatásúnak szoktak tartani. Robbins szerint erről előzetesen tájékoztatni kellene a képzésre jelentkezőket – saját érdekükben is –, akik ily módon tájékozott döntést hozhatnának arról, hogy vállalni tudják-e a képzési követelményeket, illetve mindazt, ami a szociális munkával mint hivatással jár.⁸¹ Melissa Redmond fél évtizeddel korábban ugyancsak a szociális munkások képzése kapcsán vetette fel, hogy az osztálytermeknek nem kell „biztonságos tereknek” lenniük; ellenkezőleg, az oktatás során a tanárok tudatosan, pedagógiai célból törekedhetnek az érzelmi-intellektuális „diszkomfort” fenntartására.⁸²

⁷⁷ Sigal R. BEN-PORATH: *Free Speech on Campus*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2017.

⁷⁸ Vikram David AMAR – Alan E. BROWNSTEIN: A Close-up, Modern Look at First Amendment Academic Freedom Rights of Public College Students and Faculty. 101 *Minnesota Law Review* (2017) 5, 1984.

⁷⁹ AAUP (American Association of University Professors): On Trigger Warnings (Report Drafted by a Subcommittee of Committee A on Academic Freedom and Tenure in August 2014 and Approved by Committee A).

⁸⁰ Barbara M. JONES: Writing Policy About Trigger Warnings: The Experience of the American Association of University Professors and the American Library Association. In: Emily J. M. KNOX (szerk.): *Trigger Warnings: History, Theory, Context*. Lanham, Rowman & Littlefield, 2017. 123.

⁸¹ Susan P. ROBBINS: From the Editor – Sticks and Stones: Trigger warnings, Microaggressions, and Political correctness. 52 *Journal of Social Work Education* (2016) 1, 1.

⁸² Melissa REDMOND (2010): Safe Space Oddity: Revisiting Critical Pedagogy. 30 *Journal of Teaching In Social Work* (2010) 1, 1.

Howard Gillman és Erwin Chemerinsky 2016-os publicisztikájukban a fiatalok nevelésének fontosságára hívják fel a figyelmet: véleményük szerint a szólásszabadságot nem támogató diákokat tanítani kell, nem pedig „kicikizni” vagy ignorálni. Arról számolnak be, hogy egyetemi oktatóként milyen meglepetést okozott nekik, hogy egy kurzus során a diákcsoport gyakorta állt ki egyhangúlag a véleménynyilvánítás szabadságának széles körű korlátozása mellett. Ennek hátterében szerintük az áll, hogy a mai fiataloknak sokkal több tapasztalatuk van a gyűlölködő beszéd és a zaklatás negatív pszichés hatásairól, mint a véleményszabadság korlátozása által okozott társadalmi károkról. Önmagában mit sem ér arra biztatni a fiatalokat, hogy „legyenek keményebbek”: az arra vonatkozó tudásukat kell növelni, hogy mi volt a jelentősége a szólásszabadságnak a történelem során, például a 20. században a polgárjogi vagy háborúellenes mozgalmak tekintetében.⁸³

Az egyetemi szólásszabadság válságára adott válaszkísérletek körében 2017 tavaszán azok a hírek jelentik a legfrissebb fejleményt, amelyek szerint a brit kormány oktatási ügyekért felelős minisztere, Jo Johnson „ösztönözné” az egyetemeket arra, hogy kódexeket vezessenek be a szólásszabadság védelmében. A *Spiked* című online folyóirat szerzője, Emily Dinsmore szerint viszont az ilyen jellegű kormányzati beavatkozás éppen ellentétes lenne a szabadságjogok védelmének elvével: egyfelől kívánatos lenne, ha az érintett felsőoktatási szereplők belülről jövő indíttatásból törekednének a szabadságjogok védelmére; másfelől tapasztalatai szerint a szólásszabadság biztosítása érdekében bevezetett szabályzatok olyan kitételeket tartalmazhatnak a nem megengedett („támadó”, „provokatív” stb.) megnyilvánulásokra vonatkozóan, amelyek révén a szólás korlátozásának eszközeivé válhatnak. Továbbá úgy látja, hogy a szóban forgó miniszter erkölcsileg diszkvalifikálta magát a kérdéskörben a Prevent elnevezésű felsőoktatási program bevezetése révén, amely a „radikalizáció” megelőzését célozva lényegében cenzúrát valósít meg.⁸⁴

4. Elemző megközelítések

A tanulmány fókuszában a legutóbbi évek nyugati világbeli fejleményei állnak – különös tekintettel az Egyesült Államokra, és szükségszerű figyelemmel a 2016-ban lezajlott elnökválasztás körüli vitákra. Az áttekintés tanulságainak összefoglalása előtt azonban indokoltnak tűnik megemlíteni egy provokatív hatású esszét 2008-ból, amelyet a legutóbbihoz képest kettővel korábbi amerikai választások eredményére, vagyis az első, apai részről afroamerikai származású jelölt, Barack Obama győzelmére reflektálva írt, és jelentetett meg a *New Left Review* című folyóiratban egy amerikai irodalomtudós, Walter Benn Michaels, „A diverzitás ellen” címmel. Írásának fő állítása szerint „[a]z Egyesült Államok társadalmá mára kétségtelenül kevésbé diszkriminatívá vált, mint amilyen a polgárjogi mozgalom és a feminizmus megerősödése előtt volt, de nem vált igazságosabb, nyíltabb és egyenlőbb társadalommá [...] Miért? Mert az egyenlőt-

⁸³ Howard GILLMAN – Erwin CHEMEKINSKY: Don't Mock or Ignore Students' Lack of Support for Free Speech. Teach Them. *The Los Angeles Times*, 2016. március 31. <http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-chemerinsky-gillman-free-speech-on-campus-20160331-story.html>

⁸⁴ Emily DINSMORE: Codes Won't Defeat Campus Censorship. *Spiked-Online*, 2017. március 27. <http://www.spiked-online.com/newsite/article/codes-wont-defeat-campus-censorship/19603#.WenT4ixXcc>

lenségek fő termelője manapság nem a diszkrimináció, hanem a kizsákmányolás”.⁸⁵ Ezzel összefüggésben a rasszizmus és a szexizmus feletti (részleges) győzelmet Michaels a neoliberalizmus, illetve egy olyan igazságosságelfogás felülkerekedésének tekinti, amelynek „nincs semmi gondja az egyenlőtlenséggel, amennyiben a [rendszer] haszonélvező rétege az áldozatokhoz hasonlóan diverz faji és nemi szempontból”;⁸⁶ a felsőoktatás terén zajló folyamatokra vonatkozóan pedig megjegyzi, hogy „[a] liberálisok azok az emberek, akik elhiszik, hogy az amerikai egyetemek és főiskolák nyitottabbá váltak, noha ezek a helyek egyre inkább, már szinte kizárólag gazdag gyerekekkel vannak tele – és amiatt [hiszik el], mert manapság több a gazdag gyerekek között a színesbőrű”.⁸⁷

A „szinte kizárólag gazdag gyerekek” említése kapcsán, visszatekintve a hallgatói követelésekre adott reakciókra, érdemes felidézni Aviva Chomsky észrevételeit,⁸⁸ aki szerint a szelektív médiafigyelem következtében torzított kép alakult ki az amerikai diákmozgalmakról: mivel a rasszizmussal és a szexizmussal kapcsolatos történetek Amerikában élénk társadalmi érdeklődésre tarthatnak számot, a sajtó elsősorban ezekről – vagyis az ‘identitáspolitikai’ jellegű kezdeményezésekről tudósít, illetve a ‘politikai korrektséget’ és a szólásszabadság fenyegetettségét tematizálja. Mindeközben a hallgatóknak azok a kezdeményezései, amelyek – Nancy Fraser kategóriáit véve alapul – a társadalmi igazságosság kapcsán inkább a források újraelosztására irányulnak, gyakorlatilag láthatatlanok és visszhangtalanok maradnak: ilyenek azok a követelések, amelyek a tandíjak mérséklésére vagy a kampuszokon dolgozók fizetésének emelésére vonatkoznak, vagy például arra, hogy az egyetemek vonják ki befektetéseiket a börtönököt üzemeltető magáncégekbe.

Brendan O’Neill a *Spiked Online* felületén 2015 novemberében (a Yale Egyetemen történt „Halloween-incidens” apropójából) közzétett publicisztikájában kritikával illeti a „hópehelyezést”, vagyis azt a keretezést, amely az aktivista diákok túlérzékenységét állítja a középpontba és figurázza ki – nemcsak azért, mert véleménye szerint az egyetemisták többsége nem túlérzékeny, de főleg azért, mert a jelenkor fiatal aktivistáinak túlérzékenységi reakciói szerinte nem a semmiből jönnek, hanem a megelőző generáció aktivizmusának folyományai.⁸⁹

5. Következtetések

A témaválasztással kapcsolatban utólagosan megjegyzendő, hogy a bemutatott viták távolinak és szélsőségesnek tűnhetnek a saját tágabb társadalmi közegükben is; főleg azok, amelyek szorosabban kapcsolódnak a felsőoktatás világához. Feltehető például, hogy az amerikai lakosság körében azok, akiknek a közvetlen környezetében sem egyetemi hallgatók, sem egyetemi oktatók

⁸⁵ Walter Benn MICHAELS: Against Diversity. 52 *New Left Review* (2008) July–August. 34–34.

⁸⁶ Uo. 34.

⁸⁷ Uo. 35.

⁸⁸ CHOMSKY i. m. (12. l.).

⁸⁹ Brendan O’NEILL: The ‘Yale snowflakes’: who made these monsters? These little tyrants are the bastard offspring of older radicals. *Spiked-Online*, 2015. november 9. <http://www.spiked-online.com/newsite/article/the-yale-snowflakes-who-made-these-monsters/17613#.WeYV5ztx3cc>

nincsenek, ugyanúgy a médiából értesülnek például a „biztonságos terek” követeléséről, mint a magyarországi nagyközönség. (Ugyanakkor a „kulturális elbirtoklás” fogalma az egyetemek falain kívül – a tömegkultúra közegeiben, például egyes popzenei előadók kapcsán – is felmerült már az Egyesült Államokban.) A média – főként a tömegmédiá – figyelme pedig nyilvánvalóan szelektív: az extrém jelenségek, illetve az egzaltált követelések felé fordul.

Magyarországra az észak-amerikai és nagy-britanniai fejleményekről szóló tudósítások többnyire közéleti portálok, blogok felületén keresztül jutottak el az érdeklődőkhöz.⁹⁰ Ami pedig a hazai helyzetet illeti, ha be is indultak esetleg hasonló folyamatok magyarországi felsőoktatási színtereken, illetve történtek is hasonló incidensek, azok a mainstream sajtó ingerküszöbét eddig még nem érték el. 2016 őszén egy budapesti szórakozóhely, a VIII. kerületben alternatív közösségi térként működő Auróra klubhoz kötődően alakult ki az első (dokumentált) magyar „biztonságos tér”-vita, amikor egy zenés-táncos rendezvény szervezői előzetesen közzétettek egy „házirendet” a következő kitételekkel: „Azzal hogy belépsz ebbe a térbe, elfogadod a ‘biztonságosabb térre’ vonatkozó rendünket. [...] kerüljétek azokat a gesztusokat és szóbeli megnyilvánulásokat, melyek a rasszizmus, az osztály-alapú megkülönböztetés, a transzfóbia, a szexizmus és a nőgyűlölet (beleértve a *slut-shaming*⁹¹ és a szexmunkás ellenes kijelentéseket [sic!]) fenntartását szolgálják. [...] ha látod, hogy valaki nem tartja tiszteletben a rendünket, akkor reagálj rá. Ha ez nem esik jól neked, kérj segítséget egy szervezőtől!”⁹² Az Auróra-beli rendezvény koncepcióját néhány közéleti blog felületén – például a *Reflektor.hu*-n⁹³ – megjelent írás problematizálta a mintául szolgáló nyugati kezdeményezések hatására, veszélyeire utalva.

Kétségtelen, hogy Magyarországon is releváns a ‘politikai korrektséggel’ összefüggésben emlegetett, nyugati egyetemisták által napirendre tűzött követelések iránti figyelem fenntartása. Különösen azoknak a jelenségeknek a megértése lenne fontos, amelyek során a különböző emancipációs – például nőjogi vagy antirasszista – mozgalmak keretei között kialakított aktivista koncepciók újraértelmezett változatát éppen azok ellen az eszmék és célok, illetve személyek ellen fordították, amelyek/akik nem is olyan régen az eredeti koncepciók háttérében álltak. Erre szolgálnak példaként azok a fent bemutatott kezdeményezések, amelyek előbbre helyezik azt a szempontot, hogy a jogásznak vagy szociális munkásnak készülő hallgatókat megóvják az esetlegesen traumatizáló tartalmaktól, mint azt a célt, hogy a jövőbeli szakemberek felkészülten tudjanak szolgáltatást nyújtani ügyfeleiknek, köztük a jogsértést, erőszakot, traumát átélteknek is. Az ilyen és ehhez hasonló, meglepő ‘politikai korrektségekre’ egyelőre egy vulgáris kifejezés tűnik a leginkább találónak: ilyen lehet az, amikor „a fagyaltat visszanyal”.

⁹⁰ L. többek között: SZILVAY Gergely: A korrektség cenzorai: itt a túlérzékenység szektája. *Mandiner.hu*, 2015. november 17. http://mandiner.hu/cikk/20151117_szilvay_gergely_a_korrektség_cenzorai_itt_a_tulerzekenység_szektaja; [plankog]: Az amerikai egyetemistákra ráomlik a politikailag korrekt álomvilág. *444.hu*, 2015. november 12. <https://444.hu/2015/11/12/az-amerikai-egyetemistakra-raomlik-a-politikailag-korrekt-alomvilag>

⁹¹ A kifejezés hozzávetőleges magyar fordítása „ribancszégyenítés”; olyan megnyilvánulásokra utalnak vele, amikor egyes nőket, illetve a nőket a szexualitásuk kapcsán próbálnak megszégyeníteni, lejáratni, kellemetlen helyzetbe hozni.

⁹² Közzétéve a rendezvény Facebook-oldalán: <https://www.facebook.com/events/1155901527831053/permalink/1168678876553318/>

⁹³ WEISS Eszter: Copy paste aktivizmus. *Reflektor.hu*, 2016. október 20. <http://reflektor.hu/velemeney/weiss-ester-copypaste-aktivizmus>

Annak megértéséhez, hogy mindegyik miként kerülhetett sor, pontosabb elemzési eszközre, illetve további szempontokra, elmélyültebb párbeszédre lenne szükség – ami viszont feltehetőleg nemcsak a jelen írás középpontjába helyezett jelenségek megértését segíthetné, hanem hozzájárulhatna általában azoknak a folyamatoknak a feltárásához, amelyek a második világháborút követően kialakult emberi jogi konszenzus egyre érzékelhetőbb széttöredezéséhez vezettek a 2010-es évek közepére. Ennek a tendenciának ugyanis fontos vetülete a nyugati világban az alapjogi/emberi jogi keretezés vulgarizálódása: az „emberijog-sértés kiáltása” az élet egyre több területén és az esetek egyre tágabb körében, amelyek során egyesek lelki fájdalmat, frusztrációt vagy érdeksérelmet szenvednek el.

Az elfeledtetéshez való jog és az extraterritorialitás kérdései

LÁNCOS PETRA LEA*

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben lezajlott információs technológiai forradalomra válaszul az egyes jogrendszerek eltérően reagáltak a virtuális világ jelentette kihívásokra, és más hangsúlyokkal igyekeztek megteremteni az egyes szabadságjogok, így egyrészt a véleménynyilvánítás és a tájékozódáshoz való jog, másrészt a magánélet tiszteletben tartásához és az adatok védelméhez való jog egyensúlyát.¹ Ugyanakkor az online elkövetett jogsértések elemei akár több államhoz is köthetnek, amivel versengő joghatósági igények keletkeznek.² A joghatóság kérdése örök probléma: az államok igazságszolgáltatáshoz való jogát történetileg különböző joghatósági kapcsolóelvekkel rendezték. A virtuális világ kontextusában a hagyományos megközelítések és kapcsolóelvek azonban nehezen értelmezhetők és alkalmazhatók, miközben az államok igazságszolgáltatási igénye tükrében különös élességgel jelenik meg az extraterritorialitás problémája.

Analog világunkban a jogalkotó a híradás-technológia fejlődésére a személyiség- és adatvédelem mind újabb eszközeivel reagált. A hír korábban szájról szájra terjedt, a könyvnyomtatás, majd a rádió, televízió és a műholdas sugárzás megjelenésével egyre szélesebb közönséghez jutott el. E fejlődéssel párhuzamosan az információ termékké, az érintett híressé, az olvasó, néző pedig fogyasztóvá vált egy olyan piacon, ahol a korabeli falu főterén zajló pletykálgatással szemben a szereplők már nem ismerik egymást, miközben a fogyasztók körében valamiért ismertté vált személyiségek életeseeményeinek vélt vagy valós mozzanataira egy teljes iparág épült. A telhetetlen hírfogyasztókat újabb és újabb információorzákkal ellátó tolakodó médiamunkások és zabolázatlan szerkesztőségek megfékezésére mind nemzeti, mind regionális szinten ki-

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar; kutató, Deutsches Forschungsinstitut für öffentliche Verwaltung, E-mail: lancos.petra.lea@jak.ppke.hu

¹ Spiros TASSIS – Margarita PERISTERAKI: The Extraterritorial Scope of the „Right to be Forgotten” and how this Affects Obligations of Search Engine Operators Located Outside the EU. 2(3) *European Networks Law & Regulation Quarterly* (2014) 245; Cedric RYNGAERT: Symposium Issue on Extraterritoriality and EU Data Protection. 5(4) *International Data Privacy Law* (2015) 223.

² TASSIS–PERISTERAKI i. m. (1. lj.) 251; Elena PEROTTI: The European Ruling on the Right to Be Forgotten and Its Extra-EU Implementation. *WAN-IFRA*, 2015. december 14., <https://ssrn.com/abstract=2703325>, 24

alakult a magánélet, a személyiség és az adatok védelmét szolgáló joggyakorlat, beleértve a közszereplők jogvédelmével kapcsolatos, információszabadságra is figyelemmel lévő feltételeket.

A világháló kiépülése, az infokommunikációs eszközök egyre szélesebb körben való hozzáférhetősége ismét csak átrendezte a médiapiacot és a szereplők helyzetét. Minőségi változást jelent, hogy a tartalmak az online globális faluban milliókhoz jutnak el azonnal, miközben a fogyasztók immár aktív szereplőként lépnek fel, és maguk is gyártanak médiatartalmat. Mindezekkel párhuzamosan a médiaszolgáltatók és a hirdetési iparág strukturálisan is átalakulnak, a hagyományos szerkesztőségek kapuőri (*gatekeeper*) funkciói pedig háttérbe szorulnak, és az információk szüntelenül kerülnek ki és terjednek a világhálón, határokon és jogrendszeren átívelően. Ráadásul az internet „nem felejt”: évek múltán is visszakereshetők és ismét terjeszthetők a tárolt információk.³

Miközben percenként elképesztő mennyiségű adattartalmat töltenek fel a felhasználók az online tárhelyekre⁴ – a tartalmak gyors és széles körben történő kereshetőségének és terjesztésének köszönhetően minden eddigienél élesebben vetődik fel az adatok, a magánélet és a személyiségi jogok sérelme.⁵ Habár az online közlések ellenőrzése és korlátozása, ennek megfelelően pedig a hatékony szabályozás kialakítása és végrehajtása a gyakorlatban egyelőre számos nehézségbe ütközik, ez nem jelenti azt, hogy a jogalkotó lemondhat szabályozási igényéről, illetve az érintettek magánélethez és adatvédelemhez fűződő jogainak érvényre juttatásáról. Ezzel együtt a joghatósággal rendelkező fórum, az alkalmazandó jog, az ítélet érvénye, de még az érintett jogosultságok kötelezettje is kérdéses lehet.

Az Európai Unió Bírósága (EUB) 2014-ben éppen az uniós adatvédelmi szabályokba lehelte új életet a *Google Spain* döntésben megfogalmazott elfeledtetéshez való jog kimondásával. A határok nélküli internet világában a döntés, valamint annak végrehajtása új megvilágításba helyezik az extraterritorialitást, vagyis a felségterületen kívüli személyek tevékenysége szabályozásának problémáját.⁶ Az alábbiakban röviden ismertetem a *Google Spain* döntés főbb megállapításait, majd az elfeledtetéshez való joggal összefüggő joghatósági kérdéseket járom körül. Elemzésemben az Európai Bíróság *Google Spain* döntését vizsgálom, továbbá a joghatósághoz általánosan és a döntéshez különösen kapcsolódó jogirodalom alapján igyekszem feltárni az elfeledtetéshez való jog és extraterritorialitás kérdéseit, a Bíróság döntésének hatásait és kritikáját, valamint az ezekre adható lehetséges válaszokat.

³ Johannes A. BUCHMANN (szerk.): *Internet Privacy. Options for Adequate Realization*. Heidelberg, Acatech, 2013. 84.

⁴ Pl. A legnépszerűbb videomesztó oldal, a Youtube 2017. szeptemberi statisztikái szerint összesen 1,3 milliárd ember használja az oldalt világszerte, amire percenként mintegy 300 órányi tartalmat töltenek fel, <https://fortunelords.com/youtube-statistics/>

⁵ Álvaro FOMPEROSA RIVERO: *Right to be Forgotten n the European Court of Justice Google Spain Case: The Right Balance of Privacy Right, Procedure, and Extraterritoriality*. Stanford–Bécs, European Union Law Working Paper No. 19 (2017), <http://tflf.stanford.edu>, 3.

⁶ Dan J. B. SVANTESSON: *Extraterritoriality and Targeting in EU Data Privacy Law: The Weak Spot Undermining the Regulation*. 5(4) *International Data Privacy Law* (2015) 227.

2. Az elfeledtetéshez való jog: jogi alapok és a *Google Spain* döntés hozadéka

Mint ismeretes, Mario Costeja Gonzales 2009-ben panaszt nyújtott be a spanyol adatvédelmi hatósághoz a Vanguardia Ediciones SL, a Google Spain és a Google Inc. ellen, mert a *Vanguardia* napilap oldalán egy tíz évvel korábbi közlemény szerepelt Costeja Gonzales társadalombiztosítási tartozásáról és ingatlanja elárverezéséről. Costeja Gonzales ugyan nem vitatta az adatok valóságtartalmát, mivel azonban már több éve rendezte járuléktartozását, a spanyol adatvédelmi hatóságot arra kérte, kötelezze a napilapot a sérelmes közlemény törlésére vagy felismerhetetlenné tételére, illetve kötelezze a Google Spaint arra, hogy a kifogásolt adatok ne legyenek a nevével kapcsolatos keresési találatok között. Mivel a spanyol adatvédelmi hatóság helyt adott Costeja Gonzales panaszának, a Google Spain és a Google Inc. is bírósághoz fordult, ami előzetes döntéshozatal iránti kérelmet nyújtott be az EUB-hoz.

A *Google Spain* döntésben az EUB kimondta,⁷ hogy a keresőmotor-üzemeltetők az adatalany kérelmére megfelelő feltételek mellett kötelesek eltávolítani bizonyos keresőszavakra adott találatokat a keresési eredmények közül. Az adatalanynak a keresőmotor-üzemeltetővel szemben fennálló jogosultsága elfeledtetéshez való jog (*right to be forgotten*) néven vált ismertté. A 2018. május 25-től alkalmazandó adatvédelmi rendelet 17. cikke már kifejezetten utal az elfeledtetéshez való jogra.⁸

Ugyanakkor az elfeledtetéshez való jog nem előzmény nélküli jogosultság,⁹ sőt, valójában az adatvédelmi irányelvben rögzített zároláshoz való jog online megfelelője.¹⁰ Az irányelv „Az adathozzáféréshez való jog” cím alatt, a 12. cikk *b*) bekezdésében szabályozza a zároláshoz való jogot: „A tagállamoknak biztosítaniuk kell minden érintett számára a jogot, hogy az adatkezelőtől [...] az esettől függően kérje az olyan adatok helyesbítését, törlését vagy *zárolását*, amelyek feldolgozása nem felel meg ezen irányelv rendelkezéseinek, *különösen* az ilyen adatok hiányos vagy hibás volta miatt.”¹¹ Az elfeledtetéshez való jog tehát a zároláshoz való jog online közegben történő gyakorlását jelenti, „különösen” az érintett adatok hiányos vagy hibás volta miatt. Ez utóbbi fordulat azért is fontos, mert a *Google Spain* döntés alapjául szolgáló ügyben a felperes nem vitatta az adatok teljességét vagy helyességét. Mivel azonban az irányelv 12. cikk *b*) bekezdésében a zároláshoz való jog gyakorlásának eseteit a „különösen” szó előzi meg, az EUB arra következtetett, hogy a kérdéses felsorolás nem taxatív. Ennek megfelelően a Bíróság szerint

⁷ C-131/12 sz. *Google Spain SL és Google Inc. kontra Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) és Mario Costeja González* ügyben 2014. május 13-án hozott döntés (EBHT-ban még nem tették közzé).

⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet), l. még (65) és (66) preambulumbekkezdések.

⁹ PEROTTI i. m. (2. lj.) 11; Dan J. B. SVANTESSON: *Limitless Borderless Forgetfulness? Limiting the Geographical Reach of the ‘Right to be Forgotten’*. 2 *Oslo Law Review* (2015) 137.

¹⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve (1995. október 24.) a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról. *Hivatalos Lap* L 281, 1995. november 23. 0031–0050.

¹¹ Kiemelés tőlem – L. P. L.

a zároláshoz való jog gyakorlására más esetekben is sor kerülhet, így például akkor is, ha az érintett adatok „nem megfelelőek, irrelevánsak vagy túlzott mértékűek, nem időszerűek, vagy a szükségesnél hosszabb ideig tárolták azokat.”¹² Vagyis az EUB, ha nem is bővítette, de legalább pontosította az elfeledtetéshez való jog gyakorlásának eseteit.

A *Google Spain* döntés újdonsága tehát az, hogy az EUB nyilvánvalóvá tette: az uniós jog adatvédelmi rendelkezéseinek, így a zároláshoz való jognak az online közegben is érvényesülni kell. A Bíróság a netes kontextus tükrében kiemelte, hogy az érintett számára az adatok könnyű kereshetősége még az adatok közzétételénél is nagyobb sérelmet okozhat.¹³ Ennek oka az, hogy a keresőmotor által tallózott találatok sok esetben jogszerűen jelenítették meg az adatalanyokra vonatkozó tartalmat, másfelől a tartalmak csokorba gyűjtése, könnyebb és állandó hozzáférhetősége hatványozza az egyébként elszigetelt tartalmak okozta hátrányt. A Bíróság tehát kettéválasztotta a weboldal szerkesztőjének és a keresőmotor üzemeltetőjének felelősségét, és megnyitotta az utat az adatalanyok előtt, hogy a magánélet tiszteletben tartásához való jogból eredő adatvédelmi érdekeiknek érvényt szerezzenek a keresőmotorok üzemeltetőivel szemben – ezzel pedig beazonosította az elfeledtetéshez való jog önálló kötelezettjét.

A döntés érdekes megállapítása, hogy az adatalany magánszférájának védelméhez fűződő „jogok főszabály szerint nemcsak a keresőmotor működtetőjének gazdasági érdekét előzik meg, hanem a nyilvánosság ahhoz fűződő érdekét is, hogy az e személy nevére vonatkozó keresés során meg lehessen találni az említett információt”.¹⁴ Fontos, hogy a jogvédelem elnyerésének nem feltétele, hogy az érintettnek a kérdéses információ hozzáférhetősége kárt okozzon.¹⁵ Az adatalany törlési kérelmének alátámasztására tehát nem kell, hogy bizonyítsa a konkrét jogsérelmet bekövetkeztét, illetve a kérelemnek a keresőmotor üzemeltetője csak kivételesen nem adhat helyt. Amennyiben a kifogásolt adat pontatlan, hibás vagy már nem időszerű, a felhasználók tájékozódáshoz való joga meg kell hogy hajoljon az adatalany magánélethez való joga előtt,¹⁶ e jogot pedig első körben a keresőmotor üzemeltetője juttatja érvényre a jogosult kérelmére. Az adatalanyra vonatkozó információk könnyű hozzáférhetőségéről tehát főszabályként az adatalany dönthet, kivételt jelent, ha az érintett közéletben játszott szerepe okán vagy a nyilvánosság nyomós érdeke alapján e jogai korlátozhatók.¹⁷ A *Google Spain* döntésben tehát a Bíróság megalkotta az elfeledtetéshez való jog eseteiben alkalmazandó tesztet.

Felmerül azonban a kérdés, hogy milyen jogalappal vonta az EUB az amerikai székhelyű Google-t az uniós jog hatálya, illetve saját joghatósága alá, és mely kiterjesztésű oldalakra terjedhet ki a keresőmotor-üzemeltetőknek az elfeledtetéshez való jogból fakadó kötelezettsége. A továbbiakban a döntés joghatósággal kapcsolatos megállapításait és az ezek nyomán felmerülő, nyitva marad kérdéseket vizsgálom.

¹² Döntés, 92. pont.

¹³ Döntés, 87. pont.

¹⁴ Döntés, rendelkező rész 4. pont. PEROTTI i. m. (2. lj.) 10.

¹⁵ Uo.

¹⁶ „Right to remember”. L. Andrew TUTT: The Revisability Principle. 66 *Hastings Law Journal* (2005) 1122.

¹⁷ TASSIS-PERISTERAKI i. m. (1. lj.) 250.

3. A joghatóság megalapozásával kapcsolatos kérdések

A *Google Spain* döntésben az EUB kimondta, hogy a keresőmotorok üzemeltetői az adatvédelmi irányelv szerinti adatkezelőnek minősülnek,¹⁸ tevékenységük pedig az adatvédelmi irányelv értelmében vett adatkezelés, hiszen a keresők algoritmusai nyilvános információkat gyűjtenek, elemeznek, tárolnak és rendszereznek, illetve tesznek szabadon hozzáférhetővé a felhasználók számára.¹⁹ Ennek megfelelően a keresőmotor-tevékenység, az indexálás az irányelv tárgyi hatálya alá vonható.²⁰

Az extraterritorialitást felvető kérdésként merült fel, hogy vajon egy, az Egyesült Államokban székhellyel rendelkező vállalkozás (Google Inc.) tevékenysége az uniós jog hatálya alá vonható-e. A Bíróság szerint ebben az ügyben az uniós joggal a kapcsolatot az teremti meg, hogy a Google Inc. spanyolországi leányvállalata (Google Spain) „tevékenységeinek keretében” (*in the context of activities*) végzi az irányelv által szabályozott adatkezelést. Azaz

„a Google Searchhöz hasonló, harmadik államban letelepedett, azonban a *tagállamok egyikében szervezettel rendelkező vállalkozás* által működtetett keresőmotort kiszolgáló személyesadatkezelés e szervezet »tevékenységeinek keretében« végzett adatkezelésnek minősül, ha a szervezetet arra hozták létre, hogy ebben a tagállamban biztosítsa az e keresőmotor által kínált reklámhelyek értékesítését és reklámozását, amelyek a keresőmotor által nyújtott szolgáltatás nyereségességét szolgálják. Ilyen körülmények között ugyanis a keresőmotor működtetőjének, illetve az érintett tagállamban található szervezetének tevékenységei *elválaszthatatlanul összekapcsolódnak*, mivel a reklámhelyekkel kapcsolatos tevékenységek jelentik azt az eszközt, ami a szóban forgó keresőmotort nyereségessé teszik, ugyanakkor ez a keresőmotor teszi lehetővé e tevékenységek végzését.”²¹

A Google Spain alapügyének jellegzetessége tehát, hogy elvált egymástól az irányelv tárgyi hatálya és az uniós jog területi hatálya alá tartozó tevékenység és személy, tudniillik az adatkezelés és a székhellyel rendelkező kötelezett. Más szóval, a joghatósági puzzle-ban nem kapcsolódtak közvetlenül az irányelv tárgyi és területi hatálya alá tartozó elemek. Ezért az EUB a hatékony jogvédelem garantálása érdekében a részt vevő cégek és tevékenységek elválaszthatatlan egysége címén békítette össze az ügy szétartó elemeit: a joghatóság megállapításakor a területi elvre hagyatkozott, a Google Inc. tevékenységét az Unióban letelepedett, Google Spain tevékenysége alapján vonta az uniós jog hatálya alá.²²

¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve (1995. október 24.) a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról 2. cikk *d*) pontja szerint „»adatkezelő« az a természetes vagy jogi személy, hatóság, intézmény vagy bármely más szerv, amely önállóan vagy másokkal együtt meghatározza a személyes adatok feldolgozásának céljait és módját; ha a célokat és módokat egy adott nemzeti vagy közösségi jogszabály határozza meg, az adatkezelőt vagy a kinevezésére vonatkozó külön szempontokat ez a nemzeti vagy közösségi jogszabály jelöli ki.”

¹⁹ 95/46/EK irányelv, 2. cikk *b*) pont.

²⁰ L. részletesen David J. STUTE: Privacy Almighty? The CJEU's Judgment in Google Spain SL v. AEPD. 36 *Michigan Journal of International Law* (2015) 658–659.

²¹ Döntés 55–56. pont. Kiemelés tőlem – L. P. L.

²² FOMPEROSA RIVERO i. m. (5. lj.) 8.

Egyes szerzők szerint az adatvédelmi irányelv joghatóságot megalapozó 4. cikke „az irányelv legellentmondásosabb, leginkább félreértelmezett és legrejtélyesebb rendelkezése”.²³ Az adatvédelmi irányelv szövegének tárgyalása során nyomon követhető volt, miként szélesedett ki a „tagállam területén végzett adatkezelés” fogalma, ami a területi joghatóság kapcsolóelvét megalapozza. Az uniós jogalkotó tisztában volt azzal a veszéllyel, hogy a szerverek kevésbé szigorú államokba telepítésével fennáll a székhelyelvre alapított joghatóság megkerülésének kockázata (*escamotage*),²⁴ így az irányelv joghatósággal kapcsolatos végleges szövege a következő fordulatot tartalmazza: „az adatfeldolgozást a tagállam területén az adatkezelő egy szervezete tevékenységeinek keretében végzik.” Az adatvédelmi irányelv szándékosan szélesen értelmezi az uniós letelepedés feltételét, és (19) preambulumbekzdésében jogi formára tekintet nélkül, a valamely tevékenység tényleges és tartós gyakorlását letelepedésnek tekinti, amennyiben arra egy tagállam területén kerül sor.²⁵ E jogi konstrukciót Joanne Scott így szemlélteti: „az EU-ban szolgáltatások nyújtására feljogosított személyeket úgy kell tekinteni, mint akik valóban jelen vannak az EU-ban.”²⁶

A konkrét ügyben tehát ugyan a Google Spainnel szemben székhelye alapján könnyen érvényesíthető a területi elvre alapított joghatóság,²⁷ ahhoz, hogy a Google Inc.-t is a joghatósága alá vonja a Bíróság, újabb jogi konstrukcióra volt szükség: ez lett a Google Inc. és Google Spain tevékenységei közti *elválaszthatatlan egység*.²⁸ Ennek alapja, hogy a leányvállalat reklámforgalmazási tevékenysége nélkül az anyavállalat keresőmotor-üzemeltetése gazdaságilag nem volna fenntartható.²⁹ A leány- és az anyavállalat keresési és reklámtevékenységének elválaszthatatlan egységét bizonyítja továbbá a Bíróság szerint az is, hogy „a találatok megjelenítése mellett ugyanezen az oldalon a keresőszavakhoz kapcsolódó reklámok is megjelennek”.³⁰ A Bíróság szerint a Google Inc. adatkezelését különösen indokolt az irányelv hatálya alá vonni, hiszen ennek hiányában nem lehetne biztosítani az adatkezeléssel érintett természetes személyek irányelv szerinti jogainak teljes és hatékony védelmét.³¹

A területi elv alkalmazhatósága érdekében a Bíróság indokolása egyfajta „joghatósági láncot” feltételez, amelyben a kötelezettet (Google Inc.) az adatvédelmi irányelv tárgyi hatálya alá tartozó tevékenységének (adatkezelés) elválaszthatatlan egysége kapcsol az Unió területén letelepedett leányvállalathoz (Google Spain), ami a maga részéről az uniós jog területi hatálya alá tartozik. E több áttétellel létrejött joghatósági kapcsolatnak az EUB a hatékony jogvédelem elvével (*ratio legis*) igyekszik további súlyt adni.

²³ Lee BYGRAVE: *Data Privacy Law: An International Perspective*. Oxford, Oxford University Press, 2014. 199.; SVANTESSON i. m. (6. lj.) 228.

²⁴ PEROTTI i. m. (2. lj.) 31–32.

²⁵ STUTE i. m. (20. lj.) 661.

²⁶ Joanne SCOTT: Extraterritoriality and Territorial Extension in EU Law. 62 *The American Journal of Comparative Law* (2014) 92.

²⁷ Egyébként az adatvédelmi irányelv nagyon szélesen értelmezi az uniós letelepedés feltételét és (19) preambulumbekzdésében jogi formára tekintet nélkül a valamely tevékenység tényleges és tartós gyakorlását letelepedésnek tekinti, amennyiben arra egy tagállam területén kerül sor.

²⁸ STUTE i. m. (20. lj.) 662.

²⁹ Döntés, 56. pont.

³⁰ Döntés, 57. pont.

³¹ Döntés, 58. pont.

A *Google Spain* döntés magában hordja a hatékony jogvédelem ígérését, hiszen gyors és egyszerű jogi megoldást nyújt az esetleges érdeksérelmek kezelésére, de az elfeledtetéshez való jog gyakorlásával a jogosult olyan információk könnyű hozzáférhetőségét és terjesztését is megakadályozhatja, amelyek jogszerűen kerültek ki a világhálóra. A kifogásolt tartalmakhoz vezető linkek elvágásával ezek az információk nem válnak hozzáférhetetlenné, ám gyűjtésük túlzott erőfeszítést igényelne egy átlagos felhasználótól. Az elfeledtetéshez való jog azonban még a jogszerűtlenül közzétett információkkal összefüggésben is gyors megoldást jelenthet az okozott jogsérelem enyhítésére: addig is blokkolhatja a könnyű hozzáférést a jogsértő információkhoz az érintett, amíg egyenként törlési igénnyel fordul(hat) a jogsértő információt közzétevő különböző fórumokhoz.³² Ezzel együtt, a döntés joghatósági és gyakorlati szempontból is több kérdést vet fel, sőt, Elena Perotti szerint egyenesen jogalkalmazói anarchiához vezetett.³³ Az alábbiakban a döntés nyomán nyitva maradt kérdésekre és a lehetséges megoldásokra koncentrálok.

4. A zárolási kötelezettség terjedelmével kapcsolatos kérdések

A szakirodalomban megfogalmazott egyik kritika szerint a *Google Spain* döntés azért lesz hatásatlan, mert „Unión kívüli” oldalaink továbbra is korlátlan hozzáférést biztosítanak majd a keresőmotor-üzemeltetők a kifogásolt tartalmakhoz, ezzel pedig gyakorlatilag illuzórikussá válik az elfeledtetéshez való jog révén nyújtott jogvédelem.³⁴ Mindez felveti a kérdést: kit illet meg az elfeledtetéshez való jog, azaz mik a jogosultság személyi feltételei? Meddig terjed a keresőmotor-üzemeltető kötelezettsége, azaz az elfeledtetéshez való jog gyakorlása mely oldalakon vonja maga után a kifogásolt tartalomhoz mutató linkek elvágását?

Ami az elfeledtetéshez való jog jogosultjait illeti, az Alapjogi Charta 8. cikke szerint: „Mindenkinek joga van a rá vonatkozó személyes adatok védelméhez. Az ilyen adatokat csak tisztességesen és jóhiszeműen, meghatározott célokra, az érintett személy hozzájárulása alapján vagy valamilyen más, a törvényben rögzített jogos okból lehet kezelni. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy a róla gyűjtött adatokat megismerje, és joga van azokat kijavíttatni.”³⁵ E rendelkezéseket az adatvédelmi kérdésekkel kapcsolatban 1996-ban felállított uniós tanácsadó szerv, a 29. számú adatvédelmi munkacsoport úgy értelmezi, hogy a bennük foglalt jogosultságok, így egyebek között az elfeledtetéshez való jog az uniós polgárokat, illetve a valamely tagállamban

³² Vö. 29. számú adatvédelmi munkacsoport: Guidelines on the Implementation of the Court of Justice of the European Union Judgment on „*Google Spain and Inc v. Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González*” C-131/12, 14/EN WP 225 (2014.11.26.), 2. PEROTTI i. m. (2. lj.) 10. Stavensson szerint „amennyiben az adatalany abban a helyzetben van, hogy maga is eltávolíthatja az eredeti tartalmat, kérdéses, hogy milyen hozzáadott értéke lehet annak, ha ehelyett a keresőmotorhoz intézik a zárolási kérelmet.” Dan J. B. SVANTESSON: The Google Spain Case: Part of a Harmful Trend of Jurisdictional Overreach. *EUI RSCAS* 2015/45, 10. Ez a megközelítés azonban nem életszerű, hiszen sok esetben sziszifuszi harcot jelentene az érintett számára, aki nagy átfutási idővel akár több száz oldalnál is kérelmet kellene hogy benyújtson a törlésre.

³³ PEROTTI i. m. (2. lj.) 37

³⁴ TASSIS-PERISTERAKI i. m. (1. lj.) 245.

³⁵ Kiemelés tőlem – L. P. L.

tartózkodó személyeket illeti meg.³⁶ Ennyiben az uniós jog nem terjeszkedik ‘túl a határain’, és csupán az uniós jog személyi hatálya alá tartozó személyeket jelöli meg az elfeledtetéshez való jog jogosultjaiként.

A kötelezettség terjedelmét illetően emlékeztetni kell arra, hogy döntésében az EUB nem mondta ki, hogy a Google Inc. a kifogásolt tartalmakhoz való hozzáférést kizárólag a nemzeti (tagállami kiterjesztésű) Google oldalakon zárolja, de azt sem, hogy a döntésnek globális szinten, bármely kiterjesztésű keresőoldalon érvényt kellene szerezni. A kérdést a Bíróság nyitva hagyta, és azt a 2016-ban megalkotott általános adatvédelmi rendelet sem pontosította. A 29. számú adatvédelmi munkacsoport azt javasolta, hogy a zárolást az összes releváns oldalon végezzék el, beleértve a .com kiterjesztésű oldalakat is. Ezt a szakirodalomban úgy értelmezték, hogy a munkacsoport nem globális, hanem csupán a nemzeti verziókon és a .com kiterjesztésen való zárolást javasolja.

A döntést követően a Google Inc. az elfeledtetéshez való jogból fakadó kötelezettségeinek megragadása érdekében tanácsadó testületet hozott létre.³⁷ A Testület tíz adatvédelemmel, digitalizációval, információs jogokkal foglalkozó szakértője igyekezett iránymutatást adni az érintett adatalányok és a nyilvánosság jogainak és érdekeinek összehangolásához.³⁸ A Tanácsadó Testület rámutatott arra, hogy a tagállamokban az összes keresés 95%-át a keresőmotor nemzeti kiterjesztésű oldalán, és nem a google.com-on végzik, azaz a felhasználók rendszerint nem élnek a globális keresőmotor adta lehetőségekkel.³⁹ Erre tekintettel a Testület megállapította: általában véve a Google európai verzióin elvégzett zárolás „a helyzet és a technológia jelen állása mellett” kellő védelmet nyújt az adatalányok részére.⁴⁰ Csakhogy további részletek híján nagyon is elképzelhető, hogy a maradék 5% keresést éppen azért végzik el a Google globális oldalán, mert a nemzeti verzióon nem találták meg a keresett információt, vagyis ezek a keresések esetleg éppen az elfeledtetéshez való jogból adódó korlátok megkerülését szolgálják. Ez pedig élesen ellentmond a hatékony, azaz teljes jogvédelem igényének. A fentiek tükrében felmerül a kérdés: amennyiben a Google Inc. mint Unión kívül letelepedett szolgáltató az uniós jog hatálya alá vonható, az elfeledtetéshez való jog gyakorlásának következményeit miért csak a Google nemzeti verziói kapcsán kellene alkalmazni?

A gyakorlatban ez a kérdés a francia adatvédelmi hatóság (Commission nationale de l’informatique et des libertés, CNIL) határozata nyomán merült fel. A *Google Spain* döntést követő évben hozott határozatában „a hatékony jogvédelem érdekében” arra kötelezte a Google-t, hogy a keresőmotor valamennyi oldalán végezze el a zárolást. A Hatóság szerint itt nem a „francia jog extraterritoriális alkalmazásáról van szó, csupán azt követeli meg az Európában szolgáltatásokat nyújtó szereplőktől, hogy teljes mértékben tartsák tiszteletben az európai jogot”.⁴¹ Szerinte ugyanis az EUB *Google Spain* döntése akként értelmezendő, hogy a kereső-

³⁶ PEROTTI i. m. (2. lj.) 16, 33–34.

³⁷ <https://archive.google.com/advisorycouncil/>

³⁸ PEROTTI i. m. (2. lj.) 17.

³⁹ SVANTESSON i. m. (9. lj.) 125.

⁴⁰ PEROTTI i. m. (2. lj.) 17.

⁴¹ <https://www.cnil.fr/fr/node/15814>

motor-üzemeltető által jóváhagyott zárolási kérelmek nyomán valamennyi kiterjesztésen végre kell hajtani a zárolást.⁴² „Amennyiben [az elfeledtetéshez való jog érvényesülése] csak néhány kiterjesztésre korlátozódik, azt nagyon könnyű megkerülni. [...] Ez egyenlő volna a jog tartalmának kiüresítésével, eltérő jogvédelmet nyújtva az érintetteknek attól függően, hogy az internethasználó hol keres a keresőoldalon.” Arra is rámutatott a CNIL, hogy a valamennyi keresőoldalt érintő, teljes zárolás sem jelentené a nyilvánosság információs jogainak tagadását vagy a tartalom feletti cenzúrát, hiszen a kifogásolt tartalom továbbra is elérhető lesz, legfeljebb másként kereshető, míg a tájékozódáshoz való jog érvényesülése felett a CNIL, illetve a bíróságok őrködnek.⁴³

A Google nem értett egyet a CNIL határozatával, és az Államtanácshoz (Conseil d'État) fellebbezett. Érvéle szerint amennyiben megengednénk, hogy egyetlen régió jogát alkalmazzák az egész világra, „az internet csak annyira volna szabad, mint a legkevésbé szabad ország”.⁴⁴ A francia (valójában uniós) jog extraterritoriális alkalmazása a Google szerint „csúszós lejtő”, amely végső soron a francia felhasználók tájékozódáshoz való jogát és lehetőségeit is negatívan fogja érinteni. Fontos megjegyezni, hogy a szakirodalomban is megjelentek az uniós jog extraterritoriális alkalmazásával kapcsolatos hasonló aggályok: Dan Svantesson egyenesen azt vizionálja, hogy a zárolás univerzális végrehajtásával az elnyomó diktatúráknak is lehetőséget adnánk arra, hogy a számukra ellenszenves, kritikus tartalmak blokkolását kérjék.⁴⁵ Az Európai Unió Bírósága által kidolgozott zárolási kérelmek elbírálásával kapcsolatos teszt azonban az ilyen eseteket ki tudná szűrni.

Az ügy megítéléséhez az Államtanács több ponton is szükségesnek látta kikérni az EUB véleményét, és 2017. augusztus 21-én előzetes döntéshozatali kérelmet terjesztett elő – elsősorban a Google zárolási kötelezettségének terjedelmével kapcsolatban vár pontosítást.⁴⁶ Első és második kérdésével az államtanács arra keresi a választ, hogy az adatvédelmi irányelv zárolásra és az adatkezelés ellen való tiltakozásra vonatkozó rendelkezései alapján a zárolási kérelemnek megfelelő linkek törlését a keresőmotor valamennyi domainjén, tehát globálisan kell-e végezni, vagy csak a kérelmező tagállamának megfelelő kiterjesztésen, vagy az Unió valamennyi tagállamának nemzeti verzióján.⁴⁷ Harmadik kérdésével az Államtanács közvetve egy praktikus megoldást is javasol a zárolás kijátszása ellen: úgy kell-e értelmezni az elfeledtetéshez való jogot, hogy a keresőmotor üzemeltetője köteles a „földrajzi blokkolás” (*geo-blocking*) elnevezésű tech-

⁴² <https://www.cnil.fr/fr/node/15815>

⁴³ <https://www.cnil.fr/fr/node/15814>

⁴⁴ Peter Fleischer, a Google globális adatvédelmi tanácsadójának eredeti, a fenti idézetet tartalmazó posztja már nem elérhető, vö. <https://blog.google/topics/google-europe/reflecting-right-be-forgotten/>. L. továbbá John NAUGHTON: In the Battle of Free Speech not it's France v Google. *The Guardian*, 2015. augusztus 9., <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/aug/09/battle-free-speech-france-google-right-to-be-forgotten>

⁴⁵ SVANTESSON i. m. (32. lj.) 14.; SVANTESSON i. m. (9. lj.) 129.

⁴⁶ A Conseil d'État (Franciaország) által 2017. augusztus 21-én benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem – *Google Inc. kontra Commission nationale de l'informatique et des libertés (CNIL)* (C-507/17. sz. ügy) *OJ C 347*, 2017. október 16., 22–23, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31995L0046:hu:HTML>

⁴⁷ Irányelv 12. cikk *b*) pont, 14. cikk *a*) pont.

nológia segítségével megakadályozni, hogy a jogosult lakóhelye szerinti államban vagy általában bármely tagállamban megtalálhatónak minősített IP címről hozzáférjenek a kifogásolt tartalomhoz?⁴⁸

Ez a joghatóság hatásalapú megközelítést veszi alapul, ami megfelelő válasz lehet az extraterritorialitással kapcsolatos aggályokra.⁴⁹ Ennek fényében minden, az Unióban joghatrány kiváltására alkalmas tevékenység az uniós jog, a konkrét esetben pedig az uniós adatvédelmi szabályozás hatálya alá tartozik.⁵⁰ Az elfeledtetéshez való jog eszköze az uniós polgár, illetve tagállami lakos jogosultaknak kíván hatékony jogvédelmet biztosítani az egyébként hibás, időszerűtlen, túlzó, közérdeklődésre számot nem tartó és közszereplőket nem érintő információkhoz való hozzáférés zárolásával. A francia Államtanács minden valószínűség szerint az *UEJF és LICRA kontra Yahoo!* döntésből inspirálódott, amelyben a Yahoo!-t náci tárgyakat árverező oldal hosztolása miatt perelték be Franciaországban. Anélkül, hogy közvetlenül utalna a földrajzi szűrésre, a Tribunal de Grande Instance de Paris arra kötelezte a Yahoo!-t, hogy minden műszakilag lehetséges erőfeszítést tegyen meg, hogy a kifogásolt oldal ne legyen Franciaországban elérhető, és kiemelte, hogy a kiterjesztés alapú zárolás nem elégséges megoldás.⁵¹

Miközben a kizárólag az Unió viszonylatában érvényesülő *geo-blocking* megfelelő védelmet nyújtana az érintetteknek szűk uniós virtuális életterükben, immár az extraterritorialitás problémája sem merülne fel, hiszen a linkeket nem globális szinten kellene a keresőmotor-üzemeltetőknek zárolnia. Végül, ez a megoldás maximálisan tisztelőt tartaná és érintetlenül hagyná az egyéb jogrendszerek adatvédelmi és információszabadsággal kapcsolatban kialakított egyensúlyát, és semmilyen módon nem csorbítaná a harmadik állambeli felhasználók információs jogait.

5. Alternatív megoldások és kitekintés

Az elfeledtetéshez való jog egyes kritikusai szerint a különböző jogrendszerek által támasztott eltérő követelmények komoly adminisztratív és anyagi terhet jelentenek a globális keresőmotor-szolgáltatást nyújtó cégeknek. Tekintetbe véve azonban a keresőmotor-szolgáltatások által okozott lehetséges jog- és érdeksérlemeket, a tevékenység jogi szabályozása indokolt. Érdemes ehhez hozzátenni, hogy más szolgáltatások nyújtására is sok esetben eltérő jogszabályi kontextusban kerül sor, azaz a jogszabályi követelményeknek való megfelelés a vállalkozások rendszeres üzletmenetének részét képezi – ennyiben semmilyen többletterhelés nem sújtja a keresőmotor-cégeket. Sőt, Spiros Tassis és Margarita Peristeraki szerint egyenesen előnyös, hogy az Uniót tekintve, az új adatvédelmi rendelet alapján a jogszabály hatálya alá eső cégeknek nem tagállamonként eltérő, hanem immár csupán egyetlen, egységes szabályozásnak kell megfelelniük, ami jelentősen csökkenti a jogkövetésből eredő adminisztratív terheket.⁵²

⁴⁸ Vö. Brendan Van ALSENOY – Marieke KOEKKOEK: Internet and Jurisdiction after Google Spain: The Extraterritorial Reach of the EU's „Right to be Forgotten”. Leuven Centre for Global Governance Studies Working Paper 152 (2015), 15.

⁴⁹ Uo., 12–13.

⁵⁰ PEROTTI i. m. (2. lj.) 26–27; SCOTT i. m. (26. lj.) 93.

⁵¹ Rg: 00/05308 *UEJF és LICRA kontra Yahoo!* ítélet.

⁵² TASSIS–PERISTERAKI i. m. (1. lj.) 251.

Elméletileg nincs értelme annak, hogy a Google felszámolja uniós illetőségű leányvállalatait, hogy kivonja tevékenységeit az uniós jog hatálya alól, hiszen erre sem a hatályos adatvédelmi irányelv 4. cikke és (19) preambulumbekzdése, sem pedig a jövőre hatályba lépő adatvédelmi rendelet 3. cikke és (22) preambulumbekzdése alapján nincs lehetősége. Ezek ugyanis úgy rendelkeznek, hogy a székhely helyétől és a jogi formától függetlenül az Unióban tevékenységi hellyel rendelkező, azaz ott tartós és tényleges tevékenységet folytató adatkezelők személyesadat-kezelésére az uniós adatvédelmi jog irányadó. Ettől függetlenül a gyakorlatban nehéz elképzelni, miként volna kikényszeríthető az uniós jog egy olyan entitással szemben, amelynek sem leányvállalata, sem szervere nem található a tagállamok területén.

E nehézségek áthidalására a világháló mint határon átnyúló jelenség szabályozására, valamint az online jogsérelmek okozta kihívások kezelésére egyes szerzők egy nemzetközi szerződés létrehozását javasolják, amiben a szerződő felek közösen szabályoznák a világháló használatát.⁵³ Azonban, ahogy arra Cedric Ryngaert rámutat, ez a megoldás már csak a jogi megoldások sokszínűsége és a szabadságjogok között létrehozott egyensúly eltérései miatt sem tűnik életszerűnek.⁵⁴

Ehhez képest a francia Államtanács által az EUB-nak tálcán nyújtott *geo-blocking* javaslata sokkal életszerűbb, működőképes javaslat, amivel hatékonyan védhető a magánélethez, adatok védelméhez fűződő jogosultságok. A megoldás kritikájaként egyesek felhozták, hogy a földrajzi blokkolás hatására az európaiak kevesebbet fognak tudni az európaiakról, mint bárki más a világon. Ezzel szemben azonban érdemes rámutatni, hogy az EUB által kidolgozott teszt garantálja, hogy csak olyan információk kerüljenek feledésbe, amelyek ismerete semmilyen módon nem csorbitja a nyilvánosság jogait és érdekeit, így az aktuális, közérdeklődésre számot tartó, közszereplőkkel, közügyekkel kapcsolatos információk elérése továbbra sem zárható, csupán az öncélú kíváncsiság kielégítése lesz megnehezítve.⁵⁵ A megoldás további kritikája, hogy a földrajzi szűrés eszközei nem nyújtanak 100%-os védelmet, hiszen nem megkerülhetetlenek. Ezzel együtt az uniós adatvédelmi rendelkezéseknek és az EUB döntésének a keresőmotor-üzemeltetők leginkább a zárolás és *geo-blocking* kombinációjával tudnának megfelelni: a tagállami kiterjesztésű oldalakon a linkek törlésével, a .com és harmadik államok kiterjesztéseivel működő oldalakon pedig a földrajzi szűrés eszközével. A francia Államtanács előzetes döntéshozatali kérelmének köszönhetően hamarosan választ kaphatunk arra, meddig terjed a keresőmotor-üzemeltetők kötelezettsége az uniós adatvédelmi rendelkezések értelmében.

---

⁵³ Paul de HERT – Vagelis PAKONSTANTINOU: Why the UN should be the World's Lead Privacy Agency. *IAPP*, 2016. április 28., <https://iapp.org/news/a/why-the-un-should-be-the-worlds-lead-privacy-agency/>; Christian MOELLER: Respective Roles: Towards an International Treaty for Internet Freedom? *CGCS*, 2016. november 17., <http://www.global.asc.upenn.edu/respective-roles-towards-an-international-treaty-for-internet-freedom/>

⁵⁴ RYNGAERT i. m. (1. lj.) 223.

⁵⁵ Vö. 29. számú adatvédelmi munkacsoport i. m. (32. lj.) 2.

„Nem tudtuk, hogy az internet következő 10 éve arról fog szólni, amit akkor csináltunk”

Az iWiW története

TÓFALVY TAMÁS*

1. Bevezetés

„Kivételesen egyszer, ez a vállalat megelőzött valamit. Volt három és fél év előnye. Sejtelmünk nem volt arról, hogy Magyarországon az iWiW mi lesz, nem tudtuk, hogy mit találtunk fel, mire megtudtuk, már késő volt. És ennek van egy csomó oka. Az egyik, hogy ha tetszik, ha nem, ez a duma, hogy az internet egy egyenletes felület, nem igaz, mert nem egy egyenletes felület. A hubjai angolul vannak. Az nem véletlen, hogy a Prezinek Kaliforniában is kell lennie. És ezért egy olyan terméket, mint az iWiW, szégyenteljesen kellett kivезetni a piacról” – így fogalmazott a legjelentősebb magyar közösségi háló végéről és egyben a Telekom és az iWiW viszonyáról György Péter a Magyar Online és Digitális Médiatörténetnek (MODEM) adott interjújában.¹ A 2000-es évek közepén a Magyar Telekom igazgatótanácsában is ülő, jelenleg az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási intézetét igazgató médiakutató megjegyzése sok szempontból sokat mond el az iWiW életútjának sajátosságairól, arról, hogy mennyi bizonytalanság övezte a világ egyik első, történetesen Magyarországon elindított közösségi hálóját, kulturális, társadalmi és üzleti értelemben egyaránt. Váratlan volt a megjelenése, ahogy pár évvel későbbi hatalmas sikere is, és rengeteg esetlegesség övezte piaci pozicionálását, az alakulófélben lévő hazai médiapiaci logikának való megfeleltetését.

Az iWiW nem a legelső és nem is az egyetlen ilyen jellegű magyar kezdeményezés, vállalkozás volt. 2001-ben már elindult például az elveszett régi iskolai kapcsolatok felelevenítését célzó Osztyáltársam.hu,² és később olyan, szintén jelentős felhasználói bázist felépítő közösségi háló is működtek a piacon, mint a MyVip vagy a Privi.hu, ezek azonban nem közelítették meg az iWiW méretét és társadalmi jelentőségét. Ebben a tanulmányban kulturális, társadalmi és

* Egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. E-mail: tamastofalvy@gmail.com. A tanulmány az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoport támogatásával készült el.

¹ György Péter: Mindannyian arrogánsak voltunk. *Médiatörténet.hu*, <http://www.mediatortenet.hu/2016/05/26/gyorgypeter/>

² Indul az osztálytársam.hu. *Figyelőnet*, http://24.hu/belfold/2001/07/26/indul_osztalytarsam_hu/; Az [origo] harmadik éve. *Origo*, <http://www.origo.hu/itthon/20011130azorigo.html>

üzleti szempontokat figyelembe véve szeretném összefoglalni és értelmezni a valaha a majdnem összes magyar internetezőt az adatbázisában tudó iWiW – első két évében WiW – történetét. Hogyan indult el a közösségi háló 2002-ben, milyen funkciói voltak, és milyen ideológia, motiváció állt a működtetése mögött? Hogyan függött össze a közösségi háló növekedése, a háló demográfiája, struktúrája, technológiája a lehetséges üzleti modellek megjelenésével, alkalmazásával, azok alakulásával? Hogyan változtak meg az iWiW mint szolgáltatás funkciói és a felépítése, és mindez hogyan viszonyult a ma vezető közösségi médiavállalat, a Facebook magyarországi térnyeréséhez? Mi vezethetett a közösségi háló 2014-es bezárásához, és milyen tanulságokkal szolgálhat a története az internetes kommunikáció és online média mai helyzetét tekintve?

2. „Az offline rész volt a lényeg” – az első korszak: WiW (2002–2005)

Az iWiW – akkor még egyszerűen WiW néven – 2002. április 14-én indult el az interneten, hosszú előkészítő munka után. A név az angol Who is Who, azaz Ki kicsoda kezdőbetűinek rövidítéséből állt, ehhez került hozzá három évvel később a nemzetköziséget jelezni kívánó *i* (mint *international*). A kezdetekben még nem is a wiw.hu domain, hanem csak egy IP-cím alatt futó oldal egyáltalán nem üzleti motiváció nyomán született meg, éppen ellenkezőleg. Az alapító, Várady Zsolt célja részben az volt, hogy kipróbálja, hogyan lehet online vizualizálni az ismerősi kapcsolatokat a rendelkezésre álló eszközökkel, illetve új közreműködők bevonásával kapcsolati hálókat építeni, elsősorban a szórakozás és szórakoztatás céljával.³

Az egyébként építőmérnöknek tanult, magát profi programozónak akkor még nem tartó Várady baráti, közösségépítési motivációk által hajtott projektjéről gyorsan bebizonyosodott, hogy nem csak a legszűkebb baráti körét érdekli. Ahogy arra az alapító több interjújában is visszaemlékezett,⁴ már az indulás után egy héttel talált olyan új személyt a WiW-en, akit ő nem ismert személyesen, és ez az arány az idő előrehaladtával még tovább nőtt: a felhasználók létszáma már 2002-ben elérte a 16 ezer főt, 2004-re az 50 ezret, 2005-ben pedig már 120 ezren regisztráltak az oldalon.

A növekedés impozáns volta ellenére ebben az időszakban még – mint később kiderült – erőteljesen korlátozottak voltak az oldal technológiai adottságai, és azzal összefüggésben az oldal körül szerveződő kultúra és annak szemlélete egyaránt. A WiW-re ekkor még nem lehetett kívülről regisztrálni, ahhoz egy már regisztrált tag meghívójára volt szükség, a meghívók pedig korlátozott mennyiségben álltak rendelkezésre. A rendszernek egyszerre két funkciója volt: azt

³ CSORDÁS Attila: Spanszűrő – WiW és iWiW. *Magyar Narancs*, 2005/41., http://magyarnarancs.hu/tudomany/spanszuro_-_wiw_es_iwiw-64662; STRAUB Ádám: Miért nem az iWiW lett a Facebook? *Origo.hu*, <http://www.origo.hu/techbazis/20120412-tizeves-az-iwiw-interju-varady-zsolttal-a-kozossegi-szajt.html>; VÁRADY Zsolt: „Az offline rész volt a lényeg” – interjú Várady Zsolttal. *Mediatörténet.hu*, http://www.mediatortenet.hu/2017/10/05/varady_zsolt/

⁴ STRAUB i. m. (3. lj.).

biztosította, hogy a kapcsolati háló folyamatosan, a már meglévő kapcsolatok mentén bővüljön, és ne jöjjenek létre elszigetelt egységek, valamint kordában tartotta a növekedést, amelyet így könnyebben lehetett követni a rendszer toldozásával-foldozásával.

„Az elején annyit lehetett csinálni, hogy beléptél, megadtad az igazi nevedet, meg volt olyan opció, hogy van e kutyád-macska, és volt még két kérdés, amire nem emlékszem. Rá tudtál kattintani a regisztrálók nevére, alapadatokat láttál róluk, és be lehetett jelölni őket ismerősnek. A másik visszazigazolt, és tulajdonképpen ennyi. Én esténként mindig lefuttattam a térképgeneráló modult, és másnap meg lehetett nézni, hogyan alakul a térkép”

– idézte fel az oldal első funkcióit Várady.⁵ Annak, hogy a háló milyen sebességgel és milyen mértékben növekedett, különböző kulturális, szervezeti, üzleti és technológiai vejejárói voltak, amelyek sok ponton összekapcsolódtak egymással. A WiW első verziójának indulásakor, 2002 tavaszán az internetpenetráció, különösen a széles sávú internetelés még alapvetően Budapesten koncentrált, és a városon belül is inkább a magasabb jövedelmi csoportokba tartozók és fiatalabbak voltak azok, akik nemcsak hozzáfértek a hálózathoz, de az átlagnál gyakrabban használták is azt. Várady és a WiW többi korai munkatársa is ebből a demográfiai csoportból került ki, így a saját baráti kapcsolati hálójuk kiépítése sajátosan egybeesett a magyar, budapesti internethasználók, *early adopterek* egy csoportjával.⁶

Nem véletlen ezért, hogy a magyar közösségi háló első korszakában a WiW nem egyszerűen szolgáltatást, hanem közösségképző és -reprezentáló erőt is jelentett a felhasználók számára. Várady megfogalmazásában: „az offline rész volt a lényeg.”⁷ Szubkulturális jellegét részben annak köszönhetette, hogy a felhasználói kör ízlése, viselkedése, preferenciája, háttere sok szempontból nagy hasonlóságot mutatott. Többségében budapesti, húszas-harmincas éveikben járó egyetemista vagy éppen karrierjük korai szakaszában álló, jellemzően az akkor alternatívnak mondott kulturális termékeket fogyasztó, és nem utolsósorban internet-hozzáféréssel rendelkező fiatalokról volt szó.

Már ebben a fázisban is világosan látszik a későbbi kutatások által is megerősített összefüggés: az offline, földrajzi lokáció milyen fontos volt (és jelenleg is az) az online közösségi hálózat alakulásában. Ahogy a korábbi és a későbbi közösségi hálózatok, a WiW is alapvetően arra az ideára épült, hogy a valós emberi kapcsolatokat képezze le az interneten egy kommunikációs hálózat és annak vizualizációja által. A korai felhasználók partikuláris kulturális elkötelezettségével ez az összeköttetés értelemszerűen erős szubkulturális jelleget adott, amely leginkább a budapesti alternatív kultúrában gyökerezett. Az első budapesti romkocsmának nevezhető szórakozóhely, a Ráckert, valamint a kibontakozó romkocsmaszíntér más tagjai (például a Szimpla kert) szolgáltak az egyre nagyobb offline találkozók helyszínéül. Röviddel az indulás után, 2002 nyarán és őszén a beszámolók szerint egyre gyakoribbá váltak az ún. ismerkedési estek, ekkor tartottak például a Toldi moziban bulit:

⁵ VÁRADY i. m. (3. lj.).

⁶ SZABÓ Márton: „Ebben a társadalmi környezetben ki lett maxolva a történet” – interjú Szabó Mártonnal. *Médiatörténet.hu*, <http://www.mediatortenet.hu/2017/10/05/szabomarton/>; VÁRADY i. m. (3. lj.).

⁷ VÁRADY i. m. (3. lj.).

„a *Megáll az idő* című film 20. évfordulója kapcsán, kvázihivatalos háromdimenziós WiW-es helyként megnyílik az akkoriban körvonalazódó alternatív szórakoztató negyed központjában, a Klauzál téren a Sark presszó. Csocsobajnokság, számháborúk, kirándulások, kávéházazások jelzik a hús-vér életbe átsapó közösségi aktivitást, amelynek egyik csúcspontja minden bizonnyal az volt, amikor az egyéves születésnap bulin például élő térképbe rendeződtek az ismerősök.”⁸

Bár 2005-ben is még mindig az a felirat állt a nyitóoldalon, hogy „ennek a weboldalnak az elmúlt egy évben nem volt más célja, mint a szórakozás,”⁹ a projekt mögött állók már 2002-ben tisztában voltak vele, hogy amennyiben folytatni akarják az oldal működtetését, a szórakozás étosza mellett az üzleti szempontokkal is foglalkozniuk kell. Ahhoz, hogy az indulást követően egyáltalán ez az ütemű növekedés végbe tudjon menni, az oldal informatikai hátterének és funkcióinak folyamatos alakítására, fejlesztésére volt szükség, és ezek a célok elválaszthatatlannak voltak a legmegfelelőbb technológiai, szervezeti és üzleti keretek körüli vitáktól.

Annak, hogy az eredetileg 700-800 főre tervezett oldal elbírja a sok ezer tagot, feltétele volt, hogy megfelelő teherbírású szerver legyen mögötte, és hogy a struktúra kezelni tudja a mennyiséget. Ennek az anyagi fedezetnek és informatikai háttérnek a megteremtése alapvető probléma volt az első három évben. A WiW folyamatosan „a kereslet után kullogott”,¹⁰ és állandó gond volt a fennmaradáshoz szükséges bevételek biztosítása. „A kezdetekhez nulla – emlékezett vissza Várady arra, hogy mennyi tőke is kellett ahhoz, hogy elinduljon a site. Kellott egy szerver, de az egyébként is volt, mert webfejlesztéssel foglalkoztam, és jó néhány éjszakai munka” – tette hozzá.¹¹

A legelső lépéshez afelé, hogy strukturált háttere legyen az egyre növekvő felhasználói bázis is elbíró oldalnak, a mögötte álló szervezeti egység formájáról kellett dönteni. Már az indulás után egy hónappal felmerült a kérdés, hogy nonprofit egyesületként vagy profitorientált kft.-ként szülessen-e meg a WiW mögötti szervezet, és bár Várady akkor és később is a nonprofit orientációt preferálta, végül a kft. forma mellett döntöttek. A WiWNet Szolgáltató Kft. alapító okiratát 2002 szeptemberében írták alá.¹² A *Heti Világgazdaság* cikke szerint az alapításkor a létrehozást koordináló önkéntes stábot vezető Petrovics Péter alapította meg a kft.-t, amelyben az ő 2000-ben létrehozott Virgo Systems Kft.-je 54%-ot jegyzett, Várady 36%-ot, a hozzájuk társuló Szabó Márton tulajdonában lévő Portals Consulting Bt. 10%-ot.¹³ Az ügyvezető igazgatói pozíciót Várady foglalta el, de 9 hónappal később lemondott.

⁸ CSORDÁS i. m. (3. lj.).

⁹ Uo.

¹⁰ BALOGH Roland: Hálózatok csapdájában. *Magyar Nemzet Online*, http://mno.hu/migr_1834/halozatok-csapdajaban-884727.

¹¹ L. HORVÁTH Katalin: Karinthytól a szexuális kapcsolati hálón át a Populusig – interjú Várady Zsolttal. *Librarius.hu*, <http://librarius.hu/2016/02/14/karinyhtol-a-szexualis-kapcsolati-halon-at-a-populusig-%E2%88%92-interju-varady-zsolttal/>; STRAUB i. m. (3. lj.); VÁRADY i. m. (3. lj.)

¹² Az iWiW titkai. *Haszon Magazin*, 2007. április, http://www.haszon.hu/component/content/article/15/409-az_iwiw_titkai.html.

¹³ VAJNA Tamás: Az iWiW-cladás mérlege. *HVG*, 2007. május 16.

Várady lemondásának hátterében részben éppen az állt, hogy amíg Petrovics erősen üzleti alapon képzelte el a site jövőjét, addig Várady szeretett volna alternatív finanszírozási formát kitalálni és megvalósítani. „Ám próbálkozásaink sorra kudarcot vallottak, mivel nem volt meg a hozzáértésünk, tapasztalatunk.”¹⁴ A céget ezt követően Petrovics vezette Szantner Attilával és Gordon Ákossal, az ő helyüket vette át 2004-től Szabó. Ahogy azt a *HVG* írása felidézti, ebben az időben született meg az első szponzori szerződés az akkor még Axelero Internet néven futó T-Online-nal. Várady kiszállt az operatív irányításból, 5% kivételével az üzletrészt is eladta az így 85%-os tulajdonosá előlépett Virgo Systemsnek, és az Axelerohoz igazolt.

A WiW e sajátos professzionalizációs folyamatának korai korszakában – amelyben a magyar online piac voltaképpen kialakulásával egy időben próbálták megtalálni az alkotók a legmegfelelőbb üzleti modellt – az alapvető kérdés az volt, ha az üzleti modell került szóba, hogy legyenek-e hirdetések az oldalon, és ha igen, akkor milyenek. Várady több visszaemlékezéséből az derül ki,¹⁵ hogy ő mindvégig a klasszikus display hirdetési felületek használata ellen volt, inkább ún. alternatív hirdetési, illetve bevételi forrásokat tartott volna ideálisnak. Ezek viszont még nem voltak elég kiforrottak.

„Az volt az üzleti modell alapja, hogy a banner hirdetéseket teljesen elvettem. [...] Kézenfekvő volt, hogy minőségi és nem mennyiségi oldalt szerettem volna. Teljesen más állapotba kerül az oldal, ha ahhoz mérten fejleszted a funkciókat, hogy hogyan nyíljon meg még egy oldal, amiről megnyílik még egy új banner oldal, hogy hozzon még két forint bevételt. Ehelyett olyan funkciókat fejlesztettünk, amelyek lehet, hogy csak tizenöt embert érdekeltek, de legalább az a tizenöt sokkal jobban vitte a hírt az oldalnak, mintha lett volna egy tömeges funkció, ami mondjuk közepesen jó. [...] Akkor megértettem, hogy ezt muszáj profitorientált alapon csinálni, de ettől függetlenül nem kell telnyomni reklámmal az egészet. Az is benne volt, hogy ha később bejön ez a dolog, akkor csináljunk belőle pénzt, egy kicsit azért ingadoztunk a két véglet között. Bevételünk nem nagyon volt, ezek a könyvajánlók meg buliajánlók barter módon mentek, a könyvajánlóért nem kaptunk pénzt csak adtak húsz könyvet, a buliajánlónál szintén húsz jegyet sorsoltunk ki, de ezekért sem fizettek. A buliknál meg volt egy olyan megállapodás, hogy a saját szervezésű bulinkra olcsóbban jött a DJ, ezért a jegybevételekből nekünk több pénz maradt. De ez nem nagyon jött össze soha. Az első buli totál veszteséges lett, mert sokan a hátsó ajtón jöttek be, de emellett nagyon jó buli volt.”¹⁶

A reklámok ellenzésében nem volt egyedül a háló elindítója – és ellenérzései részben a közösség (vélt és valós) reklámellenességével is rezonáltak. A WiW szubkulturális jellegének ugyanis karakteres eleme volt a közösség függetlenségének eszméje, és az, hogy nem engednek be hirdetőket a személyes kommunikációs és kapcsolatépítő felületekre, vagy ha kivételes esetekben mégis, akkor azoknak a hirdetőknak is az adott szubkulturális közeg részének kellett (volna) lenniük. A reklámokkal szembeni közösségi elutasítás ebben az időszakban sajátosan együtt járt egy olyan típusú támogatói attitűddel is, ami profitorientált gazdasági társaságok esetében meglehetősen ritkának mondható. Időről időre, amikor a tagok számára is nyilván-

¹⁴ Uo.

¹⁵ STRAUB i. m. (3. lj.); VÁRADY i. m. (3. lj.).

¹⁶ VÁRADY i. m. (3. lj.).

valóvá vált, hogy a WiW anyagi gondokkal küszködik, és kétségessé válhat a fenntartása, maguk a felhasználók kezdeményezték gyűjtést, adakozást a kft. számára. A helyzetet az sem könnyítette meg, hogy a dotkom-lufi ezredfordulós kipukkanásának időszaka után a befektetők és hirdetőik inkább tartózkodtak az online befektetésektől, és pár évig bizalmatlanul közelítettek a platformhoz.

„A tulajdonostársak kétségbeestek, amikor kiírtuk, hogy pénzt gyűjtünk egy új szerverre, mert amikor egy kft. ezt kiírja, az már a vég. Egyikünk se keresett rajta egy fillért se, pedig rahedli mennyiségű munkát toltunk bele, amit a közösség értékelt, és összejött 120 000 forint egy bankszámlán. Volt valaki, aki a lehető legpontosabban járt el, ő kiszámolta, hogy ha a szükséges egymilliót elosztjuk a 100 000 körüli tagszámmal, akkor 122 forint 30 fillér lesz a rá eső rész, és ennyit átutalt. De ezzel mi magunk nem kerestünk semmit. Amúgy a Klauzál téren volt egy WiW-es presszó, és onnan kaptunk pénzt, de az mind elment üzemeltetésre meg fenntartásra”

– idézte fel Várady,¹⁷ nem elhallgatva, hogy bár a felhasználók demonstrálták közösségi tudatukat az akciók során, ez a modell némileg disszonáns volt a WiW működési formájával. Végül ennek az alternatív üzleti modell együttesnek a sikertelensége is hozzájárult a WiW-en belüli szakadáshoz: „Sajnos ez a verzió nem nagyon működött, és végül eléggé elmérgesedett a viszony a tulajdonosok közt, úgyhogy 2004 körül azt láttam a legjobbnak, ha tulajdonosként és a közös munkából is szinte teljesen kiszállok” – emlékezett vissza Várady.¹⁸

3. „Nem nagyon láttunk semmilyen mintát” – a második korszak: WiW-ből iWiW (2005–2006)

Részben mindezek a fenntartással, üzemeltetéssel és finanszírozással kapcsolatos problémák és viták vezettek el addig, hogy 2005-ben megkezdődött a site addigi hátterének, működési módjának és tartalmának, funkcióinak radikális újragondolása, átalakítása, immár új résztvevőkkel. A Virgo Systems által a Telekom támogatásával összegyűjtött, több tízmillió forintos tőkéből egy három fejlesztőből és egy menedzserből álló csapat kezdett el dolgozni az oldal újratervezésén, Cseh Gábor projektvezetésével. A fejlesztés egyrészt a szerverpark bővítéséből, az adatbázis újratervezéséből és a felhasználói felület átalakításából, frissítéséből állt. A *Magyar Narancs* akkori írása szerint az új rendszert az akkor regisztráltak tízszeresére tervezték, azaz körülbelül egymillió felhasználóra, amit „elméletileg hárommillióig nem kell újjáépíteni.”¹⁹ A felhasználói élmény felől látványos funkciók sorával bővült a korábban meglehetősen egyszerű, alapvetően adatlapokból, levelezőprogramból, kapcsolati vizualizációból és fórumokból álló site: „[b]ővített adatlap képfeltöltéssel, csoportképzés az ismerősökből, apróhirdetési rendszer, nyílt fórumok (bárki indíthat saját topikot). A nicknévnel kevésbé elfelejthető és egyedibb e-mail címen

¹⁷ Uo.

¹⁸ L. HORVÁTH i. m. (11. lj.).

¹⁹ CSORDÁS i. m. (3. lj.).

lehet majd bejelentkezni; a csoportképzés kategóriái, amelybe ismerőseinket sorolhatjuk majd: belső kör, család, munkatársak, haverok, iskolatársak,” valamint megújult térkép, és a személyes adatok szabályozható megjelenítése.²⁰

A legnagyobb és leglényegesebb különbség azonban a régi és az új WiW között a névváltásban is rejlő eszmei különbség volt. Az új oldal és márka, az iWiW, az International Who is Who már nem egy baráti társaság számára létrehozott szórakoztató eszköz, hanem egy nemzetközi célközönséget és egyben piacokat is megcélzó üzleti vállalkozás igényével lépett fel. A 2005. október 26-án elindult iWiW összesen 17-féle nyelven (a magyar mellett kínai, horvát, cseh, görög, lengyel, portugál, román, orosz, szlovén, szlovák, spanyol, angol, német, francia, olasz) volt elérhető. De nem véletlen, hogy a folyamatot „nyelvi lokalizációnak” nevezték, mert nem pusztán a más nyelveken beszélő felhasználók elérése volt a cél, hanem az is, hogy lokális közösségeket kössenek össze az iWiW segítségével. „Az iWiW kapcsán a többnyelvűség mellett legalább olyan fontos újítás a városok szerinti szerveződés, amely lehetővé teszi, hogy az új WiW lokális közösségek globális hálózata legyen” – fogalmazott akkor Cseh.²¹ A felhasználóknak lehetőségük volt beállítani a saját városukat (akár váltani is köztük, ha éppen hosszabb időre elutaztak), és a város, a felület nyelve elválasztható volt a lokalitástól, tehát tetszés szerint lehetett párosítani a nyelvet és a helyet. Cseh szerint „[a] nyelvek kiválasztásánál két, magától értetődő szempont dominált: egyfelől elérhetőnek kell lennie a felületnek a legelterjedtebb világnyelveken, másfelől pedig a kapcsolatok terjedési irányát figyelembe véve, jó jelöltek a Magyarországgal szomszédos országokban beszélt nyelvek.” E megfontolások alapján készítették el például a román, szlovák, horvát és német verziókat, abban bízva, hogy az ezeken a nyelvetterületeken élő magyar közösségek kapcsolatain keresztül hosszú távon bevonódhatnak majd a rendszerbe a más nyelveket beszélők is. „Az emberi kapcsolatok nincsenek tekintettel országhatárookra és anyanyelvre” – foglalta össze a koncepciót egy mondatban a *Magyar Narancs*. Az átalakítás természetes velejárója volt, hogy a hirdetéseknek szabad utat engedtek az oldalon, és a korábbi, szűkebb körből válogatott, alternatív, kulturális kommunikáció helyét átvették a szélesebb közönségnek szóló marketingüzenetek, az akkor már megszokottnak számító display hirdetés (banner) formátumban.

Az új, eddigénél jóval szélesebb és immár kulturálisan nem koherens felhasználói közönség megcélzása értelemszerűen konfliktusokat generált a felhasználói törzsközönségben. A site régi, magukat autentikusnak érző és a kezdeti közösség értékeit az oldal egészére nézve meghatározónak tartó felhasználói értékvesztésként élték meg az oldal tömegplatformmá válását. Ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy fokozatosan elmaradtak az online kapcsolatokat visszacsatoló, azokat megerősítő, a közösséget facilitáló offline rendezvények, és ezzel párhuzamosan lassan feloldódott a „WiW-es” közösséghez tartozás étosza is.

Mindezzel együtt beváltotta a reményeket a megújítás? A kérdés megválaszolása attól függ, mit tekinthetünk az átalakítás és a menedzsment céljának. Amennyiben azt, hogy az iWiW egy saját lábán önállóan növekedési pályára álló vállalkozássá vált, amely a nemzetközi online piacon is tényező, ebben az értelemben nem. A *HVG* cikke szerint az év végéig 5 millió forint, 2006 első negyedévében pedig 15 millió forint reklámbevételt hozott az átalakított

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

rendszer, amely az addigi veszteséges működéshez képest kétségkívül eredmény, de egy (már 2006 márciusában) félmillió felhasználót elérő szolgáltatásnál továbbra sem volt elég a fenntartható működéshez.²² Ennek a háttérben az a bizonytalanság is állhatott, hogy bár hirdetéseket értékesítettek a felületen keresztül, a korai időszakhoz hasonlóan nem alakult ki kiforrott üzleti modell, és a vállalat nem tudott sem korábbi sikeres mintákra támaszkodni, sem pontosan meghatározni a célját és identitását. Szabó szavaival:

„kellett valamilyen üzleti modellt találnunk, de gőzünk nem volt, hogy hogyan, így az első időszak az útkeresésről szólt. [...] Nem nagyon láttunk semmilyen mintát. A dotkom-lufi utáni időszak volt, láttuk a sikeres és kevésbé sikeres utakat. Akkor az Index mögött voltak például rendes befektetők. Két dolog miatt nem volt ez járható út. Ma kb. ciki, ha valakinek nincs startupja, de akkor még maga a kifejezés sem létezett itthon, a külföldi befektetők pedig már nem voltak itt, legalábbis mi nem találkoztunk velük. [...] Kevesebb tudatosság volt mögötte, mint ahogy azt ma gondolhatjuk, vagy ha a mai szemünkkel nézzük. Szerintem csak annyi volt mögötte, nézzük meg, mi történik akkor, ha megcsináljuk a szoftver különböző nyelvi verzióit, megvesszük a domainneveket, és ha valahol ez működik, akkor az kurva jó lesz. Ez volt a hozzáállás, de semmilyen kutatás vagy üzleti dolog nem volt mögötte. [...] Mi annyira másképp láttuk akkor. Valahogy így gondolkodtunk: »Van egy érdekes site, és ha lesz 200 000 francia felhasználó, az még érdekesebb lesz.« Emlékszem, volt egy becslésünk, amikor performancia-szempontokon gondolkodtunk. Akkoriban 100 000 magyar felhasználóval számoltunk, és azt gondoltuk, hogy a kicsi oldalszám letöltés változatlan marad, úgyhogy nem lesz azzal semmi gond. Egyáltalán nem gondoltunk bele úgy igazán a dologba. Végül az iWiW-váltás után nemcsak a user-szám nőtt exponenciálisan, hanem az oldalletöltés is megsokszorozódott, na így lett igazi probléma a terhelésből. Ezzel együtt a performancia-problémáink alig-alig voltak megoldhatók, mi lett volna, ha a 17 nyelv valamelyikéből hirtelen intenzív növekedés indul, akkor az tényleg a végét jelentette volna az egésznek, kezelhetetlen nehézséget okozott volna. [...] Nem tudtuk, hogy az internet következő 10 éve arról fog szólni, amit akkor csináltunk. Mi azt gondoltuk, hogy ez egy tök kicsi dolog. A WiW–iWiW váltásnál volt 120 000 regisztrált felhasználónk és napi 10 000 egyedi felhasználónk. Összevetve egy Indexszel, Origóval meg Startlappal, Freemaillel, ez nem volt hatalmas szám. Mi azért örülünk neki, láttuk, hogy töretlenül növekszik, láttuk, hogy szerették az emberek meg hogy jópofa, és nekünk is tetszett, de nem voltunk jelentős szereplők a piacon.”

A nemzetközi terjeszkedés terve végül nem vált be, az átalakítás után és később is alapvetően csak magyarok használták az oldalt. A tanulmány elején idézett György Péter hozzászólásában utalt arra, hogy az internet „hubjai angolul vannak. Az nem véletlen, hogy a Prezinek Kaliforniában is kell lennie.” Ezzel azt a közvéleményben gyakran negligált, de az internetkutatásban időről időre empirikusan megerősített elvet fogalmazta meg, hogy az online társadalmi szerveződések igen nagy mértékben függenek a lokális hálózatoktól és a kulturális berendezkedéstől – adott esetben nyelvi vagy éppen országhatároktól,²³ sokkal nagyobb mértékben, mint azt az internet korai utópikus, hurraóptimista gondolkodói vélték.

²² VAJNA i. m. (13. lj.).

²³ Alexander HALAVAIS: National Borders on the World Wide Web. 2(1) *New Media and Society* (2000) 7–28.

E szabály eddigi legalaposabb empirikus demonstrációját éppen az iWiW kapcsán végezték el magyar kutatók. A többek között Jakobi Ákos, Lengyel Balázs, Koltai Júlia, Ságvári Bence, Lőrincz László, Győr Anna Fruzsina, Takács Károly, Varga Attila és Kertész János közreműködésével az utóbbi években elkészült tanulmányok az iWiW rendelkezésre álló adatai alapján azt elemezték, hogyan viszonyult a közösségi háló kiépülése, dinamikája, majd hanyatlása a társadalomföldrajzi mintázatokhoz, azaz például a különböző lokalitásokhoz, a városok elhelyezkedéséhez, azok távolságához és egyéb tényezőkhöz.²⁴ Ahogy Jakobi megfogalmazta: „És hogy mi derült ki a térbeli információkból? Talán legegyértelműbben az, hogy a térbeliség a virtuális tér fejlődésében is meghatározó és kimutatható szerepű. Egyre több nyom, bizonyíték és kutatási eredmény igazolja a valódi és a virtuális tér összefonódottságát.”²⁵

Jakobi 2013-as adatok alapján nézte meg az iWiW közösségi háló felhasználóinak települési részarányait (az akkori, több mint 4 millió felhasználó adatai alapján), amelyből az rajzolódott ki, hogy a városias körzetek, a főváros környéki agglomeráció, valamint például a Balaton környékének magasabb felhasználói arányai az információs társadalmi jelenlét magasabb, előrehaladottabb helyi szintjét mutatták, azaz az internettel jobban ellátott területeken sűrűbbek voltak az iWiW-re kapcsolódó felhasználók is. Mindemellett – teszi hozzá Jakobi – „habár az online közösségi hálók a felhasználóik számára a helytől független társadalmi élet lehetőségét nyújtják, kutatási eredményeink mégis arra utalnak, hogy a felhasználók és online barátaik való világbeli földrajzi helyzete mégis meghatározó lehet a hálózati topológia formálódásában”. Vagyis a térbeli közelség, például az egy városban élés meghatározó a kapcsolatok formálódása, létrejötté szempontjából, a városokon átívelő kapcsolatok száma egyértelműen alacsonyabb, mint a városokon belülieké: a kapcsolatokat ábrázoló térképen „hubként jelennek meg a regionális központok”.

Lengyel és munkatársai, szintén 2013-as adatokra támaszkodva, hasonló következtetésre jutottak.²⁶ Mint írják, „a közösségi hálót használó populációt (4 078 513 fő) összesen 2558 településen regisztrálták, és közöttük összesen 1 363 032 kapcsolati él húzódott. A felhasználók

²⁴ JAKOBI Ákos: Az információs kor újszerű egyenlőtlenségei: mi derül ki a térbeli információkból? *Információs Társadalom*, 2015/1. 26–43; JAKOBI Ákos – LENGYEL Balázs: Egy online közösségi háló offline földrajza, avagy a távolság és a méret szerepének magyar empiriái. *Tér és Társadalom*, 2014a/1.; JAKOBI Ákos – LENGYEL Balázs: Geovisualising unequal spatial distribution of online social network connections: a Hungarian example. In: Jan BRUS – Alena VONDRAKOVA – Vit VOZENILEK (szerk.): *Modern Trends in Cartography*. Heidelberg, Springer, 2014. 227–240.; KOLTAI Júlia – SÁGVÁRI Bence: *The growth of an online social network: social diffusion based on big data*. Prezentáció, 2016; LENGYEL Balázs et al.: Geographies of an Online Social Network. 10(9) *PLoS ONE* (2015): <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0137248>; LENGYEL Balázs et al.: Az iWiW földrajza. *Területi Statisztika*, 2006/1., 30–45.; LENGYEL Balázs – JAKOBI Ákos: Online Social Networks, Location, and the Dual Effect of Distance from the Centre. 107(3) *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* (2016) 257–388.; LŐRINCZ László et al.: *Collapse of an Online Social Network: Shall We Blame Social Capital?* (Kézirat, 2016).

²⁵ Jakobi i. m. (24. lj).

²⁶ LENGYEL et al. 2006 i. m. (24. lj).

közötti kapcsolatok száma összesen 336 963 552 volt, amelyek közül 186 237 520 a településhatárokon belüli lakók, míg 150 726 032²⁷ két különböző település lakója között jött létre.²⁸ A hálózatot elemezve azt állapították meg, hogy az internet alapú kapcsolatépítés gyakorlatilag költségmentes, az emberek mégis kisebb valószínűséggel formálnak távoli online kapcsolatokat, mint közeliakat. Következtetésük pedig megerősíti az offline világhoz alkalmazkodó online hálózat tézisét:

„az online közösségi hálózatok moduláris felépítésűek, és ezek a modulok olyan földrajzi területek szerint alakulnak ki, amelyek nagyjából egybeesnek a tervezési-statisztikai régiókkal. A városok közötti hálózatokra alkalmazott alternatív csomópontsúlyok szerint különböző térbeli modulok jönnek létre, amelyek kétféle regionális szintet jelenítenek meg. Az eredményeink azokat a korábbi megállapításokat támasztják alá, melyek szerint az online közösségi hálózatok nagymértékben függenek a földrajzi adottságtól.”²⁹

Jakobi és Lengyel tanulmánya 2008-as iWiW-adatokra támaszkodva pedig azt erősíti meg, hogy az iWiW-hez való csatlakozottság mértéke jó indikátora lehet az internet hazai terjedésének,³⁰ valamint „az iWiW-felhasználók aránya a teljes népességen belül erősen korrelál az információs társadalom egyéb területi indikátoraival”.³¹ Mindezek a kutatási eredmények azért rendkívül fontosak, mert ha nem is közvetlenül az iWiW elmaradt nemzetközi terjeszkedésének okait elemzik, rávilágítanak arra a körülményre, amely a legvalószínűbb akadálya volt az iWiW igazi international Who is Whová válásának: ez a hálózatok nagyon erősen offline hierarchia szerinti szerveződése, függősége, amelyet egy lokálisan aránylag nagy, de regionális mércével kicsi szereplőnek szinte lehetetlen áttörnie.

Visszatérve a korábbi kérdésre, miszerint sikeresnek lehet-e tekinteni az iWiW átalakítását, egy másik válasz is adható. Ha a siker kritériumát – mai startup-terminológiával – egy jó exit-stratégiával (azaz sikeres eladással, a cég továbbértékesítésével) definiáljuk, ebben az ér-

²⁷ A kutatás eredményei között ugyanakkor feltűnt egy vonatkozás, amely az online hálózatok egyfajta önállóságát hangsúlyozza: „Eredményeink szerint tehát az online közösségi hálók terjedése és az aktivitás területi jellemzői nem feltétlenül esnek egybe. Az online közösségi hálók földrajzában kétarcúsága rajzolódik ki: egyrészt az online közösségi hálók terjedése alapján véve a földrajzi helyzettől és a központtól való távolságtól függ, másrészt a perifériák felhasználói jóval aktívabbak a hálózatépítésben. Ez utóbbi jelenség magyarázható azzal, hogy a periférián élők vélhetően nagyobb előnyt látnak a közösségi hálók mint kommunikációs platformok használatában. Ugyanakkor az is feltehető, hogy az iWiW kezdeti szakaszában a központi helyek lakosai nagyobb kapcsolatszámokkal rendelkeztek. Ezért érdekes kérdés, hogy mikor lépett át az iWiW abba az életciklusba, amely az aktivitás jelen tanulmányban bemutatott területi képét mutatja. A felvetést ebben a tanulmányban nem, viszont a kutatás későbbi lépéseiben, a hálózat dinamikus fejlődése kapcsán lesz módunk vizsgálni.” Uo., 51.

²⁸ Uo., 35.

²⁹ Uo., 42.

³⁰ JAKOBI–LENGYEL 2014a i. m. (24. lj).

³¹ LENGYEL et al. 2006 i. m. (24. lj.) 49.

telemben az iWiW megreformálása abszolút sikeresnek mondható. A lassan a legnagyobb látogatottságú oldalak közé felkerülő közösségi háló több potenciális vevő figyelmét is felkeltette a magyar online médiapiacra, és az eladási folyamat végül a magyar internet addigi legnagyobb üzletével zárult, amikor a Magyar Telekom megvásárolta az iWiW-et 2006. április 28-án.

4. „Nem tudtak vele mit csinálni” – a harmadik korszak: az iWiW és a Telekom (2006–2014)

2006 márciusában a félmillió felhasználót számláló iWiW a negyedik legnézettebb site volt Magyarországon. A menedzsmen számára világos volt, hogy ilyen forgalommal nem fognak tudni egy nagyobb tulajdonos háttéré nélkül megbirkózni – Cseh elmondása alapján már a kezdetektől az volt a cél, hogy partnerségre lépjenek egy befektetővel.³² A *HVG* írása szerint a 2006 elejére már 300 ezer, márciusra pedig félmillió felhasználót is elérő site-ot többen is próbálták megszerezni, például a Sanoma Budapest, az Index és a Lepp Gyula (Kóka János gazdasági miniszter sógora) által létrehozott magánbefektetői konzorcium, valamint a T-Online.³³ (A vállalat egyébként már korábban is működött együtt az iWiW-vel: szerverekkel támogatta az oldalt reklámfelületért cserébe.) Az eladást bonyolította, hogy az iWiW tulajdonosai külön kezdték el árulni üzletrészeiket. Szabó 2006. március 21-én közben eladta – az addig az iWiW domainre átirányító – wiw.hu domaint az Ithilia Informatikai és Technológiai Kft.-nek, de a domain később visszakerült a már a Telekomhoz tartozó iWiW-hez. A *HVG* által idézett cégnyilvántartás szerint március 29-ével Szabó az akkor már a T-Online-nál dolgozó Várady-nak adta el az üzletrészt, a Virgo Systemset pedig április 28-án vásárolta ki a T-Online, míg Várady augusztusban vált meg a részesedésétől.

Az addigi legnagyobb magyar online médiapiaci tranzakció visszhangja ellentmondásos volt, sokan érthetetlennek tartották, miért érte meg a T-Online-nak ennyit kifizetni az iWiW-ért. Simó György, a T-Online akkori vezérigazgatója így emlékezett vissza a MODEM-nek az adásvételt övező vitákról:

„Az iWiW-et 1 milliárdért vettük meg, akkor mindenki itt hisztizett, hogy milyen sok, de simán visszahozta az árát egyébként, mert 300–500 millió forint hirdetési árbevételt csinált egy évben. Mindenki azt hiszi, hogy a Facebook megverte az iWiW-et, de ezt akkor is gondolták, amikor a Facebookon volt 600 ezer ember vagy 1 millió max, az iWiW-en meg 4,5 millió. Az, hogy a Telekom a végén becsukta, számomra óriási dráma.”³⁴

³² CSORDÁS i. m. (3. l.).

³³ VAJNA i. m. (13. l.).

³⁴ SIMÓ György: Az erkölcsi világvége nem korrelál az üzletivel. *Médiatörténet.hu*, <http://www.mediatortnet.hu/2016/05/19/simogyorgy/>

Ahogy az eladást követően a *Kreatív* magazinnak írt cikk nyilatkozataiból kiderült,³⁵ a T-Online a márkanév mellett alapvetően a felhasználói adatbázist vásárolta meg, amelyet – az akkori, web 2.0-ásnak nevezett trendhez illeszkedve³⁶ – jobban célzott hirdetések értékesítésével kívántak nyereségesen üzemeltethetővé tenni. A magyar piacon magasnak számító egymilliárdos ár az akvizíció időpontjában regisztrált tagokra vetítve 6 eurót jelentett. Az akkor a legnépszerűbb közösségi oldalnak számító MySpace regisztrált felhasználói darabonként 37 eurót értek a Rupert Murdoch által vezetett News Corporationnak 2005-ben.

A T-Online tulajdonában az iWiW megindult a minden addiginál gyorsabb növekedés útján, hogy 2006 és 2010 között a leglátogatottabb oldal legyen Magyarországon.³⁷ A site 2006 áprilisában, amikor a T-Online lett az oldal tulajdonosa, a rendszerben 640 ezer tag 35 millió kapcsolattal volt jelen. 2006. július 18-án lépte át az egymillió, öt hónappal később pedig a másfél milliós határt. Az ezt követő években a regisztrált felhasználók száma tovább növekedett: 2006 decemberére 1,5 millióra, 2008 decemberére pedig több mint 4 millió főre; a csúcsra 2010-ben ért el az oldal: amikor már mintegy 4,5 millióan voltak fenn. Az iWiW az adatok szerint egyértelműen 2010 februárjában volt a csúcson:³⁸ ekkor napi 1,46 millió egyedi látogatót és 3,3 millió oldalletöltést produkált a site, míg 2011 áprilisára ez 800 ezer egyedi látogatóra

³⁵ TÓFALVY Tamás: Pink link. A brand és a felhasználók jelentik az iwiw értékét. *Kreatív*, 2006/7.

³⁶ TÓFALVY Tamás: Személyre szabott hálózatok. Jobban célozható üzeneteket várnak a web 2.0 szolgáltatástól. *Kreatív*, 2006/3.

³⁷ JAKOBI–LENGYEL 2014 i. m. (24. lj). Ennek az időszaknak az adataira alapozva készült el két kutatás két specifikus, lokális iWiW-közösség felhasználói szokásait vizsgálva, főként a férfi és a női önreprezentáció eltérő módjait elemezve: RÉSZEG Imola: Vizuális kommunikáció az IWIW közösségi oldalon. *Reconnect Working Papers 1.*, 1–10., <https://ssrn.com/abstract=1864074>; JUHÁSZ Valéria: *Egy internetes honlap, az iWiW szegedi felhasználóinak vizsgálata, különös tekintettel a nemre és a korra* (doktori értekezés, PTE, 2007) és JUHÁSZ Valéria: *Egy internetes honlap, az iWiW szegedi felhasználóinak szociolingvisztikai vizsgálata, különös tekintettel a nemre és a korra. Modern nyelvoktatás*, 2008. április, 61–75. Részeg a fiatal csikszeredai iWiW-felhasználók képhasználati szokásainak vizsgálata során azt találta, hogy „az átlagos 18–35 év közötti felhasználó 14 képet tölt fel adattapjára, az átlagos női felhasználó (17 fotó) viszont 6-tal több képpel rendelkezik, mint az átlagos férfi felhasználó (11 fotó)”. Továbbá „akik nagyon sok képet töltenek fel – 50-nél többel rendelkeznek –, azok általában vagy kismamák, vagy egyedülálló, huszonéves fiatal emberek. A kismamák képeinek közel fele a kisbabájukat, gyerekeiket ábrázolja, [...] amíg a férfi felhasználók a legtöbb képet magukról teszik fel (38%), addig a női felhasználók képeinek legnagyobb része a gyerekeiket ábrázolja (24%) – igaz, ezeknek az aránya nagyon kevéssel haladja meg a magukról feltöltött képek arányát. Míg a nőknél a gyerekeikről és magukról feltöltött képek számát a párjukkal vagy a más hozzátartozóikkal készült képek aránya követi, addig a férfiak esetében ez úgy néz ki, hogy a magukról készült képeket a számukra fontos tárgyak, dolgok – pl. autó, motor – fotói, illetve a barátokkal készült fényképek követik.” RÉSZEG, 9–10. Mindezek az adatok Részeg szerint egy fontos nemek közötti ön-reprezentációs stratégiakülönbségre mutatnak rá: a nők többsége a kommunikációs aktivitásában a kapcsolatok építésére, fenntartására fókuszál, a férfiak pedig inkább a státust, a függetlenséget hangsúlyozzák. Juhász a nyelvi önreprezentációkat vizsgálta a szegedi iWiW-felhasználók körében, és úgy látta, hogy a férfi és női homlokzatépítésekben a beszéd témákat illetően „határozott különbségek vannak, amelyek jó része alátámasztja a nemek beszéd témáikhoz kapcsolódó sztereotípiákat, más része viszont kiterjeszti ezeket, túllépve a sztereotípiákon” (JUHÁSZ 2008, 72). Juhász az internetes írás sajátosságainak terén főként a nők innovativitását tapasztalta a rövidítések, írásjel-többszörözések és emotikonok használatában. Összegezve, az online kommunikációban a leginnovatívabb a 14–25 éves korosztály volt.

³⁸ KOLTAI–SÁGVÁRI i. m. (24. lj).

és 1,4 millió oldalletöltésre esett vissza, 2014 februárjában pedig mindössze 83 ezer egyedi látogató ment fel az oldalra. 2010 egyben fordulópontot is jelentett az iWiW életében: a Facebook napi látogatottsága októberben haladta meg először az iWiW látogatottsági mutatóit.³⁹

Mindeközben a Telekomon belül átszervezték az iWiW lokációját, és 2008. június 30-án a vállalatcsoporton belül az Origo alá került. Összekapcsolták a két oldalt, és – többek között – az iWiW kilépőoldala az Origo lett. Ezt utólag Simó vezérigazgató nem tartotta jó döntésnek:

„Én is elszúrtam, hogy betettem az Origo alá, pedig az lett volna a helyes lépés, amit velünk megcsinált a Telekom, hogy *spin-off*ként, külön céggként hagyja növekedni. Nem lett volna szabad az iWiW-et berakni az Origo alá. Nem tudtak vele mit csinálni. Az én dolgom lett volna, hogy önálló vállalatot gründoljak az iWiW-nek, csak akkor az megint egy önálló entitás, ami évekig veszteséges lett volna. Amikor eljöttem, akkor meg ugyanígy folytatódott, pedig 4,5 millió ember volt rajta. Én még elmentem a Vaszilyhez később, amikor már nem dolgoztam ott, hogy csináljunk belőle *e-commerce* szolgáltatást. Csak az adatbázist vigyük át egy *e-commerce* platformra, csináljuk egy Vaterává. Lehetett volna még kezdeni vele valamit. Az iWiW nem az árát nem hozta vissza, hanem a potenciálját nem futtattuk ki. A Facebook így is, úgy is megverte volna. De hogy maga a dolog más néven, máshogy megtalálhatta volna a helyét, abban ma is hiszek.”

5. Az iWiW halála, a Facebook és a közösségi hálózat átalakulása

Ahogy arra már Simó fent idézett gondolatmenetének vége is utalt, az iWiW 2014-es bezárását sem a felhasználók, sem a szakmai közeg nem a cég belső problémáinak, hanem alapvetően a globális rivális, a Facebook térnyerésének tulajdonították. Az iWiW Facebook általi kivégzéséről szóló elbeszélések egyfelől a Facebook innovativitását és agresszív terjeszkedési stratégiáját, másfelől óriási piaci túlsúlyát emelik ki. Ezek mellett fontos még a lokalitásnak és a kultúrának az a sajátos jelentősége a digitális piacon, ami bizonyos szegmensekben (mint például az eredeti tartalomszolgáltatásban) előnyt jelent, de másokban (mint például az aggregálásban vagy a közösségi hálóban) hátránnyal járhat a kisebb, lokális szereplők számára. Ahogy Nádori Péter összefoglalta azokat a szempontokat, amelyek már a Facebook–iWiW-verseny kezdetén valószínűsítették az előbbi győzelmét:

„Egy adott ponton természeti törvény erejű az, hogy hiába vagy Magyarország legnagyobb távközlési cége, nem fogsz tudni versenyezni a világ legnagyobb cégével. Itt megint azt mondanám, hogy ezekben a narratívákban hajlamosak vagyunk a műszaki oldal szerepét elhanyagolni, de hát az interneten sok minden múlik a műszaki oldalon, és ha valakinek kétezer fejlesztője van, akkor neked hiába van hús, és hiába sok az a hús országos szinten, előbb-utóbb le fognak nyomni. Ha kétszáz van, akkor is. Amit mindig szoktak mondani: a szigetnyelv ilyen szempontból előny is, mert nem éri meg bejönni egy adott szint alatt tartalmat gyártani.”⁴⁰

³⁹ Az iWiW elbukott a Facebookkal szemben. *Webisztán*, http://webisztan.blog.hu/2010/12/10/az_iwiw_elbukott_a_facebookkal_szemben

⁴⁰ NÁDORI Péter: Akkor még azt is kattintották, hogy valaki szokítja az olajat. *Médiatörténet.hu*, <http://www.mediatortenet.hu/2016/03/21/nadoripeter/>

Mindezen szempontok mellett még egy további lehetséges magyarázó faktort tennék hozzá az eddigiekhez, amely részben a technológiából, részben magának a közösségi háló koncepciójának az iWiW csúcsidezaka alatt bekövetkezett átalakulásából ered. Ahogy azt már máshol bővebben kifejtettem,⁴¹ erősen valószínűsíthető, hogy a Facebook nem pusztán tömegével és nemzetköziségével, hanem alapvető funkciójának, jellegének megváltoztatásával tudta igazán biztosítani az előnyét a magyar piacon (is): azáltal, hogy a kapcsolatok építését és a hálózatépítést fókuszba helyezőbből médiatartalmat közvetítő vállalattá, azaz aggregátor platformmá alakult át.

A korai közösségi hálók alapvetően a valós kapcsolatok virtuális megjelenítésére alapultak,⁴² és ez a modell közel egy évtizedig a web egyik központi trendjét adta. A közösségi hálókat építő vállalatok célja leginkább az volt, hogy a lehető legnagyobb regisztrált tömeget felépítsék, majd megpróbálják facilitálni a tagok között a kommunikációt, valamint hirdetések számára értékesíteni a rendelkezésre álló felületeket. A Facebook, részben megtartva e modell alapjait, azaz lépett ki a megszokott keretek közül, hogy az oldalon eltöltött időt nemcsak a felhasználók egy az egyhez kommunikációjának és esetleges fórumjellegű megosztásainak elősegítésével próbálta növelni, hanem azzal is, hogy a közösségi hálóból egyre inkább médiaszolgáltató platformmá alakították át az oldalt, olyan aggregátorrá, amely lehetővé teszi, hogy a felhasználók folyamatosan vissza-visszatérjenek és tartalmat fogyasszanak a platformon. Olyan tartalmat, amelyet az aggregátor más, akár professzionális, akár amatőr tartalomszolgáltatóktól húz be a saját felületére, vagy amely már eleve a platformra készült. Ezt a váltást a 2006-ban bevezetett hírfolyam-szolgáltatás indította el, és tovább katalizálta a 2008-ban bevezetett like-gomb, amelyeket megkésve ugyan az iWiW is igyekezett átvenni, de ezzel ekkor már nem tudta visszacsábítani a versenytárhoz áttért felhasználókat. A világ vezető közösségi hálójának átalakulása médiaplatformmá, ezzel a médiapiac és a digitális ökoszisztéma átalakulása a legnagyobb magyar, de világviszonylatban kicsi közösségi háló lehetséges fejlődési, változási lehetőségeinek olyan kereteket szabott, amelyekhez az – részben a többi, ismert körülmény miatt – már nem tudott alkalmazkodni, sem fenntartható alternatívája nem volt képes maradni.

---

⁴¹ TÓFALVY Tamás: *A közösségi háló felbomlása és a tartalom felemelkedése – az iWiW halálára*. http://kontent.blog.hu/2014/06/29/a_kozossegi_halo_felbomlasi; TÓFALVY Tamás: *A Facebook és a magyar digitális hír-ökoszisztéma* (kézirat).

⁴² Danah M. BOYD – Nicole B. ELLISON: *Social Network Sites: Definition, History and Scholarship*. 13(1) *Journal of Computer-Mediated Communication* (2007). <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>; VÁLYI Gábor: *Közösségek hálózati kommunikációja*. *Szociológiai Szemle*, 2004/4., 47–60.

A közéleti szereplők elleni rágalmazás és becsületsértés megítélése az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában

TÓTHJ. ZOLTÁN*

1. Bevezetés

Jelen tanulmány a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) gyakorlatát mutatja be a közéleti szereplők sérelmére elkövetett defamatorikus bűncselekmények miatt a tagállami bíróságok által hozott, a terhelhet elmarasztaló ítéletek és az azokban kiszabott büntetőjogi szankciók egyezménykonformitása, vagyis az Emberi Jogok Európai Egyezményével (EJEE) való összhangja (tulajdonképpen jogszerűsége) tükrében. Ezen esszé keretei között arra keresünk választ, hogy a közéleti szereplőkkel, ezen belül is elsősorban a politikusokkal szemben megvalósított rágalmazás és becsületsértés büntetendővé nyilvánítása, valamint az ilyen cselekmények miatt konkrét ügyekben ténylegesen kiszabott büntetőjogi büntetés vagy intézkedés a Bíróság szerint mennyiben egyeztethető össze az EJEE-vel, illetve milyen feltételek mellett, milyen körülmények között nem sérti az Egyezményt, és felel meg ezáltal az Egyezmény által biztosított és garantált véleménynyilvánítási szabadság immanens tartalmának. Írásunk a releváns strasbourgi esetjog legfontosabb kázusainak lényeges elvi megállapításait mutatja be és elemzi, terjedelmi és észszerűségi korlátok miatt csak a valóban lényeges jegyekre koncentrálna, melynek során eltekintünk az adott ügy konkrétumainak túlzott részletezésétől.¹

E munka során mindvégig a büntetőjogi tárgyú ügyek elemzésére összpontosítunk, és a Bíróság joggyakorlatával kapcsolatos megállapításainkat is – kutatásunk tárgyának behatároltsága okán – a pönális jellegű (bár nem mindig büntetéssel végződő),² defamatorikus esetekre szűkítjük le. Ennek okán elemzésünkben kifaradnak azok a határozatok, ahol a szólásszabadsággal összefüggő elvi megállapítások polgári ügyekkel (pl. becsületsértés miatti személyiség-

* Egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék. E-mail: toth.zoltan@kre.hu.

¹ A releváns esetjog kázusainak részleteit, valamint a nem közéleti szereplők sérelmére elkövetett defamatorikus deliktumokkal kapcsolatos strasbourgi gyakorlatot egy másik, a jelenleginél sokkal bővebb tanulmányunkban mindazonáltal megtalálja az Olvasó, l. ehhez: TÓTH J. Zoltán: A defamatorikus deliktumokkal kapcsolatos részes állami büntetőbírói döntések megítélése a strasbourgi bíróság gyakorlatában. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 4.* Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 309–423.

² Mint látni fogjuk, az EJEB nemcsak a büntetést kiszabó, hanem az intézkedéssel végződő, vagy a bűnösséget megállapító (de tényleges hátrányos jogkövetkezményt nem alkalmazó) bírósági ítéleteket is érdemben elbírálja (és adott esetben egyezményellenesnek is nyilvánítja azokat).

védelmi ügyekkel, szerzői jogi ügyekkel), sajtóvétségekkel, szabálysértési ügyekkel, fegyelmi ügyekkel, nem defamatorikus büntetőügyekkel (pl. nemzeti jelkép megsértése, a gyűlöletbeszéd körébe tartozó deliktumok, államellenes cselekmények) stb. kapcsolatban születtek, mivel az EJEB precedensszerű (esetjogi jellegű) döntéshozatala miatt azok (ha büntetőjogi rágalmozási/ becsületsértési ügyekben nem nyertek – még – megerősítést) csak a polgári (szabálysértési, fegyelmi stb.) esetekre vonatkoznak.³ A következőkben tehát csak azon határozatok elvi kitételeit mutatjuk be, amelyek politikusok és más közszereplők sérelmére megvalósított defamatorikus büntetőügyek kapcsán születtek, mert csak ezek azok, amelyek más, későbbi defamatorikus büntetőügyekben az újabb döntések meghozatalakor figyelembe vehetők, és elsősorban ezek azok, amelyekre az ilyen ügyeket a strasbourgi bíróság elé terjesztő személyeknek figyelniük kell. Lehetséges természetesen, hogy az ilyen (polgári stb.) ügyekben korábban kimondott elvi tételeket később a strasbourgi bíróság a defamatorikus büntetőügyek kapcsán is megerősíti, de az is, hogy utóbbiak esetében azokat vagy azok némelyikét nem tartja fenn, és a *distinguishing* technikáját alkalmazva azokra (a defamatorikus büntetőügyek sajátos jellege miatt) más szempontokat nyilvánít követendőnek.

Mi tehát jelen esszé keretén belül csak azokkal a határozatokkal foglalkozunk, ahol az EJEB a büntetőjogi rágalmozás és/vagy becsületsértés esetére (is) lefektette a tagállami bíróságok számára irányadó szempontokat. Ennek során kiválasztottuk az EJEB által hozott, az ügy érdemében döntő határozatok közül azokat, amelyek a legnagyobb jogi (szakmai) és/vagy társadalmi visszhangot váltották ki, illetve azokat, amelyek olyan *nóvumo*(ka)t tartalmaztak, melyek a hasonló tényállással rendelkező későbbi ügyek eldöntése során irányadó mintákként (kvázi precedensekként) szolgáltak vagy várhatóan a jövőben szolgálni fognak. Az ügyek szelektálása tehát nem véletlenszerű, hanem célzatos volt, elismerve a válogatás elkerülhetetlen szubjektivitását; célunk pedig minden kázus ismertetésével az volt, hogy – bár a konkrét eset tényein keresztül, de mindig a megállapítások *generális érvényességére* koncentrálna – feltárjuk a strasbourgi bíróság által lefektetett azon szempontokat, amelyeket figyelembe kell venni annak meghatározása során, hogy a véleménynyilvánítási szabadság korlátai közé befér-e bizonyos típusú közlések büntető szankciókkal történő elfojtása vagy sem (más szavakkal: egyes szabályok bizonyos körülmények között ténylegesen a szólás korlátozására szolgáló, elvileg legitim indokok körébe tartoznak-e vagy nem).

Mindezek alapján tanulmányunk a következő fejezetekre oszlik. Jelen bevezetést (1. fejezet) követően a 2. fejezetben ismertetjük a véleményszabadság-párti krédót lefektető, a „politikai szólásnak” a személyiségi jogok feletti primátusát kinyilvánító, 1986-ban eldöntött *Lingens*-ügy jogi indokait, valamint mai napig érvényes elvi megállapításait. A 3. fejezet a politikusokkal szembeni kifejezések EJEB általi értékelését, az EJEB ún. *posztlingensi* gyakorlatát tárgyalja; a 4. fejezet pedig az előbbi téma keretén belül azon ügyekkel foglalkozik, amelyekben a strasbourgi bíróság meghúzta a szólásszabadság határait, nevesítve azon szempontokat, melyek esetében a hazai jog és a tagállami bíróságok még egy politikus is egyezménykonform módon véd-

³ Szigorúan véve a Bíróság határozatainak hatása még ennél is szűkebb körű, hiszen formailag minden EJEB-döntés csak a konkrét ügyre vonatkozik, de a strasbourgi Bíróságot jellemző esetjogi szemléletű bíráskodás miatt a gyakorlatban az ezekben a határozatokban kifejezésre juttatott mércék és indokok ténylegesen befolyásolják a későbbi döntések meghozatalát.

hetnek meg az őt rágalmozó vagy az ő becsületét megsértő személyekkel szemben.⁴ Végül az 5. fejezet áttekinti az előző személyi körbe nem tartozó közszereplők sérelmére elkövethető rágalmozással, illetve becsületsértéssel kapcsolatos eseteket, amelyek az újabb strasbourggi gyakorlatban jelzik azt a lassú, fokozatos paradigmaváltást, aminek révén a közszereplő (politikus, közszolga stb.) fogalma helyébe egyre inkább a közügyben szereplő személy (illetve még általánosabban: a közügy) fogalma lép mint olyan kategória, amely alapján a véleménynyilvánítás korlátozhatóságának mértéke megítélhető.

2. A *Lingens*-döntés

A büntetőjogi rágalmozás és becsületsértés vonatkozásában az Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikke bír jelentőséggel. E cikk a véleménynyilvánítási szabadságot biztosítja, valamint rögzíti azokat a feltételeket, amelyek alapján e szabadságot korlátozni lehet. A Római Egyezmény, 10. cikk, Véleménynyilvánítás szabadsága:

„1. Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon túl és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson. Ez a cikk nem akadályozza, hogy az államok a rádió-, televízió- vagy mozgókép vállalatok működését engedélyezéshez kössék.

2. E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vetendő alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”

A rágalmozás, becsületsértés, kegyeletsértés és a hasonló büntetőjogi tényállások állami bíróságok általi megállapítása és a rágalmozó stb. személyek megbüntetése tekintetében a véleménynyilvánítás szabadságára vonatkozó, a 10. cikk 2. bekezdésében meghatározott korlátozások közül általában mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, illetve a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása merülhet fel mint releváns és mérlegelhető indok;⁵ de ezek közül is kiemelt jelentősége van a jó hírnév védelmének, azaz – általánosságban – a becsületvédelemnek.⁶

⁴ E helyütt meg kell jegyezni, hogy az EJEB az uralkodókat érintő defamatorikus közlések megítélése során is alapvetően a politikus sértettek esetében alkalmazandó szempontokat juttatja érvényre; ezek részletezésétől azonban jelen tanulmányban eltekintünk.

⁵ Látni fogjuk azonban, hogy elvileg más indokok is szóba jöhetnek; például a „zavargás megakadályozása” – ha azt (mint teszi ezt a Bíróság) rendkívül tág értelemben fogjuk fel, szintén a véleménysszabadság korlátozását igazoló gyakorlati indok lehet (vö. pl. a később bemutatandó *Castells*- vagy *Janowski*-ügyet).

⁶ A véleménysszabadságra vonatkozó strasbourggi esetjoggal korábbi írások is foglalkoztak. Vö. pl.: GRÁD András – WELLER Mónika: *A strasbourggi emberi jogi bíráskodás kézikönyve*. Budapest, HVG-ORAC, 2011. 546–599.; CEU

A véleményszabadság és a jó hírnév jogai közötti összeütközést feloldó első nagy, mintaadó határozat az 1986-os *Lingens*-ügyben hozott döntés volt (*Lingens v. Austria*, no. 9815/82, 1986. július 8.). Az alapul szolgáló tényállás szerint egy osztrák magazin, a *Profil* újságíró-szerkesztője, Peter Michael Lingens 1975 októberében két különböző lapszámban egy-egy cikket jelentetett meg, amelyekben az akkori osztrák kancellárról, egyben az Osztrák Szocialista Párt (SPÖ) elnökéről, Bruno Kreiskyről (is) olyasmiket írt, amelyek őt a közvélemény szemében rossz színben tüntették fel. Az első október 14-én jelent meg, ebben Lingens azzal vádolta Kreiskyt, hogy egyes, vele koalícióra lépni törekvő azon politikustársait, akik korábban az SS kötelékében szolgáltak, politikai okokból védi, illetve Kreisky politikai kérdésekhez való hozzáállását a „leghitványabb opportunizmusnak” („*übelsten Opportunismus*”) nevezte. A második cikk egy héttel később, október 21-én jelent meg, ebben Lingens kritikát fogalmazott meg amiről, hogy Kreisky békülékeny azokkal a korábbi nácikkal szemben, akik jelenleg politikusként tevékenykednek. Amellett érvelt, hogy Ausztria nem nézett szembe a múltjával, és ezért fennáll a veszélye annak, hogy az ország egy jövőbeli fasiszta mozgalom kezébe kerül; végül felröptette Kreiskynek a nácik áldozataival szembeni tapintat hiányát. Kreisky magatartását szerinte nem racionális, hanem csak irracionális alapon lehet kritizálni, és az „erkölcstelen” („*unmoralisch*”) és „méltatlan” („*würdelos*”).

Nem sokkal e cikkek megjelenését követően Kreisky magánvádas büntetőeljárást kezdeményezett Lingens ellen az osztrák Btk. 111. cikkében foglalt rágalmazás miatt. Az elsőfokú bíróság kimondta, hogy Lingens a „leghitványabb opportunizmus”, az „erkölcstelen” és a „méltatlan” szavak használatával rágalmazást követett el, ezért 20 ezer schilling pénzbüntetésre ítélte. A másodfokon eljáró Bécsi Fellebbviteli Bíróság az elsőfokú ítéletet helybenhagyta, a konkrét büntetés mértékét ellenben 15 ezer schillingre szállította le. Leszögezte, hogy a rágalmazás büntetőjogi tényállása az emberek közmegebecsültségét védi, ami politikusok esetében a közvéleményben jelenik meg. Bár a politikusoknak többet kell túrniuk, nekik sem kell túrniuk mindent, és nekik is joguk van reputációjuk alaptalan támadásokkal szembeni megőrzésére. Mivel a vádlott nem tudta bizonyítani, hogy Kreisky valóban, tényszerűen opportunistá ember lenne, ezért az elsőfokú bíróság bűnösséget megállapító ítélete a fellebbviteli bíróság szerint helyes volt. Az „erkölcstelen” és a „méltatlan” kifejezések tekintetében pedig azt állapította meg, hogy azok nem egyszerűen értékítéletek (ahogyan azt a terhelt állította), amelyek ilyenekként nem vitathatók, hanem olyan kijelentések, amelyek mögött valamilyen ténybeli alap kell hogy álljon. Így a bizonyítás terhe az állítást tevőn, azaz Lingensen volt, ő azonban nem tudta bizonyítani az állításait, és nem tudta elkülöníteni a saját kedvezőtlen értékítéleteit azokról a tényektől, amelyek alapján ezeket az értékeléseket tette.

Human Rights Student's Initiative: *Emberi Jogok Európai Bírósága: Szólásszabadság*. Budapest, CEU, 2002; *Freedom of expression in Europe. Case-law concerning Article 10 of the European Convention on Human Rights*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2007; KOLTAY András: A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelme Európában. In: POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 332–341. és 348–350.; VINCENT BERGER: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata*. Budapest, HVG-ORAC, 1999. 463–486.; BÉKÉS Ádám: Büntetőjogi rágalmazás és becsületsértés. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – NAVRATYIL Zoltán: *A személyiség és a média a polgári és a büntetőjogban*. Budapest, CompLex, 2014. 400–418.

Lingens az EJEB-hez fordult, mivel véleménye szerint az osztrák állam szerveként eljáró bíróság döntése sértette a Római Egyezmény véleménynyilvánítási szabadságot garantáló rendelkezését. A Bíróság az elfogadhatósági szempontok vizsgálatát követően az érdemi kérdésben való döntés meghozatalához, azaz az egyezményértés megállapításához egy négylépcsős (ha az elsőt mint alapfeltételt nem számítjuk ide, akkor háromlépcsős) tesztet használ. Ennek „nulladik” fázisában megvizsgálja, hogy a kérelmező által hivatkozott cikket (jelen esetben az Egyezmény 10. cikkét) az állami szerv támadott aktusa érinti-e, vagyis azzal csorbul-e a kérelmezőnek az adott cikk által biztosított joga („*interference by public authority*”); az első érdemi vizsgálati szakaszban megállapítja, hogy a korlátozó aktust valamely állami jogi norma írta-e elő („*prescribed by law*”); másodikként elemzi, hogy az állam által előírt és a véleményszabadságba való beavatkozást jelentő állami aktust egy legitim (az Egyezményben meghatározott valamely) cél indokolta-e; végül ha az előbbi feltételek teljesültek, vizsgálja, hogy az állami szerv beavatkozása szükségesnek tekinthető-e egy demokratikus társadalomban („*necessary in a democratic society*”), azaz hogy a beavatkozás a legitim célok megvalósításához szükséges mértékben történt-e.

A „nulladik”, az első és a második feltétel megvalósulása tekintetében a jelen tanulmányban bemutatott ügyek egyikében sem merül fel kétség; a gyakorlatban mindig a harmadik feltétel határozza meg azt, hogy a korlátozás jogszerű volt-e, vagy sérti az Egyezményt. Ennek megfelelően a „nulladik”, az első és a második kérdés jelen esetben is egyértelmű volt: Lingens véleménynyilvánítási szabadsága kétségkívül csorbult, mindez egy állami jogi normán alapult, vagyis a bíróság az ítéletét egy érvényes jogszabály alkalmazásával hozta meg, a cél pedig (mások jó hírvének védelme) legitimnek minősült. A valódi dilemma az volt, hogy ezt a mértékű jogkorlátozást indokolta-e az említett védendő érdek. A strasbourgi bíróság ítélete tulajdonképpen a legitimnek elismert cél arányosságának vizsgálatán alapult, amelynek során megállapította a Bíróság véleményszabadsággal kapcsolatos, későbbi ügyekben is mintaadóként funkcionáló és rendszeresen visszaidézett krédóját.

Az EJEB mindenekelőtt abból indult ki, hogy a „szükséges” (*necessary*) kitétel valamely „nyomós társadalmi szükséglet” (*pressing social need*) létét feltételezi. Az államok egy bizonyos körű mérlegelési szabadsággal (*margin of appreciation*) rendelkeznek, hogy megállapítsák, létezik-e ilyen szükség, de vitatott esetekben a Bíróság joga eldönteni, vajon az állami szervek átlépték-e ezt a határt, vagyis hogy egyrészt a konkrét esetben a véleménynyilvánítási szabadságba történt állami beavatkozás (itt: a jogerős osztrák bírósági ítélet) a legitim cél érdekében alkalmazva arányos volt-e (*proportionate to the legitimate aim pursued*), másrészt hogy azok az okok, amelyekre az osztrák bíróságok hivatkoztak, relevánsak és kielégítőek (*relevant and sufficient*) voltak-e. A Bíróság már a *Handyside*-ügyben⁷ kimondta, hogy a mérlegelési jog nem lehet korlátlan, és a Bíróság joga a végső döntést meghozni arról, vajon egy korlátozás vagy büntetés összeegyeztethető-e az Egyezmény 10. cikke által védett véleménynyilvánítási szabadsággal. A Bíróság felülvizsgálati funkciójából az következik, hogy kiemelt figyelmet kell fordítania a „demokratikus társadalmat” meghatározó elvek vizsgálatára. Mivel a véleménynyilvánítási szabadság egy ilyen társadalom lényegi alapját, továbbá e társadalom és minden ember fejlődésé-

⁷ *Handyside v. the United Kingdom*, no. 5493/72., 1976. december 7.

nek alapvető feltételét képezi, ezért a 10. cikkben biztosított jog nemcsak az olyan információk és eszmék kifejezése vagy terjesztése esetén alkalmazandó, amelyek pozitívak vagy semlegesek („»information« and »ideas« that are favourably received or regarded as inoffensive or as a matter of indifference”), hanem olyanok esetén is, amelyek támadják, megdöbbennek vagy felzaklatják az államot vagy a lakosság bármely részét („offend, shock or disturb the State or any sector of the population”). Ezek a pluralizmus, a tolerancia és a széles látókörűség azon követelményei, amelyek nélkül nincs demokratikus társadalom.⁸

Az EJEB szerint, ahogyan arra már a *Sunday Times* ügyben is rámutatott,⁹ ezek az elvek különösen fontosak akkor, ha a sajtóról van szó. Bár a sajtó is köteles tiszteletben tartani mások becsületét, rá hárul a politikai jellegű és a közérdeklődésre számot tartó egyéb információk és eszmék megismertetése. Mindezek közlése nem egyszerűen a sajtó kötelezettsége, hanem egyzersmind a nyilvánosság joga is ezen információk és eszmék megismerése.¹⁰ Emiatt az EJEB nem osztotta a bécsi bíróság azon értelmezését, miszerint a sajtó csak információt szolgáltat, amelyek értelmezése elsődlegesen már az olvasó feladata. A sajtószabadság a nyilvánosság számára a legjobb eszközt biztosítja ahhoz, hogy felfedje és formálja az eszmékről alkotott véleményeket és az emberek politikai vezetőkhöz való viszonyulását, amely végső soron a demokratikus társadalom lényegét jelentő politikai vita szabadságához járul hozzá.

Az EJEB – ezt követően sokat hivatkozott – krédója ezért a véleményszabadsággal kapcsolatban a következő. Egyrészt az elfogadható kritika határa politikusok esetében szélesebb kell hogy legyen, mint a magánszemélyek esetében, ők ugyanis – utóbbiakkal ellentétben – tudatosan teszik ki magukat annak, hogy a közvélemény és a sajtó minden szavukat és tetteiket alapos vizsgálatnak vessen alá, ezért többet kell tűrniük, mint a magánszemélyeknek. Kétségtelen ugyan, hogy a politikusoknak is joguk van jó hírnevük megőrzésére és az ezzel kapcsolatos jogi védelemre, még akkor is, ha nem magánszemélyekként, hanem politikusi minőségükben érintettek, ám ez esetben jó hírnevük védelmének igényét össze kell vetni a társadalom azon érdekével, hogy politikai ügyekben nyílt társadalmi vita folyjon. Másrészt meg kell különböztetni egymástól a tényeket és az értékítéleteket. A tények bizonyíthatók, míg az értékítéletek valósággal való egyezése eleve bizonyíthatatlan.

A konkrét ügyben a Bíróság azt állapította meg, hogy a „leghitványabb opportunizmus”, az „erkölcstelen” és a „méltatlan” kifejezéseket egy politikus, mégpedig az akkori osztrák kancellár politikai szereplésével összefüggésben, egy közérdeklődésre számot tartó ügy kapcsán folyó vitában használták. Ezek az éles viták általánosságban az osztrákoknak és különösen magának az akkori kancellárnak a nemzeti szocializmushoz és az egykori náci mai kormányzati szerepvállalásához való viszonyulásáról szóltak. Bár a magánvádló által sérelmezett két cikk tartalma és hangneme egészében kiegyensúlyozott volt, az ominózus kifejezések tűnhetnek úgy, mint amelyek sértik Kreisky jó hírnévhez való jogát. E kifejezéseket azonban az EJEB szerint nem lehet a kontextusukból kiragadni; azok egy olyan politikai vitában hangzottak el, amelyben maga Kreisky is hasonló stílusú véleményt fogalmazott meg egy másik közéleti szereplőről, Simon Wiesenthalról, a szervezetét „maffiának”, módszereit pedig „maffiamódszereknek” nevezve.

⁸ Vö. *Handyside v. the UK*, 49. bek.

⁹ *Sunday Times v. the United Kingdom*, no. 6538/74., 1979. április 26.

¹⁰ Vö. *Sunday Times v. the UK*, 65. bek.

Az ilyen kifejezések használata a kemény politikai csatározásokban, különösen egy fontos politikai szituációban, a választások utáni napokban egyáltalán nem tekinthető szokatlanoknak, azokat tehát egy politikusnak tűrnie kell. Kimondta a Bíróság azt is, hogy egy, az osztrák bíróságok által kiszabotthoz hasonló ítélet elrettenheti az újságírókat attól, hogy a közösség életét érintő ügyekben hozzájáruljanak a nyilvános vitához, ezáltal akadályozva a sajtót feladatának teljesítésében: az információk közlésében és a közösség számára fontos ügyek szemmel tartásában – azaz a nyilvánosság „házőrző kutyája” (*public watchdog*) szerepének betöltésében.

Emellett azzal sem értett egyet az EJEB, hogy a kérdéses közlések rágalmozók lettek volna. A Bíróság szerint Lingens a vitatott kifejezésekkel nem tényeket állított, hanem értékítéletet fejezett ki, ezt pedig jóhiszeműen és olyan tények alapján tette, amelyeket sem maga a kancellár, sem senki más nem vitatott. Következésképpen azzal, hogy az osztrák bíróságok Lingens büntetőjogi felelősség alól való mentesülése érdekében e kijelentések valóságának bizonyítását várták el tőle, megsértették a kérelmező véleménynyilvánítási szabadságát, mivel e kijelentések fogalmilag bizonyíthatatlanok, az azok megtételének megfelelő okául szolgáló tényeket ellenben senki nem vonta kétségbe. Mindezek okán az EJEB egyhangúlag megállapította, hogy a rágalmozás miatt kiszabott pénzbüntetés sértette Lingens véleménynyilvánítási szabadságát, a jogerős ítélet a Római Egyezmény 10. cikkébe ütközött, mivel a Lingens véleménynyilvánítási szabadságába való beavatkozás a bíróságok részéről nem volt szükséges egy demokratikus társadalomban mások jó hírvéneke védelme céljából, lévén az egyébként jogszerű cél érdekében aránytalanul korlátozta e jogot.

3. A politikusokra vonatkozó közlések alapján indult ügyekben született határozatok: az EJEB posztlingensi gyakorlata

A *Lingens*-ügyben született krédót az EJEB lényegében a mai napig vallja; az újabb ügyekben felmerülő problémák alapján azonban azt folyamatosan csiszolja, fejleszti, finomítja. A következőkben csak a fontosabbnak számító határozatok lényegének ismertetésére törekszünk, a teljesség igénye nélkül. Jelen fejezet továbbá kizárólag a politikusokkal, illetve azoknak a nemzeti bíróságok által büntető eljárásban elítélt bírálóival kapcsolatos ügyeket tárgyalja; a más szempontból fontos eseteket a következő fejezetek tartalmazzák.

A *Lingens*-ügyet követő első jelentősebb kázus az *Oberschlick*-döntés volt (*Oberschlick v. Austria No. 1.*, no. 11662/85, 1991. május 23.). A több, véleményszabadsággal összefüggő EJEB-eljárásban is kérelmezőként szereplő Gerhard Oberschlick – Lingenshez hasonlóan – osztrák újságíró volt, aki a *Forum* című folyóirat szerkesztőjeként dolgozott. 1983. március 29-én az osztrák parlamenti választások kampánya során egy politikus, az FPÖ főtitkára, Walter Grabher-Meyer egy televíziós műsorban azon véleményének adott hangot, hogy az osztrák nőknek adandó anyasági támogatások összegét 50%-kal emelni kellene, így ösztönözve őket arra, hogy mind nagyobb arányban vállalkozzanak abortusz helyett a gyermek megszületésére és felnevelésére, míg a bevándorló, osztrák állampolgársággal nem rendelkező nőknek biztosítandó támogatásokat felére kellene csökkenteni. 1983. április 20-án Oberschlick és több más személy büntető feljelentést tett Grabher-Meyer ellen (amelyet később, 1983. június 1-jén az ügyészség elutasított), és még azon a napon a feljelentés teljes szövegét publikálta az általa szer-

kesztett lapban. Ebben többek között azt állította, hogy Grabher-Meyer megsértette a Nemzetiszocialista Német Munkaspárt (az NSDAP) újraalakítását megtiltó 1945-ös osztrák prohibíciós törvényt, amely miatt tíztől húsz évig terjedő szabadságvesztéssel lenne büntetendő. Oberschlick szerint Grabher-Meyer elgondolása és az NSDAP 1920-as kiáltványa, illetve az abban foglalt célok megegyeznek: az NSDAP is azt akarta, hogy a nem német nemzetiségűek csak látogatóként tartózkodjanak Németország területén, rájuk a németektől eltérő szabályok vonatkoznak, az állam mindenképp a németek életfeltételeiről gondoskodik, továbbá ha nem lehet az állam teljes lakosságát ellátni, a nem német állampolgárokat ki kell utasítani a Birodalom területéről. (A náci párt ideológiája alapján – különösen az Anschluss után – az osztrákok is németnek minősültek.)

Két nappal később Grabher-Meyer magánvádat kezdeményezett Oberschlick ellen rágalmazás (az osztrák Btk. 111. §-a szerinti *Üble Nachrede*) miatt; a Bécsi Regionális Bíróság megismételt elsőfokú eljárásban megállapította a rágalmazást, és Oberschlicket főbüntetésként 4 ezer schilling pénzbüntetésre ítélte, amelyet meg nem fizetés esetén 25 nap szabadságvesztésre kellett átváltoztatni. Az ítélet indokolása szerint a későbbi kérelmező nem bizonyította, hogy állítása megfelel a valóságnak, vagyis hogy Grabher-Meyer nemzetiszocialista érzelmű lenne; az ugyanis, hogy Grabher-Meyer nézete xenofób gondolkodásra vall, még nem jelenti a nácizmusmal való azonosulását. Oberschlick fellebbezését a Bécsi Fellebbviteli Bíróság elutasította, kimondva, hogy megfelelő és igazolt alap nélkül érzékeltette azt, hogy Grabher-Meyer nemzetiszocialista attitűddel rendelkezik.

Oberschlick ezt követően az EJEB-hez fordult, amely – megismételve a *Lingens*-ügy eldöntése alapjául szolgáló összes fontosabb elvi tételét – megállapította, hogy az osztrák bíróságok ítéletei egyezményesértőek voltak; a *Lingens*-ügyben megfogalmazott krédót azonban két ponton is kiegészítette. Egyrészt az ítélet szerint a véleménynyilvánítási szabadságot már nemcsak a demokratikus társadalom, hanem az egyéniség kibontakoztatásának alapvető feltételként is védelemben kell részesíteni, vagyis e döntéssel az EJEB gyakorlatában megjelenik a szólásszabadság kettős igazolása. Másrészt a 10. cikk a kifejezésre juttatott eszmék és információk esetében nemcsak azok tartalmát védi, hanem a formájukat is, így az, hogy egy véleményt egy büntető feljelentésbe csomagolva tárlanak, nem teszi a védelemre kevésbé méltóvá a közlést. Ha tehát egy politikust érintő közlésről van szó, amelyet egy közérdeklődésre számot tartó, politikai jellegű ügyben tettek, a politikusnak magasabb tűrési kötelezettsége van. Egy politikusnak, aki maga is provokatív módon fejezi ki magát, számolnia kell az újságírók és a közvélemény részéről érkező erős reakciókkal. Mivel a közlés alapjául szolgáló tények (a közlés elhangzása, szerzője és tartalma) nem voltak vitatottak, a tények alapján kialakított és közzétett vélemény pedig értékítéletnek minősül, az EJEB megállapította, hogy Oberschlick elítélése nem volt szükségesnek tekinthető egy demokratikus társadalomban, sem a közlés tartalmát, sem pedig annak – egyébként szokatlan – formáját tekintve.

A következő, politikus(oka)t, pontosabban az azokból álló testületet, a kormányt érintő eset a *Castells*-döntés volt (*Castells v. Spain*, no. 11798/85, 1992. április 23.). Ez részint a két korábbi üggyhöz hasonló, részint azonban több szempontból is más problémákat vetett fel, amelyek miatt az EJEB ezen ügyben született határozata, bár az indokolása – természetesen – erősen épített a *Lingens*-döntésre, „saját jogán” is precedensjellegűvé vált. Az ügy előzménye, hogy Miguel Castells, a spanyol felsőház függetlenségpárti baszk szenátora mint akkori ellenzéki politikus éles kijelentéseket tett a spanyol kormánnyal szemben, azt állítva, hogy a Baszkföldön

elkövetett egyes gyilkosságok mögött a kormány áll, amely nem tesz meg semmit annak érdekében, hogy ezen gyilkosságok elkövetőit kézre kerítse, hanem az elkövetőkkel cinkosságot vállalva hozzájárul a gyilkosságokhoz. 1979 júniusában egy hetilapban egy cikket jelentetett meg, amelyben számos olyan gyilkosság kapcsán, amelyek elkövetője felderítetlen maradt, a spanyol hatóságokat azzal vádolta, hogy e „fasiszta gyilkosságok” elkövetőinek felderítésére a legkisebb erőfeszítést sem teszik, vagyis ezen elkövetők „teljes büntetlenséget” élveznek. Hozzátette, hogy miközben a jobboldal van hatalmon, és minden eszköz a rendelkezésére állna arra, hogy ezeket a bűntetteket felderítse, a – Castells szerint – ezen gyilkosságok mögött álló különböző szélső-jobboldali csoportoknak nemhogy a vezetőit, de egyetlen tagját sem tartóztatták még le vagy ítélték el. Azt is sérelmezte, hogy miközben az ETA tagjait „százával börtönzik be”, pártolóit pedig „ezrével veszik őrizetbe”, az előbbi „fasiszta” szervezetek háborítatlanul működhetnek. Szerinte a most hatalmon lévők ugyanazok, mint akik a Franco-érában hatalmon voltak, és az ő támogatásuk miatt nő a szélsőjobboldali csoportok aktivitása Baszkföldön. Castells tehát lényegében azt állította, hogy szerinte a kérdéses gyilkosságok mögött maga a kormány áll. Emiatt az ügyészség büntetőeljárást indított Castells ellen, a spanyol Legfelső Bíróság pedig 1983 októberében egy év egy nap letöltendő börtönbüntetésre ítélte „a kormány és közszolgák becsületének *kisebb* megsértése” miatt, továbbá eltiltotta mindenféle közhivatal viselésétől, vagyis a szenátor-ságtól is. (1983 decemberében azután az LB az eset körülményeire tekintettel saját hatáskörben felfüggesztette a szabadságvesztés végrehajtását, a közhivatal viselését megtiltó mellékbüntetés végrehajtását azonban nem; ez utóbbit végül a spanyol Alkotmánybíróság tette meg 1984 februárjában.)

Castells ezt követően a strasbourgi bírósághoz fordult, az Egyezmény 10. cikkében foglalt véleménynyilvánítási szabadságának megállapítását és kártérítést kérve. Az EJEB szerint – miután a *Lingens*- és az *Oberschlick (1)* ügyben kifejtett elvi indokokat (egyetlen kivétellel)¹¹ megismételte – a kormány mint testületi szerv becsületének a védelme legitim korlátozási indok lehet, amely az Egyezmény 10. cikk 2. bekezdésében meghatározott „zavargás megelőzésének” („*prevention of disorder*”) feleltethető meg, nem pedig pusztán „mások jó hírneve védelmének”. Azonban e cél érdekében is csak az arányosság követelményét szem előtt tartva lehet a véleménynyilvánítási szabadságot korlátozni, ez a konkrét esetet tekintve viszont nem állt fent. Nóvumként mondta ki a Bíróság, hogy a szólásszabadság mindenki számára fontos, de különösen az egy, a nép által választott képviselő számára, aki a választóit és ezáltal a választói véleményét képviseli, így megnyilvánulásaival az ő problémáikra irányítja a figyelmet és az ő érdekeiket védi. Ennek megfelelően egy ellenzéki parlamenti képviselő (szenátor) véleménynyilvánítási szabadságába való beavatkozás, illetve annak arányossága a legalaposabb vizsgálatot (*closest scrutiny*) követeli meg a Bíróság részéről. Az EJEB szerint pusztán az a tény, hogy Castells nem a Szenátusban, hanem egy hetilapban fejtette ki véleményét, nem indokolja mentelmi jogának megszűnését, így ez nem eredményezheti azt, hogy ezáltal elveszítse a jogát a kormány kritizá-

¹¹ Az egyetlen kivétel a szólásszabadság kettős igazolásának mellőzése volt, amivel az EJEB közvetlenül a *Lingens*-döntést követte, és negligálta az *Oberschlick (1)* döntésben kifejtett individuális (konstitutív, avagy alapjogi) igazolást.

lására. Bár a szólásszabadság nem korlátlan, és a zavargás megelőzése legitim korlát lehet, ám a sajtónak kiemelkedő szerepe van a politikai és egyéb közérdeklődésre számot tartó eszmék és információk terjesztésében, amelyet egy jogállamban garantálni kell.

Castells a szélsőséges csoportok tagjai által Baszkföldön elkövetett és felderítetlenül maradt támadásokkal kapcsolatban vádolta meg a kormányt azzal, hogy e büntettek elkövetőinek büntetlenül maradásáért a kormány a felelős, vagyis egy politikai kérdésben foglalt állást. Bár a politikai vita szabadsága sem abszolút, a megengedhető kritika határai az egyes esetekben nem egyformák. Azt már a korábbi határozataiban is kimondta az EJEB, hogy egy politikus többet kell hogy tűrjön, mint egy magánszemély, a *Castells*-döntésben ehhez azt tette hozzá, hogy a kormánynak pedig még egy politikusnál is többet kell elviselnie; egy demokratikus társadalomban a kormány tettei vagy mulasztásai a legszigorúbb vizsgálatnak vethetők alá, mégpedig nemcsak a törvényhozás vagy a bírói szervek, hanem a sajtó és a közvélemény által is.

Azt is elvi éllel szögezte le a Bíróság, hogy az a domináns pozíció, amit a kormány elfoglal, szükségessé teszi az őt ért sérelmek miatti büntetőeljárások korlátozását, mivel a kormánynak számos egyéb eszköz is rendelkezésére áll, hogy megvédje magát az alaptalan támadásokkal, illetve az ellenzék vagy a média által kifejtett kritikákkal szemben. Mivel a konkrét ügyben Castells számos olyan tényről állított, amelyek az igazát bizonyíthatták volna, az ezek valóságának bizonyítására vonatkozó indítványt azonban a bíróságok (a hatályos jogszabályok alapján) elutasították, ezért a kérelmező elítélése és ezáltal az ő véleménynyilvánítási szabadságába való (büntetőjogi) beavatkozás nem volt szükséges egy demokratikus társadalomban.

Szintén szólásszabadság-párti döntés született több későbbi, a *Lingens*-ügyhöz hasonló kérdéseket felvető és hasonló jellegű tényállás alapján benyújtott állami bíróságok elleni kérelem ügyében. Ez történt 1992-ben a *Schwabe*-ügyben is (*Schwabe v. Austria*, no. 13704/88, 1992. augusztus 28.), amelyben az egyébként konzekvensen reputációpárti osztrák bíróságok egy osztrák tartományi politikust, Karl T. U. Schwabét ítélték pénzbüntetésre részint rágalmazás, részint egy, az osztrák büntetőjogban létező speciális tényállás, konkrétan korábbi bűncselekmény „felhánytorgatása” miatt, vagyis azért, mert egy büntetését már letöltött személyt e korábbi cselekménye miatt vont felelősségre nyilvánosan. A Schwabe elítélése alapjául szolgáló kijelentés egy politikai vita során hangzott el, amely vita arról szólt, hogy közúti baleset okozásáért büntető bíróság által elítélt politikusnak helye van-e a közéletben. E vitában Schwabe egy sajtóközleményt bocsátott ki, amelynek kivonata több más lap mellett megjelent a *Kleine Zeitung* 1985. augusztus 20-i számában, a teljes szöveg pedig az ÖVP lapjában, a *Neue Volkszeitung*-ban, „Kettős mérce?” címmel. Ebben Schwabe arra figyelmeztette egy konkurens, FPÖ-s politikustársát (bizonyos Leopold Wagnert), hogy annak semmilyen erkölcsi alapja nincs Schwabe párttársát, a polgármesterként tevékenykedő, ÖVP-s Josef Tomaschitzot támadni amiatt, amiért korábban elkövetett ittas vezetése miatt nem mond le, ugyanis Wagner helyettese, az akkori karintiai kormányfőhelyettes Erwin Fröhbauer maga is hasonló bűncselekményt követett el még 1966-ban, mégpedig „alkoholos állapotban” („*im alkoholisierten Zustand*”), amelyben egy ember meghalt, több másik pedig megsérült, azaz a baleset „két gyereket tett apátlanná”, ami miatt Fröhbauert 1967-ben gondatlan emberölés címén hat hónap, három évre felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték.

Ezt követően Fröhbauer magánvádas eljárást kezdeményezett Schwabéval szemben az említett két bűncselekmény miatt, amely vádakot a Klagenfurti Regionális Bíróság megalapozottnak tartott, és Schwabét háromezer schilling pénzbüntetésre ítélte, amit meg nem fizetés esetén

30 napi szabadságvesztésre kellett átváltoztatni. Az EJEB Schwabe kérelmére kimondta, hogy az osztrák bíróságok megsértették Schwabe véleménynyilvánítási szabadságát, mert az általuk hozott büntető ítélet nem volt szükséges egy demokratikus társadalomban. Kiemelte a Bíróság, hogy a sérelmezett sajtóközleményt az ügy összes körülményének fényében kell nézni. A közlemény egy politikai vitában, közérdeklődésre számot tartó ügyben született, reakcióként egy másik politikai állásfoglalásra; célja nem Frühbauer előéletének (korábbi elítélésének) felhánytorgatása volt, hanem figyelemfelhívás arra, hogy olyasvalaki kéri számon a politikai erkölcsi elvek alkalmazását egy másik párt tagjával szemben, aki saját pártjának tagjaitól ugyanezt már nem várja el. Végül a két ügy összehasonlítása nem tényállítás volt, hanem értéktétele, így azok jogi szempontú teljes egyezőségének az igazolása, azaz a „valóság bizonyítása” sem volt megkövetelhető Schwabétól.

Gerhard Oberchlick második önálló ügye 1990-ben kezdődött és 1997-ben ért véget (*Oberschlick v. Austria No. 2.*, no. 20834/92, 1997. július 1.); ezúttal az osztrák bíróságok nem rágalmozás, hanem az osztrák Btk. 115. §-a szerinti becsületsértés (*Beleidigung*) miatt marasztalták el, ám az EJEB ezeket az ítéleteket is – Oberchlick korábbi ügyéhez hasonlóan – egyezményesértőnek találta. Az ügy alapja Jörg Haidernek, az FPÖ akkori vezetőjének egyik 1990. októberi nyilvános beszéde volt, amelyben a II. világháborús „katonák nemzedékét” dicsőítette. Azt állította, hogy minden katona, beleértve a német hadsereg katonáit is, „a békéért és a szabadságért” küzdöttek, és mindenkinek hálásnak kellene lennie nekik azért, mert megalapították „a mai gazdag és demokratikus társadalmat”. Emellett szerinte csak azok jogosultak élvezni a vélemény szabadságot, akik katonaként az életüket kockáztatták a II. világháborúban. Ezt a beszédet Oberschlick lapja, a *Forum* teljes terjedelmében leközölte, majd Oberschlick egy mintegy húszsoros kommentárt fűzött a beszédhez, amelynek a „Hülye, nem náci” (*„Trottel statt Nazi”*) címet adta. Haider magánvádas eljárást indított Oberschlick ellen becsületsértés miatt, amelyet a bécsi Regionális Bíróság szerint a „Trottel” szó használatával Oberschlick valóban elkövetett, ami miatt őt a bíróság 4 ezer schilling pénzbüntetésre ítélte, amit meg nem fizetés esetén tíz napi szabadságvesztésre kellett átváltoztatni. A fellebbezés folytán eljáró bécsi Fellebbviteli Bíróság helybenhagyta ezt az ítéletet, mivel véleménye szerint a kérdéses kifejezés túllépte a „megengedhető objektív kritika szintjét” (*„die Grenze sachlich zulässiger Kritik”*).

Az EJEB azonban nem osztotta ezt az álláspontot, és megállapította a 10. cikk sérelmét. Ebben az ügyben is felhívta a figyelmet arra, hogy az ügyet a maga egészében kell nézni, az összes körülmény fényében pedig Oberschlick kommentárja egyáltalán nem volt túlzó. Maga a cikk és annak a címe is egy olyan politikai jellegű vita részeinek tekintendők, amelyet maga Haider provokált ki; azok továbbá olyan véleménynek minősülnek, amelyek esetében egyrészt a valóság bizonyítása lehetetlen, másrészt amelyeknek ennek ellenére van kellő ténybeli alapjuk. Mindezek miatt az EJEB megállapította, hogy a bíróságok beavatkozása szükségtelennek minősült egy demokratikus társadalomban, azaz megsértették Oberschlick véleménynyilvánítási szabadságát.

A *Cumpănă és Mazăre* ügyben (*Cumpănă and Mazăre v. Romania*, no. 33348/96, 2004. december 17.) az EJEB szintén a szerződő állam bíróságai által elmarasztalt újságíró kérelmezőknek adott igazat, ehhez azonban még arra volt szükség, hogy a Nagykamara adjon útmutatást a hasonló típusú ügyek jövőbeni megítélésének a korábbi ügyekben megállapított szempontokkal egyező irányáról. Az ügy kérelmezői, Constantin Cumpănă és Radu Mazăre újságírók voltak, akik a *Telegraf* című constantai újság 1994. április 12-i számában egy olyan

cikket jelentettek meg, amelyben a korábbi constantai polgármester-helyettes (egy férfi), illetve az ő akkori tanácsadója, az újságcikk megírása idején már bíróként dolgozó jogász (egy nő) állítólagos korrupciós ügyeiről írtak. A cikk mellett egy karikatúra is megjelent, amely a két érintettet egy zsák pénzzel ábrázolja, oly módon, amelyből az olvasó félreérthetetlenül azt a következtetést vonhatja le, hogy kettejük között intim kapcsolat van. A politikus és a bíró is feljelentést tettek rágalmazás és becsületsértés miatt – az előbbit a korrupciós cselekménnyel, az utóbbit a karikatúrával kapcsolatban kérték megállapítani. Az elsőfokú bíróság mindkét újságíró elítélte mindkét vádpont miatt, a másodfokú bíróság pedig az ítéletet helybenhagyta. Az EJEB kamarája 2003 júniusában azt állapította meg, hogy a román bíróságok helyesen értékelték a cselekményeket, és egyezményesértés nem történt; ezt azonban a Nagykamara megváltoztatta, egyhangúlag, azaz 17:0 arányban mondván ki, hogy az újságírók véleménynyilvánítási szabadsága sérült, ám ezt kizárólag a büntetés súlyossága miatt értékelte ilyenképpen a Nagykamara. Az állított, illetve sugallt tények ugyanis megalapozatlanok voltak, azokat a kérelmezőknek, bár lehetőségük volt rá, nem sikerült bizonyítaniuk. A *Lešník*-ügy indokolása alapján az EJEB kimondta,¹² hogy névvel és pozícióval meghatározott személyek közvetlen megvádolása esetén a kérelmezőknek kötelességük megfelelő ténybeli bázissal szolgálni arra nézve, hogy kijelentéseik megalapozottak, különösen akkor, ha – mint a jelen ügyben – a vádak olyan súlyosak, hogy azok alapján büntetőeljárás indítható. A véleménynyilvánítási szabadság nemcsak jogokkal, hanem kötelességekkel is együtt jár, így az újságírók kötelesek jóhiszeműen, pontos és megbízható információkat szolgáltatva, az újságírói etikával összhangban eljárni. Mivel ez a jelen esetben nem történt meg, a román bíróságok bűnösséget kimondó ítéletei önmagukban nem egyezményesértőek.

Egyezményesértők ugyanakkor azok a szankciók, amiket e cselekmények miatt a román bíróságok kiszabtak. A szerződő államok nem alkothatnak olyan szabályozást, amely indokolatlanul akadályozná a médiát azon szerepének betöltésében, hogy a közösségi forrásokkal történő vélt vagy valós visszaélésekre figyelmeztesse a közvéleményt. Az emiatt kiszabandó túlzott szankcióktól való félelem „dermesztő hatást” gyakorol a sajtóra, ami indokolatlanul korlátozza az újságíróknak azt a jogát, hogy a közérdekű információkat terjesszék. A letöltendő börtönbüntetés, a közügyektől való eltiltás és az újságírástól való eltiltás külön-külön is, pusztán a jellegüknél fogva ilyen szankcióknak minősülnek, azok alkalmazása az EJEB szerint csak kivételes esetben (például gyűlöletbeszéd vagy erőszakra uszítás esetében) igazolható.¹³

A korábbiakhoz hasonló, a kérelmező 10. cikk által garantált jogának sérelmét megállapító következtetésre jutott a bíróság a *Malisiewicz-Gąsior*-ügyben is (*Malisiewicz-Gąsior v. Poland*, no. 43797/98, 2006. április 6.). Ami e körben fontos, az nem is a döntés maga, hanem az indokolás, amely – büntetőjogi rágalmazási/becsületsértési ügyek felülvizsgálata során először – új szempontokkal egészítette ki a *Lingens*-ügytől formálódó EJEB-gyakorlatot. Maga az ügy egy lengyel parlamenti képviselőjelölt, Izabela Malisiewicz-Gąsior és a lengyel alsóház (a Szejm) akkori alelnöke, Andrzej Kern vitájáról szól. A későbbi kérelmezőt Kern azzal vádolta meg, hogy a férjével együtt elrabolta az ő akkor 17 éves lányát. Kern hivatalosan indítványozta a lódzi

¹² Vö. *Lešník v. Slovakia*, no., 35640/97., 2003. március 11., 57. bek.

¹³ Hasonló döntés született a *Sokolowski*-ügyben (*Sokolowski v. Poland*, no. 75955/01, 2005. március 29.) is. Ennek az ügynek a részletezésétől helyhiány miatt eltekintünk.

főügyésznek, aki mellesleg a barátja volt, hogy indítson eljárást a kérelmezővel és férjével szemben emberrablás miatt. A kérelmező lakásában még a rákövetkező éjszaka házkutatást tartottak, majd reggel, miután nem találtak semmit, Izabela Malisiewicz-Gašior férjét megbilincselve az ügyészségre szállították kihallgatásra, később pedig magát a kérelmezőt is őrizetbe vették. Az állítólagosan elrabolt lány, miután megtalálták, azt vallotta, hogy szabad akaratából távozott szülei lakásából, akikkel már régóta rosszban van, és hogy ő kérte meg a barátját, hogy kísérje el őt. Az elfogultság miatt később kijelölt Poznańi Regionális Ügyészség ennek alapján végül bűncselekmény hiányában megszüntette a büntetőeljárást, megállapítva, hogy nem történt emberablás.

Egy évvel az előbbi eseményeket követően, 1993 augusztusában a kérelmező ügy döntött, hogy politikai pályára lép, és szenátornak jelölteti magát. A választási kampány során közzétett cikkeiben leírta az egyébként a lengyel közvélemény által jól ismert, nagy publicitást kapott eseményeket, azt a „hatalommal való visszaélésnek” nevezve, és részletesen taglalva Kern szerepét. 1993 szeptemberében Kern magánindítványt terjesztett elő a lengyel Btk. 178. §-a szerinti rágalmozás miatt; a Skierniewicei Helyi Bíróság Kernnek adott igazat, a kérelmezőt bűnösnek találta rágalmozás vétségében, és őt ezért 18 havi, 5 évre felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte, amelyet a fellebbezés folytán eljárt Skierniewicei Regionális Bíróság 12 hónap börtönbüntetésre csökkentett, három évre felfüggesztve.

Az ügyben született strasbourgi döntés indokolása megismételte a *Lingens*-ügy óta fejlődő, véleménynyilvánítási szabadságra vonatkozó krédót, ám azt tovább is fejlesztette. Egyrészt visszatért a szólásszabadság kettős igazolásához;¹⁴ másrészt a *Sürek (I)* döntésre¹⁵ hivatkozva kimondta, hogy a 10. cikk alapján csak nagyon kevés mozgásterük van az államoknak a „politikai beszéd” (*political speech*) vagy a „közérdekű kérdésekben folyó vita” (*debate on questions of public interest*) korlátozására,¹⁶ illetve – ennek okán – nagyon fontos okoknak kell fennállniuk a politikai beszéd korlátozásának igazolására;¹⁷ harmadrészt megerősítette, hogy az elfogadható kritika határai egy politikusnál mint olyannál (*a politician as such*) tágabbak, mint egy magán-személynél (*private individual*); végezetül, hogy a korlátozás indokának „relevánsnak és szükségesnek”, a korlátozásnak magának pedig az elérni kívánt céllal „arányosnak” kell lennie, azaz „méltányos egyensúlyt” kell biztosítani a véleménynyilvánítási szabadság védelme és a 8. cikk által biztosított magánélethez való jog részét is képező jó hírnév védelme között. Ez az adott ügyben messze nem történt meg: a kérelmező nemcsak (akkor már) egy politikus volt, hanem

¹⁴ Ez gyakorlatilag szó szerint megegyezett a *Lingens*- és az *Oberschlick (I)* döntésben írottakkal.

¹⁵ A *Sürek (I)* ügy [*Sürek v. Turkey No. 1*, no. 26682/95, 1999. július 8.] nem rágalmozás, hanem a török jog alapján bűncselekménynek számító, „az állam egysége elleni propaganda terjesztésén” és „gyűlöletkeltésén” alapul, egyes megállapításai azonban a szólásszabadság védelme más eseteinek is mintául szolgáltak.

¹⁶ Továbbra sem mondta ki tehát az EJEB (és ezt később sem teszi meg), hogy ilyen kérdésekben a szólásszabadság korlátozhatatlan, azt azonban igen, hogy (gyakorlatilag) csak rendkívüli esetekben van lehetőség annak korlátozására.

¹⁷ „[V]ery strong reasons are required to justify restrictions on political speech.” Vö. még: *Feldek v. Slovakia*, no. 29032/95., 2001. július 12. A *Feldek*-döntés egyébként – magán az ítéleten túl – jelen téma szempontjából azért fontos, mert ebben a polgári bírósági ítéletet elbíráló határozatban jelenik meg a „közzszereplő” (*public figure*) toposza, amely az addigi „közszolga” (*civil servant*) kifejezés helyébe lépett mint a nagyobb fokú kritika türére kötelezett személy nyelvi leképezése (vö. pl. *Feldek v. Slovakia*, 85., 87. bek.)]

egy szenátorjelölt, aki a választási kampány során tett a választók meggyőzését, így a választási vita részét képező olyan kijelentéseket, amelyek nem öncélúak voltak, és ha nyilatkozatai túlzóknak tekinthetők is, ezt a sértett, aki szintén egy (ráadásul befolyásos) politikus volt, tűrni volt köteles. A Bíróság szerint tehát a tagállami bíróságok nem vették figyelembe, hogy a szabad politikai vita a demokratikus társadalomban kiemelkedő fontossággal bír, különösen a szabad választásokkal összefüggésben, ennek figyelmen kívül hagyása esetén pedig a rágalmazás miatti büntető ítéleteknek a jövőre nézve „bénító” vagy „dermesztő” hatása (*chilling effect*) lehet általában véve a közügyekben folyó vitákra.

Ezt követően a hasonló, szerződő államokbeli bírósági ítéletek egyezménykonformitásának felülvizsgálata már az addig kitaposott úton ment vége. E körben számos további ítélet született és születik mind a mai napig; a teljesség igénye nélkül a következőkben ismertetünk néhányat. A *Standard Verlag* ügyben (*Standard Verlags GmbH and Krawagna-Pfeifer v. Austria*, no. 19710/02, 2006. november 2.) a *Standard* kiadóját, valamint a lap belpolitikai rovatának főszerkesztőjét, Katharina Krawagna-Pfeifert marasztalták el részben polgári jogi, részben büntetőjogi alapon, amiért egy cikket közöltek az Osztrák Szabadságpárt elnökéről, Jörg Haiderről és annak ügyvédjéről, Dieter Böhmorferről, akiket az osztrák bíróságok rágalmazás kísérletéért ítélték el, mert alaptalanul sároztak be egy magas rangú köztisztviselőt, aki ezen vádak miatt nem lehetett számvevőszéki elnök. Ezt az ítéletet az újságíró az érintett cikkben úgy kommentálta, hogy „Haidert elsőfokon elítélték amiatt, hogy tönkretette egy személy jó hírnevét és a jövőre vonatkozó reményeit.”, e kijelentésért azonban az osztrák bíróságok Haiderék indítványára a későbbi kérelmezőket rágalmazás miatt felelősségre vonták. Az EJEB első kamarája – eddigre megszilárdult gyakorlatához híven – azonban egyhangúlag kimondta, hogy a bíróságok ítéletei egyezményesértők. A valóság bizonyítását ugyanis csak tényállítások esetében lehet elvárni, a vitatott kijelentés azonban alapvetően nem tényállítás, hanem értékítélet volt. Tényállításként csak a vitatott mondat első felét lehet értelmezni, vagyis azt, hogy Haidert (és Böhmorfert) rágalmazási kísérlet miatt elítélték; ez pedig a felek által sem vitatottan igaz. A kijelentés másik fele egy vélemény, amely a jó hírnév sérelme esetén is csak akkor szankcionálható, ha nem rendelkezik kellő ténybeli alappal (akkor viszont igen).

A *Lepojić*-ügyben (*Lepojić v. Serbia*, no. 13909/05, 2007. november 6.) Zoran Lepojić, a Szerb Kereszténydemokrata Néppárt (DHSS) babušnicai politikusa 2002-ben az önkormányzati választások kampánya során egy újságcikk címében a település polgármesterét „despotának” nevezte, és azzal vádolta meg, hogy „bűncselekménynek minősülő jogtalanságokat” követett el, illetve hogy „majdnem örült módjára” költi a város pénzét. A polgármester vádja alapján Lepojićot rágalmazás (*kleveta*) miatt ítélték 15 ezer dinár, végrehajtásában felfüggesztett pénzbüntetésre. Az EJEB azonban megállapította, hogy a kérdéses kijelentések egy politikai vita részei, azok nem tényállítások, hanem értékítéletek, amelyeket egy közszereplőnek fokozottan tűrnie kell, mivel azok nem a polgármester magánéletét, hanem közérdekű ügyeket érintenek.

A *Lepojić*-üggyel rokon volt az EJEB által két héttel azt követően eldöntött *Filipović*-ügy (*Filipović v. Serbia*, no. 27935/05, 2007. november 20.), amiben Zoran Filipovićot, ugyanezen város egy másik DHSS-es helyi politikusát úgyszintén rágalmazás miatt ítélték el, Lepojićhoz hasonlóan amiatt, mert hamis állításával megsértette a város akkori polgármesterének becsületét és jó hírnevét. Filipović a szerb bírósági döntések szerint egy választási gyűlésen azt mondta, hogy a város elöljárója „nem a megfelelő személy erre a feladatra”, mivel „már elsikkasztott 500 ezer német márkát” [nem polgármesterként, hanem még 1996-ban, egy állami cég vezető-

jeként – T. J. Z.]. A büntető bíróság Filipovićot is (ezúttal 6 ezer dinár) pénzbüntetésre ítélte; a döntést azonban a *Lepojić*-ügyben kifejtettekkel azonos indokokkal az EJEB egyezményértőnek találta.

4. A szólásszabadság határai és a személyiségvédelem érvényesülése a politikus sértettek elleni rágalmazási és becsületsértési ügyekben

A véleménynyilvánítási szabadságot – mint eddig láttuk – a politikusokat érintő kijelentésekkel kapcsolatban az Emberi Jogok Európai Bírósága meglehetősen tág határok között részesíti védelemben. Azonban e védelem – és ezáltal a politikusok tűrési kötelezettsége – sem korlátlan: még a politikusok sem kötelesek eltérni a velük szembeni hamis tényállításokat, a minden ténybeli alap nélküli becsületsértést, a becsületüket vagy jó hírnevüket sértő olyan kijelentéseket, amelyeknek nincs közük közszereplői mivoltukhoz, azaz amely közlések kizárólag a magánéletükkel vannak kapcsolatban.¹⁸

A *Tammer*-ügyben (*Tammer v. Estonia*, no. 41205/98, 2001. február 6.) például éppen a magánélet sérelme miatt nem találta megalapozottnak a strasbourgi bíróság az észti bíróságok által felelősségre vont elkövető, az észti *Postimees* című lap újságírója és szerkesztője, Erno Tammer kérelmét arra, hogy az EJEB állapítsa meg, hogy az észti állam az őt becsületsértés miatt elítélő bírósági döntésekkel megsértette az Egyezmény 10. cikkét. A kérelmező újságíró az 1990–1992 közötti észti miniszterelnök, Edgar Saviisaar korábbi szeretőjét, későbbi feleségét, Vilja Laanarut sértette meg, amikor Tammer egy, a nővel annak emlékiratainak megírásán korábban együtt dolgozó íróval készített interjúbán az angolra vagy magyarra lefordíthatatlan *abielulõhkuja* (kb. „más házasságát tönkretévő”) és *rongaema* (kb. „alkalmatlan anyaként a gyereket elhagyó”) szavakkal illette őt. Laanaru becsületsértés miatt feljelentést tett Tammer ellen, az észti bíróságok pedig el is ítélték őt, az ezen ítélet ellen benyújtott kérelmet pedig az EJEB elutasította, mivel az észti bíróságok legitim cél, nevezetesen mások jogai megóvása érdekében, az arányosság követelményét túl nem lépve jártak el és hoztak döntést. Az EJEB elsődlegesen annak tulajdonított jelentőséget, hogy a Laanarut érintő kijelentések a sértettet magánemberi mivoltában érték, így Laanarunak a közéleti szereplőkkel, kivált a politikusokkal szemben elvárt magasabb fokú tűrési kötelezettségére Tammer nem hivatkozhat. Az igaz ugyan, hogy az e kifejezések alapjául szolgáló magatartásokat a sértett maga hozta nyilvánosságra, így e magatartások megtörténtének további közzététele nem jogellenes, arra tárgyyszerű módon lehetőség van, de a használt kifejezések ezen a határon túlmentek; olyan értékítéletet tartalmaztak, amelyet támadó nyelvezetben fogalmaztak meg, ez pedig nem volt szükséges ahhoz, hogy az újságíró az e magatartásokkal szembeni negatív véleményét kifejezze.

A további ügyekben a strasbourgi bíróság tényállításokkal (tehát nem véleménynyilvánítással) kapcsolatos eseteket, azaz a tagállami bíróságok által rágalmazásnak minősített elköve-

¹⁸ Ugyanakkor, ha e közlések a magánélettel vannak ugyan kapcsolatban, de összefüggésben állnak az érintett közszereplői mivoltával (illetve közszereplésével) is, azt az érintett – az egyéb feltételek megvalósulása esetén – már köteles túrni.

tési magatartásokat bírált el, amelyek központi gondolata az a megállapítás, hogy nem bizonyított tényállítások esetében a kijelentésért felelős személy (közlő, közlétező stb.) büntetőjogi felelőssége megállapítható – azzal a tagállami bíróságok jogszerű módon, legitim cél érdekében, arányosan korlátozzák az Egyezmény 10. cikke által garantált véleménynyilvánítási szabadságot. Az e vonatkozásban mintaadó *Radio France* ügyben (*Radio France and Others v. France*, no. 53984/00, 2004. március 30.) az EJEB három kérelmező, a Radio France rádiós műsorszolgáltató, Michel Boyon, az előbbi műsorszolgáltató igazgatója, és Bertrand Gallicher újságíró ügyében döntött. 1997. február 1-jén a *Point* nevű hetilapban megjelent egy cikk, amelyben Michel Junot-ról, Jacques Chirac francia elnök és egykori párizsi főpolgármester 1977–1995 közötti főpolgármester-helyetteséről azt derítették ki, hogy 1942–1943 között Pithiviers prefektus-helyettese volt, ilyen minőségében pedig közreműködött körzete, Loiret két gyűjtőtáborba rendezésének fenntartásában, ahol zsidók ezreit tartották, mielőtt Drancyn keresztül Auschwitzba internálták őket. 1997. január 31-én az elsőrendű kérelmező által működtetett France Info rádiócsatornán Bertrand Gallicher egy riportot közölt, amelyben állítása szerint a *Point*-ban másnap megjelenő cikk alapján beszélt Junot II. világháború alatti tevékenységéről. Ebben a műsorban elhangzott, hogy „a *Point* nevű hetilap szerint [...] Junot [...] bevallja, hogy ő szervezte a deportáltak Drancyba szállítását” (miközben ilyen kijelentés a cikkben nem szerepelt). E közlést lényegileg egyező tartalommal a rádióállomás még 62 alkalommal megismételte, mindannyiszor hangsúlyozva, hogy az információ a hetilap cikkén alapul. Junot egyrészt polgári jogi, másrészt büntetőeljárást kezdeményezett, utóbbit a későbbi természetes személy kérelmezőkkel szemben. A Párizsi Büntetőbíróság, majd a Párizsi Fellebbviteli Bíróság megállapította mind a magánjogi, mind a büntetőjogi felelősséget, utóbbi tekintetében Boyont és Gallicher-t 20-20 ezer frank pénzbüntetésre ítélte. Megállapította, hogy azt a tényt, miszerint Junot lenne felelős a két táborba összegyűjtött zsidók deportálásáért, mivel ő szervezte meg a foglyok transzportját, illetve ő felügyelte több ezer zsidó deportálását, a kérelmezők nem tudták bizonyítani. A kijelentés tehát tényállítás volt, amely a hivatkozott cikkben nem is szerepelt, e kijelentés valóságát pedig nem sikerült igazolni, így a rágalmozás deliktumának megállapításával a francia bíróságok a szerződő állam hatóságainak biztosított mérlegelési lehetőség keretein belül maradtak. Elvi jelleggel mondta ki a bíróság azt is, hogy e mérlegelési lehetőség terjedelmét tekintve „egy rágalmozás miatt kiszabott büntető szankció önmagában nem tekinthető aránytalannak”.¹⁹

Az ügy azon egyszerű tanulsága, hogy „hazudni még egy közszereplő kárára sem szabad”, nem sokkal később megjelent egy másik EJEB-döntésben is. A *Lindon*-ügyben (*Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France [GC]*, no. 21279/02 és 36448/02, 2007. október 22.) az ugyancsak a francia bíróságok által rágalmozás miatt elítélt terheltek az ismert szélsőjobboldali politikus, a Nemzeti Front akkori elnöke, Jean-Marie Le Pen sérelmére követték el bűncselekményüket, ami miatt a büntető eljárás végeredményeként pénzbüntetést kaptak. Az ügy alapja Mathieu Lindon író *Le Procès de Jean-Marie Le Pen* („Jean-Marie Le Pen tárgyalása”) című regénye volt, amely valós események alapján készült, és amelyben a politikust Lindon lényegében azzal vádolja meg, hogy felelős egy (regénybeli, de valós esetre hasonlító) gyilkosságért. A Párizsi Büntetőbíróság (később a Párizsi Fellebbviteli Bíróság által helybenhagyott)

¹⁹ Radio France and Others v. France, 40. bek.

ítéletében a könyv felelős kiadóját, Paul Otchakovsky-Laurens-t bűnösnek találta rágalmazás vétségében, magát Lindont pedig e bűncselekmény bűnsegédjeként vonta felelősségre, és 15-15 ezer frank pénzbüntetése ítélte őket. A bíróság szerint a könyv egésze – egy fikciós történetbe ágyazva – nyilvánvalóan Le Pen portréja, ahogyan arra már a cím is utal. Az olvasó már rögtön a regény elején arra a következtetésre jut, hogy az Le Pen kritikája, különösen azért, mert az írottakat egyértelműen valós és aktuális események inspirálták. A regény célja egy meghatározott kép bemutatása Le Penről, ezért a szöveg, irodalmi értékétől függetlenül, alkalmas arra, hogy az érintett becsületét és jó hírnevét sértse, a terheltek jóhiszemősége pedig a körülmények alapján nem áll fent.

Serge July, a harmadrendű kérelmező a *Libération* című újság felelős kiadója volt. A lap Lindon és Otchakovsky-Laurens elsőfokon történt elítélése után egy 97 kortárs író által aláírt petíciót jelentetett meg, amiben az aláírók kifejezték egyet nem értésüket az ítélettel. A petíció így kezdődött: „A *Le Procès de Jean-Marie Le Pen* című könyvből származó azon kitételek, amelyek miatt Mathieu Lindont és a kiadóját elítélték, nem rágalmazók. Készek vagyunk ugyanezeket könyvben leírni. Amit írni fogunk, Le Pen ellen írjuk.” Majd a petícióban megismétlik azt a négy idézetet, amelyek miatt Lindont és Otchakovsky-Laurens-t elítélték, mindegyik után külön hozzátéve, hogy „az felfogásom szerint nem rágalmazó, és ugyanezt hajlandó vagyok leírni egy regényben”. Le Pen emiatti eljárást kezdeményezett July ellen, akit a Párizsi Büntetőbíróság, majd a Párizsi Fellebbviteli Bíróság rágalmazás miatt ugyancsak elítélt; ő is 15 ezer frank pénzbüntetést kapott.

A kérelmezők által indított eljárásban az EJEB Nagykamarája megállapította, hogy a francia állam nevében eljáró büntetőbíróságok nem követtek el egyezményesértést. Egy személynek, még ha politikus is, egy „gyilkos banda főnökéhez” történő hasonlítása, illetve az a kijelentés, hogy egy gyilkosság az ő tanácsára történt, túllépi a megengedhető kritika határait. Legitim cél annak biztosítása, hogy még a politikai viták is a visszafogottság és a korrektség bizonyos minimális keretei között folyjanak, még egy olyan ellenféllel szemben is, aki a politikai spektrum szélén foglal helyet. Továbbá az újságírók azon jogának védelme, hogy az információkat a közérdeklű ügyekben terjesszék, előfeltételként azt is megköveteli részükről, hogy jóhiszeműen és a valóságnak megfelelő ténybeli alapon (*accurate factual basis*), megbízható és pontos információt szolgáltatva, az újságírói etikával összhangban járjanak el. A véleménynyilvánítási szabadság kötelezettségekkel és felelősség jár együtt, amelyeknek még a komoly közérdeklődésre számot tartó ügyek vonatkozásában is érvényesülniük kell.

Az ez utáni strasbourggi gyakorlat már csak követi a két előző ügyben ismertetett döntési és érvelési mintát. Hasonló következtetésre jutott például az EJEB a *Makarenko*-ügyben is (*Makarenko v. Russia*, no. 5962/03, 2009. december 22.), ahol a rágalmazást elkövető kérelmező, Anatolij Mihajlovics Makarenko egy politikust – bármilyen erre utaló információ vagy bizonyíték nélkül – azzal vádolt meg, hogy részt vett egy – ellene szervezett – gyilkossági kísérletben. Az emiatti elítélése okán ugyan az EJEB-hez fordult, az azonban kérelmét elutasította. Az EJEB ebben az ügyben is leszögezte, megismételve a *Radio France* és a *Lindon*-ügyekben kimondott elvi tételt, hogy büntetőjogi eszközök rágalmazás elkövetése miatt történő alkalmazása önmagában nem tekinthető az elérni kívánt célhoz, azaz mások jogai védelméhez képest aránytalannak. Növumként továbbá azt is hozzátette, hogy az sem egyezményesértő, ha a szerződő állam joga a rágalmazás miatt eljárás alá vonttól követeli meg az általa tett állítások bizonyítását.

Végül az előbbi határozatokban lefektetettekkel azonos elvi következtetésre jutott a Bíróság a *Gąsior*-ítéletben is (*Gąsior v. Poland*, no. 34472/07, 2012. február 21.). Wanda Gąsior éppen egy prominens politikus, korábbi ügyész, parlamenti képviselő és miniszter, az azóta elhunyt Zbigniew Wassermann megrágalmazása miatt nyilvánították bűnösnek két olyan, egy televíziós társaságnak címzett, de nyilvánosságra nem került levele miatt, amelyben valótlan tényeket állított Wassermannról; többek között azt, hogy Wassermann nem fizette ki a Gąsior vejének építőipari cége által elvégzett munkákat – holott ez tényszerűen, polgári bíróság által is megállapítottan nem volt igaz. Emiatt Wassermann magánvádas eljárást kezdeményezett Gąsior ellen, amelyben a Krakkói Helyi Bíróság, majd a másodfokon eljáró Krakkói Regionális Bíróság is bűnösnek találta a vádlottat a lengyel Btk. 212. §-a szerinti rágalmozás vétségében, és azért, hogy magánjogi következményként 1000 zloty megfizetésére kötelezte őt a politikus részére, elrendelte, hogy az elkövető írásban kérjen bocsánatot a sértettől, a büntetőeljárás folytatását pedig a bocsánatkérés megtörténtétől tette függővé, vagyis azt felfüggesztette. Az ezen ítélet elleni kérelem miatt érdemi vizsgálatot lefolytató strasbourgi bíróság megállapította, hogy a Gąsior által írt két levél valóban tényállítást (mégpedig meglehetősen súlyos vádakat) tartalmazott, amelyek esetében a valóság bizonyításának elrendelése helyénvaló volt, ez alapján viszont a tényállítás valótlannak bizonyult. A Bíróság elvi érvelésében leszögezte: noha a politikusokat érintő kritika határai tágabbak, mint másokéi, ebből nem következik, hogy egy politikusnak ne lenne lehetősége megvédenie magát, ha úgy ítéli meg, hogy a rá vonatkozó közlés téves, és az alkalmas a közvélemény megtévesztésére. Ennek fényében egy olyan büntető ítélet, amelyben – büntetőjogi következményként – mindössze (az eljárás felfüggesztése mellett) nyilvános bocsánatkérésre kötelezik a bíróságok a vádlottat, vagyis pusztán az a tény, hogy a rágalmozást büntetőjogi eszközökkel szankcionálják, önmagában nem tekinthető aránytalannak.

5. Egyéb esetek

E fejezetben, a teljesség igénye nélkül, bemutatunk néhány olyan ügyet, amelyek nem illenek bele (teljesen) a korábbi fejezetekbe. Ezek közül az első a *Dalban*-ügy (*Dalban v. Romania* [GC], no. 28114/95, 1999. szeptember 28.), melynek kérelmezője, Ionel Dalban egy hetilap újságírója volt, aki egy 1992. szeptember 23-i cikkében a Roman nevű romániai város egyik cégének, a Fastrom nevű vállalatnak az igazgatójáról írt, bűncselekményekkel és visszaélésekkel vádolva meg őt. Egy helyen „a helyi kommunista nómenklatúra kivételezett tagjának” nevezte, aki a cikk címe szerint – miközben igazgatóként „minden hónapban százezreket keresett” – „tízmilliókat csalt el”. Dalban szerint az igazgató többek között 23 millió lejnyi kárt okozott a vállalat árújának a központi raktárból történő, a könyvelésben meg nem jelenő (így kimutatható leltárhányt nem okozó) összeg elsikkasztásával, amely pénzt azután „testvériesen elosztottak”, illetve másfél éven keresztül jogtalanul engedte át a vállalat szolgálati autóját egy ottani szenátor részére, aki hétfévente azzal ment ki a bacăui repülőtérre, és jött vissza vele.

1994-ben az elsőfokú bíróság háromhavi, végrehajtásában felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte Dalbant rágalmozás miatt, továbbá 300 ezer lej kártérítés megfizetésére is kötelezte őt, ezt az ítéletet a másodfokú bíróság még ugyanebben az évben helybenhagyta. A sikkasztás vádját a bíróság bizonyítatlannak minősítette, továbbá az sem volt igaz, hogy az igazgató „százezreket keresett”, mert a hivatalos fizetése havi 55 ezer lej volt. Végül a szolgálati autót a helyi prefektus

kérésére biztosította a szenátornak, amely a Szenátusra vonatkozó házszabályi rendelkezések alapján járt a szenátoroknak. Dalban a jogerős döntést követően az EJEB-hez fordult.

A kérelmező 1998 márciusában elhunyt, majd 1999 márciusában a Legfelső Bíróság megállapította, hogy az igazgatóval szemben Dalban valóban nem követett el rágalmazást, mivel bár állításai bizonyítatlanok maradtak, jóhiszeműen járt el; a szenátorral szembeni rágalmazás vonatkozásában azonban azt állapította meg, hogy az ítélet jogszerű volt, de az elhunyt halála miatt az eljárást megszüntette (így a szenátor sérelmére elkövetett rágalmazás miatt őt elítélő másodfokú döntés hatályban maradt).

Az EJEB – miután elfogadta, hogy az özvegy a vélt jogsértés „áldozatának” (*victim*) tekinthető – érdemi döntésében leszögezte, hogy a sajtó alapvető feladata a közérdeklődésre számot tartó ügyekben az eszmék és információk terjesztése, ami (akár túlzó vagy provokatív szóhasználat esetén is) csak kivételesen korlátozható. Ez esetben egyértelműen ilyen ügyről van szó, ezért nem fogadható el, hogy egy újságíró megakadályozzanak kritikai nézeteinek kifejtésében; ellenkezőleg, az újságíró akkor is megilleti a szabad szólás, ha nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy állításai teljességgel valótlanként vagy azok kizárólag lejárató kampányként szolgálnak. Mindezek miatt az olyan nem teljesen alap nélküli kijelentések, mint az érintettekkel kapcsolatos kritika nem volt egyezménykonform módon korlátozható, vagyis az aránytalan beavatkozást jelentett az újságíró véleménynyilvánítási szabadságába.²⁰

Nem történt viszont egyezményesértés abban a szintén romániai ügyben (*Constantinescu v. Romania*, no. 28871/95, 2000. június 27.), amelyben a román bíróságok egy tanárszakszervezet egyik helyi főtisztját, Mihail Constantinescut ítélték el rágalmazás miatt, amiért az egy újságírónak kifejezte azon véleményét, hogy az ügyészség az adott szakszervezet korábbi vezetőivel szembeni nyomozást szándékosan húzza el, azért, hogy a szakszervezeti törekvéseket akadályozza, ennek során pedig több másik, az adott szakszervezet irányításában korábban részt vett vezetőt „sikkasztóknak” (*delapidatori*) nevezett. Az adott szakszervezetet korábban vezető személyekkel szemben ugyan valóban indult nyomozás csalás és hűtlen kezelés miatt (ennek vélelmezett késleltetése miatti felháborodásának adott hangot a kérelmező), azt azonban az ügyészség vádemelés nélkül megszüntette, az ominózus kijelentésre pedig ezt követően került sor. Az elsőfokú bíróság jogerős ítéletében 50 ezer román lej pénzbüntetésre ítélte Constantinescut, magánjogi szankcióként pedig kötelezte őt mindhárom sértett részére 500-500 ezer lej nem vagyoni kártérítés megfizetésére, amely kötelezettségeinek a kérelmező eleget is tett. Végül 2000 februárjában a Legfelső Bíróság megsemmisítette ezt a bírósági döntést, mivel a bizonyítékok alapján úgy látta, hogy a rágalmazás megállapításához szükséges sértő szándék hiányzott, a befizetett pénzt ugyanakkor a kérelmező nem kapta vissza.

Az EJEB megállapította, hogy nemcsak a mérlegelt cél (mások jogainak és jó hírvének védelme) volt legitim, de az ennek érdekében alkalmazott eszközök sem voltak aránytalanok, így a véleménynyilvánítási szabadság korlátozása nem sértette az Egyezmény 10. cikkét. A kérelmező ugyanis a Bíróság szerint más, rágalmazást meg nem valósító szavakkal is kifejezhette volna a véleményét a szakszervezetek függetlenségéről vagy a bíróságok munkájáról, ha a szándéka pusztán az ezzel kapcsolatos értékítélet közlése lett volna, ehhez nem volt szükséges bűncselek-

²⁰ A közügyekre vonatkozóan a '90-es évek végére kialakult gyakorlat kiforrottságát mutatja, hogy a fentiek fényében egyébként „tisztának” és „egyértelműnek” aligha nevezhető ügyben egyhangú (17 : 0 arányú) döntés született.

mény elkövetésével vádolnia olyasvalakiket, akikkel szemben folyt ugyan büntetőeljárás, de akiket a kérdéses cselekmény miatt nem ítélték el. Az alkalmazott szankció (a pénzbüntetés és a kártérítés) sem volt aránytalan, így a román bíróságok az eredeti ítélettel nem lépték túl a tagálmok számára biztosított mérlegelési szabadság határait.

A 10. cikk sérelmét állapította meg ellenben az EJEB a *Selistö*-ügyben (*Selistö v. Finland*, no. 56767/00, 2004. november 16.), amelynek tárgya a híresztelés mikénti megítélése volt. Seija Selistö újságíró 1996 januárjában és februárjában két cikket jelentetett meg a *Pohjalainen* című megyei újságban, amelyek egy fiatal nő haláláról szóltak, aki a Seinäjoki Központi Kórházban egy rutinműtét közben szenvedett olyan sérüléseket, amelyekbe belehalt. Az első cikk egy, az elhunyt nő férjével készült riportot tartalmazott, amelyben a férfi az operáló sebészek ellen indított büntetőeljárásról, illetve általában arról beszélt, hogy a sebészek egyike, akit a cikk nem nevezett meg név szerint, alkoholos befolyásoltság alatt végezte a műtétet;²¹ a második cikkben pedig Selistö az ebben az ügyben keletkezett nyomozati iratokból idézett. A sebész elleni nyomozás végül nem talált bizonyítékot sem foglalkozási vétség, sem gondatlan emberölés elkövetésére, így a sebész elleni nyomozást az ügyészség megszüntette; a két cikk ezt követően született meg. Ezen cikkek miatt az ügyészség feljelentést tett az újságíróval szemben rágalmozás miatt, amelyhez maga a sebész is csatlakozott, a finn bíróságok pedig el is ítélték őt; jogerősen – mindkét cikk miatt – 50 napi tételnyi, összesen 8300 márka pénzbüntetésre. A jogerős ítélet értelmében a cikkek szerint a nő halála a sebész hibájából következett be, illetve a cikkek azt a látszatot keltették, hogy a sebész ittasan mûtötte meg a beteget. A sértett ugyan nem volt személy szerint megnevezve, de a betegek számára kikövetkeztethető volt a személye, így jó hírneve sérült, amiért az újságíró felelőssé tehető. Az írások rágalmozó jellegűek voltak, a híresztelt tények pedig nem voltak bizonyíthatók, így a bűncselekmény a bíróságok szerint megvalósult.

Az EJEB azonban ezzel nem értett egyet, és megállapította, hogy a bíróságok túllépték a számukra biztosított mérlegelési lehetőséget, amikor az újságírót hamis tények híresztelése miatt rágalmozásért elítélték. Mindenekelőtt leszögezte, hogy a kérdéses cikkek az egészségügyi ellátás olyan aspektusával foglalkoztak, amely közérdeklődésre tarthat számot; a cikkek továbbá nemcsak nem neveztek meg a sebészt, de a koráról vagy a neméről sem árultak el információkat, azaz a nyilvánosság nem ismerte meg a személyazonosságát. Emellett az újságíró lehetőséget biztosított az érintett számára véleménye kifejtésére, ezzel azonban az orvos nem élt. A cikk tárgyias volt, azért pedig az újságíró nem tehető felelőssé, ha hivatalos forrásokból (például – mint a második cikkben – rendőrségi jelentésekből) idéz, sem azért, ha közvetíti mások (jelen esetben az özvegy férfi) szavait, ha azt egyébként pontosan teszi, különben a sajtó nem tudná ellátni feladatát, a nyilvánosság öréneke szerepét.

Végül két olyan esetet is érdemes elemezni, amelyekben az EJEB a közszereplői minőséget már a közügyekben való részvétel alapján állapítja meg, vagyis a fokozott védelem (így a szólás- szabadság kisebb korlátozhatósága) nem a kritizált személy *foglalkozásához* kötődik, hanem ahhoz, hogy a közlő közérdeklődésre számot tartó ügyben (röviden *közügyben*) szólalt-e meg. Mindkét ügy főszereplője Željko Bodrožić szerb újságíró volt, és az ügyek tartalmilag is kap-

²¹ „*With alcohol in his blood.*”

csolódnak egymáshoz; nem véletlen, hogy az EJEB egyazon napon is döntött róluk, a két ítélet indokolása pedig sok párhuzamosságot mutat. Az első ügyben (*Bodrožić v. Serbia*, no. 32550/05, 2009. június 23.) az újságíró egyedül szerepelt kérelmezőként; azért fordult a Bírósághoz, mert a szerb bíróságok elítélték őt egy történésszel szemben elkövetett rágalmazás és becsületsértés miatt. A Szerbia-szerbe ismert történész az újvidéki televízió egyik műsorában annak a sajátos történészi nézetének adott hangot, hogy Baranya horvát megszállás alatt volt, és hogy a Vajdaságban élő szlovákok, románok, de mindenekelőtt a legnagyobb ottani kisebbséget alkotó magyarok „gyarmatosítók”. Szerinte horvátok egyáltalán nem is élnek a Vajdaságban, a magyarok pedig főként szlávok, mert „olyan szép szláv arcuk van”.

A műsort követő hetekben számos politikus (köztük a kulturális miniszter), párt, civil szervezet és magánszemély is megszólalt és tiltakozását fejezte ki, illetve kérte a szerb médiahatóság vizsgálatát és a televízió megbüntetését. E megszólalások közé tartozott Bodrožić cikke is, amelyet a *Kikindske* című újságban jelentetett meg, amelynek abban az időben a szerkesztője is volt. Ebben többek között a történészt magát „hülyének”, nézeteit pedig „fasiszta orientáltságúnak” nevezte. Emiatt a történész feljelentette őt, az ennek ügyében tartott első meghallgatáson azonban Bodrožić kijelentette, hogy nem akar békülni olyasvalakivel, aki „a szerb fasiszta mozgalom tagja”. E kijelentése miatt újabb feljelentés született, a két ügyet egyesítették, majd a szerb bíróságok Bodrožićot rágalmazás és becsületsértés miatt 15 ezer szerb dinár pénzbüntetésre ítélték.

Az elsőfokú bíróság szerint jelen esetben a sértő szándék egyértelműen megvolt, a kifejezések pedig objektíve sértők voltak, azaz alkalmasak a történész jó hírvének rombolására. A történész pusztán tudományos kutatásaiból folyó megállapításainak adott hangot; ehhez képest a „hülye” kifejezéssel Bodrožić kifejezett célja a történész megsértése volt (e kifejezés tehát becsületsértő), a „fasiszta” minősítés pedig tényszerűen nem felel meg a televíziós műsorban kifejezett tartalomnak, mivel a fasiszta emberek csoportjainak a kiirtását jelentette nemzetiségük vagy vallásuk miatt, ilyesmiről azonban a történész nem beszélt (vagyis e kifejezés használatával Bodrožić rágalmazást követett el).

A Bíróság azonban másképp látta. A tényállítás/értékítélet dichotómia alapján e kijelentéseket az utóbbi kategóriába tartozónak minősítette, azaz olyan véleményeknek, amelyek mögött valamely ténybeli alapnak lennie kell ugyan (vagyis az nem lehet teljesen önkényes), de ezenfelül esetükben a valóság bizonyítása nem követelhető meg, mert azok arra nem alkalmasak. Kétségtelen ugyan, hogy a fasiszta mozgalom Szerbiában tiltva van, és ilyen pártok sem alapíthatók, a „fasiszta mozgalom tagja”, illetve a „fasiszta” kijelentések azonban nem erre vonatkoztak, hanem a történész általános szemléletmódjára, amely kijelentések az ő televíziós állításai fényében nem teljesen alap nélküliek. Általános szempontként fektette le a Bíróság, hogy az, hogy valakit fasisztának, nácinak vagy kommunistának neveznek, önmagában nem jelenti azon tény állítását, hogy az illetőnek pártelkötelezettsége lenne. Emiatt Bodrožić kijelentései is értékítéletként értelmezhetők, amelyek esetében a valóság bizonyításáról nem beszélhetünk. Az ilyen kijelentések ténybeli bázis hiányában lehetnek túlzók, jelen esetben azonban a kellő ténybeli alap nem hiányzott.

Elvi jelleggel mondta ki továbbá az EJEB, hogy nemcsak a politikusok esetében tágabbak az elfogadható kritika határai, hanem az olyan magánszemélyek esetében is, akik a nyilvánosság elé lépnek, és ezzel a nyilvánosság alaposabb vizsgálatának teszik ki magukat. Mindenki, aki közérdeklődésre számot tartó ügyben szólal meg, tudatosan vállalja, hogy megnyilvánulásait

a közvélemény részéről kritika éri. Az ügy sértette egy helyileg jól ismert történész volt, aki könyvet írt és a televízióban lépett fel. A vitát maga kezdte, mely vita közérdeklődésre tartott számot, és egy folyamatban levő, széles körű politikai diskurzus részét képezte. Végül bár Bodrožić szavai kemények voltak, azok pusztán *reakciót* jelentettek egy provokatív interjúra. Ily módon e megnyilvánulások az Egyezmény 10. cikkének védelme alatt álltak.

Hasonló végeredménye lett Bodrožić másik, az előbbivel egy időben tárgyalt és eldöntött ügyének is (*Bodrožić and Vujin v. Serbia*, no. 38435/05, 2009. június 23.). Az EJEB itt sem a politikusi (azaz a hivatalos közszereplői) mivoltot, hanem a közérdeklődésre számot tartó ügyet (a „közügyet”) tartotta a véleményszabadságot megillető kiemelt védelem mércéjének. Legkésebb ebben az ügyben (és az előbbiben) világossá vált, hogy a kritizált személynek nem a jogállása (politikus, közszolga vagy egyéb) a fontos, hanem az, hogy közügyben nyilvánul-e meg. Az már korábban is egyértelmű volt, hogy egy politikus sem *ipso facto* kötelezett a magasabb fokú tűrésre, hanem azért (és csak abban az esetben), ha az őt érintő megnyilvánulás e minőségével (és nem például a magánéletével) van összefüggésben; számos előjel és korábbi, ebbe az irányba mutató EJEB-határozat után azonban a fordítottja is deklarálta, nevezetesen hogy bárkivel szemben megengedhető a tágabb kritika, ha maga lép fel a nyilvánosság előtt a közvéleményt foglalkoztató kérdésben, azaz ha az adott ügyet tekintve (noha nem „általában”) közszereplővé válik. Ennek eldöntéséhez pedig nem az adott személy státusza szolgál kiindulópontként, hanem annak az ügynek a jellege, amelyben nyilvánul, vagyis hogy az ügy közérdeklődésre tart-e számot, azaz közügy-e.

A konkrét ügyben Bodrožićot és a *Kikindske* egy másik újságíróját, a humor rovat szerkesztőjét, Vladislav Vujint ítélte el a bíróság (mind első-, mind másodfokon) becsületsértés miatt. Bodrožić saját korábbi, az előző ügy során elemzett, valamint több más elítélése kapcsán írt egy cikket, amelyben az újságírói véleményt büntető igazságszolgáltatási gyakorlatot állította pellengérré éles, szarkasztikus stílusban. Ennek során az egyik ellene fellépő, helyileg széles körben ismert ügyvédet egy szőke nőhöz hasonlította; Vujin pedig a humor rovatban egy fényképet közölt, amelyen egy szőke nő volt látható fehérneműben, mellette pedig az ügyvéd nevéből kirakott anagramma állt. Az ügyvéd ezt becsületsértőnek tartva magánvádat terjesztett elő, a bíróság pedig a váddal egyetértve mindkettejüket 12 ezer dinár pénzbüntetésre ítélte. A bíróság elismerte ugyan, hogy az ügyvéd közszereplő, ám úgy vélte, hogy mind a cikk, mind a vicc túllépte a jogilag megengedhető határokat, és sértette a magánvádló becsületét. A Bíróság, a sértés előzményeit és a vádlottak előéletét is értékelve, arra jutott, hogy a körülmények alapján egyértelműen a magánvádló megalázása volt a vádlottak szándéka. A férfi sértettnek egy nőhöz való hasonlítása, feminizálása „objektív becsületsértő”, a szőkékkel való viccek pedig „a legkevésbé sem hízelgők”, mert „úgy festik le a szőkéket, mint ostoba embereket, akik gúny tárgyai”.

Az EJEB szerint ugyanakkor a szerb bíróságok aránytalanul korlátozták a kérelmezők véleménynyilvánítási szabadságát, mert az ítéleti indokolásban felhozott érvek a konkrét ügy egészét figyelembe véve nem voltak kielégítőek annak igazolásához. A szöveg egészét, valamint annak előzményeit és a Bodrožić által írt cikk célját, az igazságszolgáltatás kritikáját figyelembe véve a közlések nem minősülnek az ügyvéd alaptalan személyes támadásának; azok egy közügyben születtek, céljuk pedig a szerb bíróságok újságírói szabadságot korlátozó gyakorlatának elítélése, vagyis egy közérdekű, az egész társadalom számára fontos kérdés felvetése. A Bíróság szerint az ügyvéd, bár magánszemély, de – hasonlóan az előbbi eset történész „sértettjéhez” – valóban közszereplő, mivel saját magát tette ki a közvélemény kritikájának azzal, hogy egy köz-

érdekű ügyben fellépett. A magánvádoló városa ismert személyisége, aki „a nyilvános vita arénájába” lépett, így „magasabb toleranciaküszöbvel”²² kell rendelkeznie az őt célzó kritikákkal szemben. Végül pedig a közérdekű ügyeket érintő megnyilvánulások miatt újságírók ellen indított büntetőeljárás csak rendkívül kivételes esetekben minősíthető arányosnak, ellenkező esetben az elrettentené az újságírókat attól, hogy a közösség életét érintő kérdésekben hozzájáruljanak a nyilvános vitához, illetve, még általánosabban, megakadályozná a sajtót a „nyilvánosság óre” szerepének betöltésében.

6. Összegzés

Az EJEB, esetjogi bíróság lévén, mindig a konkrét ügy konkrét körülményei fényében bírálja el az állami bíróságok ítélkező tevékenységének a Római Egyezményvel való összhangját, és ezen tények értékelésekor részben kifejezett ténybíráskodást is végez [tipikusan elvégzi például a rendelkezésre álló bizonyítékoknak az Egyezményben foglalt, de a Bíróság gyakorlata révén tartalommal megtöltött jogi kategóriák fényében történő (újra)értékelését, ami óhatatlanul szubjektív elemeket visz az EJEB ítélkezési tevékenységébe].²³

Mindazonáltal, az említett szubjektivitás elkerülhetetlenségének elfogadása mellett is, fel lehet vázolni azt a dogmatikai keretet, amelyhez az EJEB az ilyen jellegű ügyek megítélése során többé-kevésbé konzekvensen tartani igyekszik magát. Ennek alapján az olyan ügyekben, amelyekben a véleményszabadság és az emberi méltóság kollidál egymással, az EJEB hat jelentősebb kategóriaképző ismérv alapján dönt arról, hogy egy adott vélemény elhangzása vagy leírása miatt az állami bíróság által a közlővel szemben kiszabott szankció egyezménykonform-e, vagyis az belefér-e még abba a szűk mérlegelési lehetőségbe, amelyet a véleményszabadság korlátozását felvető esetekben az Egyezmény – a Bíróság szerint – az állami hatóságok számára biztosít.

Az első ilyen distinkció az, hogy tényállításról vagy véleménynyilvánításról van-e szó. Előbbi olyan közléseket jelent, amelyek esetében lehetőség van arra, hogy a kérdéses kifejezés valóságát a közlő bizonyítsa, az utóbbiak ellenben pusztán értékítéletek, amelyek valósága nem bizonyítható. Az EJEB által felállított teszt szerint tehát az olyan közlés, amely alkalmas arra, hogy az abban foglalt esemény vagy állapot megtörténtét vagy fennállását igazolni lehessen, tényállítás, ami pedig erre elvileg alkalmatlan, az értékítélet, azaz pusztán vélemény. Tényállítással

²² A korábban szokásos „*wider limits of criticism*” kifejezést itt a „*higher threshold of tolerance*” kifejezés váltotta fel.

²³ Az EJEB tehát nem pusztán elvi megállapításokat tesz, hanem az ügyben megállapított vagy megállapítható tények újraértékelését végzi el, azaz tényállás-megállapítási tevékenységet végez, következtetéseit pedig ennek alapján hozza meg. Gyakran előfordul a szólásszabadsággal kapcsolatos ügyekben (mégpedig nemcsak a büntető-, hanem az itt nem elemzett polgári ügyekben is), hogy a részes államok bíróságai által megállapított tények alapján felülbírálja az azokból a rendes bíróságok által levont ténybeli következtetéseket, de még gyakrabban felülbírálja azok jogi minősítését. Tipikus például, hogy a tagállami bíróság valamit tényállításként értékel (és az emiatt kiszabandó büntetés mellőzéséhez a tagállami jog alapján a valóság bizonyítását rendeli el), míg ugyanezt az EJEB véleménynyilvánításnak fogja fel, amelynek a bizonyítása így eleve nem is lehetséges (azaz a közlést az EJEB a szélesebb körű szólást lehetővé tevő kategória, vagyis a véleménynyilvánítás alá sorolja be, a korlátozottabb szólást lehetővé tevő tényállítással szemben).

legtöbbször (bár nem minden jogrendszerben, így például a magyarban sem)²⁴ rágalmazást lehet elkövetni, értékítélettel pedig becsületsértést; bármilyen jogi kategóriába is tartozzon azonban e két cselekménytípus, az előbbit az állami bíróságok sokkal szigorúbban ítélik meg, mint az utóbbit. A hamis tényállítás ezért (ideértve a tagállami jogok alapján rendszerint ilyennek minősülő nem bizonyított tényállítást is) nem élvezi az Egyezmény 10. cikkének védelmét, míg az értékítélet néha élvezi, néha szintén nem élvezi azt. Az, hogy egy értékítélet közlése miatti büntetés kiszabásával a részes állam megsértette-e az Egyezményt, attól függ, van-e az adott véleménynek kielégítő ténybeli alapja. Ha van, akkor természetesen nem kell (mert – mint bemutattuk – nem is lehet) bizonyítani azt, hogy ez a ténybeli alap feltétlenül az adott értékítélet megfogalmazásához vezessen el (az éppen ettől lesz – fogalmilag szubjektív – értékítélet);²⁵ a pusztá vélemény továbbá (ha van ténybeli alapja) akkor is a 10. cikk védelme alatt áll, ha túlzó, vagy egyenesen provokatív.²⁶ Ha viszont ilyen ténybeli alap nincs, azaz objektíve nem vonható semmilyen párhuzam egy értékítélet és a sértett fél tulajdonságai, magatartása vagy előélete között, akkor az ilyen kifejezés nem élvezi a 10. cikk védelmét, vagyis az amiatti elítélés nem lesz egyezményellenes.

Végül a Bíróság a tényállítások megítélésével kapcsolatban még egy lényeges követelményt kimondott: azok esetében az állami jogi normáknak (illetve az egyes konkrét eljárásokban azokat ténylegesen alkalmazó bíróságoknak) közérdekű ügyben mindig meg kell engedniük a valóság bizonyítását (tehát egyezménykonform módon nem alkotható, illetve alkalmazható olyan jogszabály, amely közérdekű ügyben bármilyen indokból kizárja egy ténybeli kijelentésről folytatandó diskusszió lehetőségét, vagyis azt, hogy a kijelentés tevője bizonyítsa igazát).²⁷ Az értékítéletek miatti felelősségre vonással kapcsolatban pedig azt a további szempontot nyilvánította ki a Bíróság, hogy az azok kellő ténybeli megalapozására vonatkozó követelmény kevésbé szigorú, ha a kérdéses információ a közvélemény számára ismert. Mindebből természetesen az is következik, hogy bár az értékítéletek nem bizonyíthatók, az, hogy azokat a közlő személy megfelelő ténybeli alapon fogalmazta-e meg, igen; ilyen esetben pedig az állami eljárások során szintén biztosítani kell annak lehetőségét, hogy a „kellő ténybeli alap” meglétét (a kifejezett tényállításoknál írottakhoz hasonlóan) a sérelmezett kifejezést tevő személy igazolhassa.

A második kategóriaképző ismérv az, hogy milyen személyi körbe tartozik a kérdéses közléssel méltóságában, becsületében vagy jó hírnevében sértett fél. Általánosságban kijelenthető, hogy minél nagyobb befolyása van a sértettnek a közügyek alakítására, annál nagyobb tűrés kötelezettséggel rendelkezik. A legnagyobb tűrés kötelezettsége eszerint a politikusoknak van, aminek – kevésbé explikált – indoka nyilvánvalóan az, hogy ők vannak a leginkább véleményformáló pozícióban, azaz ők azok, akik meghatározzák a társadalom kardinális kérdéseit, valamint ők (illetve közülük egyesek, a mindenkor hatalmon lévők) döntenek azok megoldásának

²⁴ A magyar jog szerint rágalmazni igaz tények állításával is lehet.

²⁵ Különösen idetartoznak a politikai értékelések, amennyiben egy személy előélete, cselekedetei vagy korábbi kijelentései alapot adhatnak ezen értékelések megtételére.

²⁶ A becsületsértés az EJEB szerint nem állapítható meg pusztán a vitatott kifejezések jellege (azaz hangvétele vagy stílusa) alapján.

²⁷ Mindez természetesen a nem közérdekű ügyekre nem vonatkozik: egy közéleti relevanciával nem rendelkező, mégoly egyértelmű és kétségekívül igaz kijelentés is egyezménykonform módon büntethető, ha valakinek a becsületét vagy jó hírnevét legitím indok nélkül sérti (ez a helyzet például a magyar jogrendszerben is).

módjáról is. Emellett – és ez az érv már expliciten is megjelenik majd minden, valamely politikus sérelmére elkövetett rágalmozás vagy becsületsértés miatt kiszabott büntetőjogi szankció elbírálását elvégző EJEB-határozat indokolásában is – a politikusok (a „magánszemélyekkel” szemben) tudatosan teszik ki magukat annak, hogy mind a közvélemény, mind a sajtó minden szavukat és tettüket alapos vizsgálatnak vesse alá.

Bár a politikusok tőrési kötelezettsége sem korlátlan (ezt a Bíróság a legtöbb esetben hangsúlyozza is), a szólásszabadsághoz való jognak mégis csak nagyon kevés esetben kell meghajlania a méltóságvédelem érdekében, amennyiben politikusok becsületének megsértéséről van szó. Mindennek a strasbourgi bíróság által kifejtett indoka, hogy a politikusoknak is joguk van jó hírnevük megőrzésére és az ezzel kapcsolatos jogi védelemre, de természetesen ekkor a jó hírnevük védelmének igényét össze kell vetni a társadalom azon érdekével, hogy politikai ügyekben nyílt társadalmi vita folyjon – utóbbi pedig a legtöbb esetben fontosabb, mint a politikusok méltósága. Még ennél is szigorúbb mérce alkalmazandó azonban a kormánnyal mint testülettel (illetve ilyen minőségükben annak tagjaival) szemben, mivel – ahogyan azt a Bíróság 1992-ben a *Castells v. Spain* ügyben elvi jelleggel deklarálta – egy demokratikus társadalomban egy kormány tettei vagy mulasztásai a „legszigorúbb vizsgálatnak” vethetők alá, egy kormánynak ugyanis a büntető eljárásokon kívül is számos lehetősége van arra, hogy megvédje magát az alaptalan támadásokkal vagy a kritikákkal szemben.

Mivel azonban egy politikus tőrési kötelezettsége sem korlátlan, így velük szemben is elkövethető rágalmozás vagy becsületsértés: még a politikusok (legyenek akár kormánytagok) sem kötelesek eltűrni a velük szembeni, kifejezetten hamis tényállításokat; a „megfelelő ténybeli állapot” nélküli becsületsértés; avagy a becsületüket vagy jó hírnevüket sértő azon ténybeli kijelentéseket vagy súlyosan méltóságsértő értéktételeket, amelyek a közszereplésükkel nem állnak semmilyen kapcsolatban (például kifejezetten a magánéletükre vonatkoznak).²⁸ Végül itt kell megemlíteni, hogy az uralkodók (és az ilyen ügyekben született határozatok indokolása alapján a választott és nem élethosszig hivatalban levő államfők) megítélése a politikusokéhoz hasonló, így tőrési kötelezettségük (még ha deklaráltan nem is politikusok) az EJEB felfogása szerint az övékével megegyező mértékű.

A magánszemélyeknél szintén többet, de a politikusokhoz képest már kevesebbet kell elviselniük – jelen tanulmányban nem elemzett személyi körként – a közszolgáknak, illetve azon belül a közhivatalnokoknak, és e kategórián belül is kevesebbet az igazságszolgáltatásban közreműködőknek (ez utóbbin belül a legkevesebbet a bíróknak).²⁹ Végül sajátos módon ítéli meg az EJEB az azon személyek sérelmére elkövetett defamatorikus bűncselekmények miatt kiszabott büntetéseket, akik valamilyen közérdeklődésre számot tartó ügyben nyilvánulnak meg, azaz szavaikat a nyilvánossághoz (is) intézik, noha egyébként sem politikusnak, sem közszolgának

²⁸ Ez alól még a legmegosztóbb, illetve legszélsőségesebb politikusok sem jelentenek kivételt: az ő méltóságuk vagy jó hírnevük ugyanúgy sérülhet, mint más politikusoké, így az őket sértő kijelentések büntetése sem feltétlenül jogszerűtlen (noha – mint majd lesz szó róla – e körben a körülmények értékelésének, például a sérelmet szenvedett politikus konkrét ügyben kifejtett magatartásának nagy jelentősége van). Mindennek az a célja, hogy még a politikai viták se lépjenek túl az inkorrekttség egy bizonyos szintjét, vagyis azok a társadalmilag elfogadható kereteken belül maradjanak.

²⁹ Mivel az e személyi körbe tartozók sérelmére elkövetett rágalmozás, illetve becsületsértés büntethetőségének EJEB általi megítélése jelen esszének nem tárgya, így ennek bemutatásától most eltekintünk.

nem minősülnek. Az ő kritizálhatóságuk mércéje – amennyiben a közlés a nyilvánosság előtti szereplésükre vonatkozik – sok tekintetben a politikusokéhoz hasonló, mivel ezen konkrét ügyben maguk lépnek a nyilvánosság elé, azaz részükről a velük szembeni esetleges kritika elviselésének felvállalása tudatos. E személyek foglalkozása éppen ezért még annyira sem specifikálható, mint a közszolgáké, és annak a kritizálhatóságuk mércéjének meghatározása során nincs is jelentősége – a lényeg, hogy egy közérdeklődésre számot tartó ügyben szólaljanak meg. Ilyen értelemben az EJEB újabb (a tágabb szakmai publikum számára jól láthatóvá 2009-től váló, de természetesen fokozatosan érlelődő) gyakorlata alapján már nem elsősorban a közléstevő pozíciója vagy hivatása a döntő annak megítélésakor, hogy közszereplőről, azaz a kritikának fokozottan kitett személyről van-e szó, hanem az, hogy olyan ügyben szólal-e meg, amely ügy közérdeklődésre tart számot, illetve nyilvános vitát generál.

Röviden: a hangsúly egyre kevésbé azon van, hogy az, akinek a sérelmét egy nyilvánosan elhangzott vagy leírt kifejezés (vagy más hasonló cselekmény, például egy karikatúra vagy egy gesztus) okozta, *közszereplő-e*, hanem az, hogy az őt sértő megszólalás *közügyben* történt-e, azaz a mérce alkalmazásakor a státusz helyett egyre inkább a körülmények válnak fontossá. Ennek megfelelően a harmadik distinkció, amely alapján az EJEB a nyilvános közléssel okozott sérelem jogszerűségét (egyezménykonformitását) megállapítja, az, hogy milyen ügyben történik a nyilvános közlés. Közügyben tehát (ideértve a kifejezetten politikai jellegű ügyeket is) a nem hamis (azaz bizonyított, illetve a nyilvánosság számára egyébként ismert, így külön bizonyításra nem szoruló) ténybeli kijelentések korlátozásának nincs helye, az értékítélet korlátozására (ha annak van kellő ténybeli alapja) pedig szigorúbb mérce vonatkozik, vagyis az ilyen jellegű kijelentések miatt kiszabott büntető szankció előbbi esetben biztosan, utóbbi esetben pedig nagy valószínűséggel jogsértő lesz. A közügyek vagy az azokat alakító személyek megítélésével (például jellemükkel) kapcsolatos magánéleti vonatkozások nyilvánossá tétele nem kizárt, de az ilyen kijelentések miatti pönális szankciókat az EJEB már kevésbé hajlamos aránytalannak, így egy demokratikus társadalomban szükségtelennek nyilvánítani. Végül azokat az ügyeket (illetve az azokban kiszabott büntetéseket), amelyeknek kizárólag magánéleti vonatkozása van (még ha az adott közlés egyébként egy politikust vagy más közszereplőt érint is), az EJEB nem bírálja felül, és a magánélet szférájába tartozó megjegyzések állami szankcionálása miatt (rendkívüli körülményeket, például a szankció súlyosságát leszámítva) nem állapítja meg a 10. cikk sérelmét.

A negyedik ismérv, amit az EJEB a méltóságsértő közlések mikénti megítélése során figyelembe vesz, a közlést tevő (és e közlés miatt megbüntetett) személye. E vonatkozásban a leginkább védett személyi körbe az újságírók tartoznak, az ő félelemmentes munkájuk biztosítása nélkül ugyanis nem alakulhatna ki a közügyek megvitatásának szabad légköre, így nem jöhetne létre az Egyezmény (és a véleményszabadság védelme) egyik végcéljának tekintett demokratikus társadalom. A sajtó a nyilvánosság „éber őre”, amelynek alapvető feladata – amivel hozzájárul a demokratikus társadalom kialakulásához – az eszmék és információk terjesztése, illetve a közönség számára fontos ügyek szemmel tartása. Az eszmék és információk terjesztése azonban az EJEB szerint nem egyszerűen a sajtó kötelessége (amelynek biztosítása nélkül feladatát nem tudná betölteni), de egyben a közvélemény joga is az, hogy ezeket megismerhesse, ez pedig a közügyek sajtóbeli szabad megvitatása nélkül (különösen a közszereplőkről szóló közlések esetében) ugyancsak nem lenne garantálható. Ha a sajtó a feladatának nem tehetne eleget félelem nélkül, vagyis ha a közügyek megvitatása során az újságíróknak és szerkesztőknek azzal kellene

számolniuk, hogy a közügyekkel kapcsolatos, a becsület sérelmére elvileg alkalmas közlések miatt retorziók érik őket, az „dermesztő hatással” járna, ami a demokratikus társadalom felbomlásához, vagy a társadalom demokratikus jellegének csökkenéséhez vezetne.

Bár a dermesztő hatás toposza, illetve az e hatás elkerülésére való törekvés végigvonul az EJEK gyakorlatán, az újságírók sem tehetnek meg mindent csak azért, mert az az ügy, amiről írnak vagy beszélnek, közügy. A Bíróság számtalan alkalommal hangsúlyozta, hogy a sajtónak kötelessége jóhiszeműen és a valóságnak megfelelő ténybeli alapon, az újságírói etikával összhangban eljárni, illetve megbízható és pontos információkat szolgáltatni, még egy politikussal szemben is; a véleménynyilvánítási szabadság kötelezettségekkel és felelősséggel jár együtt, amelyeknek még a komoly közérdeklődésre számot tartó ügyek vonatkozásában is érvényesülniük kell. Az újságírókhoz képest továbbá a politikusok valamivel kevesebbet tehetnek meg, kivéve a közügyeken belüli, kifejezetten politikai kérdésekkel kapcsolatos vitákat, ahol a védelmük az újságírókéval megegyezik; végül más személyek kifejezési szabadsága az általuk megsértettek becsületének védelmében még ennél is jobban korlátozható.

Az ötödik szempont(rendszer), amit az EJEK egy bírósági büntetés jogszerűségének megítélése során mérlegel, az, hogy mik voltak a konkrét körülményei annak az ügynek, amely miatt a büntetőjogi szankciót valamely véleménynyilvánítás miatt az állami bíróságok kiszabták. Ennek során jelentőségre tehet szert, hogy a büntetés indokál szolgáló kijelentés önmagában, előzmények nélkül áll-e, vagy az válaszként született egy másik, korábbi kijelentésre, esetleg egy kifejezett provokációra történő reagálás. Utóbbi esetekben a becsületvédelem kevésbé indokolt, hiszen a későbbi sértett fél az eredeti (vitaindító) kijelentésével maga indukálta a reakciót; ha pedig az illető provokált, akkor csak rendkívüli esetekben hivatkozhat később méltóságának vagy jó hírnevének sérelmére a közléstevő véleménynyilvánítási szabadságával szemben.³⁰ Jelentősége van a közléstevő jó- vagy rosszhiszeműségének, a közlés motívumának és célzatának is (különösen – mint láttuk – az újságírók megnyilvánulásainak értékelése során). Azt is mérlegelni kell, hogy a közlés mivel „vádolja” vagy „gyanúsítja” a sértettet: kevésbé indokolható a szólásszabadság korlátozása például az erkölcsi és jogi megítélésre kihatással nem lévő, semleges minősítés miatt, mint egy erkölcsileg elítélendő magatartás vagy tulajdonság kifejezése, vagy különösen egy büntetőjogilag is üldözendő cselekménnyel történő megvádolás esetén.

Szerepe lehet az egyezményesítés megállapításáról történő döntés során annak is, hogy a közlés, ami miatt az állami bíróság kimondta a véleményét kifejező személy büntetőjogi felelősségét, hol és mikor hangozott el vagy íródott le. Az EJEK annál jobban védi az ilyen közléseket, minél alaposabb okkal következtet a körülményekből arra, hogy a közlés vagy politikai természetű, vagy legalábbis közérdeklődésre számot tartó ügy során született; így ha az inkriminált kifejezés a parlamentben hangozott el, esetleg egy politikai gyűlésen, tüntetésen vagy sajtótájékoztatón, akkor szélesebb körű védelmet élvez, mint egyébként. Hasonlóan, a választások során, a kampányban tett megállapítások esetében a védelem fokozottabb, mint azon kívül. További értékelendő szempont az is, hogy milyen jellegű a közlés: számos ügyben jutott arra a Bíróság, hogy a szóbeli kijelentések büntetéséhez (így az ilyen közlések büntetőjogi elfojtásához) az „elkövető” részéről veszélyesebb (felróhatóbb, rosszhiszeműbb, alantasabb motivációjú

³⁰ Hasonló védelem illeti meg a válasza adott viszontválasz szerzőjét is, vagyis a védelem nem személyekhez, hanem az általuk lefolytatott vitához, annak közérdekű jellegéhez kötődik.

stb.) magatartás szükséges, mint az írásbeli tényállítások és értékítéletek szankcionálhatóságához. Ennek indoka, hogy a kérelmezőnek szóbeli közlés esetén nincs lehetősége arra, hogy a nyilvánosságra hozatal előtt átfogalmazza, cizellálja vagy visszavonja az általa mondottakat, míg az írásbeli közlés mindig kellő megfontoltság után, higgadt állapotban, a precíz és óvatos megfogalmazást lehetővé tevő körülmények között születik meg.

Végül e körben az is fontos, hogy egy tényállítás önálló (eredeti) közlésnek, vagy másoktól származó információ továbbadásának (azaz híresztelésnek) minősül-e. Utóbbi esetében a kimentési lehetőség majdnem objektív, különösen akkor, ha a közlő újságíró. Amennyiben a híresztelés hivatalos forrásból származó kijelentések publikálásával történik, az újságíró semmilyen esetben nem tehető felelőssé annak tartalmáért, ugyanis a hivatalos források megalapozottságát vélelmezni kell; ha pedig a híresztelés mástól (akár politikusoktól, akár magánszemélyektől, akár más újságíróktól) származó közlések továbbadásában nyilvánul meg, az újságíró csak akkor felel (így csak akkor büntethető rágalmazás miatt), ha tudta, illetve a körülmények alapján tudhatta volna, hogy a közölt információ hamis.

Végül a hatodik szempont, amit a strasbourgi bíróság a sérelmezett közlések miatt kiszabott büntetések értékelésekor figyelembe vesz, az adott szankció jellege. A defamatorikus deliktumok büntetőjogi szankcionálása a Bíróság szerint önmagában nem egyezményellenes, de túlságosan súlyos formája az lehet. Az EJEB szilárd és töretlen gyakorlata értelmében rágalmazás vagy becsületsértés miatt a szabadságvesztés-büntetés alkalmazása mindig aránytalan, vagyis egy demokratikus társadalomban szükségtelen, így egyezményellenes, mert indokolatlan mértékű dermesztő hatással jár a közbeszéd szabadságára. Lehetséges ugyan szólás (és nem tett) miatt is szabadságelvonással büntetni, de csak rendkívüli esetekben, amelyek közül az EJEB rendre két kázust nevesít: egyrészt ily módon (is) büntethető a gyűlöletbeszéd, másrészt hasonlóan súlyos szankció szabható ki akkor, ha erőszakra uszítás történt.³¹ A defamatorikus bűncselekmények ilyen jellegű szankcionálása ellenben még akkor is aránytalan, ha a szabadságvesztés végrehajtását felfüggesztik; de rendszerint úgyszintén aránytalanságot állapít meg az EJEB akkor, ha a részes állam bírósága súlyos (például többhavi átlagfizetésnek megfelelő mértékű) pénzbüntetést szab ki, ha az elkövetőt (különösen ha az illető politikus) eltiltja a közügyektől, illetve ha az újságíró elkövetőt eltiltja foglalkozása gyakorlásától.

Ellenben – amennyiben a büntetőjogi felelősség kimondásával az állam bírósága önmagában nem sértette meg az Egyezmény 10. cikkét – a kismértékű pénzbüntetést, vagy a bűncselekmény elkövetésének megállapítása mellett pusztán kisebb mértékű kártérítés megfizetésére kötelező vagy hasonlóan enyhe kötelezettséget megállapító magánjogi vagy egyéb, nem büntetőjogi jogkövetkezményt (például a sérelmes közlést közzétevő sajtótermék példányainak elkobzása, bocsánatkérő közlemény közzététele stb.) az EJEB arányosnak ismeri el. Azt, hogy ezen kereteken belül mikor tekinthető aránytalannak, vagy ellenkezőleg, egy demokratikus társadalomban szükségesnek egy adott szankció, az EJEB – esetjogi bíróság lévén – mindig a konkrét ügy egyedi jellegzetességei alapján dönti el, de a szankció mértékének értékelését (bármilyen végeredményre jut is ennek során) egyetlen esetben sem mellőzi.

³¹ Természetesen ez nem taxatív felsorolás – sok más, szólással megvalósuló bűncselekmény (állam elleni izgatás, katonai deliktumok stb.) is lehet az előbbiekhöz hasonlóan súlyos.

Összességében tehát megállapítható, hogy bár az EJEB nem forrasztotta célzatosan össze a rágalmazás és a becsületsértés tagállami deliktumai miatt kiszabott bírósági büntetések értékelése során figyelembe veendő, az elmúlt három évtized során általa kialakított szempontokat, azok mégis egy nagyjából egységes, jól követhető „strasbourgi dogmatikává” állnak össze. Ennek során az EJEB jelentőséget tulajdonít annak, hogy az állami bíróság által rágalmazásként vagy becsületsértésként értékelt cselekmény elkövetője és sértettje milyen személyi körből kerül ki, hogy a közlés tényállítást vagy értékítéletet tartalmaz-e, hogy azt milyen jellegű ügyben és milyen körülmények között tették, végül annak is, hogy annak „tettesével” szemben az állami bíróságok milyen szankciót szabtak ki. Az EJEB lassan, esetről esetre formálódó (és néha időleges kitérőktől, visszafordulásoktól sem mentes) gyakorlata alapján a legfontosabb szempont az, hogy a közlés közérdeklődésre számot tartó ügyben történt-e, és annak büntetése akadályozná-e a demokratikus társadalom kialakulását vagy működését, illetve a sajtó eszme- és információterjesztő szerepének ellátását, valamint a közéleti viták szabad lefolyását; ha igen, akkor konzekvensen megállapítja az egyezményesértést, ezáltal pedig főszabályként a véleménynyilvánítási szabadság védelmét a méltóság (illetve ennek részeként a becsület és a jó hírnév) védelme fölé helyezi.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Tófalvy Tamás:
**A digitális jó és rossz születése – Technológia, kultúra
és az újságírás 21. századi átalakulása**

(Budapest, L'Harmattan, 2017. 280 oldal,
ISBN 978 963 414 295 9)

Tófalvy Tamás:
**Túl a szubkultúrán, és vissza – Populáris színterek,
műfajok és az internet**

(Miskolc, Műút Könyvek, 2017. 210 oldal,
ISBN 978 615 5355 20 2)

Az újságírás jelenleg átalakulóban van. Vajon ez azt jelenti, hogy válságban van, vagy éppen ellenkezőleg, forradalom zajlik, amely megújít egy elavult technológiákkal operáló szakmát? Az új technológiák megjelenése a hagyományos újságírás átalakulását okozza, vagy mindez csupán következménye a változó médiafogyasztási igényeknek? Egyáltalán mit nevezünk ma újságírásnak?

Ugyanakkor a zeneipar is átalakulóban van. Radikálisan megváltoztak a társadalom zene-fogyasztási szokásai, és a digitális zenehallgatás majdnem teljesen kiszorítja a piacról a hagyományos hanghordozókat. Valóban elértéktelenedett a zene a digitális korban? Mi történik a zenével, ha elszakad a kézzel fogható hordozóktól, és megfoghatatlanná, virtuálissá válik? Hogyan alakulnak és változnak az audio formátumok és a zenei technológiák kulturális jelentései?

Tófalvy Tamás 2017-ben megjelent két kötete, *A digitális jó és rossz születése*, valamint a *Túl a szubkultúrán, és vissza* ezekre a kérdésekre keresi a választ, miközben a szerző olvasmányosan, könnyen érthetően, mégis tudományos módon vizsgálja és mutatja be az újságírás és a zenei műfajok világát.

A digitális jó és rossz születése egy napjainkban igen fontos médiatudományi témát érint. A könyv fő üzenete, hogy az újságírás legújabb átalakulása bár kizárólag technológiavezéreltnek látszik, a kultúra és a társadalom fejlődésének legalább ugyanakkora szerepe van benne. Üdítő látni, hogy a sokszor unalomig tárgyalt témával kapcsolatban a szerző nem csupán arról ír, hogy mennyire nehéz helyzetben van az újságírás a ránehezülő technológiai nyomás miatt, hanem az újságírás és a média kulturális vonulatain keresztül próbálja bemutatni a jelenleg igen labilis

helyzetben lévő szakma társadalmi hatásait és meghatározó kérdéseit. Tófalvy nem csupán az újságírás külső, hanem annak belső vetületeit is vizsgálja, rámutat az újságírók között kialakult belső hierarchiára, és hogy milyen megítélésbeli különbségeket szülhet az, ha valaki a szakma által alacsonyabban értékelt vonulatát képviseli az újságírásnak. Mindezt két párhuzamos gondolatmenet kíséri, nevezetesen, hogy a digitális újságírás körüli vitában nem mindig a racionális érvek számítanak fajsúlyosnak, sokkal inkább az értékek, normák és hagyományok azok, amik túlsúlyban vannak, valamint hogy az újságírás fejlődésében megfigyelhető egy bizonyosfajta történelmi körkörösség, mely szerint bár a technológia és a szakma jellege is változik, az újra és újra előkerülő konfliktusok állandóak, és ezeknek kulturális alapjai vannak.

Maga a könyv három részre tagolódik. Az első részben a szerző azt az alapvető kérdést kutatja, hogy vajon mi is az újságírás, hol húzhatóak meg az újságírás határai, és mik azok a definíciós alaptételek, amelyek meghatározzák ezt a szakmát. Ezen belül arra is igyekszik rávilágítani, vajon az újságírók hogyan határolják el magukat más közösségektől (vagy „a” közösségtől), valamint hogy ugyanez miként valósul meg magának a szakmának a tekintetében.

A második rész főként a médiatechnológia mibenlétével foglalkozik, hogyan jött létre, majd alakult át, és legfőképpen milyen hatással volt rá a kultúra, vagy fordítva, az adott társadalmi kultúra milyen módon befolyásolta a technológiai fejlődést.

A harmadik rész voltaképpen az első két gondolati egység ötvözése és ütköztetése, melyben Tófalvy arra keresi a választ, hogy az újságírás által megalkotott szakmai gondolatok hogyan lépnek kölcsönhatásba a technológiai ideákkal, és hogy a jó és a rossz fogalmi miként értelmezhetőek ebben a közegben. A szerző saját bevallása szerint is törekedett közérthetően fogalmazni, és ez tökéletesen sikerült is neki; igazán olvasmányos és lebilincselő a kötet írásmódja. Szerkezete is ezt tükrözi, a fejezetek önállóan is olvashatóak, de valódi értelmüket a távolabbi perspektíva és a közös kontextus adja igazán.

A kötet egyik központi kérdése az újságíró fogalmának meghatározása. Kit nevezünk újságírónak? Milyen kritériumoknak kell megfelelnie valakinek ahhoz, hogy újságírónak tekintsük? Függe-e az újságírói státusz az „újság” (miben)lététől? Vannak-e szakmai követelmények, vagy bárki lehet újságíró?

A sajtószabadság egy mindenki számára érthető fogalom, azonban a szabadságjog jogsultja, a „sajtó” meghatározása korántsem olyan egyértelmű, mint amilyennek elsőre tűnik. Ahogyan erre Tófalvy is rámutat, az újságírás egyik legalapvetőbb és leggyakrabban felmerülő kérdése éppen a szakma körülhatárolásának problémájában rejlik. Különösen igaz ez ma, amikor az online újságírás olyan új lehetőségeket teremtett, ahol még inkább elmosódhat a határ az újságíró, a „blogger” vagy a „tartalomkészítő” között. Tófalvy egészen alaposan vizsgálja ezt a kérdést, és nem csupán a jogi vagy szakmai támpontokat térképezi fel, hanem társadalmi jelenségeket és összefüggéseket is górcső alá vesz, hogy az olvasó számára olyan komplex képet adjon az újságírói szakma definíciós nehézségeiről, amellyel ritkán találkozhat máshol.

Tófalvy az újságírás mellett az azt átalakító technológiával is kimerítően foglalkozik. Hatalmas erénye a szerzőnek, hogy végig elfogulatlanul és pártatlanul tudja vizsgálni a technológia hatását a társadalomra, a kultúrára és az újságírásra. Nemcsak sikerül elkerülnie a technológia rajongói vagy ellenzői mellett való túlzó állásfoglalást, de sikerül komoly tartalommal is megtöltenie a sorait, és nem esik abba a hibába, hogy az objektivitás jegyében valójában semmi lényegeset ne fogalmazzon meg a kérdést illetően. A technológiához kapcsolódó „jó”, „rossz”,

„régí” és „új” jelzőkkel kapcsolatban kifejtett álláspontja különösen érdekes, hiszen rámutat arra, hogy az emberiség történelmének évszázadai során mennyire mást jelentett a jó és rossz technológia, és hogy a mai felgyorsult fejlődésű világunkban a régi és az új technológiák elképesztő gyorsan képesek felváltani egymást. Minden az adott pillanatban érvényesülő viszonyrendszertől függ, amely meghatározó befolyással bír arra, hogy hogyan tekintünk az éppen aktuális innovációs folyamatokra és a korábban természetesnek vélt technológiai eszközökre.

A technikai fejlődéssel kapcsolatban Tófalvy olyan összefüggésekre mutat rá, amelyek fényében egészen máshogy szemléljük az internetes újságírás társadalmi kérdéseit és kulturális szerepét. A technológia értelmezései sokáig nem gerjesztettek az újságírás identitásával kapcsolatos problémákat, hiszen a szakma teljes egésze csupán egy technológiára koncentrált, a nyomtatásra. A rádió, a televízió, majd aztán az internet viszont olyan új kihívások elé állította az újságírást, amelyekre reagálnia kellett. Tófalvy nagyon szemléletesen mutatja be, hogy a hagyományos, nyomtatott újságírás hogyan vívta meg a saját háborúját minden öt fenyegető új technológiai platformmal. Különösen érdekes, hogy például a „Világok Harca” rádiójátékkal kapcsolatos „hisztériát” nem is maga a rádió, hanem az annak hitelességét aláásni kívánó nyomtatott sajtó keltette, és hogy az „álhírek” problémája már 1938-ban is terítéken volt, csupán más platformmal kapcsolatban.

A kötet végén található a mindennapokban leginkább felszínre törő kérdés: vajon az online újságírás átveszi a nyomtatott sajtó helyét, és véglegesen győzedelmeskedni fog az „új” technológia a „régí” felett? Természetesen erre ma még lehetetlen választ adni, és a szerző nem is próbál meg úgy tenni, mint aki tudná előre, hogy milyen eredménnyel zárul majd ez az újabb „háború”, azonban épp elegendő támpontot és muníciót ad ahhoz, hogy saját magunk ki tudjuk alakítani álláspontunkat a kérdést illetően.

Az ugyanis világosan látszik, hogy átalakulóban van az újságírás. Nem tudni, hogy hogyan, vagy hogy mikor lesz vége ennek a folyamatnak, de annyi már most is bizonyosan látszik, hogy a nyomtatott újságírás fennállása talán legsúlyosabb kihívásával néz szembe. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy maga az újságírás is veszélyben lenne. Ahogyan Tófalvy is írja, az új technológia nem biztos, hogy teljesen felváltja a régit, ahogy az sem biztos, hogy az új mindenképpen jobb is lenne. Azt azonban látnunk kell, hogy a korábbiánál sokkal drasztikusabb mértékben esnek vissza a nyomtatott újságok eladási számai, miközben az online hírportálok száma és jelentősége egyre inkább növekszik.

Joggal merülhet fel bennünk azonban az a kérdés is, hogy a nyomtatott sajtót ilyen nehéz helyzetbe hozó „új” újságírás nem vált-e már rövid idő alatt „régivé”. A kötet utolsó részében a szerző is számos példán keresztül mutatja be, hogy a közösségi oldalak és a (mikro)blogok hogyan tudják átvenni a sajtó szerepét, és hogyan válhatnak a közvélemény legfontosabb tájékoztatói forrásává. Egy olyan korban, ahol az Egyesült Államok elnöke is főként a Twitteren osztja meg gondolatait a világgal, nehéz a közösségi média gyorsasága, elérhetősége és határtalansága ellen és egyben a hagyományos újságírás kizárólagos létjogosultsága mellett érvelni. Az újságírók így számukra szokatlan helyzetbe vannak kényszerítve, és igazolniuk kell saját létezésük fontosságát. Ebben a helyzetben pedig különleges fontossága van annak, hogy ki is számít újságírónak, mit is jelent az újságírás, és hol húzhatóak meg a szakma határai. Ezen kérdések eldöntéséhez pedig elengedhetetlenek az olyan részletes és hiánypótló kötetek, mint amilyen Tófalvy Tamásé.

A szerző másik könyve a *Túl a szubkultúrán, és vissza* címet viseli. Témája az alcímben is szereplő „populáris zenei színterek, műfajok és az internet”. Eme kötetnek is meghatározó eleme a technológia, Tófalvy azonban a zenén és a zenehallgatás kultúráján keresztül közelíti meg azt. Ahogyan előszavában is írja: „ez a könyv nem a zenéről szól (...) de mégis minden a zene körül fog forogni”. Első látásra talán furcsának tűnhet ez a megfogalmazás, valójában azonban tökéletes választás, hiszen – a korábban már tárgyalt újságíráson túl – a zeneipar és a zenehallgatás kultúrájának változásán érhető tetten igazán a technológiai fejlődés hatalmas társadalmi hatása. Száz éve még csupán élőben vagy bakeliten voltak elérhetőek kedvenc dalaink, majd megjelent a rádió, a hordozható zenelejátszás, a kazettás magnó, a televízió és a videoklipek, a CD, a digitális zenelejátszás, az mp3 formátum, a streaming-szolgáltatások, és ma már odáig jutottunk, hogy okostelefonján keresztül pár érintéssel bárkinek hozzáférése van több millió dalhoz és albumhoz. Tófalvy Tamás is ezen hatalmas változások hatásait vizsgálja, középpontba helyezve az egyén, a közösség, a technológia és a zene egymásra gyakorolt hatásait.

A szerző szerint a technológiai változások olyan ökoszisztémát hoztak létre, amely újraértelmezést igénylő kölcsönhatásba lépett a zenei közösségi szerveződésekkel. Tófalvy azonban fontosnak tartja kiemelni, hogy nem a technológiai változás az, ami átalakította a zenei közösségek alapvető motivációit, sőt, valójában arról van szó, hogy a zenehallgatók és a zenei közösségek motivációit csatornázza be a megfelelő helyre a rendelkezésre álló új technológia. Például hiába találták volna fel az mp3 formátumot, ha a zenehallgatók nem vágytak volna hordozható ságra, valószínűleg nem terjedt volna el olyan mértékben, ahogyan azt ma ismerjük.

Kifejezetten érdekes, sok esetben gondolatébresztő kérdések kerülnek terítékre a kötetben. Elgondolkodtató például, hogy milyen kapcsolat áll fenn a zenék tárolási módja és a zenei identitás között. Az ember sokszor bele sem gondol, hogy milyen különbségeket rejt magában csupán már az a tény, hogy a zenét birtokolni, gyűjteni tudjuk, magunkkal tudjuk vinni, és nem csak meghatározott helyeken hallgatni. Identitásformáló tényezővé vált a zene, mely így olyan alapvető részévé vált kultúránknak, amely szinte már észrevétlen módon tudja befolyásolni hangulatunkat, érzéseinket, sőt, akár a társadalomhoz való hozzáállásunkat is. Az, hogy a zenehallgatási kultúra ilyen változásokon megy át, nem csupán azt határozza meg, hogy az újabb és újabb technológiák közül melyik lesz az, amelyik tartósabban velünk marad, hanem azt is, ahogyan magára a zeneiparra, a zenészekre tekintünk. Kevesen gondolnak bele, hogy mekkora hatással van a zenehallgatási szokásainkra, hogy nem kézzel foghatóan tudunk válogatni a zenéink közül, hanem digitálisan. Tófalvy rendkívüli érzékkel mutat rá arra, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy a bakelitlemezeink vagy CD-gyűjteményünk között válogatunk, illetve csupán a telefonunkon vagy számítógépünkön keresgélünk a több száz fájlunk között. Nem beszélhetünk ugyanolyan érzelmi töltetről, vagy a birtoklás azonos fokú megéléséről, így a zenéhez való hozzáállásunk is változik, ennek következtében a zenehallgatási szokásaink is megváltoznak, amely hatással van a zeneipar működésére és a technológiai változásokra is. Mindez olyan másodlagosan végbemenő folyamat, amelyet tudatosan kevésbé érzékelünk nap mint nap, de saját magunk is érezzük a hatását, sőt, magunk is alakítói vagyunk a folyamatnak.

A jelenleg rendelkezésre álló technológiáknak köszönhetően korábban soha nem tapasztalt mértékű hozzáféréssel rendelkezünk a zenék korlátlan tárházához. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a hallgatók is olyan zenékhez férnek hozzá, amelyeket egyébként feltehetően soha nem hallottak volna hagyományos technológiák (rádió, televízió, élő koncert) útján, másrészt pedig azt is, hogy a kisebb, *underground* zenészek is el tudnak jutni olyan közönséghez, amelyet

egyébként képtelenek lennének hatékonyan megszólítani. Ez már önmagában felveti a kérdést, hogy ezen a téren beszélhetünk-e valódi *underground* irányzatról, és hogy mennyire alakítja át ez a jelenség az *underground* műfaj koncepcióját és megítélését.

Tófalvy szerint azonban már maga a korlátlanság is csalóka, ugyanis szerinte az internet nem a hagyományos zenei piac korlátlan alternatívájaként szolgál, hanem hajlamos arra, hogy az offline világban jelenlévő erőviszonyokat, kulturális mintázatokat, gazdasági és földrajzi korlátokat újratermelje. Rámutat, hogy az átlagfelhasználónak az online térben is ugyanannyi ideje és figyelme van, mint az offline világban, így az offline zeneipar jellemzői ugyanúgy érvényesülnek ebben a térben is, csupán eltérő eszközökkel. Ráadásul az online tér globális hozzáférhetősége ellenére az adott területhez köthető érdekesség a gyakorlatban jellemzően ugyanúgy inkább helyi hozzáférési mintázatokat és zárt, lokális közönséget eredményez. Az internet által létrejött technológiai változások tehát csak látszólag nyújtanak azonos feltételeket, a zeneipari elérés továbbra is inkább egyirányú maradt, a nagyobb tőkével rendelkező régiók felől a kevésbé tehetősebb rétegek felé. Ahogy a szerző fogalmaz: „a forradalminak tartott technológiai újítások jellemzően csak bizonyos korlátok között hatnak a társadalmi alakzatokra, új piacokat teremtve a kulturális gazdaságokban, új módon csatornázva be a már létező és továbbélő keresletet és kínálatot.”

Tófalvy két könyve tehát kihagyhatatlan olvasmány mindenki számára, aki érdeklődik az új technológiák társadalomra gyakorolt hatásait illetően. A könyvek messzemenően bizonyítják a szerző témáival kapcsolatos elmélyült kutatását, azokban való rendkívüli otthonosságát. Külön kiemelendőnek tartom a kötetekben használt példák sokszínűségét és aktualitását, melyekkel a néha elvont fogalomrendszerekkel kapcsolatos elméleti levezetéseit olyan gyakorlati módon tudja érzékeltetni, melynek hatására az olvasó rögtön közelinek és kézzelfoghatónak érzi az adott problémát. Mindkét könyv témája jól megválasztott és alaposan átgondolt, szerkezetük könnyen áttekinthető, jól érthető nyelvezetük és stílusuk miatt pedig nem csupán mediakutatóknak vagy a tudományos élet képviselőinek lehet őket ajánlani, hanem a témában kevésbé járatos olvasók számára is.

PAPP JÁNOS TAMÁS

TÁJÉKOZTATÓ

Az „In Medias Res” médiatudományi folyóirat szerkesztésére vonatkozó elvek, szabályok

A Wolters Kluwer Kft. által megjelentetett médiatudományi folyóirat 2012 tavaszán indult, és évente két alkalommal jelenik meg. A folyóirat várja a tudományos igényű, a szólás- és sajtószabadság, valamint a médiaszabályozás tárgyában született kéziratokat. A folyóirat tudományos gyűjtőhellyé és nyílt szakmai fórummá vált az alapítás óta eltelt időben, ahol minden, a sajtószabadság és a média-szabályozás iránt érdeklődő olvasó kielégítheti kíváncsiságát.

A folyóirat rovatainak felosztása a következő:

- *Tanulmányok* (elméleti elemzést tartalmazó írások),
- *Fórum* (a gyakorlat bemutatásának igényével írt cikkek),
- *Könyvismertetés* (a médiatudomány területén megjelent újabb publikációk bemutatása).

A tanulmányokat a szerkesztésre vonatkozó előírásoknak (l. a folyóirat honlapján) megfelelően kell eljuttatni a szerkesztőséghez a koltay.andras@jak.ppke.hu e-mail címen.

A szerkesztőség fenntartja a jogot arra, hogy az írásokat ne feltétlenül beérkezési sorrendben jelentesse meg.

Az egyes számok lapzártája a következő:

- első szám: április 30.
- második szám: szeptember 30.

A folyóirat az interneten is hozzáférhető, a www.media-tudomany.hu honlapcímen. A nyomtatott kiadás előfizethető a kiadónál.

